

KORUNK

SPEKULÁCIÓ VAGY ALKOTÓ
GONDOLKODÁS? • LELKIISMERET
ÉS TUDOMÁNY • A NOOSZFÉRA
TÁVLATAI • SPORT ÉS HUMÁNUM •
SZESZÉLYES UTAZÁS • KÖZÉP-
AJTÁTÓL EURÓPÁIG • FALU-
SIAK VÁROSI LETELEPEDÉSE •
EGY NÉGYSZÁZÉVES PERRŐL •
KUNCZ ALADÁR AZ ELLENZÉK
SZERKESZTŐSÉGÉBEN • GÁBOR
ISTVÁN ÉBRESZTŐJE • VICTOR
VASARELY A POP-ARTRÓL • • •

1968 | 8

E SZÁM MUNKATÁRSAI:

Csikszentkirály

Nagy András

Csíkszereda

Csíki László

Kolozsvár

**Balázs Sándor
Benkő Samu
Bodor András
Florescu, Gavril
Galbács Mihály
Herédi Gusztáv
Jordáky Lajos
Kallós Miklós
Kántor Lajos
Király László
Kohn Hillel
Ifj. Kós Károly
Kovács András
Krizsó Kálmán
Nagy György
Orbán János
Páll Gyöngyvér
Papp Tibor
Semlyén István
Sztrányiczki Gábor**

Kovászna

Gazda József

Marosvásárhely

**Kéri József
Metz Katalin**

Petrozsény

**Béres András
Krausz, Septimiu**

Sepsiszentgyörgy

**Farkas Árpád
Veress Dániel**

Szatmár

Muzsnay Árpád

Székelyudvarhely

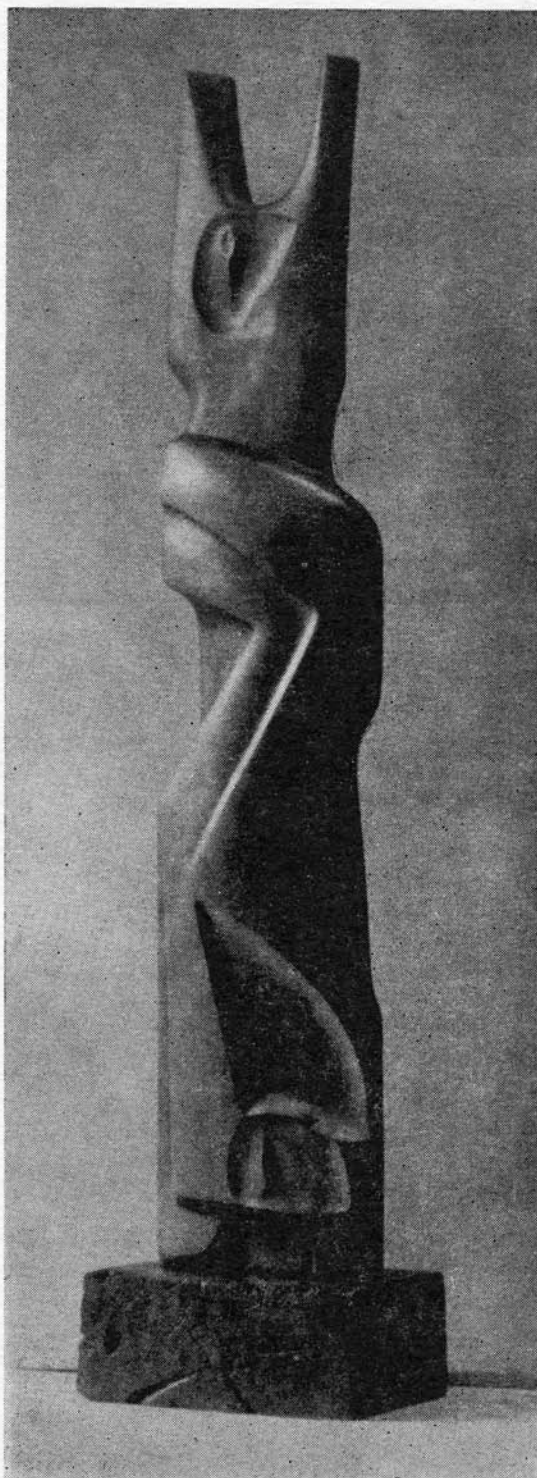
András Zoltán

Temesvár

**Izsák László
Kubán Endre
Szekernyés János**

Külföldi szerzők

**Gera György
Papp Zoltán
Pomogáts Béla**

Jecza Péter: Hősök

KORUNK

havi szemle

NAGY GYÖRGY GEORGE TOMUȚA	Hatékony pártvezetés — szélesedő demokrácia	1099
FARKAS ÁRPÁD	Szeszélyes utazás	1106
BENKŐ SAMU	Középajttól Európáig	1113
BÉRES ANDRÁS SEPTIMIU KRAUSZ	Falusiak városi letelepedése	1120
CSIKI LÁSZLÓ	Balassi (vers)	1124
KALLÓS MIKLÓS	Bizakodó megjegyzések egy bizonytalan tárgyú tudományról	1125
KOVÁCS ANDRÁS	A nooszféra távlatai	1130
KÁNTOR LAJOS	Megújuló forrás	1134
PAPP TIBOR	Goblen, Temetik a halottak az élőket (versek)	1141
KÉRI JÓZSEF	Gábor István ébresztője	1145
WILLIAM FAULKNER	Hajnali hajtóvadászat (Papp Zoltán fordítása)	1152
GERA GYÖRGY	Beszélgetés Párizsban az op-artról	1162
IFJ. KÓS KÁROLY	A régi székely bútorfestésről	1166

JEGYZETEK

VERESS DÁNIEL	Kései megkövetés	1174
GAZDA JÓZSEF	A képi filozófia művésze	1176

NEMZETKÖZI ÉLET

SEMLYÉN ISTVÁN	Főiskolai robbanás, avagy szakemberképzés futószalagon	1180
JORDÁKY LAJOS GALBÁCS MIHÁLY	A fejlett tőkésállamok polgári pártjai Sport és humánium	1188 1195

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

POMOGÁTS BÉLA	Kuncz Aladár az Ellenzék szerkesztőségében	1201
----------------------	--	------

DOKUMENTUMOK

BODOR ANDRÁS	Újabb adatok egy négyszázéves perről	1208
---------------------	--------------------------------------	------

FÓRUM

BALÁZS SÁNDOR	Spekuláció vagy alkotó gondolkodás?	1217
HERÉDI GUSZTÁV	Új sorozat — régi koloncok	1219
ORBÁN JÁNOS	Lelkiismeret és tudomány	1223

SZEMLE

KIRÁLY LÁSZLÓ	Fiatalok tárlata (Kitérő)	1225
SZTRÁNYICZKI GÁBOR	A politikai tudatról	1228
ANDRÁS ZOLTÁN	Orvostudományi kutatások Marosvásárhelyen	1232
PÁLL GYÖNGYVÉR	Pszichológiai atlasz	1235
KOHN HILLEL	Német tudós tanulmánya Varga Jenőről	1237
METZ KATALIN	Egy „haláltánc” tragikomikuma	1239
KUBÁN ENDRE	Markovits Rodion hagyatékából	1244
SZEKERNYÉS JÁNOS		

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

KRIZSÓ KÁLMÁN	Feljegyzések Kós Károlyról, Benedek Elek-ről és Bitay Árpádról	1257
MUZSNAY ÁRPÁD		
NAGY ANDRÁS	Ki az a Goór Pál?	1262
IZSÁK LÁSZLÓ	Az ügyfél és hivatal kapcsolatáról	1263
GAVRIL FLORESCU		

Műmellékleten Nagy Albert festményei, Maxa Florin reliefsje, Apostu Gheorghe, Kancsura István és Venczel János kompozíciói Victor Vasarely kompozíciója

Deák Ferenc illusztrációi, Florian Alexandru Mihai, Halmágyi László, Kancsura István, Keleti Ádám, Nanu Ion Gheorghe grafikái

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România

Szerkesztőség, Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtitkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weizsmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.

Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

NAGY GYÖRGY
GEORGE TOMUȚA

Hatékony pártvezetés — szélesedő demokrácia

Az augusztusi fegyveres felkelés 24. évfordulójára

A szocialista társadalom megteremtése s ezzel szerves összefüggésben a szocialista demokráciának mint államformának, kormányzati struktúrának és jogrendszernek a létrehozása rendkívül bonyolult történelmi folyamat, amely a társadalom tevékeny erőinek tudatos összefogását követeli meg. A dolgozók marxista—leninista pártjára hárul az a felelőségteljes feladat, hogy mint kormányzó párt mozgósítsa és vezesse a néptömegeket a nagy társadalomátalakító munkában, kidolgozza az ország gazdasági, társadalmi és politikai sajátosságainak leginkább megfelelő munkaformákat, s állandóan tökéletesítve azokat, öröködjék az újonnan születő élet tárgyi és belső, emberi harmóniája felett. Ez a tény nemcsak a párt szerepének a szocialista építés bizonyos szakaszára vonatkozó dimenzióját mutatja, hanem magába foglalja e szerep szüntelen gazdagodásának és növekedésének a távlatát is.

A szocialista demokrácia összetevőit vizsgálva s fejlődésének a termelőerők és termelési viszonyok dialektikájába ágyazódó útját elemezve, a párt élenjáró és kezdeményező szerepe különösen hangsúlyozottan tárul elénk. A szocialista termelési és társadalmi viszonyok objektív módon magukban hordozzák egy olyan politikai és közéleti légkör lehetőségét, amelyben a szabaddá vált ember mint állampolgár és mint a társadalom tagja korlátlanul érvényesítheti munkás és szellemi önmagát, ténylegesen részt vállalhat az ország ügyeinek intézésében, azaz saját sorsának irányításában. De a lehetőség valósággá változtatásában — s ezt még fogjuk hangsúlyozni — elsőrendű jelentősége van a szubjektív tényezőknek, mindenekelőtt pedig a kommunista párt következetes és elvszerű tevékenységének. A párt mint az általános társadalmi előrehaladás érdekeinek tudója és tudatosítója politikai gyakorlatában mindig egybefogja az objektív szükségszerűséget, a feltételes lehetőséget és a feltétlen valóságot. A szocialista demokrácia tökéletesítésére irányuló munkálkodását is át kell hatnia e három életsík dialektikájának. A valóság szükségszerűséget termel, a szükségszerűség lehetőséget tételez, a lehetőség valóságot kíván — ez ennek a dialektikának a lényege.

Ahhoz, hogy maradéktalanul betölthesse társadalomvezető szerepét s hajtóereje lehessen a szocialista demokrácia fejlesztésének, a pártnak

saját soraiban is széles körű demokratizmust kell biztosítania. A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom történelmi tapasztalatai s a szocialista építés kezdeti éveinek viharos és az adott körülmények között ellenőrizhetetlen elemeket is tartalmazó eseményei kétségbevonhatatlanul bebizonyították, hogy ha valahol valamely pártban mellőzték a belső demokratikus normákat, azt az egész társadalom, az egész politikai közélet megsínylette. A szervezeti szabályzat előírásainak és elvi kitételeinek szigorú tiszteletben tartása, a belső pártdemokrácia állandó védelme és erősítése alapvető előfeltétele az általános társadalmi demokratizmusnak.

*

Hiánytalanul magáévá téve ezt a fontos követelményt, a Román Kommunista Párt lankadatlan tevékenységet fejt ki, hogy elhárítson minden akadályt, amely gátolhatná a demokrácia érvényesülését saját soraiban és szocialista közösségünk egészében. Léven, hogy az ország minden nyolcadik nagykorú állampolgára tagja a pártnak, a belső párt-demokrácia szélesítése az aprómunkák és hétköznapiak, a nemzeti és állami feladatok viszonylatában egyaránt hat társadalomépítő munkánkra. Hozzájárul a dolgozó tömegek bizalmának növekedéséhez a párt iránt, népünk erkölcsi-politikai egységének megszilárdulásához, a szocializmus kiteljesítése optimális feltételeinek biztosításához. Helyes politikai irányvonalat minden esetben csak a megoldandó kérdések sokoldalú elemzése eredményezhet, csak a különböző vélemények szabad megvitatásából és elfogulatlan egybevetéséből kritályosodhatnak ki olyan határozatok, amelyek tökéletesen fedik a követett célokat, s megfelelnek a széles néptömegek, a szocializmus érdekeinek. Ebben az értelemben hangsúlyozta Nicolae Ceaușescu elvtárs, az RKP Központi Bizottságának főtitkára, hogy „a párt egysége szüntelen erősítésének, a párt társadalmi vezető szerepe növekedésének egyik objektív követelménye a belső pártdemokrácia fejlesztése“ (*Románia a szocialista építés kiteljesítése útján*. 2. Bukarest, 1968. 272).

A belső pártdemokráciának biztosítania kell, hogy a párt politikája valóban az összes tagok akaratát és gondolkodását tükrözze, s hogy megvalósítását minden kommunista saját céljának tekintse. Lehetővé kell tennie, hogy az alkotó kezdeményezés minden területen zavartalanul érvényesülhessen, s az új, az időszerű asszimilálása az összes pártszervek központi törekvésévé válhasson. Ebben az összefüggésben kapnak igazán mély politikai jelentőséget azok az intézkedések, melyeket pártunk az utóbbi években foganatosított a demokratikus szervezeti elvek hatékonyságának fokozása végett.

Pártunk megkülönböztetett figyelmet szentel a kollektív vezetés elve következetes alkalmazásának, mert ez szavatolja igazán szerepének és tekintélyének állandó növekedését szocialista társadalmunkban. Végző soron ezt tartja szem előtt akkor is, amikor a párttagok ideológiai és szellemi látóköre bővítését, véleményalkotó képességük emelését és szakmai ismereteik gyarapítását szorgalmazza. A vezetés tudást követel, a társadalmi felelősségérzettel párosuló tudás pedig erkölcsi jogot nyújt a vezetéshez. Pártunk ma a munkásosztály, parasztság és értelmiség so-

raiból a legmagasabb szakképzettségű és legöntudatosabb dolgozókat tömöríti, ami nemcsak a pártvezetés bölcsességének zálogát képviseli, hanem a párton belül a munka kollektív jellegének szükségszerű erősödése irányába is hat. A párttagok között találjuk az akadémikusok, docensdoktorok és doktorok több mint 30 százalékát, a tudományos kutatók 28 százalékát, a mérnökök 41 százalékát, az egyetemi és főiskolai tanzemélyzet 42 százalékát, s ez a tény már önmagában véve a párt irányító illetékességének új szintre emelkedéséről tanúskodik.

A párt szerepének növekedése a szocializmus kiteljesítése időszakában szervesen kapcsolódik az általános politikai és gazdasági demokrácia mélyüléséhez, a társadalom alkotó energiáinak mind teljesebb felszabadulásához. A szocialista termelési viszonyoknak a termelőerők lendületes fejlődése nyomán kibontakozó szakadatlan szélesedése objektíve maga után vonja a társadalom politikai kereteinek a tökéletesítését is. Az alap és felépítmény viszonyának dialektikája, a társadalmi organizmus gazdasági és politikai elemeinek kölcsönhatása szükségszerűen meghatározza a szocialista demokrácia tartalmi gazdagodását. A tudományos kommunizmus elméletileg bebizonyította s a szocializmus építésének gyakorlata empirikusan is igazolta, hogy a demokrácia fejlődése a termelőeszközök közösségi tulajdonán alapuló társadalom objektív tendenciális törvénye.

Köztudomású, hogy a társadalmi jelenségek sohasem ágyazódnak egy olyan abszolút meghatározottsági rendszerbe, melyben az oksági kapcsolatok teljesen kiküszöbölhetnék az összes véletlen indítékú elemeket. A társadalom esetlegesség-ellenes erőinek tudatos és célirányos tevékenysége nélkül az objektív szükségszerűségek, amelyek alapján véve csak determinált lehetőségek, nem válnak soha valóság-világgá. A szocialista demokrácia sem pusztán önerejéből és önereje által tör utat, ahogyan azt a Lenin megbírálta „kancellárlista-bürokrata automatizmus“ feltételezi, hanem széles körű tudatos társadalmi tevékenység eredményeként.

Már rámutattunk és most ismételten szeretnők aláhúzni, hogy *társadalmunk legfontosabb esetlegesség-ellenes ereje a Román Kommunista Párt*. A szocializmus építése általános érvényű törvényeinek, valamint országunk gazdasági adottságainak és társadalmi meg politikai feltételeinek messzemenő figyelembevételével cselekedve, pártunk a tudatosság szintjére emelt és népakaratba oltott egy nagy történelmi átalakulást. A szocialista demokrácia mélyülése objektív folyamatának szubjektív tényezőjeként a párt széles körű politikai és szervező tevékenységet bontakoztat ki, melynek célja növelni a tömegek szerepét társadalmunkban, közvetlenné tenni részvételüket önproblémáik megoldásában. Ezekben túlmenően pedig: egy olyan oszthatatlan jogrendszert alakítani ki, amely maradéktalanul biztosítja a törvényességet, az állampolgári jogok szabad gyakorlását s az emberi méltóság magasrendű tiszteletbentartását.

A szocialista demokráciának, ennek a rendkívül összetett jelenségnek egyik leglényegesebb jellemzője *a szüntelen fejlődés, az állandó tökéletesedés*. A fejlődés és tökéletesedés eme folyamatában az új és az elavult küzdelme szerves egységbe olvad a valóságos és az eszményi egymást-keresésével. A szocialista demokrácia a fejlődésben körvonalazza

saját teljességének modelljét, a fejlődésben, mely — hasonlóan más társadalmi formaváltozásokhoz — viszonylag hosszadalmas, s néha ellentmondásokat is tartalmaz. Pártunk mint állandó serkentője és kezdeményezője az útnak, mint következetes hordozója és harcosa az eszményinek, arra törekszik, hogy teljes mértékben kibontsa és értékesítse társadalmunk humánpolitikai lehetőségeit, melyek a szocialista termelési viszonyok természetében s a nép érdekeinek egyneműségében virtuálisan benne foglaltatnak.

Szem előtt tartva a tapasztalatoknak és a tényeknek azt a parancsát, hogy *a társadalomvezetés és társadalomszervezés formáit és módszereit nem szabad egyszer s mindenkorra adottnak tekinteni, s mint ilyeneket megmerevíteni*, pártunk széles körű átértékelés tárgyává tette gazdasági és állami életünk szerkezeti és funkcionális összetevőit. Erőteljesen megnyilvánul itt is az a termékeny megújulás, melynek útját először a IX. kongresszus jelölte ki.

A szervezési formák szerkezeti alakzatainak a társadalmi-gazdasági folyamatok tartalmával való egyeztetését szocialista demokráciánk fejlődése egyik alapvető mozzanatának kell tekintenünk. A társadalomirányító tevékenységnek az előttünk álló feladatok bonyolultságával való egybehangolása lényeges tényezője haladásunknak, társadalmunk belső dinamizmusa gáttalan érvényesülésének. „A gyakorlat igazolja — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy a vezetési formák és módszerek rendszeres hozzáigazítása a folytonosan változó valóság követelményeihez meggyorsíthatja az egész társadalmi fejlődést. Ezzel szemben a valóság mellőzése, a szervezés és vezetés terén mutatkozó lemaradás előbb vagy utóbb ellentmondásokat és olyan káros jelenségeket hoz létre, amelyek akadályokat gördítenek a gazdasági és kulturális élet, az egész társadalom előmenetelének útjába“ (I. m. 511—512).

A párt 1967. decemberi Országos Konferenciája kezdeményezte intézkedések: az államhatalom gyakorlása módozatainak a központi és helyi szerveket egyaránt átfogó tökéletesítése, a Nagy Nemzetgyűlés szerepének, törvényhozói hatáskörének növelése, a társadalmi szervezetek munkájának hatékonyabbá tétele — mindezek egyetlen célt hivatottak szolgálni, nevezetesen azt, hogy szocialista rendszerünk demokratizmusát a teljességnek minőségileg új szintjére emeljék. A vállalatok igazgatóbizottságainak s az ipari központok igazgatótanácsainak magalakítása, az államhatalom helyi képviseleteinek felépítésbeli átszervezése, a közigazgatási-területi egységek, a községek, városok és megyék autonómiájának kiszélesítése — hasonlóképpen ezek az intézkedések is *társadalmunk demokratikus megújódását, előbbrelendülését* fejezik ki.

A társadalomirányítás új formái és módszerei önmagukban természetesen nem elegendők ahhoz, hogy a haladás és a szocialista demokrácia fejlődése kívánalmait tökéletesen kielégítsék. Tartalmi hatékonyságot társadalmunk tudatos, cselekvő erői kölcsönöznek ezeknek a formáknak. A szocialista demokrácia erősödése feltételezi ugyan a társadalmi-politikai tevékenység intézményi kereteinek a tökéletesítését, de nem szorítkozhat csupán erre. Államéletünk demokratikus szerkezetének a szocializmus kiteljesítése követelményeivel való egybehangolása nemcsak a különböző vezetőszervek funkcionális hierarchiájának egyszerű

módosítását jelenti, hanem társadalmunk egész politikai felépítményének mélyreható megújulását, mindenekelőtt pedig a politikai vezetést gyakorló párt és a politikai fenséget birtokló nép megbonthatatlan egységének új alapokra helyezését. Pártunk a belső építőmunka és a nemzetközi kapcsolatok minden jelentős mozzanatát megtanácskozza a széles dolgozó tömegekkel, kikéri véleményüket a gazdasági, társadalmi és kulturális előrehaladás minden fontos kérdésében. A főbb határozatoknak végleges elfogadásuk előtti nyilvános vitára bocsátása, a párt- és államvezetőknek a társadalmi szervezetek, valamint a munkások, parasztok és értelmiségiek képviselőivel folytatott megbeszélései hazánk társadalmi-politikai életének mindennapi gyakorlatává váltak.

A szocialista demokrácia fejlődése *egyaránt magába foglalja a kollektív bölcsesség tekintélyének növekedését s az egyéni kezdeményező szellem szabadabbá, szárnyalóbbá tételét.* A gyakorlat bebizonyította, hogy napjaink határtalanul bonyolult, a dologi összefüggések és humánviszonylatok végtelen láncolatától átszőtt világát nem uralhatja és nem irányíthatja eredményesen sem egy ember, sem pedig egy szűk csoportosulás. A kollektív munka és felelőség elvének töretlen érvényesítése a társadalmi élet valamennyi szférájában, a dolgozók tényleges részvétele a közügyek intézésében — ez teszi hatékonyá pártunk politikáját, ez szavatolja a szocializmus kiteljesítésének sikerét hazánkban. De ez biztosítja az ember alkotó demürgoszáának erőteljes kibontakozását is, ez teszi lehetővé az egyéniség sokoldalú fejlődését.

Az ember számára a dolgok gyökere maga az ember — hirdette Marx. A szocializmusnak a figyelem homlokterébe kell állítania az embert, az anyagi és szellemi javak létrehozóját, olyan közállapotokat kell teremtenie, hogy a társadalom tagjai zavartalanul élvezhessék az igazi demokrácia szabadságjogait — hangsúlyozta Nicolae Ceaușescu elvtárs. Az a társadalmi rend, amely a dolgozók milliós tömegeit a történelem megalázkodó tárgyából a jelen cselekvő alanyává változtatta, nem feledheti egy pillanatra sem, hogy ennek az új alanynak végső soron önmaga a tárgya. Ebben az összefüggésben jelenti a szocialista demokrácia a népszabadság és a népfenség eszményeinek magasrendű gyakorlati megvalósulását, a politikai dologiság meg a társadalmi humanizmus szerves egységbe ötvöződését.

A Román Kommunista Párt egész belpolitikai tevékenysége lényegében arra irányul, hogy sokoldalúan megszilárdítsa társadalmunk politikai szubsztrátumának és etikai tartalmának összhangját. A Központi Bizottság 1968. április 22—25-én tartott plenáris ülése meggyőzően példázta azt a körültekintő komolyságot és kitartó munkálkodást, mellyel pártunk a szocialista demokrácia kiteljesítése minden akadályának elhárítására törekszik. A plénum okmányai és határozatai, a múltbeli súlyos hatalmi visszaélések megbélyegzése, a diktálás szenvedélyébe merülők önkényeskedéseinek elítélése, a törvényesség oszthatatlanságának kihangsúlyozása — mindezek azt bizonyítják, hogy *pártunk felfogásában a szocialista demokrácia fogalma egyaránt jelent gazdasági egyenlőséget, politikai szabadságot, társadalmi felelőséget, jogi méltányosságot és emberi tisztaságot.*

A szocializmus felszámolta a gazdasági elnyomást, megszüntette a

kizsákmányolás minden formáját, kiküszöbölte a társadalmi egyenlőtlen-
séget s új alapokra helyezte az emberek közötti kapcsolatokat. A szocia-
lista demokrácia lényegében ama feltételek rendszere, amelyek lehetővé
teszik, hogy a társadalom minden tagja háboríthatatlanul gyakorolhassa ál-
lampolgári jogait, szabadon érvényesíthesse képességeit az anyagi és
szellemi alkotás valamennyi területén — önmaga és az ország javára.
Azt is mondhatnók: a szocialista demokrácia a jogban, kötelességekben és
felelősségekben való egyenlőség legmagasabb formája.

Hazánk alkotmánya mindenki számára biztosítja — nemzetiségre,
fajra és nemre való tekintet nélkül — a politikai életben való tevékeny
részvételt, teremtő energiáinak cselekvő kibontását, humánus érték-
ket érlelő érvényesítését. Pártunk fáradhatatlanul munkálkodik, hogy a
román nép és az együttélő nemzetiségek közötti jogegyenlőség anyagi
alapjait megszilárdítsa, *testvériségüket és barátságukat a szocialista de-
mokrácia szélesítésének általános folyamatában új szintre emelje*. A nem-
zeti kérdésnek a marxizmus—leninizmus szellemében, valamint orszá-
gunk különböző nemzetiségű dolgozóinak a szocialista társadalmi rend
megteremtésében való aktív együttműködése alapján történő megoldása
pártunk elévülhetetlen érdeme.

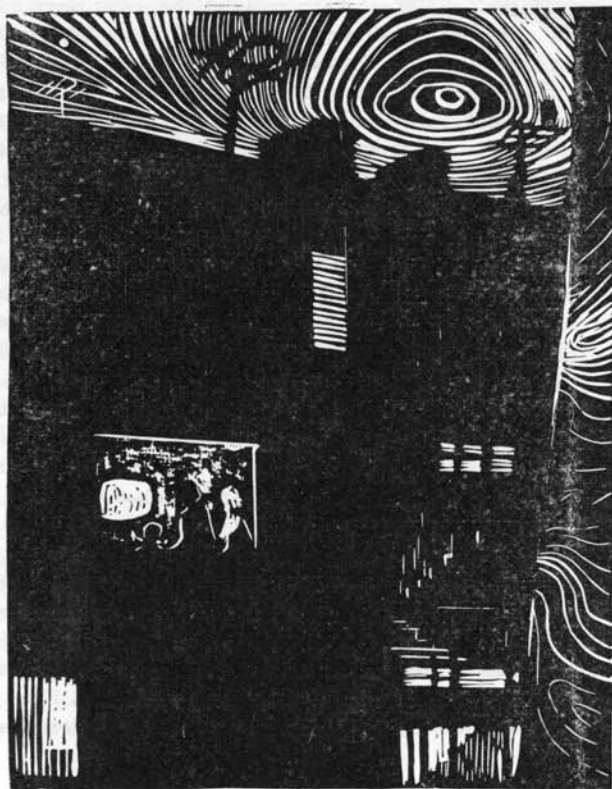
Szocialista társadalomban az alkotmány biztosította állampolgári
szabadságjogok minden esetben a dolgozóknak saját államhatalmuk konkré-
tét tárgyiaságából eredő legfontosabb alanyi érdekeit fejezik ki, s egyben
jelzik azt a helyet, amelyet a társadalom gazdasági, politikai szervezeté-
ben a felelősségérzettel cselekvő egyedi ember elfoglal. Pártunk tuda-
tában van annak, hogy a szocializmusban rejlő végtelen fejlődési lehetősé-
gek csak e szabadságjogok gyakorlásának hatékony biztosítása esetén
értékesíthetők maradéktalanul. Ezért szorgalmazza szüntelenül a szocia-
lista törvényesség erősítését, ezért szentel oly nagy figyelmet a közren-
det védő és a törvényeknek érvényt szerezni hivatott szervek munká-
jának. Államunk törvényei társadalmunk anyagi és erkölcsi javait védik,
népünk forradalmi vívmányait óvják, hazánk jogrendszerét szente-
sítik, s az általános és személyi érdekek összhangját biztosítják. Tiszte-
letben tartásuk minden államszervnek, minden társadalmi szervezetnek,
a közigazgatás minden dolgozójának, szocialista közösségünk minden
tagjának alkotmányos kötelessége. „Nem létezhet szocialista demokrácia,
nem beszélhetünk törvényességről akkor, amikor figyelmen kívül hagy-
ják, megszegik a törvényeket — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs. —
A törvényeket mi csináljuk, mi, a munkásosztály, a parasztság, az értel-
miség, s ha egyesekben még vannak itt-ott fogyatékoságok, hiányossá-
gok, módosítsuk, tökéletesítsük őket; senkinek sincs azonban megengedve,
hogy figyelmen kívül hagyja, megszegje ezeket a törvényeket“ (*Beszéd
a fővárosi pártaktíva gyűlésén. Előre, 1968. április 28.*)

A szocialista törvényesség erősítése és jogrendszerünk megszilárdí-
tása érdekében a párt széles körű átértékelés tárgyává tette eddigi tör-
vényeinket. A jogi szabályozás hiánya a múltban számos tevékenységi
területen kedvezett a szubjektivizmusnak, és utat nyitott a hatalmi visz-
szaéléseknek. A Nagy Nemzetgyűlés által az utóbbi években kidolgozott
és elfogadott törvények többek között éppen ezek kiküszöbölését hivatot-
tak szolgálni. Jogrendszerünk ma hathatósan biztosítja a demokratikus

közélet zavartalanságát, az állampolgári jogok gyakorlását, valamint az egyén és a közösség védelmét a belső társadalmi harmónia megbontására irányuló kísérletekkel szemben. A párt következetes munkájának eredményeként államunk egész politikai közrendje a szocializmus kiteljesítése követelményeinek szintjére emeltetett.

*

„A kizsákmányolástól mentes társadalom felsőbbrendűségét gyakorlatilag azzal bizonyítjuk, hogyan építjük az új társadalmi rendszert országunkban, azzal, hogy milyen hozzáértéssel és következetességgel tudjuk fejleszteni a szocialista demokráciát, mely lehetővé teszi a nép számára, hogy részt vegyen az ország kormányzásában, bel- és külpolitikájának kidolgozásában és megvalósításában, azzal, hogy mennyire töretlenül tudjuk alkalmazni és érvényesíteni a szocialista humanizmus, a társadalmi igazság és méltányosság nemes eszméit“ — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Központi Bizottsága június 19-én tartott plenáris ülésén. Ezek a szavak szintetikususan összegezik pártunknak a szocializmus építése jelenlegi szakaszára vonatkozó egész politikai programját.

*Halmágyi László:
grafikája*

Kék hegyek alján Berectől Bodzafordulóig

Az ojtosi tetőn kiszállok a kocsiból s visszakiűldöm, mert jobb, ha a kerekek surrogása helyett a földet érzi talpa alatt az ember, ha ilyen útnak indul. Megállok a kihűlő délutánban, arccal az Erdélyi-medencének, ha nagyon akarja az ember, messzire lát, a Fogarasi-havasok taréján inneni lűktető domborzatú vidékre, völgyekben szorongó kisvárosokra, törékeny székely falvakra, melyek közt csiganyomnyi utak ezüstlenek a komótosan leszálló alkonyatban. Durva, faragott táj, mint embereinek arca, olvasni lehet az erdők, dombvonulatok rovásírásából, mint régi pásztorbotokról. Csak a szerpentin alatti erdőség tűnik hullámzó és simogatni való bársonynak a magasból, értem, miért szorítják forró homlokukat hozzá a falvak.

Bandukolok lefele a közeli Bereckbe vivő kacskaringókon, s már enyhén boszszankodom, amiért visszakiűldtem a kocsit. Mire jó ez a XX. századi csomasándoros romantika, hisz annyian járják ma a világot ONT-autóbuszsal, vonaton és repülőn, szárnyaló útibeszámolókat hozva magukkal, éppen a hazai földnek kell kétágú járóműszerrel nekivágni? Kell, bizony nagyon kell. Ott tartunk lassacskán, hogy belezöldülnek erdőségeink az erőlködésbe, csak hogy enyhet adjanak a borzolt idegű turista népségnek, kik úgy tapogatják végig tekintetűkkel a zsendicével vendégül látó székely ember pofacsontjait, mint valami műemleket. Itt a közelben, ide piroslik a völgyből a falu, hol 80 éves turistával találkoztam, ki még mindig öklét rágva dűhög az aktatáskával-kirándulókra, s afölött kesereg, hogy a pénzesebb földik máris otthonosan forognak Olaszországban, de szűlföldjűket alig-alig ismerik. Bandukolok lefele a szerpentineken, s nagyon érzem, hogy csönd van a Kárpátok alatt. Olyan csönd, amelyből kihallani az itt élők gyökereinek recsenéseit: — méla munkásvonatok rángatják-viszik őket még 70—80 kilométer távolból is az iparváros, Brassó felé, Ozsdoláról 170, Zaboláról 90, Uzonból 300... ki győzné számolni az áporodott levegőjű kupékban álmatlanságtól ingázó fejű embereket! Jó volna ismerni őket, leendő nagyvárosi utódaikat és az itthonmaradottak ragaszkodását... — Ingázók... Az egyik kanyarban kóborszékér az út mentén, puliszkát főző cigánycsalád üli körbe a tüzet, kicsit furcsa lenne Volgából kiszállni közéjük. Így is idegenkedve fogadnak, elcsitul a gallyat szedő purdék visongása, aztán mázas lábosokat kínálgatnak „istálom, valami rossz nadrág“—ért. Mikor látják, hogy csak a kopott oldaltáska van nálam, békén hagynak. Szatmár környékéről indultak el ez-előtt két hónappal, nem tudják, meg fognak-e állapodni valahol.

Nem is olyan cigánytempó ez a valahova elvezető utak iránti szenvedélyes szerelem és kényszer, évszázados, a népvándorlások óta nagy nyűge e földnek, s az örökös maradóknak: — földhözragadóknak. Milyen jól ráérezett erre a frissensűlt Kovászna megye vezetősége, máris látni munkaerőt marasztaló, értelmiséget csalogató, iparosodásnak türköző lendületét... De erről később szolanék. Mert egyelőre félre kell állni a felfele, át Moldvába kapaszkodó megrakott teherautók elől. Eszembe jutnak Tamási Áron régi háromszéki fuvarosai, kiket évszázadokon át eltartott ez az út a Moldva és Erdély közti legfontosabb kereskedelmi kapocs. Mennyi borsot

törték az egykori brassói szász tanács orra alá a székelyek, mikor meg-megdézsmálták a kereskedők karavánjait!

Elhagyva az út menti századfordulón épült emlékoszlopot, melyen, ha csak a halhatatlanságra szomjas turisták monogramjait nem tekintjük, írás nem jelzi, hogy mivégre születhetett, arra gondolok, mégsem lehet ilyen csigatempóban megtenni az utat.

Az erdő adja a kenyeret

Sötétedésre érek Bereckre. Az orvosházaspár nem messzire lakik attól a múlt században épült, de ma is ép tornácú, mutatós kis épülettől, melyben annak idején Bem apó találkozott Petőfi Sándorral. Bizony, a ma is csinos község arca keveset árulkodik arról, hogy nem csupán kereskedelmi út volt az ojtózi, de mióta a világ világ, a hadak útja is volt nagyon. Megsínylette a vidék, orvosok és szülők a megmondható és megsírató annak, hány mezőn játszadozó gyerekek vitte el az elmúlt húsz év során valamelyik testrészét a sunyi, második világháborúból idemaradt gránát. Oszdola határában még ezelőtt két hónappal is robbant.

Éjszakába nyúló beszélgetés modern nyavalyánkról, a vidéki értelmiség gondjairól. Nem „nyavalyognak“. Külföldi útjaikról mesélnek, arról, hogy Csehszlovákiában találkoztak emberrel, ki hallott a 48-as nagy forradalmárról, Gábor Áronról, de a bereciek sajnos, nem nagyon őrzik a község szülőltjének emlékét, kevesen tudnak róla valamit, az 50-es évek elején szülőházát is lebontották. A berecki értelmiség igyekszik tartalmas életet élni. Az orvosházaspár szenvedélyes irodalom- és zenerajongó, az egyik tanárembernél igen-igen irigylésre méltó könyvtárat láttam. Nagyon szívükhöz nőttek az itteni emberek, a Moldvából átszivárgott, a berecki fakitermelésnél munkát kereső csángók ragaszkodásáról, nyelvi küszködéseikről, anekdotaszámba menő rendelői történetet mesélnek: mikor egyik-től megkérdeztek, felesége van-e, bizonytalanul izlelgette a számára ismeretlen szót, aztán visszakérdezett: „Az valami savanyúságféle, ugye?“ Jó volna nem megmaradni a fanyar anekdotánál, nem megmaradni az orvos és páciens-viszonynál övelük — egyezüink meg, s fogadkoznak, hogy közelebből teljesíteni fogják a bogdánfalvi csángó asszony kérését: „Küldjenek magyar nyelvű könyvet nekünk.“

A berecieknek főként az erdő adja a kenyeret. A fakitermelés és a ládagyár. Az utóbbi kádár-részlege külföld káposztáinak készít kádat. Emellett a téglagyár egyike legnagyobb kapacitással működő ilyen üzemeinknek. Az útmenti, szinte virágoskert számba menő, agyondédelgetett termőföld-parcellák nagyon kevés mellékest hoznak a lakosságnak. Erdő, erdő, erdő mindenütt. A fakitermelő vállalat igazgatója mosolyog, amikor a szökványos riporteri kérdést nekiszegezem: „A jövőben hány százalékban akarják fokozni a fakitermelést?“ Igaza van, az erdő nem fejlődés. Ne nyúljon senki fához a Kárpátokban, ha nem tud rögtön csemetét ültetni helyébe.

Mondom, rengeteg embernek ad munkát a berecki fakitermelő vállalat végig a Kárpátok erdőségein, csaknem Komandóig. A jobb termőföldű havasalji falvak krumplibokrai bizony meg is sínylik. Az oszdojai termelészövetkezet is nagyon érezte annak a közel 700 munkaerőnek a hiányát, melyet a 900—1100 lejes biztos jövedelmet nyújtó vágterek, valamint a távoli ipari központok elcsalogattak. Délutánra érek a cseresznyejéről és Kovács György megregényesítette betyárjairól, pionírjairól híres faluba. Azt mondják, a cseresznye legenda, egy vékának öt véka a magja. Kovács György könyvének nincs hitele, sokkal keserűbbek voltak azok az évek — zsörtölik faluhosszán. Kelletlenül emlékeznek Pusztai betyárra

és társaira, érthető is, nagyon megviselte az az időszak az ozsdolaiakat. Az akkori néptanácselnök felesége, kit leánykája mentett meg a biztos haláltól, idegones mai napig is. Mutatják az udvart, melyen ezelőtt tizegynéhány évvel világháborús volt a fegyverropogás. De még ennél is inkább kesergik a 44-es esztendő, mikor a falu egynegyede leégett, az egykori három művelődési otthonnal együtt, az újat csak most tudták tető alá hozni.

Három üzem is épül

A termelészövetkezet elnöke boldogan újságolja, hogy amióta felvergődtek a 18 lej értékű munkaegységig, egyre többen szívárognak vissza a gazdaságba, s agódva pislog az iparosodásnak lendült Kézdivásárhely felé, vajon nem fogja-e ismét elszippantani a markosabbakat. Már látom, ha nagyon piszkálom a dolgokat, ez lesz a vége: utam során lépten-nyomon belebotlom az ipar és mezőgazdaság munkaerőt kaparintgató szemérmes küzdelmébe. Mit mondjon az ember, hálistennek, van már ilyen is. És korholom csöndben a századokat, melyek földhöz szorították a székelyt, s vigyáztak, iparossá válni ne iparkodjék. Nem is festették sötétre a gyárkémények füstjei a harapnivaló havasalji eget. Még jó, hogy 1790-ben gyökeret eresztett itt a krumpli, s 1815-ben botbüntetéssel kötelezővé tették termesztését, elterjedhetett a beszédes, fanyar szólásmondás: „Pajtások, ha mindig mi így élni fogunk a krumpliban ki nem törik fogunk!”

Aztán végre, most, az új közigazgatási átszervezéssel az ésszerűség Kézdivásárhelynek is juttatott valamit, a szerződés értelmében 1970-re felépül az új keményítőgyár, mely naponta 350 tonna burgonyát és 85 tonna kukoricát fog feldolgozni. Jó, hogy az iparba lendülésnek már az elején bekítgető a szándéka: itt, helyben fogja fogyasztani a gyár, amit a környező földek teremnek. A termelészövetkezeteknek házi piacuk lesz, s végeredményben nemzetgazdasági haszon az, mikor a nyersanyagszállításnak átlagos távolsága 14,5 kilométer. Nem bizony, a krumpliban nem törik bele fogunk — rímelnék a régi szólásmondásra a kézdivásárhelyi buzgalmak. Mászkálók a város zezugos utcáin, a főtérről nyíló több tucatnyi huzatos és vizeletszagú udvartéren, még az isten is a céhek városának teremtette. Sokat nyögött e „teremtés” miatt, ideje már, hogy iparvárossá lombosodjék. Nagyot fog ugrani a jövő évtized elejére, három nagy üzem is épül egyszerre: a keményítőgyáron kívül a csavargyár és konfekciógyár; segítségükkel négyszeresére nő Kovászna megye jelenlegi ipari termelése.

A konfekciógyár a legserényebb, a Kovászna fele vivő út mentén már alapja lerakva. Épp csak egy csupor vizet iszom a kisbódé melletti vederből, nevetés: odébb az egyik munkásra ráesik egy idétlenül falnak támasztott könnyű lécz, szeges vége lehasítja hátáról a kockás inget. Hökkenten tapogatja: hogy a csodába nem érte bőrét még egy horzsolás sem, aztán ő is elneveti magát, seba, ha felépítik, mást csinálnak benne ehelyett. A gyár 22 millió lejes befektetéssel (mely két év alatt fog megtérülni) évi 723 000 konfekciós ruhával látja majd el a vásárlókat, ez azt jelenti, az ország minden tizedik férfiának és gyerekének ruhát és 1300 embernek ad majd kenyeret, 900 háziasszonyt szólít el a fakanál mellől — bizony jól fog majd a tehetetlen, egyfizetéses családoknak.

Az már meggondolkoztató, hogy valóban úgy fest a dolog: az ozsdolai termelészövetkezet elnökének aggodása nem a legalaptalanabb. A környező falvakból, csak eddig, 700-an jelentkeztek már. S nem létezhet olyan nagyhatalom, mely a falusi leánynak megtiltana, hogy 900—1000 lejes fix-fizetésért és 8 órás munkanapért, nagyobb lehetőségekkel kecsegtető jövőért ne hagyja ott az olyan rosszul irányított

gazdaságot, melyben épp csak megélhetésre futja a szűkös munkanapból. De az sem véletlen, hogy a szomszédos Szentlélekről alig van jelentkező. Mért kívánczogna el innen a munkabíró ember, mikor egy munkaegységért 24 lej 25 banit kereshet csak pénzben, ezenkívül öt kiló gabonát és hat kiló pityókát... Innen, hol volt olyan mezei munkás, ki csak elszámoláskor (havonta kiadták az előleget, előbb 5, aztán 6, később 10 lejt munkaegységenként) 15 000 lejt vett fel s 100 mázsa krumplit. Nagyon fúrja az oldalam, mi az oka, hogy a környék nagyjából egyforma termőföldjeiből élő gazdaságok közt oly nagy a szintkülönbség, s egy-egyben oly serény az elvándorló munkaerő.

Ilyen elnökkel nem megy

Alkalmi szekéren dökögök a Kovászna felé vivő úton, Szentkatolna után elbúcsúzom a zabolai fagadóstól, bal felől, az úttól három kilométernyire bokréta a hegyszegélyen Gelence.

A gazdasági épületeket mindjárt a faluszélén találom. Káromkodik a patkoló kovácsmester a ló lábát kötéllel tartó síhedernek, ne szivarozzék most, mikor mind a két marokra szükség van. Kivárom, míg elvezetik az új patkókön kisasszonyosan lépegető állatot. Örvendek, hogy Szőke bácsi mindjárt a sűrűjébe vág, lám, mégisincs olyan nagyon lejárta az ujságírói tekintély.

— Nem megy, na, nem megy. Ilyen elnökkel nem megy — fakad ki —, úgy bánik az emberekkel, mintha a kapcái lennének.

Elpanaszolja, hogy kiróttak rá 200 mezőgazdasági szerszám elkészítését, ugyanakkor cukorrépa-kapálni valót. Éjszaka kalapált, nappal kapálni nógatták. És kapálásra kötelezték TBC-betegnyugdíjas feleségét, s mikor lánya kijött császármetszéses szülés után a kórházból, három napra rá a brigádos ráförmedt: „Kiesett-e a gyermek a hasából? Tessék répát kapálni!” Ha így folytatódik, itthagya a gazdaságot.

Mint ahogy itt hagyták már annyi százan. Végigjárom vagy húsz házat. Panasz mindenütt. Betsznek ajtót-ablakot, akkor is csöndesre fogják a beszédet, meg ne tudja „a falu gazdája”, hogy panaszkodnak rá, mert agyonszekirozza őket. Téboly. Cseh Géza 1966. március 12-én két szekér szerszámát fuvarozott a gazdaság részére az erdőből, a falu végén kellett leraknia. Az elnök egy másik fogatossal onnan saját udvarába vitette be: másnap Cseh Gézát a fáért küldte az ellenőrző bizottság. „Vi-gyed” — mondta az elnök. De másnap megjegyezte: „Azért az egyik szekérral ott hagyhattad volna.” Azóta nincs nyugta. 120 normája volt már, mikor öt napig árpát kaszált prérium-szénáért. „Csinálj normát előbb” — mondta az elnök —, s a szénát nem adta. Mikor leánykáját táborba küldte az iskola, nem adott igazolást szövetségi tagságáról, a gyermek maradt otthon sarjútakarni. Cseh Géza elment. A hegyek közé, a fák közé, ahol emberebbek az állatok, hol meleg szó a fűrészsikoltás. Holtfáradtan romlik le hét végén a faluba beteges feleségéhez és kislányához 900 lejes havi jövedelemmel. Szívesen visszajönne bármelyik nap — mondja —, ha nyugodtan lehetne dolgozni ebben a gazdaságban, ha nem üldöznék az embereket a basás személyi bosszú. És mondogatják vagy húszan, Márkos Lajosné, a 45 éves asszony, kire kezét emelt az elnök egy összekülönbözés során, Kicsit Béla, kit nem tájékoztattott senki, miért vették el az öt megillető 25 ár földjét egyik napról a másikra... — és így tovább, és így tovább, fölösleges sorolni, külön riportba kívánczognak a gelencei bajok, de így is világos: egyes termelőszövetkezetekből mért vándorolnak fehérebb kenyér és nyugalmasabb élet után az emberek. Nehezen válok

meg a falutól, elkieserít a gondolat, hogy én tovább zötyöghetek, de itt ki tudja meddig, minden marad a régiben.

Felgyalogolok még a falu végébe, megtekinteni Háromszék egyik legrégebb műremekét (anakronisztikus e lélekszellőztető fordulat), a XII. században épült Árpád-kori templomot. Az építészet és templomfestészet, az állhatatos hagyományörzés és hagyományteremtés csodája ez a műemlék. Falain az idők során csaknem minden század művésze rajta hagyta keze nyomát, izlését. Legmaratlandóbb élmény talán a Szent László legendáját ábrázoló falfestmény, s a XVII. századbéli kazettás mennyezet.

Nem szabadna elfelednünk, hogy csak így jutunk valamire, hozzáadva mai magunk a nagy történelmi freskóhoz. Mert nagyon szomorú lenne, ha a gelencei földek kevesebbet teremnének a 968-as esztendőben, mint a 768-asban.

Ezen morfondírozok a teherautó kabinjában, s már be is futottunk Kovásznára, a megye legnagyobb távlatú gyógyfürdőjére.

Világhírű fürdőhely lehetne...

Távlat, távlat. Kovásznán egy kézen meg lehet számlálni azokat a házakat, melyek az utóbbi húsz év során épültek. Pedig hol van az országban helység, ahol 240 fajta borvízben válogathatna a szomjas ember. Hány tájegység van még, hol 40 hektár területen tör fel a szénsav, az iparnak és gyógyászatnak ez a nagyon értékes nyersanyaga.

A kovásznai szívkórház, mely a legendák Tündér Ilonájának völgyében húzódik meg (mert egyelőre még csak meghúzódik!), a legnagyobb intézmény, mely a természetadta gyógyászati lehetőségekre épült. Évente több ezer beteg keresné fel, sajnos, a 300 ágyas kórház jelenleg az igények 5—10%-át képes csak kielégíteni. Ilyen körülmények közt csupán az ér- és szívbetegedések gyógyítására vállalkozhatnak, pedig a város egyesített kórháza nőgyógyászati osztályának tapasztalatai szerint a szénsav-mofettás kezelés hatékonysága a meddőség gyógyításában is egyedülálló. Eleddig, jobb híján, a mofetta-kispar egészítette ki a szűkös kórházi viszonyokat. Meszelgetik már a kovásznai asszonyok a kiadásra szánt vendégszobákat, fénysítgetik a „Bardóczné-mofetta“, „Árpádfürdő“-cégtáblákat, jó jövedelem ígérkezik a nyári szezonra.

Elhangzott már jónéhányszor javaslat Kovászna város gyógyászati központtá fejlesztésére, nem véletlenül adományozta a párt Központi Bizottságának az ország új közigazgatása átszervezésére hozott határozata az újdonsült megyének a *Kovászna* nevet, a város jövőbeli nemzetközi hírnevét tartva szem előtt. Nemzetközi hírnév ide, nemzetközi hírnév oda, úgy látszik, a bürokrácia halálkanyarjában itt is kisklik a cselekvő szándék. Az év elején nagy lendülettel vágtak bele a fürdő-városi igényekhez méltó vendéglátóipari komplexum felépítéséhez, lebontották a főtéri sarokházat, s immár négy hónapja ott áll a magas szálló félméteres alapokkal, az építők, mint a kámfor, eltűntek. Dr. Benedek Géza, a szívkórház igazgatója azért szorong, nehogy így járjanak a Hankó völgyébe tervezett, szerződéses papíron már május óta szereplő 200 ágyas hotel-szanatóriummal is. Bizom benne, hogy a kiváló szívspecialista és a minden porcikájával közéleti ember aggodása termékeny: mire ezek a sorok napvilágot látnak, már építők fognak serénykedni arrafelé is. Mert bizony, édes mindnyájunk lelkén száradna, ha ennek az óriási gyógyászati és idegenforgalmi lehetőségekkel kecsegtető vidéknek a freskóján az idén is szürke folt maradna Kovászna.

Na, ha már idáig eljutottunk, igazán csúfság lenne nem gyalog menni el Csoma Sándor falujáig, a 4 kilométer távolságra fekvő Kőrösig. A kegyelet egyelőre csak

néhány terebélyes diófát hoz elénk, az emberek csupán találgatják, merre lehetett a neves Ázsia-kutató szülőháza, de egyben biztosak: ezek alatt a fák alatt játszadozott gyerekkorában. A körösi gyermekek meg is ajándékozták gyümölcséből Kányádi Sándort errejártában, számomra is előkerül néhány tavalyi dió. A helyiség különben közigazgatásilag Kovásznához tartozik, de a szülők még nem tudták rábeszélni a városi néptanácsot, hogy küldje ki hozzájuk is autóbusz-járatát, gyalogolhatnak Csoma Sándor apró utódai szélben-fagyban a kovásznai iskoláig. A falu nagy szülőttéről csaknem minden házban tudnak néhány érdekességet, elég frissensült legendák ezek, többnyire azóta születtek, mióta központi határozat fogant szobrának felállítására.

Regés hegyek közt

Mikes Kelemen faluja, Zágon felé haladva, azon tűnődöm, hány szobrot lehetne felállítani ezen a tájon. Sokat. A tudományos nyelv energikus vidéknek becézi azt a tájegységet, ahol hegláncok harapnak a síkságba, s elmélet született már arra is, hogy az energikus vidékek születtek és szülik a legnagyobb szellemeket. Babona-ize van, de ha arra gondolunk, hogy a Székelyföld e keleti csücskén sem csipkehorgolásból éltek az emberek, tatárral, törökkel marakodó, erdőt döntő, köves földet túró volt a lét —, s ha térképen böngészünk, nem is olyan hümmögni való teória, hisz a kemény sorsból valóban energikusan röppent magasra a szellem, ha utat keresett.

Na, de ezúttal nem is Mikes Kelemen lábnyomát kutatnám Zágonban, inkább a 82. születésnapját ünneplő kórus dalárdistáival szeretnék megismerkedni. Nincs szerencsém. Megfeledkeztem arról, hogy nélkülük elképzelhetetlen az e vasárnapi bálványosi hagyományalapítás. Igen, a regés hegyek közt éneklük talán most az *Elindultam szép hazámból*-t, lassú méltósággal. Vérpezsdítően szép ötlete volt a Kovászna megyei művelődési tanácsnak, hogy minden esztendő júniusának első vasárnapján összegyűljön a megye lakossága Bálványosvárra, ünnepelni a folklórt, e drága ősi hagyományt.

De maradjunk a Bodzaforduló felé kanyargó hegyeket mászó út mentén, az „energikus vidék”-en, mely iskolázott koponyákat hivatott adni. 14 esztendőes kamasz a legelőtisztogatók között. Kérdem:

- Édesapádnak segítesz?
- Nem. Dolgozom.
- Iskolába jársz?
- Nyolcadikat végeztem az idén.

Hosszú, konok, tömönatos disputa, amelyből kiderül, hogy most abszolvál, de máris munkába állt, számtanból nyolcása, magyarból és románból hetese volt az utolsó évharmadban. Tovább tanulni nem akar, mert a bátyja jobb tanuló volt, mint ő, s nem jutott be a szakiskolába sem, szülei tanultak ebből, meggyőzték: kenyérkereset az élet...

Fenyővel rakott vontatókocsi vesz fel. A legszerpentinebb szerpentinek következnek, a sofőr idegnyugtatóként karambol-élményeiről beszél, s nagyon szidja azokat az időket, mikor négy osztályt végzetteknek is hajtási engedélyt adtak, azért gyűjti meg a baját állandóan a volán mellett ülő sok fafejű. Kihalt táj, itt Bodzafordulóiig sehol település, bizisten felhúznék, ha rajtam állna, néhány villát ide, az út mellé a nagyvárosi tajga-kedvelőknek.

Majdnem egyszerre futunk be Bodzafordulóra a vonattal, csak bámulok, milyen váratlanul töfög elő a föld gyomrából. Talán az ország leghosszabb alagútja az itteni verejtékfacsaró vakondokmunka lehetett több kilométer utat vájni a hegyek

alatt. Frissensült városba érkezünk, hisz néhány napja csak, hogy Bodzaforduló várossá nyilvánított. Az ember nem nagyon latolgatja, miben áll jelenleg e jelleg, hisz a jövődő fogja majd hozzákérésítani rangjához. Ami elsősorban szembeötöl, az építkezés frissége, jómódra és sajátos kárpátaljiságra valló ornamentációja. Pirostéglás házak csaknem mindenütt, völgy felé néző, huzatot váró oldalukat patinás zindelyszakáll borítja. Nagy becsben a művelhető föld és a háziállat. Az otthon rendszerint a parcella közepére épül, háztájiak a krumplibokrok. Az építő gazda először az állatok fölé híz hajlékot... — palotát: az istállók homlokzatán tégl- és kőorsák, fenyvest, szarvast ábrázoló festmények. Gyakran üveges pajtaajtón bámul ki a tehén, s a verandák ablakain a lehelet-finom csipkefüggöny, mintha csak jégvirág volna.

Virgil Vasilescu, az általános iskola igazgatója magyarázza meg, honnan a jómód. Valamikor tengerszem volt e völgyben, ha gödröt ásnak — kútnak, facsemetének, sírnak —, egy méter mélyen már víz tolul fel az ásó nyomán. Remek talaj a krumplinak. Igen, itt is a pityóka... Elég szűkös a terület, melyen természetesen lehet, de ahol terem, ott terem. A vidék termelőségfejlesztés számára kedvezőtlennek nyilvánított, s a bodzafordulóiak nagyon jó áron, vetőmagként árulják koratavasszal a jóminőségű krumplit, meg is gazdagodtak ebből. Itt is, akárcsak Bereckben, másodlagos a földművelés, a helyi fakitermelő vállalatnak 960 döntő munkása van és több mint 200 gyári alkalmazottja. 25 000 hektár vágter. Izgalmas jelenet volt, amikor a Zabrató fölött az egyik barakkban ujjongva fogadtak a munkások, azt hitték, az új orvos vagyok, ugyanis évek óta kéri ide a medikust, lévén, hogy egyetlen orvos az egészségügyi ellátója a hatalmas körzetnek.

Estére lakodalomba vagyok hivatalos. Fáradt vagyok, nem szándékszem sokáig maradni, de fogva tart az egybekelés mély népi gyökerekből táplálkozó szertartása, s arra gondolok, hogy tenni kéne valamit, ne haljon ki a Székelyföld többi falvából se a lakodalmas ritus.

Persze, az élet nem csupán lakodalom. Odaszorítom homlokom, hová a hegyaljai falvak: fenyvesek érdes arcához, melyek csak annyira szépek és andalítóak, mint az itt élők gondjai, örömei. Szeszélyes és érzékeny volt az utazás, de az élmény magva gyökeret ereszthet: nem utazni, *élni* kell e tájat, ideggel, vérrel, s minden igyekezettel a huszadik századi méltóságunkhoz emelni itt és mindenütt az országban az emberi sorsot.

1968 június havában.

Késő reneszánsz
— kora-barokk
tányér (Foto
Kabay)

A történetíró és Linné-követő Benkő József

A századok tanúsága szerint kicsi helységeknek is ezernyi lehetőségük adódik, hogy kontinentális hírré tegyenek szert. Vannak olyanok, melyeket a természet bőkezősége tett ismertté, de soknak az ember szerzett messze földre hangzó nevet. Jó és rossz, fenség és gyalázat, alkotás és pusztítás történelmi kavargásában ugyan gyakran pusztá véletlenül múlt, hogy Vaslui a hősiesség, Zágón a hűség, Ermenonville az emberiség sorsa fölötti magányos gondolkodás, Islaz a népakarat jelképe lett, de a helyrajzi esetlegességeken túlmenően már semmiképpen sem tekinthetők a véletlen szeszélyének azok a társadalmi energiák, amelyek akár történelmi tömegjeleneteket mozgattak, akár tettek és magatartásformák magaslataira vezéreltek tehetségeket. Mert úgy igaz, hogy válságos pillanatokban csak áldozatvállaló hősiesség tarthatja meg a szülőföldet, emberbe és tájba fogózó hűség nélkül nem terem művészet, a lét törvényeinek a kutatása nélkül megdermed az elme, tettekész forradalmas elszántság hiányában ábránd marad a társadalmi haladás.

Az erdővidéki Középjárat kétszáz évvel ezelőtt egy történettudós és botanikus tehetsége és szorgalma juttatta világhírré. Benkő József (1740—1814) ugyan a közeli Bardócon született, de munkásévei nagy részét Középjáratban élte le, s hamvai is ennek a falunak temetőjében kevertek el a szülőföld rögeivel.

Pályája úgy kezdődött, mint annyi más fiatalé, aki tudományra adta a fejét a korabeli Erdélyben. A nagyenyedi kollégiumban tanult, s az volt a terve, hogy nyugat-európai egyetemeken gyarapítja itthon szerzett tudását. Már diákkorában magasan társai fölé emelte olvasottsága, könyvgyűjtő buzgalma, különösen pedig a történelmi források kutatásában megmutatkozó céltudatossága. Még nem hagyta el az iskola padjait, amikor meghalt nagybátyja, a tudós Hermányi Dienes József, akinek könyveit és kéziratait az örökösök árverésre bocsátották. A kótyavetyén utoljára „egy csomó rongyos füstös könyvre került az eladás“, melyért Benkő ígért a legtöbbet: „S ki hinné — írja —, hogy emiatt nemcsak ifjú barátaim, de nagy tiszteletű és híres Ajtai Mihály történet és nyelvtanár úr előtt is nevetség tárgyává lettem. Mindazáltal barátaimtól való e ki-nevetetés, bár nyilván némi pirotság színét viselte, engem nem indított meg; tudtam, hogy mint a tyúk, szemétdombokon nem egyszer találtam már drágagyöngyöt. Most is reméltem.“ Nagy lett aztán elégtétele, midőn történelemtanára egyik előadása alkalmával azon kesergett, hogy a honi reformáció történetének egyik legfontosabb emléke, az erdői zsinat irományai elkallódtak, s ő a professzori asztalra tehette a limlomból megmentett kódexet, benne az elveszettnek hitt forrással. „Uram bocsáss meg — írja — oly nagy örömmel fogadta, mintha az égből esett volna le; azután pedig tárgymutatóját megtekintvén: ismét és megdicsért, s csak-hogy meg nem csókolt — ő, aki azelőtt engem, mint ama kódex bárgyú

vásárosát lenevetett.“ Látni fogjuk, hogy e kicsi örömeért később még drága árat kellett fizetnie.

Sorsa úgy alakult, hogy a színesen elképzelt világjárásról le kellett mondania, s az enyedi kollégiumot elhagyva nem valamelyik európai tudományos metropolis felé vette útját, hanem apja papi hivatalának átvételére hazament Középjárára. Előbb megpróbálja elhárítani a meghívást, elmondja, hogy „egy próféta is nem kedves a maga hazájában“, s mindaddig nem kíván közszolgálatba lépni, míg „a külös országoknak tudománybeli kincseiből ha csak valami kevés részt“ is nem veszen. Végezetre is nem tud ellenállni a család és falusfelei hívó szavának és huszonhat éves fővel elfoglalja a középjárai parókian nagyapja és édesapja örökét. Ezzel nem adja fel fiatalkori álmát, azt, hogy Erdély múltjának feltárásával és rendszerezésével legyen hasznára a köznek. Történeti kutatásaival párhuzamosan rendszeresen tanulmányozta a növényvilágot. Domidoctus lévén nélkülöznie kellett a szaktudóssá formálódás intézményes kereteit, de elegendő érzéke volt hozzá, hogy a nyomtatott betű segítségével rátaláljon a legbiztosabb célbaérést ígérő, korszerű tudományos utakra. A történetírásban az államismereti iskola metodológiai irányát követte, a botanikában pedig Linnét választotta munkássága ka-lauzául.

Az államismereti iskola új területeket hódított meg a történetírás számára. A források gyűjtését és kronológiai összeillesztését kritikával és értékeléssel egészítette ki. Az események száraz, analisztikus felsorolása helyett okozati összefüggések elemzésébe bocsátkozott, s az időrend formális rendező elvét háttérbe szorítva, megkísérelte szólásra bírni a dolgok logikáját. A politikai, hadi és egyházi események szűkreszabott tematikáját megtoldotta a társadalom anyagi és szellemi élete változatos jelenségeinek a tanulmányozásával s a mindennapi munkás élet múltjára is kiterjesztette a történetkutatás szféráját. Az utilitarizmus szellemének megfelelően nagy súlyt helyezett a honismereti vizsgálódásra, a haza emberalkotta javainak a számbavételére és a természeti kincsekben rejtő jobb megélhetési lehetőségek feltárására. Azon az úton járt, amelyen az államismereti irány szintetikus tudomány rangjára emelte a történetírást.

Benkő József főműve, a *Transsilvania* (mind a nyomtatásban megjelent *általános*, mind pedig a kéziratban maradt *speciális* rész) beszédes bizonyossága annak, hogy a XVIII. század második felében — ha kissé elkésve is — az erdélyi történetírás a maga feladatává tette a történésekben forgolódo ember egész környezetének a tanulmányozását, a társadalmat éppen úgy, mint a természetit.

Középjárára letelepedve először a székelyudvarhelyi kollégium történetét írta meg. Ezt követően Hollandiában jelent meg az *Erdélyi Nagyfejedelemség eddig nagyobbára ismeretlen csoda barlangjainak képe* című munkája, mellyel először hívta fel magára a külföldi tudományos tekintélyek figyelmét. A haarlemi holland Tudós Társaság elismerése jeléül Benkőt tagjai közé választotta.

Öregkori visszaemlékezései szerint már diákkorában elhatározta, hogy egy nagy összefoglaló művet ír Erdély történetéről. Az előzetes tervezés és felkészülés után a XVIII. század hetvenes éveiben lát hozzá a mű megírásához. „Négy év óta — írja az 1777-ben megjelent *Transsil-*

vania előszavában — a hazai dolgok ismeretének vágyától ösztönözötve, Erdély több helyeiről sok írást, ritka emlékeket és leveleket gyűjtöttem össze, és saját kezemmel 400 ívnél többet írtam, melyekből e kötetbe, valamint a következőkbe is sokat beigtattam, s még többet be fogok igtatni Erdélynek Mária Terézia korabeli történelmébe, amelyet születésem évén kezdve megírni elkezdtem.“ Elmondja, hogy munkája közben a felmerülő kérdések tisztázása végett több mint ötszáz tudakozó levelet írt olyanoknak, kiktől adatokat, felvilágosítást vagy legalább útbaigazítást remélhetett. Az előszót ezekkel a szavakkal rekeszti be: „Írtam 1777-ben május 8-án Miklósvár székben, Középpajtán, melyet lovas és gyalog székely határőrök, s kevés nemesi jobbágy — mind tisztességes emberek laknak; de amely az erdélyi főiskolák, valamint a főrangúak könyvtáraitól messze van, s éppen ezért a hazai dolgok megírására nem eléggé alkalmas.“

A könyv Bécsben jelent meg, a szerző diákkori barátja, a nyomdásszá lett Kapronczai Ádám segítségével. Honoráriumképpen Benkő mindössze harminc példányt kapott a kinyomtatott könyvből, így még a mű érdekében írt leveleinek a postaköltsége sem térült meg. Sikerben egyébként nem volt hiány: hazai és külföldi tudósok meleg szavakkal dicsérték a munkát, de a hatalom urai ismételt kérésére sem tettek semmit, hogy anyagi alapot teremtsenek a második rész, a *Transsilvania Specialis* kiadásához. A közönyre ő újabb munkával válaszolt, s 1781-ben megjelentette Bécsben *Milkovia* című munkáját, melyben a milcovi püspökség alapítását és történetét írta meg, sok középkori oklevelet és helytörténeti adatot hordva össze az egyes egyházközségek múltjából.

Növekvő hírnevének tulajdoníthatjuk, hogy 1787-ben meghívták tanárnak a székelyudvarhelyi kollégiumba. Sok habozás után végül is elfogadta a felkínált tanszéket. Tette ezt már csak azért is, mivel a felvilágosodás gondolatvilágával megegyezően a társadalmi életben fontosnak tartotta a nevelést, s különösen a természettudományos oktatás szükségességét és hasznát igyekezett kortársai előtt hangsúlyozni. Mint falusi pap és egyházmegyei vezető gondoskodó figyelemmel fordul a falusi iskolák felé, mint botanikus gyakorlati növénytani ismeretekre oktatja a brassói gyógyszerészegedeket, és a kolozsvári orvosi intézet botanikai tanszékére készülve *Füvészeti Szikra (Scintilla Botanica)* címen főiskolai kézikönyvet szerkeszt. Rövid székelyudvarhelyi tanárkodása idején a nem kedve szerint ráosztott tantárgyak oktatása mellett arra törekszik, hogy hasznos ismeretekkel vértesse fel tanítványait, s ugyanakkor a tudománynépszerűsítésnek olyan rejtett útjait fedezi fel, melyeken haladva a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tesz korszerű természet-tudományos ismereteket.

1783-ban Teleki Sámuelnek azt javasolja, hogy az egyházi vizitációkat használják fel a papok és tanítók műveltségének ellenőrzésére, az iskolák munkájának megjavítására. Ilyen alkalmakkor a megvizsgáltak „adnák elő könyveiknek katalógusait, hogy mind azoknak számát, mind haszonvehetőségeket meg lehetne ítélni, mind pedig azt, ha újítják-é, szaporítják-é?“ Felfigyel az erdélyi nevelés hagyományos kórságára: a *kirakatvizsgákra*. A tanítók rendszeres munka helyett vizsgai produkciókkal ámitják a szülőket és a hatóságokat; a kevés hasznú „szokott exa-

menek, melyekre, mint valamely színmutatásokra készítettnek a tanulók“, úgy távoztathatók el, ha gondosabban megszervezzük az oktatói, nevelői tevékenység ellenőrzését.

Különösen búsította a természettudományos oktatás elmaradottsága. 1775-ben az erdélyi főkormányshéknak ezeket írta: „Ebben a mi boldog és tudományoknak való századunkban, midőn a természetnek növényországa törvényeit Európa minden szögletében szorgalommal tanulják, csak a mi Erdélyünk van arra kényszerítve, hogy néhány tudósunkat kivéve, az iskolai ifjúság rendkívüli kárára azt sem tudjuk mi értendő a természetrajz neve alatt.“

Noha a kollégiumi nevelésben Apáczai Csere János óta kezdeményésekben cseppet sem szűkülődő hagyományai vannak a természettudományok iskolai meghonosításának, minden ilyen természetű vállalkozás a legszorosabb értelemben véve egyéni jellegű, s a rendszeresség és intézményesség ebben a tekintetben is még hosszú ideig várat magára. Benkő is önerejére utalva ismerkedett meg a korszerű botanikával. Karl von Linné volt a mestere, akinek műveit egész fiatalon megismerte. s kinek módszere egyszeriben magával ragadta a feltűnő rendszerező késégű fiatalembert.

A botanikában is azt művelte, mint a történettudományban: anyagot gyűjtött és rendszerezett. S a két tudománynak személyében való találkozásá azért is érdekes, mivel jórészt az államismereti történetíráshoz nélkülözhetetlen adatok felkutatása sarkallja a növénytani, barlangtudományi ismeretekben való elmélyülésre. A máig kiadatlan *Transsilvania Specialis* (csak Hunyad megyét és Udvarhely széket tárgyaló két fejezet jelent meg 1901-ben, illetőleg 1944-ben) is Erdély helységek szerint tagolóđó történelmét úgy adja elő, hogy a politikai, köztörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, közigazgatás- és jogtörténeti adatok mellett kitér a termelés kérdéseire (földművelés, állattenyésztés, műipar, háziipar, bányák), ismerteti az altalaj kincseit (ásványokat, borvizeket), nemkülönben a növénytakarót és az állatvilágot. Ebben az összefüggésben egészen magától érteđő, hogy nagy botanikai rendszerét, a Linné szellemében szerkesztett *Flora Transsilvanicát* egyidőben írta történelmi főművével, a *Transsilvaniával*.

A tudományban két segédeszközt vett leginkább igénybe: a gyaloglást és a levélírást. Bejárta Erdély hegyeit és völgyeit, s ahová nem jutott el, vagy ahonnan pótlólag volt szüksége újabb információra, levelet menesztett. Levelei máig sincsenek összegyűjtve, de az ismertek is bizonyítják, hogy nem csupán a tájékozódás mechanikus eszközének, hanem műformának tekintette a levélírást.

A tanári katedra minden hozzá fűzött remény ellenére nem hozta meg Benkő József számára a tudományos munkához nélkülözhetetlen nyugalmat, sőt az emberi gonoszság és rosszindulat egyre nehezebbé tette számára az élet pusztá elviselését. A pletyka, a rágalom sok másához hasonlóan őt sem kímélte. Irigyei támadtak, akik tudományos hírnevét is kezdték. Külföldet járt pályatársai nem tudták elviselni, hogy a domidoc-tus Benkő tudásban és szellemi sikerben felülkerekedett rajtuk. Kicsinyességükben azt kezdték hírelni a diákok között, hogy Benkő műveiben nincs semmi maga alkotta eredetiség, mivel azok nem egyebek, mint az enyedi diákéveiben megvásárolt Hermányi Dienes kéziratának a maga

nevéen való világ elé bocsátása. Az erdödi zsinatról írt munkája előszavában haragos szavakkal védi meg becsületét: „Hermányit nálamnál senki forróbban nem tiszteli, s mindig hálával vallom meg, hogy neki sokat köszönök, kivált a szent szónoklatokban, melyekben a legnagyobb mester volt; de hogy Erdély tulajdonképpeni történelmét, közjogát és földrajzát illetőleg irányában semmivel sem tartozom, bizonyosságom 1) az Isten, 2) lelkiismeretem, 3) a haza tudományos férfiaiival való több kötetre menő levelezésem, amelyek a haza legkülönfélébb dolgairól való tudományos feleleteket foglalják magukban. Hány tanúbizonyosságom nincs nekem erre nézve a hazai tudósok között?! 4) Az ő halála után történt igen sok és nevezetes változások. 5) Mindazok, akik az én tanulmányaimat közelebről ismerik, szemmel látó bizonyosságaim lehetnek.“

Helyzete annyira elmérgesedett, hogy végül is el kellett hagynia Székelyudvarhelyt. Megválva a tanári katedrától, középajtai „kunyhó-jába“ húzódott meg, s első dolga volt elvadult fűvészkertjének rendbehozása. 1793-ban papi hivatalt vállalt Köpecen, de sorsa ezzel sem fordult jobbra: „... elvállaltam a köpeci papságot; az hol igaz, hogy magamnak s terhes és népes házamnak kenyere vagyon, de látja az Isten, hogy sem öltözetünkre, sem egyéb sokféle szükségünkre jövedelmünk nincsen; minden nap szűkölködöm, úgyhogy minden naponként fejem füstí mégyen fel, miképpen folytassam hivatalomat és miképpen használhassak az hazának sok írásbeli gyűjteményeimből, melyeknek megszerzésére fordítottam egész életembeli keresetemnek nagyobb részét; kiváltképpen hogy kénytelenítettem igen terhesen meg is adósodni a múlt igen szűk esztendőkbén, vévén a drága búzának köblit sok személyeinkre tizennégy s több forintokkal is.“ A tudományos munkát azonban nem hagyja abba: „Akármint fessenek is engemet a mégsem szünhető rosszakarók, legyenek védelmem gyanánt szintén másfél száz árkusból álló írásaim, melyekben a haza históriájára tartozó sarkalatos dolgok vannak.“ A rászakadó sokféle gond alaposan megviselte idegrendszerét s lankadó erejével nem tudott ellenállni a gyarló csábításoknak. Ő, aki fiatalkorában mint egyházi ügyész „szemhunyas nélkül“ szigorú ítéletet kért egy részegeskedő pap ügyében, az alkohol mámorával igyekezett feledtetni sokféle csalódását.

A büfelejtésnek ezt a módját már a kortársak különbözőképpen ítélték meg, s akik ismerték és értékelní tudták Benkő hatalmas tudományos munkásságát, a teljesítményt fölébe helyezték a keserűségből fogant gyarlóságnak. Erre figyelmeztetett Európa is. Mikor 1799-ben Bodola János enyedi tanár Angliába utazott, hogy a kollégium ottani pénzügyei körül támadt zavarokat eligazítsa, felkereste az oxfordi püspököt is. A tudós egyházfő hallván, hogy vendége Erdélyből érkezett, nyomban megkérdezte: „Quid facit ille vester Benkő?“ (Mit csinál a ti Benkötök?) Mire az enyedi tanár csak a hazai szóbeszédre emlékezve azt felelte: „Semper bibit“ (Mindig iszik). Erre a püspök előveszi a *Transsilvania* bécsi kiadását és nem kevés maliciával így szól: „Ergo vos, qui non bibitis, cur talia non scribitis?“ (Nos hát ti, akik nem isztok, ilyesmit miért nem írtok?)

Amikor ez az oxfordi jelenet lejátszódott, Benkő már rég elhagyta Köpecet, és visszatért Középajtára. Sorsa egyre nehezebbre fordult. A puszta létért, népes családja mindennapi betevő falatjáért kellett küz-

denie: „oly helyen — panaszolja —, hol semmi gabona nem termett, lehetetlen tíz személyű nyomorult házamnépivel élnem.“ Megpróbál mindent, hogy évtizedek áldozatos munkájával összehordott kéziratok művei hasznosításával valamit lendítsen családjára nehéz anyagi helyzetén. Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság szervezkedése idején megvillan előtte a remény, hogy végre megfelelő támogatásban részesül, és megindíthatja az erdélyi történelmi források kiadását. Azonban minden igyekezete hiábavalónak bizonyult, s végül is úgy határoz, hogy mindenféle kéziratát eladja 700 forintért az enyedi kollégiumnak.

Benkő pályája mindenik szakaszában különös fontosságot tulajdonított a tudományos ismeretterjesztésnek. A *Magyar Hírmondó* hasábjain népszerűsítő cikkeket jelentetett meg, s a tudományterjesztés új útjait fedezte fel. A pompát kedvelő barokk divatos műformáit, a temetési beszédet is, a halotti emléksorokat is erre használta. A korstílus igényeinek megfelelően az elhunytak hozzátartozói nagy súlyt helyeztek arra, hogy tudós szónokok prédikálják el szeretteiket, és arra is vállalkoztak, hogy az elhangzott beszédet, a legtöbb esetben tetemesen bővített formában, nyomtatásban is megjelentessék. E divatból Benkő nem kevés ötletességgel tudományos hasznót csikart ki. 1777. január 6-án mondta el Cseri Miklósné Tornya Borbála felett *Téli bokréta* címen 1781-ben kiadott temetési orációját. Ézsaiás próféta igéjét vette alapul: „minden test fű, és annak minden kedvessége, mint a mezőnek virága“; ehhez asszociálta a maga mondandóját: „a felvett igék szerint a fűvekről és virágokról egy keveset szólok, azokból oly csudálatos papi bokrétát kötök.“ És ami ezután következik, voltaképpen nem egyéb, mint tudományos értekezés — a botanikáról! Ember és növény példalózó összehasonlítása után ismerteti a növények részeit, szaporodásukat és rendszerbe foglalásuk ismérveit, majd közelebbi leírását adja azoknak a virágoknak, melyekből a szimbolikus gyászcsokrot kötötte. Lapalji jegyzetben megállapítja, hogy „soha figyelmesebb hallgatókra“ nem talált. A gyászoló gyülekezetnek azokat a tagjait, akikben sikerült érdeklődést támasztania a növénytan iránt, Linné műveinek az olvasására buzdítja: „Akik több példából és fundamentosan akarják érteni ezt a fák és fűvek menyegzőjéről való tudományt, nagy gyönyörűséggel olvashatják Linné Károlynak, több munkái között: *Fundamenta Botanica* nevet viselő tudós írását.“

Tudós barátja, a Bernoulli-tanítvány Fogarasi Papp József marosvásárhelyi tanár halála alkalmával írt emléksoraiban valóságos kis tudománytörténeti összefoglalást nyújt a XVIII. századi Erdély tudományoságának európai kapcsolatairól.

1792-ben egy kedélyes hangú füzetet ad ki a dohányról és természetéről: *Középajtai dohány, melyet nemes Erdély országgyűlése alkalmosságával Kolozsvárra eladni küld Benkő József, Hárlemi Tudományos Társaság tagja*. Régi törvény szerint — írja — az országgyűlés színhelyére „mindenféle míves emberek az ő műveket“ szabadon bevihetik. Ő ezzel az írás „mívvel“ jelenik meg, hogy általa botanikai és történelmi ismereteket terjesszen, reménykedvén a munkának valamelyes anyagi sikerében is: „bízom, hogy az igazi dohányosok, kik úgyis nem szoros márkák a tabákra s pipaszerekre, nem kívánják kevés árúcskában való károsodásomat“. Tudományterjesztő igyekezetében meglepő tudatossággal

vállalta a közvetítő szerepét az egyetemes kultúra és a honi közönség, a világ és a vidék között.

Benkő József élete utolsó szakaszára csak szemünket mélyen lesütve emlékezhetünk. Művelődéstörténetünk meglehetősen bővelkedik a társadalom részéről cserbenhagyott tehetségekben, de ami vele történt, az már nem csupán halátlanság és méltánytalanság, hanem gonoszság.

A hivatal nélkül maradt idős pap különböző felekezeti házasulandókat és székely határőr családokból származó fiatalokat esketett össze felsőbb engedély nélkül. Ez pedig igen nagy bűnnek számított, mert a felekezeti harcokban elmerült egyházak nem túrték, hogy híveik más vallású élettársat válasszanak maguknak, a hadivezérség pedig éberren örködött, nehogy a fiatalok őket illető örökrészükkel együtt házasság révén kiszakadjanak a reájuk kényszerített katonai fegyelem alól. Benkőt vétségeiért többször is törvény elé idézték és végezetül életfogytiglani börtönre ítélték. Akik szánták, azok is csak mielőbbi halálától várták vesszőfutása végét, s a peres iratok tologatásával értek el annyit, hogy a tudós számára előbb nyílt meg a sír, mint a szamosújvári börtön kapuja.

Logikus és természetes, hogy Európa a középajtai történetíró és botanikus életéből a *teljesítményre* figyelmezett. Felhalmozott kincsei közé sorolta azokat a műveket, melyekből rendszeres képet formálhatott egy kevésbé ismert kelet-európai kis tartomány múltjáról és természetvilágáról, s mind ezért a haarlemi Tudós Társaság szép gesztusával még az ismerés koszorúját is eljuttatta Erdővidékre. Tragédiáját is jól ismerő két kortársa — Gheorghe Şincai és Kazinczy Ferenc — már nem érte be tudományos érdemeinek pusztá regisztrálásával, hanem a kedvetlen viszonyokkal dacosan birkózó *alkotó magatartásnak* emléket állítva a méltánytalanság és gonoszság felett is ítéletet mondott. *Elégiájában* Şincai halás szavakkal emlékezik meg az „igen nemes történetíró“ Benkő Józsefről, ki őt „irodalmi támogatásával nagy mértékben segítette“, s akit „nagyszerű érdemei miatt az enyémhez hasonló sorsra és viszontagságokra juttatta azoknak a vad haragja és irigysége, akik a közért cselekedni óhajtókat a kutyánál is jobban gyűlölik“. Kazinczy pedig így emlékezik meg róla az *Erdélyi Levelekben*: „Akik őt ismerték, tisztelettel szólnak felőle, s nagy dicsérete neki, hogy lelke sugallása ellen soha nem szóla, vagy soha nem úgy, hogy lelkesb olvasóit megtéveszthesse... Vég esztendei szomorúak valának, de dicsősége nagy láng fellobbanásával aludt el.“

E kortársi értékelésekkel egybehangzóan a mai nemzedék is megbecsült hagyományai közé sorolja a művek mellett* a tudás gerjesztésére összpontosított intellektuális erényeket, a magáramaradottságban is közcélú szolgáló, vérbeli tudóshoz illő magatartást. Ugyanakkor a kort és környezetet aszerint is megméri, hogy miképpen bánt a belőle sarjadt, gyámolitást érdemlő tehetséggel.

* Benkő József életének és munkásságának korszerű feldolgozását mindmáig sajnálatosan nélkülöznünk kell, mi több, nem rendelkezünk kéziratok munkáinak, azok másolatokban terjedt variánsainak könyvészeti feldolgozásával sem. A régebbi irodalomból — többek között — haszonnal forgatható Benkő Ferenc *Nemes Benkő József, a haarlemi tudós társaság tagja biográfiája* (Kolozsvár, 1822) és Mikó Imre *Benkő József élete és munkái* (Pest, 1867) című munkája, valamint Ernyey József *Benkő József természettudományi hagyatéka* című tanulmánya (*Botanikai Közlemények*, 1932).

Az urbanizáció, e korunk fejlődését több szempontból is jellemző folyamat, alapvető demográfiai, kulturális, építészeti s ugyanakkor társadalmi, valamint társadalomlélektani változásokat tükröz. E változások méretei és formái elsősorban a gazdasági, különösen az ipari fejlődés jellege, üteme és szintje függvényében különböznek. De a városodás iránya és jellege szerint másképp megy végbe a szocialista társadalomban, mint a kapitalista rendszerben. Ez a különbözőség a város és a társadalom kölcsönhatásából következik.

Város és társadalom viszonyában a *társadalom* a meghatározó tényező. A társadalom formálja a várost, amely az adott rendszer általános gazdasági és osztályszerkezetének vetülete, s következőképpen a városi kultúra magán viseli az illető társadalmi-gazdasági alakulat meghatározó jegyeit. Így, amint azt D. D. Duncan és B. Duncan felmérései az amerikai városok példáján kimutatják, a lakások térbeli elhatároltsága többnyire kifejezi lakóik társadalmi távolságát is. A nagyvárosok nyomornegyedei, a slumok és gettók, a kóros társadalmi jelenségek ((bűnözés, alkoholizmus, prostitúció) — bár bizonyos határok között — az urbanizáció elkerülhetetlen kísérőjelenségei, s elsősorban a polgári társadalom ellentmondásaiból fakadó gazdasági-társadalmi, nemegyszer faji szegregáció következményei.

A városodás a szocializmusban nem zökkenőmentes folyamat, de merőben más társadalmi, gazdasági és politikai-jogi feltételei lényegesen módosítják jellegét és társadalmi távlatait. Közelebről, az urbanizáció alapját alkotó gazdasági, ipari fejlődés tervszerű jellege kedvező feltételeket teremt a szocialista város strukturális, funkcionális és demográfiai egyensúlyának kialakulásához. (Idevágóan példaként néhány tényezőt említünk: a munkalehetőség és a városi lakosság száma, valamint szakmai megosztottsága közötti arány; az üzleti és szolgáltatási hálózat arányos területi elosztása; tanulmányi, művelődési és szórakozási lehetőségek és szükségletek aránya.) Csak jeleztük ez összefüggés néhány vonatkozását, de az elvi következtetés így is világosan adódik. A szocialista társadalom lényegét meghatározó vonások következményeként a városodás folyamatából származó nehézségek, problematikus jelenségek objektív tendenciája az enyhülés, a megoldás irányába mutat. Ám az objektív tendenciát a helyi feltételek nagymértékben befolyásolhatják pozitív vagy negatív vonatkozásban.

A városodás az ipari fejlődés egyenes következménye. A városok kialakulásának klasszikus modelljét E. W. Burgess dolgozta ki. Felfogása szerint a városok *koncentrikus körök formájában* fejlődnek. Az urbanizálódás a város legfejlettebb övezetétől gyűrűzik a város pereme felé úgy, hogy mutatói egyenletesen csökkenő értékrendszert alkotnak. Ez a modell inkább az ipari fejlődés viszonylag alacsonyabb fokát elért történelmi korszakokra és országokra érvényes. Napjainkban az ipari fejlődés ütemét és szintjét — s így a városfejlődés technikai (közlekedési, építészeti) feltételeit is — jelentős mértékben módosító műszaki-tudományos forradalom hatására létrejön a városok rohamos s nem egy esetben robbanásszerű fejlődésének sajátos formája, a *szuburbanizáció*.

A városodás klasszikus formáját a városi lakosság számának és sűrűsödésének növekedése jellemezte. A szuburbanizáció sajátos mutatója a város gyors terü-

leti növekedése. Ez az elővárosok összefüggő hálózata kialakulásának vagy több eredetileg elkülönült, különböző típusú település egybeolvadásának következménye. A szuburbanizáció eredményeként új települési formák jönnek létre: a *városi agglomerációk* és a *városiasodott övezetek*. Ez utóbbi településforma ökológiai szerkezete is nagymértékben különbözik a város klasszikus struktúrájától. A több kilométeres sávon elterülő városi övezet egyenlőtlen területi elosztásban az urbanizálódás különböző fokain levő településeket foglal magába: iparilag és urbanisztikai szempontból is fejlett központokat falu-jellegű települések kötnek össze. Ilyen övezetek többnyire a kitermelő ipar alapján szerveződnek; hazánkban a Prahova- és a Zsilvölgyében vannak kialakulóban.

Társadalmi mobilitás és beilleszkedés

Az urbanizáció szorosan összefügg a társadalmi mobilitás jelenségével. A városi lakosság számának növekedése nagyobbára nem a természetes szaporulat, hanem a bevándorlás eredménye. Hazánk példájára utalva, 1956—1966 között a városi lakosság számának 2,5%-os növekedéséhez, a természetes szaporulat 0,7%-kal, a betelepülés 1,8%-kal járult hozzá. A földrajzi mobilitás, a lakóhely-változtatás csak egyik mozzanata a városiasodással együttjáró nagyarányú népesség-átrendeződéseknek.

Egy Petrozsényben végzett felmérés adatai szerint a szakképzetlen ipari munkások számának aránya az alkalmazás időpontjában 70% volt. (1967-ben Petrozsény három ipari vállalatánál egy száz személyből álló mintán végeztünk felméréseket az integráció folyamatának, mechanizmusának vizsgálata céljából. A továbbiakban, bár e felmérés adatai még nincsenek teljesen feldolgozva többször hivatkozunk majd rá).

A városi-ipari munkára való átállás a szakképesítés megszervezésével kezdődik, s ez egyben társadalmi státuszváltozást is eredményez. A társadalmi, szakmai helyzetváltozás csak a kezdetét jelenti a faluról városba került földművesből ipari munkássá lett személyek városi emberré válásának. A városba való beilleszkedés, a városi életformára való átállás több tényező kölcsönhatása meghatározta, fokozatosan megvalósuló folyamat. Bonyolult, problematikus mivoltát az is mutatja, hogy a legújabb bevándorolt, a városi élthez még nem vagy kevésbé alkalmazkodott társadalmi csoportok a kóros, feszültséget előidéző szociál-pszichológiai jelenségek legfőbb hordozói. Az összefüggés e jelenségek és az adaptációs időszak között nagyobbára a városodás, a városi életmód és a hozzá való alkalmazkodás folyamatának sajátosságaiból származik. Az alábbiakban ezek közül a legfontosabbakat kívánjuk körvonalazni, olykor csak jelzésszerűen érinteni.

A modern ipari város feltételei között — lakosságának száma, szakmai és funkcionális heterogenitása, intézményei messzemenő szakosítása és területi megosztottsága következtében — egy időegységen belül a *személyek közti kapcsolatok, érintkezések* száma igen nagy. Ha ezek összetételét vizsgáljuk, akkor kitűnik, hogy a személytelen, utilitárius és alkalmi jellegű kapcsolatok aránya jóval meghaladja a személyi ismeretségen alapulókat. Jellemző, hogy a faluról városba kerültek elég nehezen építenek ki tartósabb baráti kapcsolatokat a városiakkal. S ezek a kapcsolatok is inkább a munkahelyi viszonyok alapján jönnek létre. Az említett mintában a megkérdezettek 36%-ának (városban élésük átlagideje 3,9 év volt!) egyáltalán nem voltak jó barátai, közelebbi ismerősei a városban; 46%-ának baráti köre pedig csak munkatársaira terjedt ki. Ilyen körülmények között az egyén társadalmiasulása a városban nagyobbára a közvélemény hatására történik. Ezért is kötetle-

nebb, szabadabb a nagyvárosi életforma. Általában a modern nagyváros sokkal több kilengést enged meg, sokkal toleránsabb az egyénnel szemben, mint a falusi vagy kisvárosi közösség. Az alkalmazkodási időszakban jelentkező nehézségek és kóros jelenségek gyakorisága éppen e kötetlenebb életforma jellegéből következik.

A városba való beilleszkedés, a foglalkozás, a szokásrendszer a szükségletek egész sorának a megváltoztatását feltételezi. Természetesen az új életformára való átállás a bevándorolt csoportok sajátosságai (kor, nem, családi helyzet, iskolai képzettség, származás) és a település urbanizálódását jellemző mutatók értéke függvényében esetenként különbözőképpen valósul meg. Ezeknek a sajátosságoknak a felmérése a konkrét kutatások feladata. De a városszociológia tárgykörébe tartozik az integrálódási folyamat általános mechanizmusának a feltárása is.

Nagyvárosi környezetben a beilleszkedés folyamata tényezőinek csoportosulása és ezek hatásának mechanizmusa szempontjából is sajátos. A kis település szintjén és az inkább kézműiparon alapuló kisvárosokban az integrálódást meghatározó tényezők hatósugara a lakóhely köré összpontosul. Korunk ipari nagyvárosaiban nemcsak a lakás és a munkahely különül el, hanem a szolgáltatási hálózat állandó bővülésével és szakosodásával a család egyre több funkciója kerül a lakáson kívül. A városi ember napi tevékenysége így a munkahely és az otthon, az utca és a közszolgáltatási intézmények, a szórakoztatási és művelődési intézmények között oszlik meg. Ezért a városba illeszkedést meghatározó tényezők funkcionálisan és térbelileg is elkülönültek. Lényegében — amint az előbbi fejtegetésből is kitűnik — az integráció folyamatát meghatározó tényezők hatósugara a város életfolyamatainak három formája: 1. a munkahely, 2. a lakótelep övezete (lakás, szolgáltatási intézmények), 3. a szórakoztatási és művelődési intézmények körül csoportosul.

A munkahely jelentősége

Az integrálódás megvalósulásában a legnagyobb szerepet a munkahely játssza. Valójában a munkának és a munkaviszonyoknak döntő jelentőségük van — ez a marxista társadalomszemlélet egyik alaptétele — az ember átalakulásában és fejlődésében. A város életfolyamatainak szempontjából ez az összefüggés mindenekelőtt a következőkből adódik:

— a munkahely a társadalmi tevékenység központja;

— az újonnan alkalmazott — bevándorolt — csoportokra a munkahelyen állandó és szervezett formában hatnak az integrációs tényezők.

Az ipari munkába való integrálódás két jelentősebb mozzanata: a szakmátítás és a beilleszkedés az üzem munkaközösségébe, munkarendjébe. A falu környezetéből kiszakadva az iparban elhelyezést kereső munkások nagy többségének nincs szakképzettsége. Általában mint szakképzetlen munkások helyezkednek el a városban, és nagy részük a munkahelyen szervezett szakképző iskolákban tanul. Azoknál a vállalatoknál, ahol felméréseinket végeztük, az ott alkalmazott munkások 72%-a jelenlegi mesteriségét a munkahelyi szakképesítő tanfolyamokon sajátította el.

A szakmátítás eredményeképp a bevándorlóknak nemcsak társadalmi-professzionális helyzetük változik meg, hanem megszilárdulnak a városhoz fűződő kapcsolataik is. Hiszen a szakmai képzettség megszerzése a munkabér s így az életszínvonal emelkedését is eredményezi. Márpedig a városi életformáról alkotott vélemény nagymértékben jelzi, hogy a bevándorolt miként találta meg új környezetében anyagi számításait. Másrészt a szakmátítás napjainkban nemcsak a munkakészséget, hanem tudományos-műszaki ismereteknek s az általános műveltség bizonyos elemei-

nek az elsajátítását is megköveteli, s így a folyamat hozzájárul a városi életformát jellemző kulturális szükségletek kialakulásához.

A szakmai képzés tehát pozitív korrelációban áll a városi életformához való alkalmazkodással. Példaként újra felméréseink százalék-adataira hivatkozunk.

	<i>Petrozsényban marad %_o</i>	<i>Elköltözik Petrozsényból %_o</i>		
		<i>összesen</i>	<i>falura</i>	<i>más városba</i>
Szakképzetlen munkás	52,63	43,57	100	—
Szakmunkás	67,9	32,1	23,1	76,9

A szakképzetlen munkások jelentős hányada számára — mint ez a táblázatból kitűnik — csak ideiglenes megoldás a városba való költözés. A szakmunkások közül, bár 32,1%-a nem számít véglegesen letelepedni Petrozsényban, igen kevesen akarnak falujukba visszatérni.

A munkaközösségbe való beilleszkedés és a társadalmi-politikai szervezetek nevelőhatása is pozitívan befolyásolja az integrálódás folyamatát. E tényezők hatásának a felmérése, elemzése meglehetősen bonyolult, s ezért tartjuk szükségesnek megemlíteni, hogy nagyjából csak operacionális kérdések útján lehetséges szociológiai vizsgálatuk.

Az integrálódást meghatározó tényezők másik csoportja a lakótelep övezetében fejti ki hatását. E tényezők a háztartással, a beszerzéssel, a szórakozással kapcsolatos szokások és viselkedési normák kialakulását határozzák meg. Abban az esetben, ha a betelepülés tömeges jellegű, és a női munkaerő alkalmazására nincsenek lehetőségek, — ez a helyzet Petrozsényban —, akkor a falu körülményei között megszilárdult szokásrendszerek igen nehezen alakulnak át.

A kulturális élet, a pihenés változatos módzatai és formái a városi környezetben nagymértékben megszabják a városi ember szabad idejét. A megfelelő intézmények rendszeres és szervezett működése irányítja az újonnan jöttek etikai és esztétikai szükségleteit, magatartását.

Nevelő és funkcionális tartalmuknál fogva a kulturális és szórakoztatási intézmények hozzájárulnak az újonnan jötteknek a városi környezetbe való integrálódásához. Hatékonyságuk attól függ — szociológiailag ez mérhető —, hogy mennyire gyakran látogatják őket.

Az integráció három tényezője közül az ipari munkába való beilleszkedésnek van meghatározó szerepe, de a sajátos helyi körülmények árnyalják ezt a folyamatot. Ezért lényeges kérdés, hogy kulturális, etikai szempontból s nem utolsósorban a társadalmi tudat színvonalát tekintve milyen a befogadó közösség mikroklímája.

CSIKI LÁSZLÓ

Balassi

*Én költő nem voltam, én csak énekeltem
amit fülembé fútt a szél, nagy futáson;
száz ló is kidőlt alólam — elsirattam,
és elsirattam — mert fájt — a dalolásom.*

*Volt, ki a beszédet jobban tudta nálam,
a szó nem volt kenyerem — s nem volt kenyerem.
Egy lélegzetnyi kék ég, az volt vagyonom,
azzal éltem — mint kőbe-vetett búzaszem.*

*Semmim sem volt, hát szabadnak kellett lenni,
de hitem másokhoz kötött — tán bolondság,
mert hogy hűségem magamnak bizonyítsam,
én futottam is, ha mások parancsolták . . .*

*De ha kellett — és kellett —, a harcot álltam,
ütöttem, s hős lettem, hogy öltem emberül;
de sose hittem, hogy az a fényes szablya,
az a Hold ott fön­n az égen engem elkerül . . .*

*Én szavak helyett csak asszonyt szerettem,
nevük — hogyha volt — csak kitalálás, játék;
úgy szerettem őket: magam szerethessem,
s elűzzenek, ha tán melléjük állnék . . .*

*De borom s bánatom így sem volt elég;
barátok s cimborák itattak reggelig:
lát­ni akarták, mit nem lehet: az álmom,
s hogy milyen szép-furcsákat mondok még nekik.*

*De költő nem voltam, én csak énekeltem,
volt, ki a beszédet jobban tudta nálam . . .
Semmim se volt, hát szabadnak kellett lenni,
de ha kellett — és kellett —, a harcot álltam . . .
Én szavak helyett csak asszonyt szerettem,
de borom s bánatom sosem volt elég.*

Bizakodó megjegyzések egy bizonytalan tárgyú tudományról

Annak, aki csak valamelyest is közelebbről követi a társadalomtudományok egyik viszonylag fiatalabb hajtásának, a politikatudománynak (vagy politológiának, sőt politikológiának) alakulását, kérdéseit s — túlzás nélkül mondhatjuk — viszontagságait, akaratlanul is valami ahhoz hasonló jut eszébe, mint amit egy híressé vált aforizma egy más tudományággal kapcsolatban így fogalmazott meg: mindannyian egy és ugyanazon dologról beszélünk, csak éppen azt nem tudjuk, mi is az, amiről beszélünk.

Persze, nem kivételes és rendkívüli eset, hogy egy nagy múltú és erőteljes fejlődésnek örvendő tudományág „keresi” tárgyát. Ha nem is értünk egyet azzal a kétségtelenül szellemes, de kevésbé helytálló megjegyzéssel, miszerint egy tudomány annál magasabbrendű, minél inkább vitatottak alapkérdései, tény, hogy az alapkérdések újra való és ismételt felvetése önmagában korántsem csökkenti az adott tudomány értékét és érvényét. Annak idején Marx igen találóan jegyezte meg a politikai gazdaságtannal kapcsolatosan, hogy ellentétben az építészet szabályai-val, a tudomány építményét nem mindig az alapoktól kiindulva a felső emeletig haladva emelik, hanem gyakran egyszerre alapoznak és dolgoznak a felsőbb emeleteken, sőt nemritkán hamarabb készül el egyik-másik emelet, mint maga az alapozás.

Kétségtelen, hogy a tárgy és a módszer kérdéseiben uralkodó nézetkülönbség és ellentétesség is hozzájárult ahhoz, hogy a szocialista országokban sokáig fenntartással fogadták a politikatudományt. Mivel a politikatudomány számos képviselője idealista társadalomszemléletre épít, mivel a tőkés országokban a politikatudománynak nemegyszer azt a szerepet szánták és szánják, hogy igazolja és védelmezze a fennálló rendet, és hogy ellensúlyozni igyekezzék a marxizmus növekvő befolyását, hosszú időn keresztül polgári tudományként vagy áltudományként volt elkönyvelve a marxista igényű munkákban.

Noha a politikai eszmék története olyan régi, mint maga a bölcsellettörténet, a tulajdonképpeni politikatudomány a XVII—XVIII. század politikai filozófiai és a XIX. század politikai, szociológiai felfogásaiból nőtt ki. A múlt század végén és a század elején több gondolkodó a filozófiától és az általános szociológiától viszonylag önálló politikai szociológia kidolgozásán munkálkodott. Ezek között jelentős helyet foglalt el Karl Mannheim, kinek *Ideológia és utópia* című munkájában megfogalmazott nézetei (elsősorban azok, amelyek a politika területének nem racionálizálható, a politikai tett alkotó, ihletett, művészetet megkövetelő jellegére, a „szabadon lebegő” értelmiség elméletkonstruáló szerepére vonatkoznak), valamint Max Weber, kinek *A politika mint hivatás* című munkájában kifejtett tételei mind a mai napig hatnak a politikatudomány

számos képviselőjére. Míg Európában a politikatudomány eleinte a neohegeliánus államtudomány, a neokantiánus kulturalizmus és a manheimi, valamint weberi szociológia hatására indult önálló fejlődésnek, az Egyesült Államokban a (szociológiai) pozitívizmus és a behaviourizmus nyomta reá bélyegét. A politikatudomány rohamos térhódítása tulajdonképpen a második világháború után kezdődött. 1949-től az UNESCO támogatásával működik a nemzetközi politikatudományi társulat, amely mintegy harminc ország nemzeti társulatait egyesíti és ezideig hat nemzetközi kongresszust tartott. Politikatudományi társulatok alakultak egyes szocialista országokban, így hazánkban is.

Jelen feljegyzésekben nem foglalkozunk a politikatudomány általános kérdéseivel, nem kívánjuk ismertetni helyzetét, sem bemutatni bőven áradó irodalmát*. Mindössze néhány megjegyzést fűzünk a marxista politikatudomány körül nem annyira zajló, mint inkább kialakulóban levő vitához (lásd Ovidiu Trăsnea cikkeit a *Revista de filozofie* 1967. évfolyamában, valamint az *Analele institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R.* 1/1968. vitaindítóját M. Voiculescu cikkével).

Számunkra a politikatudomány premisszái a marxizmus megjelenéséhez kötöttek. A politikum tudományos megértése, tanulmányozása szükségképpen megköveteli, hogy a társadalmi tevékenységnek, életnek, gondolkodásnak ezt a területét a többivel szerves összefüggésében, meghatározottsági és meghatározói viszonylatainak összességében, társadalmi szerepének történeti alakulásában és konkrétságában tekintsük. A politikatudomány alapja a társadalom és történelem materialista felfogása, a marxizmus általános szociológiája, a társadalom globális szerkezetének és általános fejlődéstörvényeinek a tudománya.

A marxizmus klasszikusai elítélték a politikai dilettantizmust, hangoztatták, hogy a kommunistáknak el kell sajátítaniuk a politika tudományát. A marxizmus történelmi jelentőségű teljesítménye, hogy a szocializmust utópiából *tudománnyá* változtatta; ez a tudomány, a *tudományos szocializmus* a marxizmus általános elméleti politikatudománya.

A tudományos szocializmus tárgya, a történelmi materializmushoz való viszonya körül ismételt viták zajlottak le mind a nemzetközi, mind a hazai marxista irodalomban. Hazánkban 1962-ben a *Cercetări filozofice*, 1964-ben a *Lupta de clasă* oldalain jelentek meg a vitaanyagok. Legújabbban a *Lupta de clasă* hasábjain a tudományos szocializmus főiskolai oktatásának új tanterve körül ismét véleménycsere zajlik a szóban forgó kérdések körül. E vitáknak mintegy utószele volt a Központi Bizottság áprilisi teljes ülésén elhangzott ama megállapítás (Valter Roman felszólalásában), miszerint semmi szükség e tudományág elnevezésének a megváltoztatására. Annak, aki nem kísérte figyelemmel a szóban forgó kérdéseket, ez a megállapítás pusztán terminológiai megjegyzésnek tűnhet. Nem ismerem pontosan Valter Roman gondolatmenetét, számomra azonban itt nem csupán terminológiai kérdésről van szó. Az utóbbi időben elég széles körben terjedt el az a felfogás, hogy a tudományos szocializmus a marxizmus politikatudománya, hogy — következésképpen — a tudományos

* A szerző megtette ezt most megjelent könyvében (*Constința politică*. Editura științifică, București, 1968.) — A szerkesztőség.

élet és tevékenység egyik követelményének, a terminológia egységesítésének teszünk eleget, ha az adott tudományágat, a tudományos szocializmust politikatudománynak nevezzük. Nem valamilyen hagyománytisztelet vezet bennünket, amikor a *tudományos szocializmus* elnevezéshez ragaszkodunk. Ezzel sokkal inkább azt akarjuk kifejezésre juttatni, hogy a tudományos szocializmus nem teszi fölöslegessé a politikatudományt, e kettő nem azonos. A kettő azonosítása éppen az egykori dogmatikus álláspontot jellemezte, amely azzal az érveléssel utasította el a politikatudomány létjogosultságát a marxista társadalomtudományok sorában, hogy a tudományos szocializmus teljesíti mindazokat a funkciókat, amelyeket egy ilyen tudománynak kellene betöltenie. (Ugyanúgy, mint ahogy a szociológia létjogosultságát is annak idején a történelmi materializmusra való hivatkozással utasították vissza.) Hasonlóan ahhoz, ahogy a történelmi materializmus nem azonos a szociológiával, hanem a marxizmus *általános* szociológiájának funkcióját tölti be, a tudományos szocializmus mint a marxizmus általános-elméleti politikatudománya, politikai ideológiája sem öleli fel a politikatudomány összproblematicáját. A szociológiai irodalomban különben többen vallják, hogy a történelmi materializmus nem szociológia, hanem filozófia (történelemfilozófia) véleményem szerint azonban, legalábbis egyelőre, a történelmi materializmus betölti mind a marxizmus általános szociológiájának, mind történelemfilozófiájának szerepét.

A marxista tudományok fejlődése tanúsítja, hogy a politikai gazdaságtan mellett megjelentek a marxista közgazdaságtan különböző ágai, a történelmi materializmus (a marxizmus általános szociológiája) mellett a különböző szakszociológiák. Mindezek a tudományágak nem valamilyen elhatározás, döntés, szavazás eredményeként alakultak ki, hanem a tudományok fejlődési törvényeitől, az ismeretek felhalmozódásától, a megismerési eljárások tökéletesedésétől, reális társadalmi szükségletektől meghatározottan. A szocialista állam kiépítése, funkcióinak alakulása, apparátusának és mechanizmusának tökéletesítése, a szocialista politikai viszonyok fejlődése, a szocialista demokrácia működése, elmélyítése, a szocialista társadalom politikai szervezeteinek, elsősorban vezetőerejének, a kommunista pártnak rendkívül sokoldalú tevékenysége, a szocialista politikai tudat, a szocialista közvélemény kialakulása és fejlődése olyan valóságterület, amelynek tanulmányozása megérdemel, helyesebben: megkövetel egy viszonylag önálló tudományágat. És tegyük hozzá, a politikum különböző szféráinak (politikai viszonyoknak, intézményeknek, tudatnak) a jelentősége, fontossága még korántsem merült ki ezzel a felsorolással. Hiszen ott vannak még az egyre sokrétűbb államközi, nemzetközi kapcsolatok, a világpolitikában végbemenő folyamatok, a különböző társadalmi-politikai mozgalmak, a világ politikai térképének és konstellációjának állandó alakulása; a mai világ politikai kapcsolatai szövevényessé, egymásbafonódóvá váltak, a politikai folyamatok elválaszthatatlanul összefüggnek és feltételezik egymást. Minden országnak megvan a maga tudományos élete, de a tudomány nemzetközi. A politikatudomány tárgya a társadalom politikai viszonyai, intézményei, a társadalom tagjainak politikai tudata (magatartása, véleménye, hangulata, törekvése, ide-

ológiája), mindezek funkcionálása, kialakulása és alakulása, egyszóval a társadalom politikai élete.

Valamilyen tudomány tárgyának a meghatározásához elengedhetetlenül szükséges annak a valóságterületnek a pontos körvonalazása, amelyet tanulmányoz. A tudományos szocializmus, a nemzetközi kapcsolatok szociológiája és a politikai tanok története egyaránt a politikummal foglalkozik ugyan, de mindegyiknek — az elkerülhetetlen fedések, egybeesések, érintkezések ellenére — viszonylag jól körvonalazható területe van. A különböző tudományágak azonban nemcsak vizsgálódási területük, hanem vizsgálódási szempontjuk, mondhatnók, érdeklődési, figyelmi súlypontjuk szerint is különböznek egymástól. A társadalom egésze például egyaránt tárgya a szociológiának és a történelemtudománynak, az ember a fiziológiának, antropológiának, lélektannak, etikának, s mégis, mindezek a tudományok elhatárolhatók egymástól éppen annak megfelelően, hogy milyen érdeklődési súlyponttal, *hogyan* (ez a „hogyan“ jellegzetes fogalomrendszert és kutatási módszert is feltételez) közelítik meg tárgyukat.

Ebből a szempontból a politikatudomány jellegzetessége, hogy valamennyi hatósugarába kerülő kérdést a politikai felépítmény és annak lényeges eleme, a hatalom mechanizmusának, működésének, problémáinak a szempontjából vizsgál.

Noha más politikummal foglalkozó tudományoktól (a tudományos szocializmustól, állam- és jogelmélettől, a politikai tanok történetétől) eltérően a tulajdonképpeni marxista politikatudomány most indul csak fejlődésnek, részben a késés okozta türelmetlenség, részben a valóban rengeteg tennivaló serkentő hatása máris arra készíti híveit, hogy többes számban beszéljenek róla. Meg kell különböztetnünk, úgymond, a politikatudományt a politikai szociológiától: a kettő nem ugyanaz. A nemzetközi irodalomban azután még további szaporításokkal találkozunk; Julien Freund például *A politika lényege* című munkáját *politikai filozófiának* tekinti, míg legújabbban Georges Balandier, mint könyvének címe is jelzi, *politikai antropológiával* foglalkozik. Ezek a megkülönböztetések éppen a vizsgálati súlypont szemszöge szerint tételnek.

Érzékeltessük egy példán az elmondottakat. A közelmúltban szerezhattünk tudomást de Gaulle bejelentéséről, hogy nem távozik az ország éléről, felosztatja a parlamentet és új választásokat ír ki. Hogyan kerülhet ez az esemény a politikummal foglalkozó tudományok látószögébe?

A tudományos szocializmust mint általános-elméleti tudományt ez az egyedi eset nem érdekli közvetlenül és önmagában; egy esemény ez sok más között, melyek elméleti általánosításából bizonyos következtetéseket von majd le a jelenkori tökések országokban végbemenő vagy végbemehető társadalmi-politikai mozgalmakkal, a párt stratégiájával és taktikájával kapcsolatosan. (A tudományos szocializmus hozzásegít az adott jelenség helyes értékeléséhez, de maga ez az esemény nem válik közvetlenül tárgyává.) Az állam- és jogelmélet annyiban érdekli, hogy az adott franciaországi alkotmányos és jogrend milyen lehetőségeket teremt egy a jelenlegihez hasonló „határhelyzet“ esetén. A politikai filozófiát a döntés mechanizmusa és értéke (jelentősége, kihatása) érdekli. A politikai antropológiát valószínűleg a döntést hozó politikusnak mint személyiségnek,

emberi-politikai magatartásának és viszonyulásainak problematikája foglalkoztatná. A politikai szociológiát maga az egyedi esemény szintén nem érinti közvetlenül (csak közvetve), hiszen a társadalom politikai struktúrájának, a politikai pártok, intézmények működésének *általános* vonásait kutatja. A politikatudomány az egyetlen, amelyet az eset konkrét egyediségében és következményeiben, tanulságaiban is egyaránt érdekel.

Ha az olvasó úgy véli, hogy e példa kifejtésében logikai törések és következetlenségek vannak, akkor teljesen egyetértünk. Meglehet, hogy a politikatudományi pluralizmus egyik-másik híve pontosabban, szabatosabban körvonalazta volna e tudományágak közötti különbségeket, tény azonban, hogy még nem talákoztam olyan érvekkel, amelyekkel ne lehetett volna szembeállítani nem kevésbé meggyőző ellenérveket. A politikai szociológia például éppúgy nem zárja ki az egyedi esetek, a konkrétum iránti érdeklődést (hiszen az általános szociológia nem teszi fölöslegessé a konkrét szociológiai kutatásokat), mint ahogy a politikatudomány sem mondhat le az elméleti általánosításról. A magam részéről *egyelőre* helytállónak vélem Duverger, Raymond Aron és mások megállapítását, miszerint gyakran intézményes keretektől vagy éppen a kutató szakmai formációjától függ, hogy a szóban forgó tudományt politikai szociológiának vagy politikatudománynak nevezik-e (M. Duverger: *Introduction à une sociologie des régimes politiques*, Paris, 1963; Raymond Aron: *La sociologie politique*. Revue de l'enseignement supérieur. Paris, 1965). Azért hangsúlyozom, hogy *egyelőre*, mert az említett szerzőkkel ellentétben, kik azonosítják a kettőt, óvatosabban járva el úgy vélem, hogy ilyen kérdésekben nincs helye az apodiktikus kijelentéseknek; elvben nem látom kizártnak annak lehetőségét, hogy a politikatudomány távlati fejlődése folyamán differenciálódjék.

A viták során gyakran fogalmaznak úgy, hogy szükség van erre vagy arra a tudományágra, hogy kell lennie egy önálló politikai szociológiának, politikai filozófiának. Mielőtt azonban kategórikusan kijelentenők, mint ahogy egyes szerzők teszik, hogy például a politikai szociológia nem azonos a politikatudománnyal, azt kellene megnéznünk, hogy *itt és most* rendelkezünk-e két vagy több ilyen diszciplínával? Megvan-e mind-egyiknek a (viszonylag) pontosan kijelölt területe, vizsgálódási szemszöge, súlypontja, sajátos kategória- és fogalomrendszere, sajátos kutatási módszere? Nem hiszem, hogy valaki is nyugodt lelkiismerettel felelhet igennel erre a kérdésre, vagy ha mégis, nem hiszem, hogy kellően alá tudná támasztani érvekkel (legalábbis mindezideig nem talákoztam ilyen felelettel).

Amit feltétlenül eredménynek, pozitívumnak — bátran mondhatom — vívmánynak tekintek, az a politikatudomány létjogosultságának, művelése szükségességének, fontosságának elismerése a marxizmuson belül. Amit feltétlenül hasznosnak, sőt elengedhetetlennek vélek, az a politikai jelenségek sokrétű vizsgálata a marxizmus—leninizmus elvei alapján, a nemzetközi politikatudományban kiművelt helytálló és hasznos módszerek, eljárások, szempontok szelektív és alkotó igénybevételével.

Visszatérve Marx hasonlatára a tudomány épületéről: a fontos most az, hogy az épület emelkedjék és terebélyesedjék.

A lakrészekben majd csak megosztozunk valahogy.

Biztosítható-e a jövőben, az emberiség állandó és rohamos szaporodása mellett az anyagi és szellemi jólétet meghatározó termékek bősége? Növelhető-e a mezőgazdasági területek nagysága és termelékenysége? Milyen kilátások vannak az éhség felszámolására a gyarmati igából nemrég felszabadult fejlődő országokban? Mindmeggannyi sürgető kérdés, amely feleletet vár a tudomány különböző területein dolgozó szakemberektől is.

A Nemzetközi Biológiai Program, amelyet mintegy 50 ország tudósai dolgoztak ki az 1967—1972-es évekre, a termelékenység biológiai alapjainak és az emberiség jólétének tanulmányozását tűzte ki céljául. Vajon mi készítette a világ haladó gondolkodású biológusait arra, hogy az étellel és az élőlényekkel foglalkozó több ezer kísérleti téma közül éppen a bioszféra termelékenységére fordítsák a figyelmüket, hogy behatóbban tanulmányozzák az élő természet termelékenységi tartalékait? Bizonyosan nyomós tudományos és társadalmi okok.

A bioszféra nooszférává alakult át...

Földünk lakossága, amely hamarosan meghaladja a hárommilliárd főt, már nem pusztán csak a természeti javak egyszerű fogyasztója, hanem eddig soha nem látott iramban megváltoztatja a Föld egész arculatát. Az ipar gigantikus méretű fejlődése, az állandóan növekvő mezőgazdasági területek alapján másítják meg a Föld ősi, természetes képét. A közlekedési utak pókhálószerűen növekvő szaporodása, a magasfeszültségű villamos vezetékek mindent átfogó hálózata, a városok mind nagyobb térhódítása gyökeresen megújították a 2—3 évszázad előtti bioszférát, a Föld azon részét, amelyet élőlények népesítenek be. A bioszférát alkotó életközösségek (biocönózisok) viszonylagos egyensúlya és az évmilliók alatt kialakult bonyolult fejlődési kapcsolatok egyrészt az élőlények, másrészt az élőlények és az élettelen környezet között elvesztették ősi vonásaikat, mivel az ember egyre tevékenyebben avatkozik bele a természet természetes egyensúlyába, az életközösségek belső életébe.

Az emberi társadalom fejlődésével a bioszféra átalakulása törvényszerű, elkerülhetetlen folyamat. A modern társadalomban élő ember könnyen megfélemledik arról a tényről, hogy ő mint egyén ugyanúgy, mint az egész emberi társadalom, szükségyszerűen és elválaszthatatlanul összefügg a bioszférával, Földünk ama jól meghatározott részével, ahol él. Az emberek törvényszerűen kapcsolódnak a bioszféra anyagi és energetikai láncolatába, oda, ahol az életfeltételek biztosítva vannak, s amitől gyakorlatilag elválaszthatatlanok. A Földön egyetlen élő szervezet sem létezik elszigetelten, szabadon vagy függetlenül, mert minden élőlény elválaszthatatlan és állandó kapcsolatban van a környezettel, elsősorban a táplálkozási és a légzési folyamatok révén. Ezek az évmilliók alatt kialakult környezeti létfeltételek határozzák meg az élő szervezetek egész élettípusát.

A bioszférának, vagyis az élet szférájának a fogalmát először Lamarck vezette be a biológiába a XIX. század elején, a geológiába pedig Suess bécsi geológus a múlt század végén. A bioszférához kapcsolódó bizonyos elméleti kérdésekről már

szóltunk egy régebbi cikkünkben (*Korunk*, 1967. 2). Napjainkban a bioszféra fogalma teljesen új értelmet kap: egyrészt planetáris jelenség, másrészt kozmikus jellegű. Az élet mint kozmikus jelenség alapján különbözik az élettelen természettől. Az élő anyag súlya a Föld súlyának egészen kis részét, körülbelül 0,25%-át alkotja, és ez a súlyarány az élő és élettelen anyag között valószínűleg nem sokat változott a geológiai idők folyamán. Az élő anyag azonban, szemben az élettelennel, a geológiai idők során törvényszerűen, alaktanilag is változott a fejlődés általános törvényeinek megfelelően: újabb fajok keletkeztek, melyek genetikusan egymással szoros kapcsolatban váltották egymást nemzedékről nemzedékre. És ez a fejlődési folyamat csak az élő anyag sajátossága. Ez a fejlődési folyamat, amely évmilliók óta tart, Dana amerikai geológus szerint (Darwin kortársa volt) tulajdonképpen a központi idegrendszernek, az agynak a fejlődése és minőségi tökéletesedése, az egyszerű kis rákféléktől az emberig.

A XX. században az ember tevékenysége átfogja az egész bioszférát és ma már a kozmikus repülések segítségével igyekszik bepillantani a világűrbe is. Nincs már a Földnek olyan távoli, eldugott része, ahol az ember ne tudna megélni, felhasználva a modern technika vívmányait, ne tudna percek alatt kapcsolatot teremteni a világ más részén élő emberekkel. Mindez az emberi értelem és a munka eredménye.

Ha az egész emberiséget egy tömegnek képzeljük el, akkor azt látjuk, hogy viszonylag kis területen is elférne. Így például Brentano kiszámította, hogy ha minden embernek 1 m² területet biztosítanánk, és ezeket egymás mellé raknók, akkor ez a tömeg még a Bodeni-tavat sem töltené fel egészen, és a Föld teljesen néptelen maradna. Ez azt jelenti, hogy az emberiség mint élő tömeg a Föld igen kis részét alkotja, de ez a tömeg éppen társadalmi tudatával és termelési kapacitásával hatalmas geológiai erőt képvisel, amely szükségleteinek megfelelően képes átalakítani az egész bioszférát nooszférává, vagyis a *szabadon gondolkodó ész szférájává*.

A nooszféra fogalmát először 1927-ben a francia matematikus és filozófus E. le Roy vezeti be a tudományba, s ezen a bioszféra mai fejlődési stádiumát értette. A nooszféra valóban új geológiai jelenség a Földön, ahol az ember képviseli a legnagyobb geológiai erőt. Ez a geológiai erő ma olyan természeti jelenségeket produkál, mint a vas, alumínium, urán és végtelen sok szerves és szervetlen anyag, amely fémtömbként vagy más természetes alakban nem is fordul elő a természetben. De az ember képes megváltoztatni az egész bioszféra kémiai összetételét is tudatosan vagy öntudatlanul. Így az utóbbi évszázadban megváltozott a légkör összetétele, növekedett a széndioxid mennyisége a levegőben, a radioaktivitás, az ipari szennyvíz pedig befolyásolja a folyóvizek és a tenger parti-zónájában élő szervezetek életét, miközben új, természetű növény- és állatfajokkal gazdagodott a természet. A nooszféra a bioszféra fejlődésének jelenkori geológiai állapota.

Az ész szférájának távlatai ...

Ha az emberiséget mint egységes természeti jelenséget fogjuk fel, amely szükségleteinek megfelelően társadalmi tevékenységével képes megváltoztatni az egész bioszférát, akkor egy sereg, az egész emberiséget érintő kérdést tehetünk fel e jelenséggel kapcsolatban. Vajon az ember a természet megváltoztatásával mindig helyesen avatkozik-e bele a bioszféra életébe, és vajon ez a beavatkozás biztosítja-e a bioszféra termelékenységét olyan mértékben, ahogyan az emberiség létszáma és az emberiség anyagi és szellemi igényei növekszenek? A természet tudatos meg-

változtatása csak a bioszféra anyagi tartalékainak megőrzésével és állandó gyarapításával lehet célszerű tevékenység. Vajon a bioszféra mai termelékenységi színvonalát tart-e a népesség rohamos fejlődésével? A válasz erre az utóbbi kérdésre nem a legkecsegtetőbb. A különböző nemzetközi szervezetek, az UNESCO és a FAO adatai szerint a bioszféra mai termelékenysége a meglévő termelési erők fejlődésének színvonalán nem elégtí ki az emberiség egyre növekvő szükségleteit.

A kolonializmus ígája alól nemrég felszabadult országokban a lakosság számottevő része még ma is éheznek, és ezt főleg a fehérje elégtelensége okozza a táplálékban. Ma világviszonylatban körülbelül kétszer kevesebb fehérjét termelünk, mint amennyi megszüntetné az emberiség kétharmadának fehérje-tápanyag elégtelenségét.

Ha összehasonlítjuk a fejlett és a fejlődő országokat a táplálkozási tartalékaik szempontjából, akkor azt látjuk, hogy a fejlett országokban az egy napra eső kalória-fejadag 3000—3500, az egy főre jutó fehérje napi értéke 45—50 g, a fejlődésben levő ázsiai, afrikai és latin-amerikai országokban viszont a napi táplálék kalória-értéke csupán 2000—2500 és 5—7 g az egy főre jutó napi fehérje-adag. Ez a fehérje-elégtelenség más szociális kérdésekkel egyetemben meghatározza az 1000 főre jutó halálzási arányszámot is, amely a fejlett országokban 4—6, a fejlődő országokban pedig 60—70 főre tehető. Ez azt is jelenti, hogy ha az emberiség számát 3 milliárdra becsüljük, akkor megállapíthatjuk, hogy az emberiség 15%-a állandóan éheznek, 50%-a pedig rosszul táplálkozik, ami kihat nemcsak termelőmunkájára, hanem egész szellemi és társadalmi tevékenységére is. Az is megállapítható, hogy a táplálkozáshoz szükséges termékek előállítására igen aránytalanul oszlik meg földrajzi szempontból, és ezen belül az élelmiszerek elosztása is igen különböző a meglévő társadalmi rend keretein belül. Vajon ez nem vezet-e a népesség rohamos növekedése mellett az éhség nagyobb földrajzi térhódításához?

Igazuk lehet-e a malthusianistáknak?

Thomas Malthus angol közgazdász — mint ismeretes — még 1824-ben azt állította, hogy a Föld lakossága semmiben sem különbözik a növény- és állatvilágtól, mert az emberiség is képes hihetetlen gyorsasággal szaporodni, ha ezt az éhség vagy a betegségek nem gátolják. A népesség mértani, a táplálkozáshoz szükséges anyagi javak termelése viszont csupán számtani arányban növekszik. Szerinte, ha az ember nem korlátozza a születések számát, szükségszerűen lép fel a gátló ok, éhség és háborúk formájában. Újabban Malthus e tanítását ismét széles körben terjesztik egyes nyugati szociológusok és közgazdászok.

A népesség mai szaporodása valóban gyors folyamat, viszont a malthusi peszsimizmussal szembeállíthatók a bioszféra hatalmas, még korántsem kiaknázott termelékenységi tartalékai és ezek tudományos fejlesztési lehetőségei.

A bioszféra termelékenységével kapcsolatosan neves közgazdászok sok érdekes számítást végeztek. Így például Clark angol közgazdász szerint csupán a mérsékelt égövön belül 6600 millió hektárra tehető a mezőgazdaságban megművelt földterület. A trópusi égövön pedig 510 millió hektár földet lehet rentábilisan megművelni, amelynek termelési kapacitása, kedvező éghajlati viszonyok mellett, háromszorosa a mérsékelt égövi területekének. Ezek szerint ez az 510 millió hektár föld 1530 millió mérsékelt égövi művelhető területnek felel meg. Ez azt jelenti, hogy a Földön körülbelül 8200 millió hektár mezőgazdasági művelésre alkalmas terület van, melynek átlagos termelését ugyanolyan szintre lehet emelni, mint amilyent Nyugat-Európa vagy Észak-Amerika termőföldjein érnek el.

Ha feltételeznők, hogy a Földön mindenki csak búzakenyeret eszik (11%-os fehérje-tartalommal), akkor a napi fejadag 630—750 g búza lenne (ami 2410 kalóriának felel meg), vagyis 230—274 kg búza lenne az egy főre jutó évi szükséglet. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy ma már szép számban vannak olyan gazdaságok, amelyek hektáronkénti hozama az 5 tonna búzát is eléri, akkor egy hektár föld 17 ember évi kenyérszükségletét biztosítja. Ha ezt a számot megszorozzuk 8200 millióval, akkor kiderül, hogy a bioszféra $8200 \cdot 10^6 \times 17 = 140$ milliárd embert képes eltartani, vagyis a mainak körülbelül a 46-szorosát.

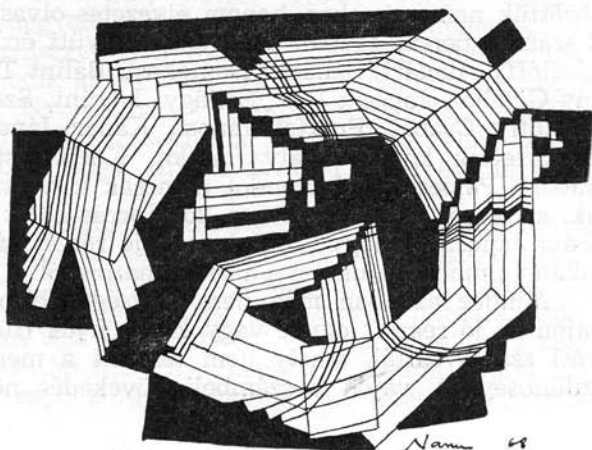
Vizont nemcsak kenyérrrel él az ember. Ha a 260 kg búzához hozzáadunk 90 kiló húst, 250 liter tejet, cukrot, zsírt, akkor megállapíthatjuk, hogy a 8200 millió hektár föld 45 milliárd embert képes eltartani, ami a mainak több mint 15-szöröse. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy Clark számításai csak a művelésre alkalmas szántóföldekre vonatkoznak, és nem veszik figyelembe a folyók, tavak, tengerek és óceánok hatalmas, szinte kiapadhatatlan termelési kapacitását, sem a biokémia azon törekvését, hogy a tápanyagok mikrobiológiai szintézisét ipari méretekben valósítsa meg, ami azt jelentené hogy az emberiség táplálékszükségletének nagy részét mesterséges úton állítsák elő.

A tengerek és óceánok a Föld felületének 70%-át borítják. Itt született az élet, és ma is az élőlények végtelen változatossága és hatalmas tömege él benne. Az emberiség eddig csupán csekély mértékben hasznosította azt a gazdag tápanyagforrást, amit a tengerek és óceánok nyújtanak. Egyes tudósok véleménye szerint a jövőben a tengereket is olyan tervszerűen fogják „megművelni“, mint a szárazföldi művelésre alkalmas területeket.

Duvigneux francia professzor szerint a táplálkozáson kívül figyelembe kell venni az ember szellemi szükségleteit is, a könyvnyomtatáshoz szükséges papír termelésének fokozását és azokat az erőfeszítéseket, amelyeket minden ország a természetvédelemre, a parkosítás kiszélesítésére, zöldövezetek létesítésére, a turisztika fejlesztésére tesz. Szerinte mindezt figyelembe véve a bioszféra 83 milliárd embernek képes megfelelő anyagi és szellemi táplálékot biztosítani. Habár ez a számítás is a valószínűség határain belül mozog, mégis megközelíti a Clark-féle számításokat.

Hasonló optimista szellemben csatlakozik hazánk is a Nemzetközi Biológiai Programhoz, és kutatóegységeink — erdő- és mezőgazdasági termelőegységeink is — a gyakorlatban bizonyítják be e program célszerű emberi vonatkozásait.

Ion Gheorghe
Nanu rajza

Ha majd a sokat sürgetett romániai magyar irodalomtörténet kézikönyve megszületik, az irodalmi fejlődés sajátosságát tiszteletben tartó (tehát nem a társadalmi-politikai átalakulás évszámaihoz mereven ragaszkodó) periodizálás biztonnyal határkönek fogja tekinteni azt az egyébként természetes kiadói elhatározást, hogy a fiatal, induló írók számára sorozatot indítsanak. Magára az eseményre 1961 decemberében került sor: Veress Zoltán *Menetirány* című novelláskötetén jelent meg először a sorozat-jelző embléma s benne a felirat, „Forrás”. Amikor irodalomtörténetinek nevezzük a pillanatot, nem azt akarjuk állítani, hogy a romániai magyar irodalom felfrissülését egyedül azok a huszonéves ifjú tehetségek hozták, akik hosszabb-rövidebb folyóirat-szereplés után most léptek először Művel a közönség elé; velük nagyjából egyszerre, bizonyos fokig egészséges versenyben is, az öt-tíz évvel előttük járók jónéhánya valóságos „új hullám”-mal lepte meg a már-már lankadó érdeklődésű olvasótábort. A verseny azóta is tart, s minthogy az irodalmi pályán nem feszítenek ki elszakítandó célszalagot (és ha mégis, azzal legfeljebb az alkalmi hivatalos versenybírótság törődik), remélhetőleg nem is fog abba-maradni, sőt inkább az új meg új pályatársak is belekapcsolódnak. Mint minden irodalomban az új tehetségek, nálunk is a *Forrás* a megújulás forrása lett.

Ezt a nemigen cáfolható megállapítást bizonyítandó, mielőtt rátérnénk a sorozat utóbbi két és fél évbéli termésének elemzésére, a megújuló Forrásra, nem árt emlékezni az első Forrás-szerzőkre, műveikre, s a hat-hét esztendő alatt megtett útra. Tehát: 1961 decembere és 1968 júniusa között 33 (!) elsőkönyves szerző jelentkezett; a műfaji megoszlás: 17 verses-, 15 próza- és 1 kritikai kötet (az irodalomtípusokkal a kiadó meglehetősen mostohán bánt — nemegy versíró-süvölvénynél jóval kialakultabb kritikus-egyéniségeknek nem jutott kötet, jóllehet akadt volna közöttük nemcsak okos, hanem élvezetes-olvasmányos könyvet ígérő is!). E számok persze csupán a nevekkel együtt érdekesek, beszédesek; hiszen Lászlóffy Aladárt, Szilágyi Domokost, Bálint Tibort, Veress Zoltánt, Hervey Gizellát, Jancsik Pált, Szilágyi Istvánt, Szabó Zoltánt, Sinkó Zoltánt, Lászlóffy Csabát, Pusztai Jánost, Kádár Jánost vagy az 1966 után jelentkezettek közül Király Lászlót, Kocsis Istvánt, Vári Attilát, Cseke Gábort, Palocsay Zsigmondot nemcsak a népszerű sorozat gyűjtői ismerik; s ha két évvel ezelőtt, a 20. Forrás-kötet megjelenésekor igaza volt Szász Jánosnak, hogy „irodalmunk jó részét immár e huszak írják”, még inkább elmondhatjuk ezt a harmincháromról.

Mindez azonban még nem elégséges bizonyíték. A legfőbb kérdés: vajon a „jó részét” egybe vagy külön írjuk (függetlenül immár a helyesírási szabályzattól, amely nem tesz itt a mennyiség és minőség között különbséget!), vajon a számbeli növekedés növekedést jelentett-e szín-

vonásban is? S ha igen, milyen irányban? Idézzük ismét Szász Jánost mint a Forrás-sorozaton kívülállót, aki nem vádolható elfogultsággal: „Főjegye ennek az újdonságra-törekvésnek a romániai magyar irodalom két világháború közötti konzervatív-akademizáló termésének óságaitól való elszakadás, ami egyébként a felszabadulás után jelentkező első nemzedékre, valamint a két korszakot szervesen áthidaló írókra, költőkre is jellemző, noha a felszabadulás utáni munkásságuk első szakaszában a sematizmus kölöncei e törekvéseikben részben bénítólag hatottak.“

Ez volna hát a Forrás-nemzedék Szász János által kiállított névjegykártyája. De álljunk meg ismét — annyiadszor már — a „nemzedék“ szónál; nem azért, mintha elvi kifogásunk volna ellene (ilyen nézetek is vannak), hanem mert magyarázatra, árnyalásra szorul — minthogy a legidősebb Forrás-szerzőt a legfiatalabbtól egy híján húsz esztendő választja el, tehát az apa—fiú viszony sem elképzelhetetlen közöttük! Persze, többségüknél közösek ha nem is a gyermekkori, legalább az ifjúsági élmények, legfőképpen pedig az írói indulás körülményei — bár itt sem csak árnyalatiak a különbözőések. Az ifjú nemzedék örök sajátossága azonban mindenkinél megfigyelhető: tudatosan és programszerűen fordulnak szembe az idősebbekkel, helyüket követelve. (Más kérdés azután, hogy az indulás izgatott ideje múltán legtöbben lehiggadnak, sőt akad közöttük olyan is — például az egykor legagresszívebb költő —, aki ma cikkben-recenzióban védelmébe veszi egyik-másik öreg költő-társát vagy a negyvenesek valamelyikét, olykor a jogos bírálattal szemben is.) De ebben a szembefordulásban hiba volna csupán az örökös nemzedéki-biológiai törvényt látni, érzékelnünk kell benne a társadalmi is: elődeiknél a konzervativizmus nemegyszer a sematizmussal szövetkezett, s a magatartás „akadémizmusát“ a formaeszközök „óságá“ súlyosbította; sokan szemére vetették s vetik még ma is e nemzedéknek, hogy negyven-ötvenes évi formai újdonságokat fedezett fel, melyek valamikor e tájon is honosak voltak; csakhogy ezek a bírálók épp azt feledik el, hogy bizonyos eredmények mesterséges elhallgatása szükségszerűen vonja maga után e kései újrafelfedezéseket, sőt hogy ezeknek társadalmi funkciójuk is lehet — van is. (Hasonló jelenség nyilvánul meg egyébként a román fiatalok lírájában-prozájában.)

Jó néhányat az egykori Forrás-szerzők közül már lehetetlen ebben a keretben tárgyalni; Szilágyi Domokos, Bálint Tibor, Veress Zoltán, Lászlóffy Aladár harmadik-negyedik kötetüknél járnak, s nemcsak kialakult, de kiemelkedő egyéniségei is a romániai magyar irodalomnak. De az utánuk jöttek, a második-kötetesek vagy arra készülők legtöbbje szintén igazolta a bizalmat. Nyomukban — csupán 1966 óta — újabb 15 (!) kötet (vagy inkább füzet) sorakozik; a Forrás vize tehát bőven buzog, nem közömbös azonban, hogy milyen ásványi sókat old fel magában.

A ma (tegnap) indulók ugyanúgy érzik magukat szembenállónak a korábban érkezettekkel, mint annak idején Lászlóffyék; csakhogy a horizontágulásával (s ebbe bele kell értenünk a világirodalmat, annak jelenét is) ehhez az érzéshez még a késetttség riadalma is hozzájárulhat. „Költs, ha találsz még valami újat a hold alatt“ — írja Palocsay, s magára vonatkoztatja a kérdést: „Mi maradt nekem? / A költők hajója rég elúszott. / ... / a csönd s a zaj / a Múzsza gyöngécske talpa alatt / már

számtalanféleképp meghasadt.“ De talán mégsem nevezhetjük általánosnak ezt a félelmet; egyesek szerint a fiatalok nagy része nem eléggé művelt, s ez már elég ok a vak önbizalomra (bizonyára ilyen eset is van), biztatást jelenthet azonban az elkészttség-érzéssel szemben az is, hogy az idősebbek csak megkezdték álmaik műbe építését, a beteljesedés még hátra van. Egy Vári-novellából való a következő, a szerző korát egyébként meghazudtoló életbölcseletű idézet: „A tanítványok tétlenségét a mesterek megérik, de a tanítványok még nem tudják, mi hiányzik a mesterből. Pedig a mester nem akart késni, de leült egy fiatalkori képe elé, és zokogott, mert a hajdani képből perzselte valami, s mesterére gondolt a mester. Arra, akitől azt a lobogást kapta, amiből már nem maradt semmi. Kint égett a tanítvány, és ujjaival tárgyakat akart csalogatni a vászonra.“

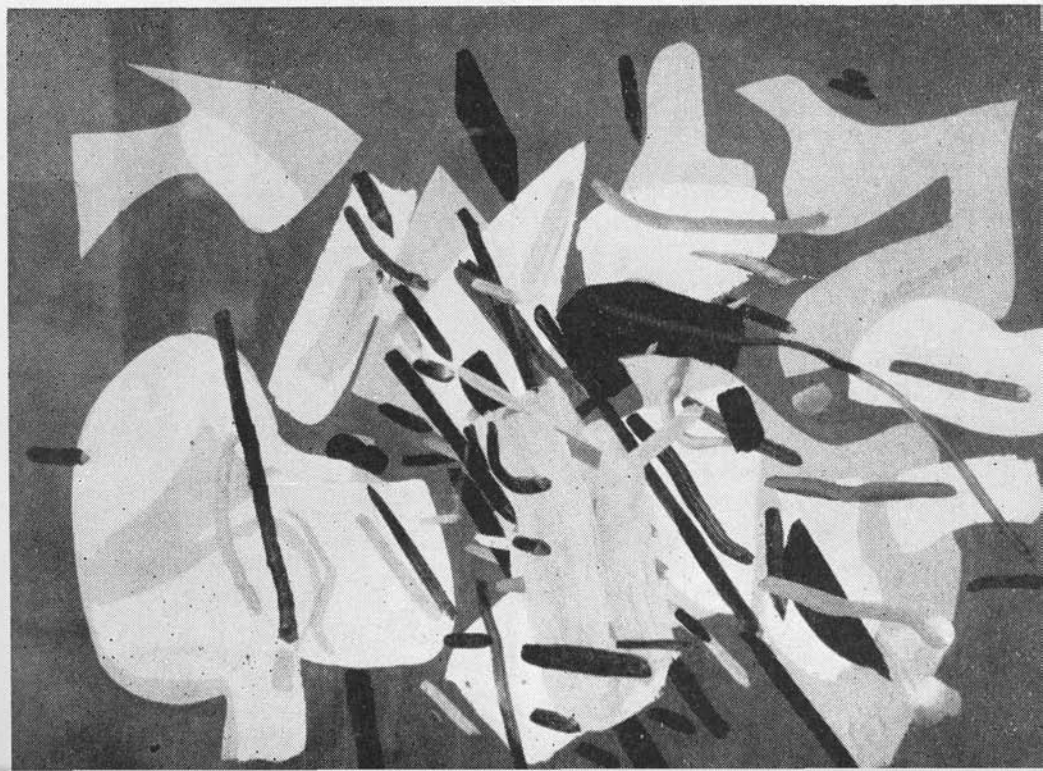
Mint minden tanítvány, ők is azt hiszik, nem osztoznak majd a mester sorsában. És erre okot is tudnak: más világban születtek, beleszülettek ebbe a világba, otthon érik magukat benne. S ha az első Forrás-szerzők is természetes közegüknek tudják a szocializmust, a fiatalabbak még kétségbevonhatatlanabban vallhatják ezt, hiszen ők még gyerekként sem látták a régi rendet. A legtömörebben, puritán művésziséggel Király László fogalmazta meg nemzedéke alapállását: „Én nem mondom köszönetet szóban — / Ami volt: törvény és természetesség.“ Az önálló kötettel még késő, de költői tehetségét vitathatatlanul bizonyított Farkas Árpád az *Igaz Szó* anketja során a program-vállalásban egy lépéssel még tovább ment, amikor így nyilatkozott „Nekünk szabadnak lenni már nem »kunszt«, a mai próba az, mit kezdünk szabadságunkkal.“ Nagyon figyelemre méltó, ahogy ugyanő különbséget tesz elkötelezettség és lekötelezettség között: „Önkéntes, belső kényszerből fakadó cselekvés, használni-akarás —, azt hiszem, ez a mi elkötelezettségünk. A lekötelezettség gerincsorvasztó, meddő, passzív állapot, a pincér mosolya bukszaelővételtkor, zordsága zárás után.“ Nem tudnak hát megbocsátani az elvtelen meghunyászkodásnak. „Ha bírálunk, féltésből tesszük — mondotta ugyan-ezen az anketon Vári Attila —, de az a nagy baj, hogy becsületes bírálataink nem juthatnak el az olvasóhoz, mert a szerkesztő (tisztelet a kivételnek) nem szívesen adja le, ő kétértelműséget gyanít ott, ahol mi — azok, akiket ez a szerkesztő nevelt — a magánnyal szemben a közösség zászlaját bontjuk ki, vagy taps, éljenzés helyett mementóként a múlt kísértő csonkaujját csúsztatjuk a kezefogni-akaró problémamentes tenyérbe“.

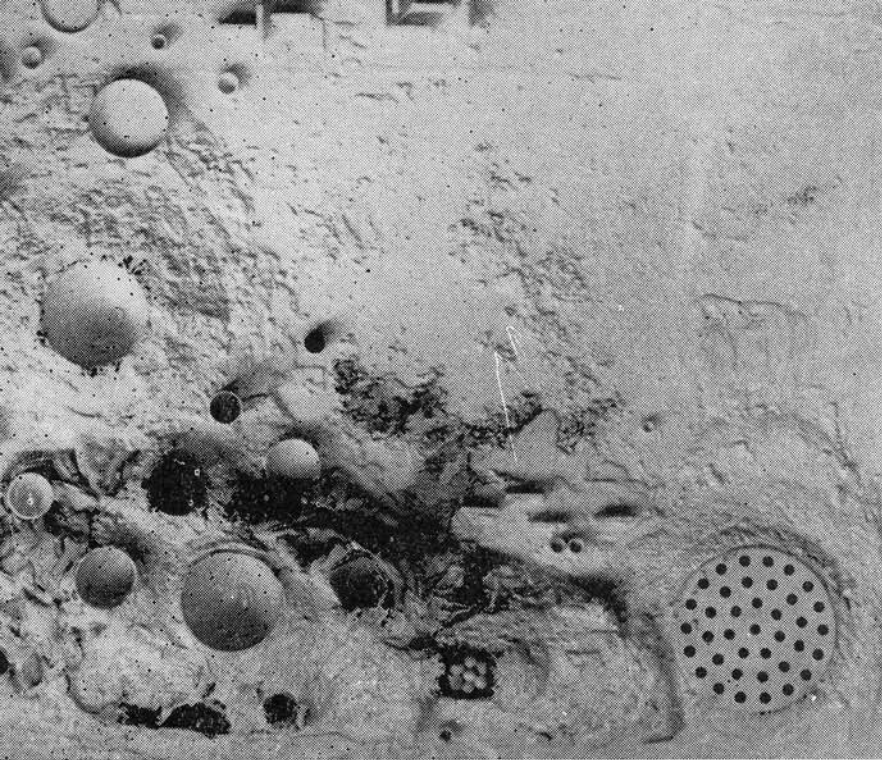
Vári metaforája, „a múlt kísértő csonkaujja“ nemcsak a születésük előtti borzalmakat, a fasizmust, háborút jelenti számukra vagy az újság-és rádióhírek mai átélését, hanem a személyi kultusz hazugságait is, amellyel a megtisztított szocializmus őszinteségét, a kommunista hitet állítják szembe. Gyűlölik a rongyembereket, „akik csak azért álltak a zászló mellé, mert úgy látták, hogy a nyeléből nagyszerű kanalakat lehet majd faragni“. Az őszinteség e fiataloknál igen gyakran dezilluzionálásként van jelen; a „Mindenki jó fiú“ képmutatásával szemben például Cseke Gábor nem tartja szükségesnek véka alá rejteni, hogy „a világon mindenki cirógatná saját pofáját, / gyomrát, / fejét, / szívesen eszi fehér kenyérét...“; és ez az illúziótlan szemlélet sokkal kevésbé veszélyes és önveszélyes, mint az áltatás és önáltatás. Cseke nem dugja kezét

KOLOZSVÁRI FIATALOK TÁRLATA, 1968.

1. *Apostu Gheorghe: Illuzionista*

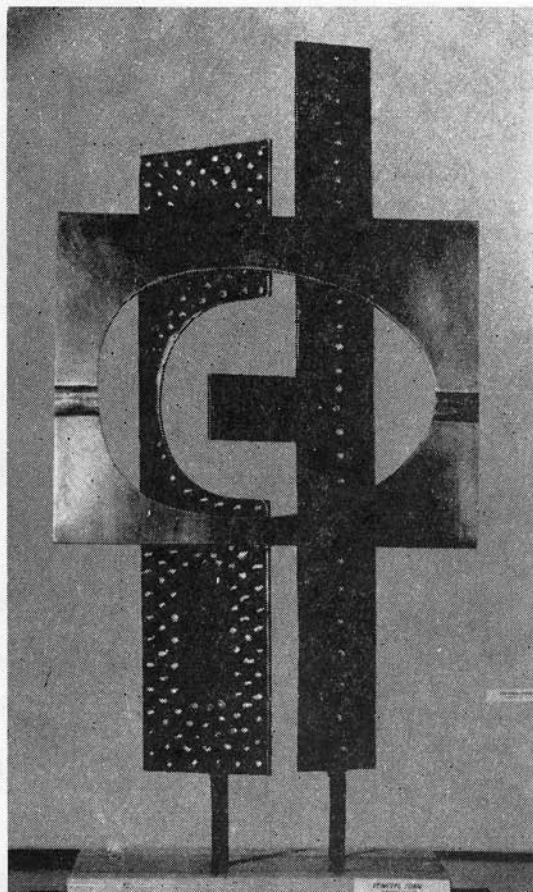
2. *Kancsara István: Kompozíció*

3. *Maxa Florin: Relief A.*

4. *Venczel János: Kompozíció*

zsebre, mondván, hogy senki sem méltó a kézfogásra: válasza humanista, kommunista válasz: „Akkor... minek a kéz? Kivel?... / Csak egy marad, / dolgozni kell“ Ez a fajta konok igazságkereső, igazmondó a hőse, az eszménye Kocsis István novelláinak is, Király László szigorú lírájának is.

Az őszinteség a megújuló *Forrás* legjobbjainál nemcsak kifelé — befelé, önmagukkal szemben is érvényes. Csekéék tudják, a „mindenki jó fiú“-koncepció nem csupán az öregekre vagy a középnemzedékre vonatkoztatva hazugság; ez még akkor is így van, ha egyesek közülük (talán nem is alaptalanul) saját nemzedéküket tisztábbnak, álságoktól-képmutatásoktól érintetlenebbnek hiszik, mint a náluk többet megélt évjáratúákat. Amikor Kenéz Ferenc azt írja: „Esik a szerelem értéke a földön“, nyilván nem az idősebbekre gondol; a *Nagyvárosi sirató* című verse pedig nem annyira a magára hagyott, de kihasznált öreg szülőt siratja, mint inkább azokat a fiatalokat, akikhez a versbeli öregasszony is szól:

*fiaim, nem rugós expanderekkel kell
erősíteni a karokat ahhoz, hogy
közelebb vonhassátok magatokhoz az embert
nincs annál nagyobb baj, ha
pusztán egy szervvé válik a szív is*

A fiaikért mindent feláldozó szülők elmagányosodását, ennek az elmagányosodásnak a tragédiáját az tudja igazán felmérni, aki saját bőrén is érezte már az önmagába-zártság sivárságát. Kenézt, Farkas Árpádot, Királyt legfeljebb csak meglegyintette az egyedülvalóság, tiltakoznak is ellene, mert „tél felé befagy a folyó, mint a magányos ember“ (Király László). Az irodalmunkba másfajta élményekkel jött, Királytól, Kenéztől, Farkastól, Kocsis Istvántól alkatilag is különböző, harmincadik évén túljáró G. Balogh Attila azonban teljes mélységében éli — legalábbis novelláiban — a már-már karkai félelemmé növvő magányt, de a novellisztikus kitrással ugyanakkor ellentmond hősei csak-befelé-élésének, végét akarja vetni e szorongásoknak, hogy harmonikusan beilleszkedhessék az emberek közösségébe.

Kocsis István erkölcsi imperatívuszra épülő novellisztikája (és ki-tűnő drámája, a *Megszámláltatott fák*) sokkal inkább közéleti fogantatású, mint G. Balogh Attila elbeszélései, bár a magáramaradottság állapotát nem kevesebb lélektani hitellel tudja megjelteni. Ez a pszichológiai realizmus egyébként egyik legnagyobb nyeresége a fiatalok prózájának. Veress Zoltán novelláskötete, majd a nemrég második kiadásban is megjelentetett regénye, a *Szeptember* a lélekrajz prousti pontosságával vívta ki előkelő helyét irodalmunk egészében; Bálint Tibor a kisember „Csendes utcá“-ját szólaltatta meg nagy intuícióval, hogy aztán az atomkor érzésvilágát kifejező fantasztikus történetben (*Önkéntes rózsák Sodomában*) egy másfajta pszichikumot, sőt pszichózist hozzon művészet-közébe.

Az újabb *Forrás*-szerzők közül a Veress lélekelemző képességeivel versenyző G. Balogh Attila és a célratörő Kocsis István mellett ki kell emelnünk két induló nő-író is: Telegdi Magdát és Varró Ilonát. Az el-

múlt húsz esztendőben a romániai magyar irodalom jórészt csak írónöket és nem nő-írókat ismert; Telegdi Magda és Varró Ilona s a legutóbb hozzájuk felcsatlakozott Domokos Eszter nem tagadja meg nőiségét, látásmódjuk, témáik többnyire szorosan kapcsolódnak sorstársaikéhoz — ám ez nem jelent kívülállást sem író társaik problémavilágán, sem az irodalmon. Lehet, igazuk van azoknak, akik például Telegdivel kapcsolatban a „kelmeiséget“ emlegetik, azt hiszem azonban, mind az ő, mind a Varró Ilona esetében lényegesebb, alapvetőbb motívum a non-konformizmus, amely hősnőiket, hőseiket jellemzi. A társadalmi egyenjogúsítás után soron következik a lelki emancipáció, a felszabadulás egy sor alacsonyabbrendűségi komplexus alól. Varró Ilona, illetve Telegdi Magda novellái a lázadás, a non-konformizmus két különböző változatát képviselik: az előbbieken a szerző az önmarcangolás kínjai révén találja meg önmagát, az utóbbiak cselekvésbe konkretizálódnak. A kifejező-készség olykor még nem áll a belső indulat szintjén, mindenesetre ezekkel a novellákkal is tovább erősödött prózánk lélektani hitele. Domokos Eszter a bakfis-romantikától jut el az ifjú feleség belső világának művészi ábrázolásához, s legsikerültebb elbeszélései éppúgy értékelhetők lélekrajzként, mint korrajzként, egy nemzedék társadalmilag hiteles bemutatásaként. (Domokos Eszter írói világa — ha művészi eszköztára nem is — nagyjából megegyezik a Vári Attiláéval.)

És itt elérkezünk egy fogas kérdéshez, amelyet régi referátumok s rosszemlékű cikkek így neveztek meg: az író valóságismerete. De ahogy a pszichologizmus nem kompromittálhatta végérvényesen a pszichológiát, ugyanúgy nem helyezheti hatálya kívül a szociologizmus a szociológiát. A romániai magyar irodalomnak nem évülő hagyományai vannak a „valóságirodalom“ terén (Nagy István két-három regénye és felszabadulás előtti elbeszélései, Asztalos István novellái). Ezeknek a kezdeteknek — és nemcsak a *Forráson* belül — jóideig nem volt érdemleges folytatása (maguk az „elődök“ sem tudták régi önmagukat utolérni). Ez, legalábbis a fiatalok esetében, részben magyarázható a törvényszerű tagadással, az idősebbek másképp-meghaladásának igényével, mégis meggondolkoztató. amit Bodor Pál a romániai magyar próza vonatkozásában, annak romániai és magyar sajátosságaira utalva, így összegezett: „irodalmunkból jobbra hiányzanak a nagy feladat-vállalások“. Persze, az igazsághoz hozzátartozik — a legutóbbi központi elemzések utaltak is rá —, a valóság-ábrázolás sokszor csak szóbeli igényként szerepelt a „Követel“ rovatban, az írói megvalósítás-kísérletek nemegyszer akadályokba ütköztek; a „személyi kultusz“ címszóval jelzett korszak nemcsak politikailag, emberi sorsokban okozott károkat, hanem ennek művészi vetületében is.

A valóság-igényt mégsem adhatjuk fel, ma különösen nem. Visszatekintve az elmúlt három évre, a *Forrás*-sorozatban sikeres kísérletekre is akadunk, e tekintetben is — elég Pusztai János *Meglesett élet* című kisregényére és Kiss Jánosnak az irodalmi szociográfia határán mozgó könyvére, a *Tegnaptól holnapig*-ra gondolnunk. Az írói felfedező-és feltáró-szenvedély találkozott itt a stílusban is megnyilvánuló művészi érzékenységgel (különösen Pusztainál); nem a könyvekből, jelentésekből „elsajátított“ valóság, hanem valóban a „meglesett élet“ avatta eseménynyé e két kötet megjelenését.

Tizenötből kettő (sőt tulajdonképpen egy — hiszen Pusztai köteté még 1965-ben látott napvilágot) — valóban nem sok; persze, ehhez hozzá kell adnunk Kocsis István konkrét, nem elködösített valóságra épített erkölcsi példázatait, részben Vári Attila elbeszéléseit (a *Felmentést* elsősorban), Király László, Cseke Gábor verseit. Nem kerültek még át kötetekbe, de ide tartoznak az *Ifjúmunkás* riport-akciói, megintcsak Kocsis, Cseke Gábor, Gálfalvi György és társaik valóságfelvételei. Ha valóságábrázolásról szólunk, nyilván nem csupán az élet árnyoldalaira kell gondolnunk. Nos, a valóságábrázolás e nehezebb oldalára is idézhetünk jó példákat, olyanokat, amelyek fölé mottóul Cseke Gábor verssorait írhatnánk: „Nézd kedvesem, / plakátokon libeg / a kedv, / az ünnep . . .”

A valóság-kötődésnek vannak rejtettebb, paradox megnyilvánulásai is. Palocsay Zsigmond sokat vitatott, rejtélyesnek tűnő líráját például éppen a legkonkrétabb realitás, a növényi és állati lét felől közelíthetjük meg, ám nem a botanikai-zoológiai rendszerek, hanem egy természet-közelben élő ember megfigyelései, asszociációi adják e költészet értelmét. A legpontosabban K. Jakab Antal fejtette meg e versek lényegét, Palocsay szemléletének fővonását: „Leginkább természetet szeret játszani, egyebek mellett nyilván azért is, mert a természet a leghálásabb szerep. Kapóra jön neki a természeti lét szenvedélyes tárgyilagossága. Mert a természet drámájában az életakarát egyöntetű: és ezért tárgyilagossá igén-je magában hordozza, mint levelet a rügy, a megosztó szenvedélyeket.” Ez alap-magatartás jogosságának, etikai szépségeinek elismerése mellett nem hallgathatjuk el, hogy olykor magunk is belebonyolódunk a növényindákba, eltévedünk Palocsay állatainak kedvenc búvóhelyein; s noha lehet, hogy bennünk, egészségtelenül urbanizálódott olvasókban a hiba, ez mit sem változtat a tényen. A mikrorealizmus (vagy ami annak hat) végeredményben épp olyan nehezen feltörhető dió, mint a végsőig vitt absztrakció, a szabad asszociációs líra, sőt próza egy némely szélsőséges változata. Palocsay újabb fejlődése azonban megnyugtató, második köteté, a *Kakukkfuvola* néhány nagyszerű verssel hívja fel magára a figyelmet — bár feltehető a kérdés, a teljes letisztulás után merre vezethet tovább a költő útja.

Amennyire egyéni a Palocsay esete — jóllehet esztétikai tanulságai közérdekűek —, annyira általános, sajnos, a valóság-viszonylat egy másik aspektusa. Mert nem a műfajok ma különösen gyakori keveredésével, hanem inkább a középszerűséggel, olykor egyenesen a dilettantizmussal kapcsolatos egyes fiatal szerzők verseinek és egész versköteteinek prózaisága; nem hiányzik ezekből a költeményekből a publicisztikai hevület, csak éppen azt a pluszt nem találjuk meg bennük, ami a verssorok egymásutánját verssé teszi, létrehozójukat pedig költővé. A jó verseket és igaz tehetségeket is felvonultató *Vitorlaének* című antológiában ugyancsak megfigyelhettük az *Utunk* költészeti vitájában elhangzott nézet indokoltságát, amely az „Ember” szó köré font versek új-sematizmusát pécezta ki (K. Jakab Antal). Akár az antológiában, akár az eddig megjelent Forrás-kötetekben kisebb veszélynek érezzük a prózaiság látszólagos ellentétét, a szántszándékos túlbonyolítást, az öncélú „költőiséget”; tulajdonképpen ugyanegy jelenség két arcáról van szó: a tehetség, az egyéniség hiányáról. Amint Páskándi Géza mondotta egy vita

során, a költészet nem csoportos műfaj; s ha ideig-óráig induló költőnek el is nézhetjük a borzosságot, a hosszabb ideig tartó fésületlenség már gyanús — itt talán már nem is segít a fésű, csupán a kopaszra nyírás... És amilyen üdvözlendő, felszabadító erejű volt valamikor (éppen a *Forrás* indulásakor Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos lírájában) a szabad vers előretörése némely költőink kiürülő versformáival szemben, annyira kell óvnunk ma a szabad vers és a modernség összetévesztésétől a szárnypróbálgatókat. De az egyéniségnek megfelelő formák megtalálása, illetve kiművelése ugyancsak tehetség dolga.

A költészeti absztrakciónál jóval ritkább jelenség az egész romániai magyar irodalomban, de a fiataloknál is a prózába betörő absztrakció. Van azonban már erre is példa, sőt nem is akármilyen. Vári Attila egyes novelláira gondolunk. Helytelen volna az abszurd világszerte hódító divatját mindenestül a „beat“ kategóriába utalni — noha a „beat“ irodalom sem olyan fekete, mint amilyenre egyesek festik. Vári jó példa rá, hogyan függ össze hagyományos realizmus, parabola és abszurd, illetve milyen átmenetek, érintkezések lehetségesek közöttük; az ő hősei általában mai fiatalok, úgy szórakoznak, táncolnak, mulatnak, ahogy sok-sok kortársuk, de igenis vannak eszményeik. Ha a szerző és hősei a világ abszurd jelenségeivel kerülnek szembe (mint amilyen például a háború), maguk is az abszurd kifejezési eszközeivel reagálnak: ez azonban nem lefegyverző, sokkal inkább a lelkiismeret mozgósítását célozza. Persze, ebben a prózában érvényesül még a túlzott ösztönösség is, a felületességből eredő fogalmazási és szerkesztési pongyolaság, lazaság; de mint lehetőség az önkifejezésre, a világ abszurdításának ábrázolására és legyőzésére — az abszurd próza nem becsülhető le.

*

Végül egy-két szót a perspektívákról. Nem az egyes szerzőkéről, hanem a sorozatéről. Egyelőre igazán nem áll fenn a veszély, hogy a *Forrás* mesterségesen kelljen táplálni, — ez azonban nem jelenti azt, hogy a spontaneitásra, a kevésbé-tehetségesek élelmességére, önismeret-hiányára bizzák az évi megjelenési tervek, a sorrend kialakítását. Érthetetlen ugyanis, hogy mindmáig nincs kötete Farkas Árpádnak, Magyar Lajosnak, Hodos Lászlónak, Miklós Lászlónak, amikor pedig a folyóiratokban több, de főként sokkal jobb verseik jelentek meg, mint egy-két „kötetes-szerzőnek“. Nagyon szükséges, hogy mind a kiadó, mind a szerkesztőségek, mind a kritika részéről továbbra is a szigorú, sőt a még szigorúbb szeretet kísérje őket — első könyvecskéjük összeállításáig és további fejlődésükben is.

Papp Tibor versei

Nem a mi feladatunk nyilvánosságot biztosítani tehetséges fiatalok első irodalmi próbálkozásainak; ott vannak erre irodalmi közleményeink, az új megyei lapok, legfőképpen pedig az *Iffjúmunkás*, melyek külön-külön és együttesen egyre jobban betöltik hivatásukat. Ha most mégis az indításra vállalkozunk, annak oka egyrészt az illusztrálás: íme, a megújuló, ki nem apadó forrás, amely ilyen tehetségeket hozhat felszínre, mint ez az ifjú zenetanár. Másrészt viszont — és ez már kétségbevonhatatlan Korunk-feladat — Papp Tibor verseit érvnek szántuk a meglepően heves „beat“-vitában. Papp Tibor életérzése jellegzetesen a hatvanas évek ifjúságáé, s kifejezésmódja is közel áll a „beat“-nek nevezett irodalmi irányzathoz. De nem érezzük másodlagosnak ezeket a megnyilatkozásokat; nemcsak őszinteségük kétségbevonhatatlan, hanem a tudatosan humanista alapállás is: „üvölt“ az embertelenségre, de szól az egyes emberhez, aki saját sorsának irányítójává kell hogy váljék — és hisz a jövőben, hisz az emberben, hisz önmagában.

K. L.

Goblen

*Egy sötét folyadékban úsztam, napok óta —
S a felrobbant csillag-madarak
Elöttem pörögtek, majd elolvadtak.
Így mutattak utat.
Egyszer egy fehér sziklához értem,
S elkezdtem felfelé mászni.
Növénytelen, fehér volt, mint a csont

Hol nedves, mint a rothadó gúnya.
Éveken keresztül másztam rajta,
Mint egy nyű, egy faóriásra.
Mikor már hajam az eget verte,
S a sok csillagot elhasználtam tűzijátéknak,
A koponya, barlang szemeibe ordítottam:
— Hé! megmásztam a történelmet! Hé drusza!
— Hah, hah — szólt a gúnyos visszhang,
S száraz bőrként a sziklára tapadtam.*

Temetik a halottak az élőket

*Szaggasd meg ruháidat
S add ide szíved!
Mégsem.
Urnádat majd párnám alá teszem!
Mégsem.
Melleidet hó-érintéssel arcomhoz szorítom
Pedig varjúimat szárított szemekkel etetem
Szelíden, lassan vetkőzz,
Sokáig akarlak nézni, mint a követ a szobrász,
Amiből majd sima bőrű testet farag.
Gázálcot feltenni!*

*Mindenki száraz halott lesz, kít az utcán meglocsolnak iperittel!
Szabad locsolni? — bombákból szakad s repül a visitás
S a hajak húsvétkor gázkamrák lesznek.
Akarlak és vetközz.
Csípődbe égetem ajkaimmal a 966966. számot!
S fejtetőmbe szeget vernek . . .
Belém akasztják sárga hullámat száradni.
Testem a csípésektől felszakad,
S alsónadrágban az utcákra rohanok:
— Engedjete be, emberek! szeretem azt, ki engem nem szeret!
— Vidd hulládat! nem látod, hogy a gamma-sugarak
Kilövellőzték tested, és sziluett maradtál. Atlátunk rajtad!
Fejem egy kanálisra gurul:
— Engedjete be, emberek! szeretem azt, ki engem nem szeret!
S a falakon penészfolt leszek.
Szeretem a kezedet, combodat,
Ajkaidba harapom a piros nedveket,
ne takarj be hajaddal! nem látod?
Az úrhajósok teste feszül a végtelenbe
Gázálcot feltenni!
S a csészealjakon szétloccsan a pikkelyes sereg.
Heil Hitler! Megbomlok a Reichstag lángjaiban.
Csontjaimmal szétverem a hosszúhajú beateket!
Reszkető idegekkel emelkedik, ereszkedik
Bájaidon kékeres kezem,
Szisszenéseid léket vágnak a fejeken,
Én benézek rajtuk . . . segítetek,
Ráng a sok csónak, s benne a halottak élni szeretnének.
Szádra tapasztom kezem,
S újra beolvasztalak ruháidba.
Lyukas poharakból leiszom magam,
S egy templomlépcsőre ülök, várom a nyitást,
Mert a főpaptól egy remek krimit kapok, és gyónni akarok.
Egy fekete konflis elhalad egy jaguár után VIII. Henrikkel,
A kocsí után kötött Erzsébet királyné cafatokban vérzik,
mégis vágy után kiáltozik!
S egy svábbbogár felfeszíti a templomajtókat.
Álcot feltenni!
Dögszag fetreng a sok piától a városokon,
A körmenet végigcsúszik, mint egy giliszta, a városokon,
A baldachin alól megáldja a pap
A kanálisokból csodálkozó patkányokat.
S a baldachin után siratja a sok csörgő csontváz
A feltámadást!
Vetközz. Nézni akarlak,
Ajkaidba nőni, és melleid takarják bolond szemeim,
Füleimbe dugd hajad. Ne halljam,
Hogy temetik a halottak az élőket.
Nagyon szeretlek és nagyon szeress!*

Gábor István ébresztője

*Hogyan gyászoljam halálodat,
Hogyan követhetném koporsódat,
Hiszen maroknyi kóbor hamu vagy
Az ég és föld között.*

JAZTRUN: A temetés

Több mint két évtized telt el, amióta bizonyossággá vált, hogy Gábor István is ég és föld között lebegő „maroknyi kóbor hamu“. Akárhányszor rá gondolok, mindig maró lelkiismeretfurdalást érzek: miért hallgatók, miért nem sietek tanúságtételre írói igaza mellett?

Hiszen író volt, legjobb alkotásaira a mai 40 éven felüliek közül még sokan emlékeznek, egyes irodalomtörténeti tanulmányok a két világháború közti antifasiszta publicisták élvonalában emlegetik, de még senki sem elemezte életművét. Írnom kell róla, mert elkötelezett adósa vagyok. Nemcsak mint egykori olvasója — de ő ajándékozott meg lapszerkesztői minőségében az első kinyomtatott írásom örömeivel, négy éven át pedig odaadó, hűséges barátságával.

Már dúlt a második világháború, a fasiszmus már kíméletlenül fojtogatta szabadságunkat, mikor 1940 őszén Gábor István Marosvásárhelyen letelepedett. Egy október végi napon Salamon Ernő ragyogó arccal újságolta: másnap este vendége lesz!

Izgatottan vártam a találkozást. Magamban találgattam, milyen lehet Gábor István arca, aki lírai hangvételű, rövid írásaiban mindig az ember oldalán állt, szemben az embertelenséggel.

Csalódtam! Hogyan? Ez a hórihorgas, vöröses-szőke hajú, szemüveges, fejét idegesen rángató, éles felhangokat hallató, olykor nyugtalanul fel-felugró férfi, azonos volna a cikkekre viaskodó, emberül helytálló Gábor Istvánjával?

Ahogy e sorokat írom, máris hallom tiltakozását, egy régi cikkéből: „Ez nem én vagyok, ennyire leeredukáltan. Az ember több, mint ovális arca, szőke haja, szemüvege, több, mint az útlevelébe beírt személyi adatainak összege. Nemcsak fizikai jelenség, de szellemi arculat is.“ A fasiszmus pedig éppen az ember egyéniségét igyekezett megsemmisíteni, eltörölni, csupán fizikai létezésre redukálni a tudatos létet... Ezért, az egyre elidegenedettebb élet közepette Gábor István „nem én vagyok“-tiltakozása mindannyiunk szimbólumává vált. „Szeretném állandóan igazoltatni magamat egy megbújít, lappangó, settenkedő gyanúperrel szemben — írta —, hogy »nem én vagyok«... Egyszerűen az a helyzet, hogy nem én vagyok s nem mi, állandóan igazoltatott és hurcolt polgárok a világon, ebben az Európában, ahol helytelen utakon kutatnak, miközben igazoltatásaink mögött a bűnösök megbújva lapulnak, vagy fennhéjázva húznak el kevélyen.“

Akkor, az első estén ez az írása nem jutott eszembe. Csak a pillanatnyi csalódás élt bennem. Ez is feloldódott egy óra alatt. Minél többet beszélt, testi arc és szellemi profil annál inkább simult egymáshoz s végre egyé olvadt.

Így indult barátságunk, melynek csak 36 éves korában bekövetkezett erőszakos halála vetett véget. Az egy év alatt, melyet Vásárhelyen töltött, szinte min-

den nap együtt voltunk, de azután is, hogy Kolozsvárra költözött, szoros maradt kapcsolatunk.

1943 júniusában, egy vásárhelyi látogatás elmaradásakor így ír: „Kérlek beneteket, ne veszítsük el egymást, amiért nem mentem... írjatok... síneken állunk, füttyentgessünk egymásnak, ha jön a vonat.“ Még egy év sem telt el, s jött a „vonat“, a német megszállás és mindaz, ami követte.

Barátságunk négy éve alatt a legnagyobb ajándékot kaptam tőle. Felejthetetlenül vidám, kacagó órákat, kiáltó ellentétben nehéz helyzetünkkel.

Nemcsak gyorsabban és rendetlenebbül verő szíve dobogását és gondolatait osztotta meg velünk, baráti körével, hanem különös zamatú humorát is. Humora szóban még ellenállhatatlanabb volt. Ebben persze döntő szerepe volt a kornak, mely a harcos publicistára szájkosarat rakott. Hisz maga panaszolja egyik írásában: „Már megtanultam a legnagyobb fájdalmat: összeszorított foggal ülni az írógép előtt, tudni mindenről és hallgatni mindenről.“

Baráti társaságban Gábor István fáradhatatlanul ontotta csattanós történeteit — a „lemezeit“, ahogy azokat maga öngúnnnyal nevezte —, váratlanlál váratlanabb ötleteit, szóvicceit. Akkor azt hittem, humorának titka, hogy a képtelenségig torzítja helyzetünket, fejetetejére állítja a valóságot. Ma már tudom, mi éltünk egy felfordult valóság közepette, fejre fordított helyzetben, mint a légtornász, akiről írt, s aki „a világot ellenkezőjére borítva látja, vagyis úgy, amilyen a valóságban is“. Mint ahogy mi voltunk a közönség is, mely a kötéláncos produkcióit nézve így sopánkodik: „Micsoda pálya! Ahogy mindig az életével játszik, hogy élhessen, s ahogy a halált is vállalja az életért“, s nem látja, hogy „ők ugyanúgy kockáztatják az életet, vállalják annak minden baját, ha nem is egy szál kötél, hanem idelent a földön“.

Gábor István csak ontotta élceit, történeteit, jó részüket már elfelejtettem — csak arra emlékszem, hogy a nevetéstől fáj a rekeszizmunk, hullottak a könynyeink, s kezünket összetéve, tréfásan kérleltük: „Pista, hagyd már abba!“ Szatírája s a mi kacagásunk egyaránt az akkori valóság tagadása volt. Mert az ember, aki nevetni tud, még nem nyugodott bele egészen bármilyen kilátástalannak is látszó sorsába.

Kérelmünk csak olaj volt a tűzre. Hosszú nyakát félrecsavarva, mint akit az ingnyak szorít, fejével szabályszerű félkört írva a levegőbe, száját félrehúzva, látszólag komoly arccal folytatta a kommentárt: „Amíg a jóságos, fehérszakállú Gest apó mindannyiunkat el nem visz, miért ne rendezzünk néha egy jó kicsi bankettet?“ Újabb kacagás. S ez nemcsak azt jelentette, hogy a félelmetes Gestapo, — humora jóvoltából — jóságos Mikulássá szelidült, éppen azzá, ami legkevésbé volt.

Gábor István sokszor mesélt életéről, mégis lehetetlen teljes képet adnom annak egészéről, az írói útról, melyből csak néhány évnek voltam személyes tanúja. Mert hogy a bölcsőtől egészen a Kálvária-utca 13-ig (itt lakott Vásárhelyt) részletesen elmesélte volna életét, arra sem ok, sem alkalom nem volt.

Csak írásai és emlékeim egybevetéséből rajzolhatom meg vázlatos portréját. A *Brassói Lapok* teljes gyűjteményét, hol írásainak zöme megjelent, ezideig nem volt módomban megszerezni. Most egy lelkes, fiatal tanárnő, Máté Szabó Ildikó diploma-dolgozata tárgyául Gábor István publicisztikáját választotta, feldolgozva Abafáy Gusztáv értékes bibliográfiai adatait is. Lelkiismeretes munkája — különösen a cikkeiből készített alapos jegyzet — lehetővé tette, hogy régi adósságomból valamit törleszthessek. Úgy érzem, nemcsak magamért teszem, nemcsak Ba-

logh Edgár, Méliusz József, Tamás Gáspár és Gábor János — az író fia — szeretetteljes buzdítását váltom valóra, hanem közügyet is szolgálók. Hiszen az elmúlt két évtizedben csak néhány jó barát és író társ, Ruffy Péter, Sóni Pál, Kőműves Géza idézte futólagosan Gábor István arcát.

A barát és a szemtanú igényével szólok. Talán sikerül alkotása legjavát az „elsüllyedt irodalom”-ból élő irodalomná tenni s meggondolkoztatni az illetékeseket, mennyire időszerű kötelesség volna írásainak gyűjteményes kiadásáról is gondoskodni. Ennek aktualitást adna az a tény is, hogy Gábor István ezidén töltené be 60. életévét.

*

„Ha netalán te leszel majd az, kettőnk közül, aki megúszod az európai katalizmust, arra kérlek, pontosan jegyezd fel mindent... Jegyezd fel, hogy évek óta nem volt ilyen szép őszi, ilyen kék ég és ilyen ostoba világ... Írjál meg mindent, lehetőleg csak a legfontosabbat — a jelentéktelen pillanatokat, az életet.”

Gábor István cikkéből (*Levél egy jövőendő krónikáshoz*) idéztem, melyet a háború első esztendejének bizonytalan őszi írt. S ha már vállaltam a „jövőendő krónika” szerepét, akkor kívánságát is tiszteletben kell tartanom.

Gyerekkoráról sosem beszélt, pedig most, cikkeit lapozva látom, hányszor tért vissza az első döntő élményekre: a bizonytalanságra, a háborúba vonuló apa alakjára, a kenyérjegyre, a gyakran cserélt iskolákra. Hatot is változtatott, míg az érettségihez elért „illúziók, idealizmusok nélkül”. Az élmény determinált: itt keresi még a harmincadik év után is gyökértelensége eredetét. A demitizált gyermekkort még bizonytalanabb, gazdasági válságtól, munkanélküliségtől terhes évek, a polgári Romániában egyre súlyosbodó kisebbségi sors, a fasizálódó Európában egyre szabadságfosztottabb esztendők követték. Hiába próbál mindebből „kitörni” európai barangolással, Párizsban már nem romantikát, csak gazdasági válságot talál. A tervezett újságíró-akadémia helyett másféléves franciaországi és belgiumi tartózkodása során csak alkalmi munkával tengődik egyik napról a másikra. Felváltva lift-boy, nyakkendőárus, bányász, bárzongorista.

Csüggedten tér haza Nagyváradra. „Nem látok, nem tudok, nem eszmélek, sötét van. Az utamat elzárták. Dolog nélkül állok. Fiatal vagyok. Nincs munkám, nincs kedvem, botorkálok. Céltalanul, kilátások, remények nélkül... — köröttem hazug, hamis az élet, igaztalan a gondolat, gyáva az ember, szolgál a lélek...” — vallja ezekben az években.

A polgári humanizmus híveként indult ifjú újságíró családott hangja ez, aki nem lát kiutat. A csüggedést végül legyőzi az egészséges életösztön: „Most már azért sem! Nem adom az egésztestet olyan könnyen. Ha harc, akkor csatázom.”

Az Ady Endre és a Holnaposok forradalmi örökségét őrző nagyvárad haladó értelmiségi körökben érlelődik újságíróvá és emberré. A fiatalkori barát és későbbi újságíró társ, Ruffy Péter így jellemzi e közös baráti kört: „Fogékony, lázadó, szellemre szomjas réteg, mely Adyra, önvizsgálatra, lázadásra, a »másképpen lesz holnap« víziójára taníttatta bennem a hétszilvafás, szegény fiút.”

Gábor Istvánra, Arató Andrásra és a baráti kör többi elpusztult tagjára utal Ruffy, amikor így szól: „...együtt akartunk nagyszerűt, nagyot, bár pontosan azt sem tudtuk, mi lesz e nagyszerű: egy szenzációs új riport, egy lángoló vers, vagy talán egy új, más társadalom.” Mindenki sejtette, hogy egyetlen hártypapíron táncolunk, mely alatt lobog a tűz. Gábor Pista arról írt cikkeket, hogy „lebegek” — emlékezik vissza Ruffy Péter.

Magam is megtaláltam írásaiban az indulás éveinek „lebegő“ életérzését, a bizonytalan lét szülte nemzedékre jellemző gyökértelenséget. Ez az ifjúság — vallja — „ott áll az útkeresztelődések zivatarában, kavargó, szédült viharok között, és megkínzott élete ösztönös ragaszkodásával várja a dirigenst, a nagyszerű karmestert, ki egyetlen mozdulattal visszaadja élete taktusát.“ Mi volt ez? Csodavárás? Vagy elhatározás, a kor parancsának engedelmességgel, munkával, hitvallással megválaszolni a jövő kérdését? Mindkettő! Mert két ember élt Gábor Istvánban: ritkán megbékélve egymással és ritkán egymáshoz simulva, a legtöbbször egymásra acsarkodva és csatázva, olykor látszólag szakítva, de megértve végül is, hogy csak együtt létezhetnek.

Az egyik a fegyelmezett, a gondolkodó értelmiségi a talpig „ember“, ki sorát, bármily komor is, vállalja, keresi az egész társadalommal együtt a kivezető

Gábor István Ilja Ehrenburggal

utat, tudja és hirdeti, hogy az író igazi feladata azonosulni a közösséggel. A másik az anarchikusan lázongó polgár, a gondtalan életre vágyó, a valóságtól menekülő „figura“. Skizoid alkatát, kettős énjét mint két különálló embert hűen kitarulkozva ábrázolta egyik művészi novellájában: *Ember, aki talán csak figura* volt a címe. A két Gábor István-portré egyaránt hiteles. Tévedett, amikor azt remélte, hogy a „figurát“ külföldi csavargásaiból hazatérve végleg otthagyta a brüsszeli állomáson, hogy otthagyhatta „ezt a hosszú, különös fiatalembert, akit eddig minden útján elkísért“, ezt a „régén idejémtúlt, romantikus lázongót“, akinek talán „nem is volt határozott programja, inkább az órákat tudta becsülni, mint az életet“, ezt a második Oblomovot, „aki odahúzott magához, isteníteni kezdte előttem a tunya déli tájat, ahol nem kell harc, sem ruha, sem semmi más, csak ... kenyérfa, amely az alatta hűsölőnek szájába hullatja az ételt.“ A valóságban egész életében magá-

ban hordta a Kakuk Marcik, a csavargók társadalmon kívüli „rongyos, de szabad” életéért lelkesedők álmodozását, ezt az ősbéatniket, akit az egyre kilátástalanabb, katasztrófához közeledő, elidegenedett polgári lét szült benne. Még a világháború nehéz éveiben is, mikor írónaként, emberként egyaránt helytállt, el-eljátszott a gondolattal, hogy a békekötés után Tahitiban telepszik le, ahol nincs többé gond és felelősség. Pedig maga is tudta, le is írta: „A gyakorlat az, hogy nem szökhetsz már semerre, hős vagy pimaszként, de maradnod kell.” Gábor István élete döntő szakaszában tragikusan helytállt. Az „ember” végleg legyőzte benne a „figurát”. A német megszállás és deportálás napjaiban nem egykor hangoztatott jelszava vezérelte, hogy: „élni kell, lehetőleg okosan”, nem a bőrét mentette a viszonylag biztonságot nyújtó fehér-karszalagos munkaszázadnál, hanem önként jelentkezett a gettóba, hogy Simon Verával, kit második élettársául választott, megossa a nehéz sorsot. Együtt szöktek ki a kolozsvári téglagyárból, de pár heti bujkálás után a hatóságok elfogták és Auschwitzba deportálták őket. Az utolsó biztos hír 1944. november 27-ről szól. Ismerősei ekkor látták a nordhauseni lágerben utoljára.

Vajon gondolt-e a pusztulás óraiban a sorokra, melyeket maga írt le egyszer? Ezek szerint közömbösen fogadni a halál érkezését annyi, mint megszüntetni az érdeklődést az élet értelme iránt. Azt vallotta, hogy az értelmetlen halál jellemzője marad az értelmetlen és gerinctelen életnek, hogy nem mindegy, ki hogyan, miért, miközben hal meg, mert nem mindegy, hogy ki miért élt, küzdött és milyen dolgokkal volt elfoglalva egész életén át.

Lehet, valóban úgy pusztult el, ahogy Ruffy Péter tudja: a haláltáborból szökve, az utolsó pillanatban terítette le egy SS-katona golyója. Lehet, úgy, ahogy lágertársai nekem mesélték: éhen pusztult büntetésből, mert kápói tisztjében megtagadta, hogy társait bántalmazza. De lehet, hogy egyik hír sem hiteles. Egy biztos: gyilkos, embertelen világban emberül helytállva pusztult el.

*

Bevallom, szorongva kezdtem újraolvasni írásait, féltem, az idő kikezdte őket. Kétségtelen, a több száz riport, karcolat és cikk közül sok elavult; sok írásában az egyedít, a kuriózumot, a bizarrral hajszoalta. Alkotásainak zömét mégis időtállóan érzem. Nem szólok a „szabályszerű riportokról”, melyekben a tények alapján leplezte le a német és az olasz fasizmus egyre nyíltabb támadó politikáját, a hazai demokratikus szabadságjogok beszűkülését. Csak azokra az írásaira utalok, amelyekben az író eszközeivel a napi eseményeket a szimbólum magaslatára emelte.

Gábor legjobb írásainak hangvétele, állásfoglalása, szimbolikája a Bálint Györgyével rokon. Ő is a „tintahal” eszközeivel küzdött a fasizmus ellen, az emberi méltóságért, a haladásért. A pesti író nyilvánvaló hatása írásaira kiderül, ha összehasonlítjuk Bálint 1936-ban írt, „Felháborodom, tehát vagyok” kezdetű cikkét Gábor 1937-es *Káromkodom, tehát vagyok* című írásával. Az alap gondolat azonos. Bálintnál, ha valami ellen felháborodom, Gábornál, ha valamit káromlok — azt jelenti, hogy annak ellenkezőjéért lelkesedem.

Hosszú évekig, tévesen, azt hitte, az író parittyás Dávidként, egyedül vívhatja harcát az egyre fenyegetőbb, talpig fegyverben álló Góliátokkal. A fasizmus előretörésének éveiben megértette, hogy olyan korban, mikor „az egész vonalon érvenyesül az ijesztő refrén, hogy az erős meggyalázza a gyengébbet, hogy a hatalmi szóhoz jutott lehetőségét és életét szegi a reménytelennek” — egyedül harcolni lehetetlen. Gábor István az elnyomó hatalmakkal szemben a haladás oldalán foglal

állást. „Rájöttem — írja —, hogy az újságíró vagy a hatóságokkal, vagy a közönséggel van jóban. Vagy az egyiket, vagy a másikat szereti. Én a közönséget választottam.“ Még határozottabb állásfoglalása, mikor az író társadalmi, közéleti felelőségéről szól. „Az író csak szóljon bele ott és akkor és úgy, ahogy teheti — hangoztatja. — Az íróval sok minden történhet, ő maga is sok mindenre kényszerül, csak becstelen nem lehet soha.“ A kizsákmányolók és kizsákmányoltak társadalmában, a „pofozók és pofozottak“ világában, ahogy ő nevezi, felismeri, hogy az ellentmondások és konfliktusok végső fokon a társadalomban gyökereznek. Szíve mélyén polgári humanista marad, jóllehet elismeri, hogy „a legmodernebb technikával, ökölrel, bakancssal, gépfegyverrel“ támadó fasizmus ellen az önvédelem szülte aktív védekezés — a „bicskás humanizmus“ — elkerülhetetlenül szükséges.

Egyértelműen harcos antifasiszta állásfoglalásának legbeszédesebb bizonyítéka: magatartása a spanyol polgárháború kérdésében. Nem ért egyet azokkal, kik csak a pusztuló műemlékeket siratják. „Merjünk hangot adni — írja —, hogy féltjük és szomorkodunk Velazquezért, aggódunk a Prado szomorú sorsán, de megláttuk, hogy a Prado körül millió földnélküli tombol éhesen...“ (E sorokat *Égő Spanyolország* című brosúrájának bevezetőjében írja, melyet Estebano Roberto álnéven adott ki.)

A hitlerista agresszió következtében egyre fenyegetőbb háború és fasiszta diktatúra veszélyét, az értékek elértéktelenedését, az élet egyre kifejezettebb eltárgyasodását, a kor rákényszerítette ezopusi nyelven — a tárgyak humanizálásának módszerével — ábrázolja. A tárgyak fejezik ki az ember tiltakozását és állásfoglalását az eseményekkel szemben. A cirkuszba visz el, hogy elmondhassa: ma az emberek kutyául élnek, viszont a kutyákat emberi mozdulatokra, cselekvésre kényszerítik. A háború kitörésének küszöbén, 1938-ban, a politikai helyzetet egy, az utcán, a pocsolyában heverő Európa-térképpel érzékelteti: „Nézem, ahogy a piszok, a sár, a maszat, összemázolja, s nézem rongyaiban. Aztán, mint aki agnoszkal, megállapítom: azonos.“

Tiltakozását a demokrácia elsorvasztása, a háborúra való készülődés ellen a faliorával mondatja el. Az véglegesen megáll, nem szolgálja többet „a pontatlan emberiséget“, mert az becsapta s embertelen hajszáját kívánja rákényszeríteni. A szabadság egyre nyitabb helyettesítését rabsággal a rendőri dubában ülő rab optikáján át szemlélteti, ki a „szabadba“ vágyik, s nem látja, hogy már egész „Európa egy nagy duba, hol esztendőkre elítelve szaladunk, rázódunk, kivágyódunk közben szerencsétlenül, kilátástalanul, boldogabb szabad vidékek felé.“ Ugyanezzel a szimbolikával ábrázolja a hazai valóságot is. A nagy gazdasági válság idején a téli nyomor mélységét a Nagyvárad környéki meleg gyógyfürdők vizében alvó meztelen munkanélküliek döbbenetes képével szemlélteti. Az értelmiségiek helyzetének kilátástalanságát vetíti elének egyrészt a nagyobb keresetet remélő, magát kuruzslónak kiadó és sátorban rendelő diplomás orvos feje tetejére állított valóságával, másrészt a vendéglői asztalnál vacsorázó 4 fiatal értelmiségi esetével, kiknek összvagyonra 8 lej. „Kicsit dátum, kicsit történelem volt ez a vacsora — az erdélyi értelmiségi vacsorázott!“ — hangzik az egykorú következtetés.

Világosan meglátta azt is, hogy a polgári nacionalizmus zsákutcába vezet, s az 1937-es Vásárhelyi Találkozó szellemében hirdeti, hogy a romániai magyar kisebbség sorsát csak igazi román—magyar barátság és kézfogás biztosíthatja. Babits *Húsvét előtt* című versének sorait parafrázálva, e kérdésről így ír: „Ó, legyen vége már, legyen béke már e között a két nép között, hiszen eléggé világos már, hogy bármelyik gyengül és pusztul, vele gyengül és pusztul a másik is.“

Harca két frontú: a polgári Romániában a magyar lakosság egyenlőségéért küzd, amiért a részrehajló polgári hatóságok börtönbüntetésre ítélik. 1940 után Észak-Erdélyben a román lakosságot veszi védelmébe. 1942-ben Turnowsky Sándorhoz szóló egyik levelében írja a következőket: „Ha még emlékszel, magam verekedtem legtöbbit prefectusokkal és hasonló hatalmi legényekkel, amiből — természetesen — éppúgy nem kívánok hasznot magamnak, mint ahogy akkor sem irredenta szempontok vezettek. Csak akkor kiabáltam, mikor a magyarság kulturális és szabadságjogait nyirbálták és döfködték. Mindig tudtam, hogy a Duname-
dencében élve melyek a dunavölgyi ember jogai, de kötelességei is. Ezért írok ma, ahol csak tehetem, az akkor többségi és ma kisebbségi románságról olyan cikket, amelyet a *Magyar Nemzet*-ben olvashattál már. Ezt persze sokan nem értik és nem érzik ma.“

Gábor István világosan látta, hogy a fasiszmus és a háború okozta bizalom megrendülése az európai népek között éppolyan pusztító hatású, mint az egyedi emberi méltóság értékvesztése. „Robbantják a megértést, a szívet, a becsülést s az értelmet, zavarosvízű életünk legreménytelenebb és legcsendesebb hajóit“ — állapítja meg rezignáltan a háború első évében. Az anyagi jólét csak akkor teljesértékű — hangoztatja — ha az emberi együttélés erkölcsi és jogi szabályainak tiszteletbentartásával társul. Enélkül az emberi élet értelmetlenné válik. S éppen az élet és halál emberi méltóságát rendítette meg alapjában a fasiszmus.

*

Ide kívánczik annak elmondása, hogy Gábor István, aki fiatalkorától aktív újságíró- és publicistaként élt, előbb Nagyváradon, majd 1937-től a *Brassói Lapok* irodalmi oldala s a *Népújság* szerkesztőjeként, nehezen tudta megszokni marosvásárhelyi kényszerű tétlenségét. Újságírói lehetőségei beszűkültek, a kolozsvári *Keleti Újság*ba névtelenül írt, a budapesti *Magyar Nemzet*nek és egy aránylag liberális szellemű lapnak rövid riportokat küldött. Igyekezett magát hasznosítani. Részt vett a Vásárhelyi Könyvnap megszervezésében, elkísérte Móricz Zsigmondot erdélyi körútja egy részén, Kántorné, a jeles színésznő sírkövének felállítását szorgalmazza Marosvásárhelyt, Tolnai Lajos vásárhelyi éveiről cikket írt Móricz lapjába, a *Kelet Népé*be, de egyre bizonytalanabb anyagi és erkölcsi helyzetét nehezen tűri. Ezért idézi oly gyakran — a maga erősítésére — Salamon Ernő, Sóni Pál, az író Kovács György, Molter Károly baráti társaságában — újságírói múltjának emlékeit. Nevetve számol be balul induló, de végül is sikeresen záruló első riportjáról Karintyval, találkozásáról és riportjairól Ilja Ehrenburggal, Albert Londresszel. Felidézi a brassói szerkesztőségi légkört apró örömeivel és sztereotípiáival, hol akár csak a bolondokházában, minden munkatárs a maga témájának megszállottja. A szerkesztőség légköre hiányzik neki, ahol — mint öngúnnyal meséli — a legnehezebb rovat az *Ezt írja az olvasó*. Ezért költözött alig egy év után Kolozsvárra. Persze, az áttelepedést anyagi tényezők is befolyásolták. A Gábor-ház körül látszólag minden rendben volt. A „terülj asztalkám“ búvszóra Kati, a felesége, minden este ételt-italt, szivart, bort tesz elénk, de rövidesen észre kellett vennünk, hogy a könyvespolcra a könyvek, a szobából a szőnyegek egyre fogynak, s egy nap Gábor Pista maga jegyzi meg: „Olyan vagyok, mint a moly, megeszem a könyveimet.“

Kolozsvártól nagyobb újságírói lehetőségeket várt. Új baráti köre — Korvin Sándor, Tamás Gáspár, Dénes Klári és Gaál Gábor kávéházi asztala (ahova — mint írja — „oda szerénykedett“) — szeretettel fogadja. A levelek és újabb talál-

kozasaink alkalmával elmondottakból azonban látnom kellett, hogy kolozsvári terveim nem sikerültek.

Ahogy most forgatom az 1940—44-es évek rendelkezéseimre álló — igaz, erősen hiányos — írói termését, csak egy, a vásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságban felolvasott igényesebb novellát (*Forradalom az étteremben*) s a Nyilas Párt marosvásárhelyi titkárát leleplező szellemes írást találtam. Ez utóbbi alapötlete valóban bravúros. Látszólag banális hirrel indul: Marosvásárhelyt él egy kitűnő nőimitátor, Jotta Panna. Részletesen ecseteli a nőimitátor művészi teljesítményét, mennyire sikerült hastáncával, taglejtésével egy keleti háremhölgy illúzióját keltenie. Ezt zárja a váratlan csattanó: sajnos, a nőimitátor abbahagyta művészi tevékenységét s ma valódi nevén a helyi nyilasmozgalmak élére állt.

A legtöbb írása jelentéktelen riport, többnyire aláírás nélkül, mert — mint maga írja — ahhoz, hogy megélhessen, „kilogrammra“ kell termelnie. Családi élete is válságba jut. Különválík feleségétől, kapkodóan „hetyke“ férfiúi erejét saját magának bizonygató életmódja talajvesztettségéből fakad. Hirtelen fellobbanással hol angolul tanul, de két hét után abbahagyja, hol az egyetemre iratkozna be, de hiányzik a 200 pengő a tandíjra.

A Vajda János Társaságban *Petőfi Erdélyben* cím alatt meghirdetett előadását kétszer visszamondta, holott már a meghívót is kinyomtatták. Az első visszamondást így indokolta egyik levelében: „Az előadásomat csak akkor tartom meg, ha közben megkapom katonai kivételezettségemet, mert olyan a téma, hogy utána könnyen behívhatnak. Erdély üldözöttjeiről beszélek, kezdem Szenczi Molnár Alberttel, Misztótfalusi Kis Miklóssal, Bölöni Farkassal és végzem a zsidóknál. Lényeg: Erdélyben mindig üldözték azokat, akik kiemelkedtek egy fejjel. Egyszóval, nem a legnyugodtabb téma manapság.“ E minden oldalú sikertelenség közepette szenvedélyesen veti magát a regényírásba. Első érett alkotásának remélt, lírai kicsempésű önvallomásnak. Be is fejezte, de kiadása elé nehézségek tornyosulnak. 1942 szeptemberében erről ezt írja: „A könyvemmel baj van, cenzori bajok, két fejezettel. A szíve a könyvnek, amiért az egész készült. A *Hősi ének* és a *Vallo-más* című fejezetek nem jöhetnek, de hát enélkül semmi sem jöhet... A kiadó nem forszírozza, mert belátja, hogy szörnyű volna megmetszeten megjelenem első könyvemmel.“ Egy másik levele szerint később elvben megegyeztek a Cserépfalvi-kiadóval, hogy a regény mellett kisebb esszéket is közöl a kötetben. A kézirat további sorsáról nem tudok.

Kudarok és nehézségek ellenére derűs. Ugyanabban a levélben, amelyben regénye cenzori akadályairól ír, így számol be magáról: „Tele vagyok életkedvvel és munkatervvel, naponta fedezem fel a szörnyű világban, hogy semmi okosabbat nem tehetnék most, mint hogy éljek és legyek.“ Politikailag is tevékeny. 1943 végén olyan haladó gondolkozású magyar és román újságírókkal és közéleti emberekkel való szoros kapcsolatáról számol be, akiről ma már tudjuk, hogy a Békepárt szervezői voltak.

S azután következik a váratlan, utolsó, megrendült hangú levél. 1944. február 27-éről. Részletesebben kell idéznem, nemcsak mert az utolsó, hozzám írt sorai voltak (az aláhúzások is tőle valók), hanem mert néhány nappal a német megszállás előtt, melynek áldozatául esett — szabályszerűen elbúcsúzott az élettől.

Nagyképűség lenne azt írnom — kezdi levelét —, hogy végrendeletet írtam le írni, de mégis úgy érzem, több ez, mint egy egyszerű levél... Most, hogy Korvin elhagyott, talán csak Te maradtál, aki annyira ismeresz, hibáimmal, esztelenségeimmel együtt.

Én Korvin halála után kábán és kifosztottan járkáltam hetekig, semmit sem dolgoztam, csak mikor anyagiakban már a végső szerencsétlenség fenyegetett, kezdtem visszatérni régi életembe. Szétválasztom a dolgokat, én Korvin halálában nemcsak személyének elvesztését sirattam, de az egész élet kiborult élésem hirtelen... Te jól tudod, hogy mindent megtettem már az életemben, amit ember kitalálhat önmaga ellen, de számomra csak így érdekes az élet, csak így szórakoztató. Én szeretek elhullani és megélemedni sokszor, s megint elkezdeni az életet előlről. De most, és ezért másképp fejemben a végrendelet szó — úgy érzem —, olyan napok jönnek, melyek meghaladják erőmet. Bevallom neked, amit sosem tettem és éreztem — félek.

... És egyáltalán, egyre szűkül a kör, mert úgy látom, alig beszélhetek valakivel, ki normális vagy örült, mint én — s alig lehet kitérni már valamire is, mert egyre jobban fenyeget a vész, s most, ha nagyon nem vigyázok, lelkileg omlok össze, de véglegesen. Én tudom jól, hogy nemcsak nápek, de emberek életében is bekövetkezhetik az, hogy meghal az, ki nem tud küzdeni, és én most ezt az erőt vesztem el fenemódon, és nem tudok küzdeni, mert úgy látom, nincs miért... Csodálatos módon nyugodt vagyok közben, de lehet, hogy ez az örült ember nyugodtsága, aki a lángok között, bamba tekintettel meg sem kísérli a menekülést. Szinte írni sem tudok, mert annyira megnőtt igényem magammal szemben, s előadásomat is azért mondtam le, mert úgy érzem, fölösleges beszélni, s minden fölösleges. Most nem azok az órák jöttek el, mikor bármilyen emberi beszéd érdekes, vigasztaló vagy kedvderítő lehet. Amit írok, kulimunka, s csak éppen a lakbérért meg az ételért teszem... De hiszen én nyakadba öntöm, önző módon, az én életemet, s közben vajon mi van veled? Azt hiszem, ti jól vagytok... s egész lelkemből kívánom ezt nektek, s azt is érzem, hogy amennyire én nem, ti megússzátok az egész zivatart. Ugye beszéltek majd rólam néha?

... Nagyon fáradt vagyok, kimerített ez az írás, mert sok minden fáj benne. Áldjon meg az Isten... Írj még, ha tudsz, ha érdemes, ha egyáltalán érdemes még valami.

Pistád

Ami ezután következett, azt csak a közös barátok és mindenekelőtt Simon Vera beszámolójából tudom. A német megszállás, a Gestapo házkutatása, mely elől idejében sikerült elrejtőznie, a barátai nyújtotta menekülési lehetőség, a nagybányai katonai behívó, hazaszökése Kolozsvárra, önkéntes jelentkezése a gettóba, majd Auschwitz. Az ott töltött első hetekben találkozott veled tragikomikus körülmények között Huszár Ilona és a feleségem. Mindketten kopaszra nyírva, lehetetlen rongyokba burkolva álltak a Lagerstrassen, mikor egy ruhákkal teli taligát tolva szembejött velük Gábor István. Az örömről és az oly gálánsul, élete kockáztatásával nekik juttatott pulóvereken kívül a két asszony még egy rendkívüli ajándékot kapott Gábor Istvántól. Emberi méltóságukat adta vissza egy percre. Szabályszerű meghajlással a „hölgyeknek“ kijáró kézcsoókkal üdvözölte őket, mintha csak a Gecse utcai lakáson találkoztak volna, s nem itt a halál torkában...

Említettem, milyen hírek szállongtak Gábor István utolsó óráiról. Én a magam vigasztalására egy újabb változatot teremtettem, melynek — természetesen — semmi köze a valósághoz s azt Gábor István saját írásából, a már említett *Ember, aki talán csak figura* címűből merítettem.

„Utoljára ismerőseimtől hallottam fölele — írta hősérről, második énjéről. — Az országúton látták, kis csapatot vezetett. Harmincan vagy negyvenen lehettek, de ő ment elől. Zuhogott az eső, valamennyien lassan mentek, s ő énekelt. Valami hajdani elátkozott csapatnak tündek. Kik lehettek? Dehát ez éppen olyan megfejt-hetetlen, mint ő maga. Lehet, rátalált arra a kis csapatra, a »piszkos idegenek« külön társadalmára. Lehet, hogy megálmódott társadalmának álomalakjait vonszolta maga után a sáros úton, a zuhogó, hideg esőben.“

Ebben a valótlan-való menetelésben a semmi felé látom őt örökre én is.

A csónakban voltam, amikor megláttam. Épp szürkült: épp csak megettettem a lovakat, és másztam vissza, le a parton, a csónakhoz, és löktem el, hogy majd átmelegyek, vissza a táborba, amikor megláttam, tán negyedmérőföldnek a felére, fölfelé a folyón; úszott; épp csak a feje látszott ki a vízből, az se több egy pontocskánál abban a gyér világosságban. De tisztán láttam azt a hintaszéket, amit a búbján hintáztatott, ment egyenest vissza a morotva villájában lévő nádasba, ahol egész éven át tanyázik az idény előtti napig, mintha csak a vadőrök naptárt adtak volna neki, hogy mikor tisztuljon és tűnjön el onnan, senki se tudja hová, az idény utáni napig. De most itt van, jön vissza, időnek előtte egy nappal, úgy, mintha megkeveredett volna, és véletlenségből a tavalyi naptárt használta volna. Ez pedig elég baj lesz neki, mert én meg Mister Ernest holnap reggel lóra ülünk, és egyenest rajta fogunk ütni, amikor felkel a nap.

El is meséltem Mister Ernestnek, aztán vacsoráztunk, aztán megetettük a kutyákat, aztán meg segítettem Mister Ernestnek kártyázni, úgyhogy a széke mögött álltam tíz óra tájig, amikor Roth Edmonds azt mondta:

— Mért nem fekszel már le, kölyök?

— Vagy ha már lesni akarsz — mondta Willy Legate —, mért nem fogsz egy nyelvtankönyvet, és abba leselkedsz? Ez a kölyök minden ronda szót ismer a szótárban, minden pókért a pakliban, minden whisky-cimkét a pálinkaházban, de a nevét, azt nem tudja leírni. Vagy te tudod? — kérdezte tőlem.

— Nincs szükségem arra, hogy le is írjam a nevemet — mondtam én. — Itt van a fejemben, és nem felejttem el, hogy ki vagyok.

— Tizenkét éves vagy — mondta Walter Ewell. — És mondd csak, mint férfi a férfinak, életedből ugyan hány napot szenteltél az iskolának?

— Hol van ennek ideje iskolába járni — mondta Willy Legate. — Mi értelme is volna szeptembertől november közepéig iskolába járni, amikor úgysis félbe kell hagyni akkor, hogy ide jöjjön hallani Ernest helyett. Aztán meg mi értelme volna januárban visszamenni az iskolába, amikor alig tizenegy hónap múlva megint november tizenötödike lesz, és akkor kezdheti előlről az egészet, hogy Ernest megtudja, merre mennek a kutyák?

— Különbén pedig, ne nézz a lapomba — mondta Roth Edmonds.

— Mi van? Mi van? — mondta Mister Ernest. A hallógomb mindig a fülében volt, de a vadászatra sose hozta magával a telepet, mert a madzag folyvást föllakadna és lepányvázna bennünket, amikor sűrűsége hajtunk keresztül.

— Willy azt mondja, hogy fekügyem le! — ordítottam.

— Te sose urazol senkit? — mondta Willy.

— Mister Ernestet leuraзом — mondtam én.

— Helyes — mondta Mister Ernest —, akkor feküdj le. Nincs rád szükségem.

— Szórol szóra — mondta Willy. — Süket, nem süket, egy ötvendolláros hírvást akkor is meghall, ha meg se mozdul az ember szája.

Le is feküdtem, aztán kis idő múlva Mister Ernest bejött, aztán megintcsak el akartam mesélni, hogy milyen nagyinak látszott az agancsa, még egy negyedmérőföld felére is, benn a vízben. Csakhogy ám ordítoznom kellett volna, és Mister Ernest csak az egyszer ismerné el, hogy nem hallja, amit mondok, ha Dan hátán ülnék, és arra várna, hogy mutassam meg, merrefelé mennek a kutyák. Így aztán csak lefeküdtünk, és nem is telt el semmi idő, Simon már verte is a kanállal a palacsintasütő fenekét, és üvöltözött, hogy — Ébresztő, forró a hajnali fekete! —, aztán átmentem a folyón, most sötétben, lámpával, aztán megettettem Dant meg Roth Edmonds lovát. Szép napunk volt kilátásban, és napsütés; még a sötétben is tisztán láttam a fehér fagyot a leveleken meg a bokrokon: éppen olyanforma nap, amilyenkor az a hatalmas vén betyár, aki ott fekszik a nádasban, szeretni fogja a hajtást.

Aztán ettünk, aztán átküldtük a les-állványokat Ike McCaslin bátyó részére, hogy azokra az állásokra kerüljenek, amiket kinézett magának, mert ő volt a leges-

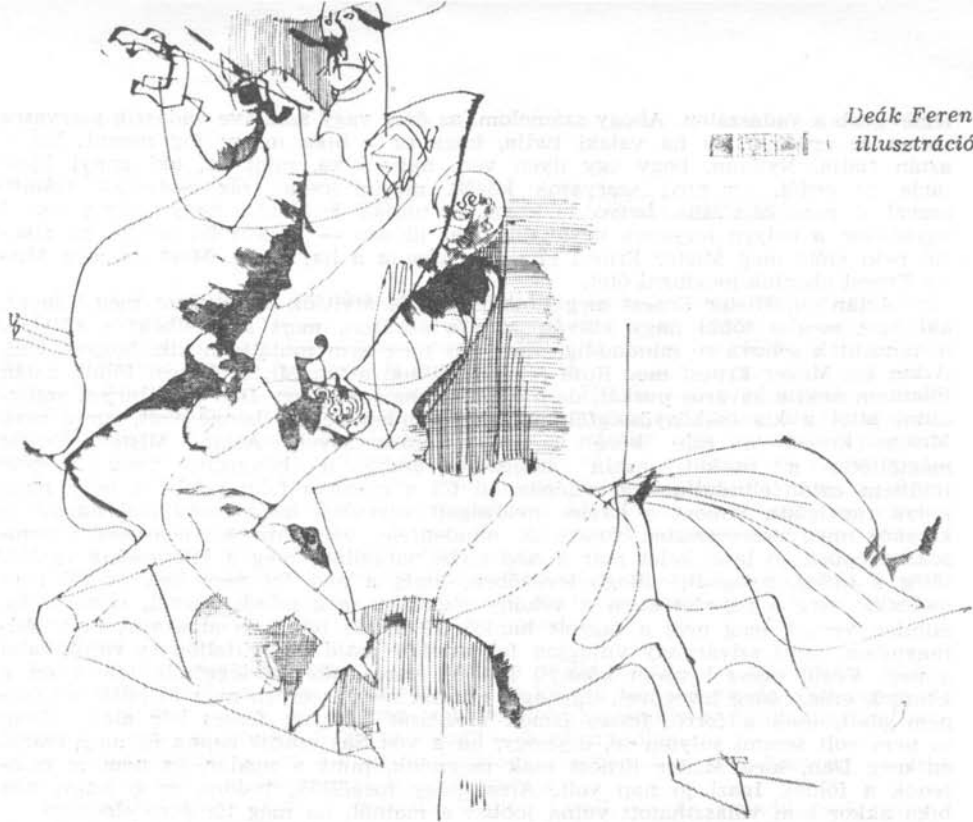
legőregebb a vadászaton. Ahogy számolom, az öreg vagy száz éve vadászik szarvasra ebben az erdőben, és ha valaki tudja, hogy ez a bika merre fog menni, hát ő aztán tudja. Nyilván, hogy egy ilyen vén, nagy bika, mint ez, aki annyi ideje járja az erdőt, amennyi szarvasok között megint csak száz esztendőt számít, szóval ő meg McCaslin bátyó biztosan el tudják rendezni, hogy máma reggel ugyanazon a helyen legyenek ugyanabban az időben — teszem fel persze, ha sikerül neki előre meg Mister Ernest elől megugrania a hajtásban. Mert én meg Mister Ernest akarjuk megfogni őtet.

Aztán én, Mister Ernest meg Roth Edmonds átvittük a kutyákat meg Simont, aki Sast meg a többi nagy kutyát tartotta pórázon, mert a kicsikék, a kölykök nem mentek sehová se mindaddig, amíg Sas meg nem mutatta nekik, hogyan kell. Aztán én, Mister Ernest meg Roth felnyergeltünk, aztán Mister Ernest fölült, aztán föladtam neki a záváros puskát, de a kantárt hagytam, hogy Dan meg bírjon szabadulni attól a kis csökönyösségtől, amelyik minden reggel benne volt, amíg csak Mister Ernest a füle közé vágott a puskacsővel. Aztán Mister Ernest megtöltötte a puskát, aztán átengedte addig a kengyelt, amíg mögéje fölültem, aztán elindultunk a védőpáasztán föl a morotva felé: legelől a négy nagy kutya ráncigálta Simont a hátára madzagolt egycsovű kováspuskájával együtt, a kölykök meg eszeveszetten futkostak mindenfelé. Mostanra kivilágosodott; nem-sokára éppen jó lesz: kelet már a nap elébe sárgállott, meg a lélegzetünk is füstölög a hideg, nyugodt, villogó levegőben, amíg a nap föl nem kel, és föl nem melegíti; meg a repedésekben a vékony jégkéreg, meg minden levél, minden ág, minden vessző, meg még a fagyott hantok zúzmarás teteje is arra vár, hogy felragyogjon, mint szivárvány villogjon fel, amikor majd végre feljön és rájuk talál a nap. Végül egész bensőm könnyű lett és feszes, akár a léggömb, tele ezzel a könnyű, erős, hideg levegővel, úgyhogy, mintha nem is érezném a ló hátát az ülepem alatt, csak a forró, feszes izmok mozgását a forró, feszes bőr alatt, ültem és nem volt semmi súlyom se, úgyhogy, ha a vén Sas szagot kapna és megugrana, én meg Dan, meg Mister Ernest csak mennénk, mint a madár, és nem is érintenők a földet. Igazi jó nap volt. Arra, hogy megöljük, tudom, ez a nagy, vén bika akkor sem választhatott volna jobbat a mainál, ha még tíz évre elodázza.

És tényleg, alig, hogy a morotvához értünk, megláttuk a csapáját a sárban, ahol tegnap este kijött a folyóból, úgy terpeszkedett a puha sárban, mint valami tehénnyom, akkora volt, mint a tehéné, akkora, mint egy őszvéré; Sas meg a többi kutya már feküdt is bele a pórázba, úgyhogy Mister Ernest szólt, ugorjak csak le, és segítsek Simonnak tartani őket. Mert én meg Mister Ernest pontosan tudtuk, hol lehet ökelme: egy kis nádas-szigeten a morotva közepén, ahol mindaddig lapulhat, amíg a kutyák véletlenül föl nem vernek valami ősztát vagy szarvastehént, ezek aztán futhatnak a morotva mentén mindkét irányban fölfelé is, lefelé is, és magukra csalhatják a kutyákat, úgyhogy ökelme kiövakodhat és visszaoszthat a morotván le a folyóhoz, átúszhatja, aztán ugyanúgy itt hagyja a környéket, ahogy másszor is mindig, egy nappal az idény előtt.

Hát épp ez az, amit mi sehogys se akartunk, hogy most is ezt tehesse. Így aztán hátrahagytuk Rothot lovastul, hogy vágja el az útját, és terelje Ike bátyó leseire, ha megpróbálna visszaossonni le a morotván, és én meg Simon a pórázos kutyákkal felfelé mentünk a morotván, amíg Mister Ernest a ló hátán azt nem mondta, hogy már elég, akkor bekanyarodtunk az erdőbe, negyed mérföldnek a felére, a nádastól följebb, mert ma déli szél fog lenni, amikor majd föltámad, aztán lefelé fordultunk a nádasnak, aztán Mister Ernest kiadta a parancsot, hogy eresszük rá őket, mi meg lerántottuk róluk a pórázt, aztán Mister Ernest átengedte a kengyelt, és megint mögöttem ültem.

A vén Sas már régesrég nyomon volt, mert ő épp olyan jól tudta, mint mink, hogy hol lapulhat ez a vén betyár, csak még egyáltalán nem lőtt ki, hanem csak fúrta magát keresztül a varjútövisen, nyomában a többi csapázó kutyával, és még Danen is látszott, hogy ő is tud erről a bikáról, lassan ügetni kezdett, kicsit ugrálva az indák között, úgyhogy már el is foglaltam a búvóhelyemet Mister Ernest derekán, még mielőtt arra kerül sor, hogy Mister Ernest megpiszkálja. Mert amikor mink igazában nekiveselkedünk, és húzunk sebesen a szarvas nyomában, akkor én már leginkább nem Dan hátán ülök, hanem Mister Ernest derekán, a búvóhelyemből agaskodom ki, úgyhogy Willy Legate mondta is, hogy amikor Mister Ernest sebesen látgat az erdőben, az úgy néz ki, mintha egy gyereknagyságú, üres kezeslábas lobogna Mister Ernest farzsebéből.

De nem is csak hogy rajtaütés lett belőle, hanem valósággal a hegyébe ugrotunk. Sas egészen mögéje lopózkodott, vagy lehet, hogy tán rá is lépett, amikor heverészett ottan, és azt gondolta, hogy még mindig holnapután van. Sas csak hátrafordította és felkapta a fejét, és azt mondta, „Ott megy”, és mink hallottuk is, ahogy a bika áttört a nádas elején. Akkor már az egész kutyafalka mögötte vonított, Dan összehúzta magát, hogy kiugorjon, de ebből nem lett semmi, mert a feszítőzablának ugrott, és Mister Ernest lefelé irányította, belé a morotvába, körül a nádason, és föl a másik parton. Csakhogy sose kellett neki azt mondania, „Merre?”, mert én már a vállá fölött mutattam, befészkelve magam a bűvőhelyemre az övön, épp ahogy Mister Ernest megpiszkálta Dant azzal a vén, nagy rozsdás sarkantyúval a magassarkú csizmáján, mert amikor Dan ezt megérzi, kilő, mint egy dinamitpatron, keresztül-kasul mindenem, amin csak át tud törni, és amikor nem tud, akkor fölötte vagy alatta, fölötte, mint a madár, alatta térden csúsza, mint a vakond vagy egy nagy menyét; Mister Ernest végig a hátán, mert neki ott van kapaszkodni a nyereg, és én is végig a hátán, mert nekem meg ott van kapaszkodni Mister Ernest; én meg Mister Ernest nem hogy hajtanók ilyenkor a lovat, hanem inkább ő visz minket, feltéve, ha kapaszkodunk. Mert amikor jön a hajtás, Dan nem törődik azzal, nincs-e ott valaki; így vakuljak meg, ha egymaga is nem tudná rákülden, aztán követni a kutyákat, nélkülem vagy Mister Ernest, vagy Simon, vagy senki nélkül.

Épp hogy ezt csinálta. Kelltt is: a kutyákat már alig hallottuk. Sas nyilván egyenest a vén betyár farára szegezte a szemét, úgyhogy az jobbnak látta végtére is tovább vinni onnét a bűdöst. És mostanra már egészen biztos jó közel kerülhetek Ike bátyó leshelyéhez, és Mister Ernest lefogta és tartotta Dant, aki összegörnyedt, farát hányta, reszketett, mint az őszvér, amikor a farkát vágják, mi meg a lövésekre füleltünk. De egy darab se jött, és Mister Ernest fülébe üvöltöttem, hogy jobb lesz tovább menni addig, amíg hallok a kutyákat, akkor szárat adott Dannek, de a lövés még mindig sehol, és akkor már tudtuk, hogy a hajtás elhagyta a leshelyet, mintha ez a vén betyár csakugyan lidérc volna, ahogy Simon meg a

többi cseléd állította, aztán kirobbantunk a sűrűségből, és csakugyan Ike bátyó volt ott Willyvel, aki a lábnál állt egy nedves ösvényen.

— Mindönkön átjött — mondta Ike bátyó. — Hogy hogy csinálta, azt nem tudom. Csak egy pillantásnyit láttam. Akkorának látszott, mint egy elefánt, és akkora hintaszék a fején, hogy egy bögő bikaborjút el lehetne ringatni benne. Egyenesen lefele tartott a börcön. Jobb lesz, ha mentek tovább tik is; azok ott a Disznó-ágnál nemigen fogják elhibázni.

Hát aztán, újra elhelyezkedtem a búvóhelyemen, aztán Mister Ernest megint megpiszkálta Dant. A börc egyenest délnek húzódott; nem volt az se indás, se bozotos, úgyhogy gyorsan bírtunk haladni, neki a szélnek, mert már az is fel-támadt, meg a nap is fenn volt már, pedig idom se volt észrevenni, fényesen, erősen és velünk egymagasságban ragyogott és szikrázott át az erdőn, a zúzos leveleken, mint a szivárvány. Hát aztán, megint hallottuk a kutyákat is, valamennyiszser a szél fölérősödött; most nyerhettünk volna időt, de Dan még mindig ügetésre volt fogva, mert most nem lehetett tudni, micsoda lenne a jobb: az-e, ha gyorsan érünk oda, még mielőtt ő odaérne a Disznó-ágiak leshelyeihez nyolc mérföldnyire a mieinkétől, vagy épp hogya lassan, abban az esetben persze, ha azok is elszalasztják. És csakugyan, kis idő múlva hallottuk a kutyákat; Dant lépésre fogtuk most, hadd fújja ki magát kicsit, és hallottuk őket, elhalón jött föl a széllel, csak most nem a hajtás hangja, hanem a csapázásé, mert a vén betyár nyilván még jó darabon erre följebb elhatározta, hogy abbahagyja a hülyéskedést, és összeszedte magát, megugrott, és egy jó mérföldet vetett maga meg a kutyák közé — egészen addig, amíg neki nem futott azoknak ott lenn a leshelyeken. Szinte láttam, ahogy megáll egy bokor mögött, kikukucskál, és azt mondja, „Mi van itt? Mi ez? Ez az egész istenverte környék tele van máma emberrel?” Aztán visszanez a vállá fölött arrafelé, ahonnan a vén Sas meg a többi kutya vonít utána, közben azt latolgatja, mennyi ideje van kiszámolni, hogy mi legyen a következő húzása?

Kivéve, hogy majdnem hogy túl jól számolt. Hallottuk a lövéseket; olyan volt, mint a háborúban. A vén Sas nyilván megint a farára szegezte a szemét, és a vén betyárnak nemigen lehetett más választása. Kitört. „Pu, pu, pu“, aztán megint „pu, pu, pu, pu“, mintha három-négynek egyszerre kellett volna bandában rávetnie magát, mielőtt még akár csak elfarolni is lett volna ideje; én meg üvöltöttem, „Nem! Nem! Nem!“; mert ő a mienk volt. A mi babunkat ette, a mi zabunkat, a mi nádasunkban lakott; évről évre figyeltük őt, olyan volt, mintha mink neveltük volna, és akkor a mi hajtásunkon, a mi kutyáink orra előtt legyen megölve idegenektől, akik nyilván megpróbálják elverni róla a kutyákat, és aztán félrehúzzák, mielőtt még egy darab húst is vághatnánk belőle.

— Fogd be a szád és figyelj — mondta Mister Ernest. Hát aztán így is csináltam, és meghallottuk a kutyákat; nemcsak a többieket, hanem Sast is, és se nem szagot kereső, se nem csaholó, se nem dobod el volt a hangjuk, se nem semmi, hanem mint amikor szemük előtt van a vad, aztán, hogy már rég megszűnt a lövöldözés. Az ám, az orruk előtt látták a zsákmányt. Ahogy Willy Legate mondaná, ha Sas csak egy adag whiskyt is bevett volna, megfogta volna azt a szarvast; de így csak ment tovább, már régesrég el is ment, amikor kiugrattunk a sűrűből, és megláttuk a szivarokat, akik a lövöldözést csinálták: guggolva csúsztak-másztak ott körbe-körbe, nézték a földet meg a bozótot, mintha csak, hogya elég sokáig nézik, akkor bizony vérfoltok fognának kivirágozni az ilyen növények szárain meg levelein, mint a szeder meg a málna, amikor pedig a vén Sast még lehet hallani, amint váltig mondja nekik, hogy abból, ami öelötte van, vér ugyan ki nem jött egy csepp se.

— Szerencsések volt, fiúk? — kérdezte Mister Ernest.

— Azt hiszem, eltaláltam — mondta egyikük. — Tudom, hogy eltaláltam. Most keressük a vért.

— Hát ha meglelitek, csak fújjatok a kürtbe, visszajövök és segíték nektek bevinni a táborba — mondta Mister Ernest.

Így aztán mentünk tovább, mentünk most sebesen, mert a hajtást már megint alig lehetett hallani, csak mentünk sebesen, mert ez után a mindenféle lövöldözés meg izgalom után mintha nemcsak a bika, hanem a kutyák is új erőre kaptak volna.

Ismeretlen helyen jártunk most, mert ennek előtte sose kellett ilyen messzire hajtunk, mostanra mindig végezni szoktunk; most meg már elértük a Disznó-

ágot, amely jó tizenöt mérföldre a mi táborhelyünk alatt fut bele a folyóba. Víz volt benne, nem beszélve a kidőlt fákról meg a fadarabokról, meg ilyesmikről, és Mister Ernest megint visszafogta Dant, és azt kérdezte, hogy „Na merre?” Csak alig-alig hallottam őket, keletre egy csöppet, mintha a vén betyár eltért volna attól a szándékától, hogy Vicksburgba vagy New Orleansba megy, ahogy az elején látszott, és úgy döntött, hogy bekukkant Alabamába, ami könnyen lehet, mert hogy épp arra tartott, méghozzá sietve, úgyhogy mutattam is, és fölfordultunk a morotvának átjárót keresve, és talán találhattunk is volna, teszem föl, ha Mister Ernest nem úgy határoz, ahogy észrevettem, hogy erre egy csepp időnk sincsen.

Olyan helyre jutottunk, ahol a morotva tizenkét vagy tizenöt lábnyra összeszűkül, és Mister Ernest azt mondta, „Vigyázz, megpiszkálom,” és már csinálta is; még csak annyi időm se maradt, hogy jól befészkeljek a vackomba, már fönn is volt a levegőben, és aztán megláttam az indát — vadszőlő volt, olyan köteg, mint a csuklóm, egyenest a morotva közepén csavarodott át hosszában —, de azt hittem, hogy látja ő is, és arra vár, hogy elkapja és átlökje a fejünk fölött, hogy elférjünk alatta, és tudom, hogy Dan is látta, mert még a fejét is szügyébe vágta, hogy alatta ugorjon át. De Mister Ernest az égvilágon semmit sem látott egészen addig, amíg az inda Dan nyakát horzsolva a nyeregkápa alá nem akadt; mink közben repültünk tovább a levegőben, az inda meg kifeszült, úgyhogy valaminek végül engedni kellett. A nyeregheveder engedett. Az szakadt el, Dan meg nyomult tovább, és kivéve a kantárt, tiszta meztelen kapaszkodott fel a túlsó parton, mi pedig, én meg Mister Ernest, meg a nyereg — Mister Ernest még mindig a nyeregben ült és lövésre készen tartotta a puskáját, én még mindig kapaszkodtam Mister Ernest övébe —, lógtunk a levegőben az öböl fölött a kifeszült indán, mint valami kifesztett gumiparittyában, amíg az visszacsapódva kilőtt bennünket a morotván át

visszafelé, aztán leváltunk róla, én még mindig Mister Ernest övébe kapaszkodva, de már alul, úgyhogy becsapódáskor Mister Ernest nyergestül a fejemen lett volna, ha nem másztam volna át a nyergen és Mister Ernest oldalán föl, úgyhogy amikor földet értünk, legalul a nyereg volt, azon Mister Ernest, legfelül meg én, amíg aztán fölugrottam, Mister Ernest meg ott maradt fekve, és csak a szeme fehérjét mutogatta.

— Mister Ernest! — üvöltöttem, és lemásztam a morotvába, tele merítettem a sapkám vízzel, aztán másztam vissza, és az arcába loccsantottam; ő kinyitotta a szemét, de továbbra is csak feküdt ottan, és engemet szidott.

— Az isten rohassza meg — mondta —, mért nem tudsz veszteg maradni ott, ahol a helyed van?

— Maga a nagyobb! — mondtam én. — Palacsintává lapított volna.

— Aztán mit gondolsz, te mit csináltál velem? — mondta Mister Ernest. — Legközelebb, ha nem maradsz ott, ahol az elején, ugorj el tőlem. Meg ne próbálj még egyszer a nyakamba mászni. Megértetted?

— Igenis — mondtam.

Aztán fölkeltem, még mindig átkozódva, és a hátát fogva lemászott a vízhez, tenyerével vizet mert, és arcát, nyakát locsolgatta, aztán merített még és ivott, én is ittam, és visszamásztunk, összeszedtünk nyerget, puskát, és átkeltünk a morotván a kidölt fasadarakon. Na most, ha még el bírnök fogni Dant; nem mintha visszament volna a tizenöt mérföldnyire lévő táborba, mert ha valaki, akkor ő egymagában is nekivágott volna, és megpróbált volna segíteni Sasnak elkapni azt a bikát. De ott volt, ötven yardnyira: varjútöviset eszegetett, úgyhogy visszahoztam, aztán összekötöttük Mister Ernest nadrágtartóját meg övét, meg a vastag, fonott szíjat Mister Ernest kürtjéről, és visszakötöttük Danra a nyerget. Hát nem egészen úgy nézett ki, de lehet, hogy kitart.

— Pláne ha nem hagyod, hogy megint nekiugrassak egy vadszőlőindának, hanem ordítasz előbb — mondta Mister Ernest.

— Igenis — mondtam. — Legközelebb előbb ordítok, pláne ha maga is egy kicsit frissebben ordít, mielőtt legközelebb megpiszkálja. — De különben nem volt semmi baj. csak épp meg kellett egy kicsit könnyebbülni, mielőtt felülünk. — Na, most merre, hova? — mondtam. Mert most aztán, a nagy idővesztéség végett nem lehetett hallani semmit. Aztán meg ez csakugyan új vidék volt ám. Itt irtás volt, és olyan bozót sarjadt, hogy még akkor sem láttunk volna keresztül rajta, ha Dan hátára állunk.

De Mister Ernest még csak nem is válaszolt. Odakanyarodott a morotva partjának mentére, ahol ritkásabb volt, és megint gyorsabban haladhattunk, amikor már Dan meg én kicsit megszoktuk ezt a házilag eszkabált borotvaszíf haslót, és egy kicsit bizni kezdtünk benne. Ez valahogy kelet felé esett, vagy úgy gondoltam akkor, mert nemigen figyelhettem, merre van kelet, hiszen a nap — nem is tudom hova lett a reggel, de csak elmúlt: a reggel is, a fagy is — magasan állt már, mégha a bendóm nem is jelezte, hogy túl járunk az ebédidőn.

És akkor újra meghallottuk. Nem, nem is igaz; nem őt, a lövéseket hallottuk. És most jöttünk csak rá, milyen messzi elcsalingáztunk, mert ebben az irányban csak egyetlen táborról tudtunk, ez pedig a Tüsketábor volt, és a Tüsketábor pontosan huszonnyolc mérföldre van Van Dorntól, ahol én meg Mister Ernest lakunk. Csak a lövéseket, se kutyákat, se semmit. Ha a bika még mindig él, és a vén Sas még mindig a nyomában van, akkor ő is úgy ki van fáradva, hogy annyit se tud szólni, „Itt jön.“

— Meg ne piszkálja! — ordítottam. De Mister Ernest nem feledkezett meg a borotvaszíf haslóról, és csak szárat adott Dannek. És Dan is meghallotta a lövéseket, utat keresett a sűrűségei át, csak szökdécselt át az indákon meg a fadarabokon, ha tudott, ha meg nem, akkor alattuk bújt át. És isten bizony, épp az lett, ami az előbb: két-három ember guggolt, csüszkált a bokrok között vérnyomok után kutatva, pedig Sas váltig mondta nekik, hogy nincs ott semmi. De most nem álltunk meg, hanem csak tovább ügettünk, Dan jobbra-balra szökkent és kényesen kerülgette a fákat, mint egy táncos. Aztán Mister Ernest bedöntötte Dant egészen addig, amíg északnak nem állt a feje.

— Allj! — ordítottam. — Nem erre.

De Mister Ernest csak hátrafordította az arcát a válla fölött. Fáradtnak látszott, meg maszasos is volt, ahol az az előbbi vadszőlőinda lerántotta a lóról.

— Nem tudod, talán, merrefelé tart most már? — mondta. — Ami rajta

múlott, azt megtette, mindenkinek tisztességes lehetőséget adott arra, hogy könnyen célbavehesse, és most már hazafelé tart, vissza a nádasba, a mi morotvánkba. Pontosan besötétedéskor kell ezt véghezvinnie.

És épp hogy ezt csinálta. Mentünk tovább. Most már semmit sem ért a sietőség. Hang sehol semerre; az a fajta novemberi koradélután volt, amikor sehol semmi se mozdul, nem kiált, még a madár se, se a sármány, se a harkály, se a mátyáska, és énnekem úgy rémlett, mintha látnám is, mind a hármunkat — enge-met, Mister Ernestet, Dant —, aztán Sast meg a többi kutyát, aztán a nagy öreg bikát, ahogy a néma erdőn át egyfelé húzunk, egyfelé néz az arcunk, de most nem vágatunk, csak megyünk, mert úgy futottuk meg ezt az igazi jó hajást, ahogy csak tellett tőlünk, és most olyan egyezségformát kötöttünk mink hárman, hogy hazatérünk, ha nem is egy bandában, mert nem akarjuk egymást sem ingerelni, sem kísértésbe ejteni, mert amit mi hárman csináltunk együtt ezen a déli-eltőtn, az nem játéka volt csak a tréfa kedvéért, hanem komoly volt, és még mindig mind a hárman azok vagyunk, akik voltunk — az öreg bika, akinek futni kellett, nem azért, mert félt, hanem azért, mert a futás az, amit ő legjobban tud, és amire a legbüszkébb; aztán Sas meg a kutyák, akik hajtották őt, nem mintha gyűlölnék, vagy félnének tőle, de mert ez az a dolog, amit ők a legjobban tudnak, és amire a legbüszkébbek; aztán én, Mister Ernest meg Dan, akik vadásztak rá, nem azért, mert a húsát akartuk, ami különben is túl rágós volna evésre, vagy a fejét, hogy a falra akasszuk, hanem mert most mehetünk haza, és dolgozhatunk keményen tizenegy hónapig a termésért, hogy aztán jogunk legyen visszajönni ide jövő novemberben — mind a hárman, akik most vissza, hazafelé tartunk, békében és külön-külön, de mégis együtt, jövő ilyenkorig, legközelebbig.

Akkor láttuk meg előszörre! Mostanra kinn voltunk az irtásból; akár vágthattunk volna, persze, ha már rég túl nem lettünk volna ezen mind a hárman, és mostanra már meg lehetett mondani, merre van nyugat, mert a nap már fél úton járt lefelé. Mentünk, mendegeltünk mink is, amikor a kutyákhoz értünk: a kölykök meg egy öreg, aki velünk volt, erejük fogytán feküdtek egy nedves horpadásban, lihegtek, és épp csak fölnéztek ránk, amikor elhagytuk őket, de meg se mozdultak, amikor továbbmentünk. Akkor egy hosszú, nyílt tisztáshoz értünk, el lehetett látni legalább egy negyedmértöld felére, és megláttuk a másik három öreg kutyát és száz yardnyira előttünk Sast, mind mentek, hangot se adtak, aztán hirtelen a tisztás távoli végén a bikát magát, ahogy kelt föl éppen arról a helyről, ahol megpihent, hogy bevárja a kutyákat, sietség nélkül állt fel — nagy, nagy, mint egy öszvér, magas, mint egy öszvér —, és még mindig sietség nélkül megfordult, és egy-két pillanatra felénk villantotta a farka fehér belső oldalát, mielőtt összecsapódott mögötte a sűrűség.

Az is lehet, hogy jel volt ez, istenhozzád, egy vizionlátásra. Még mindig lépésben, elhagytuk a három kutyát a tisztás közepén; ott, ahol álltak, amikor a bika eltűnt, ott feküdtek le, és nem is próbáltak talpraállni akkor sem, amikor elmentünk mellettük, és még mindig száz yarddal előttünk Sas is — ő nem feküdt le, mert még mindig állt a lábán, de szétvetve a lába, lelóg a feje — lehet, csak arra várt, hogy kijussunk szégyenének láthatárából. A szeme úgy beszélt, hogy majd megszólalt, amikor elhagytuk. „Ne haragudjatok, fiúk, de ennél többre nem futotta.“

Mister Ernest megállította Dant.

— Ugorj csak le, nézd meg a lábát.

— Nincs annak semmi baja a lábával — mondtam. — A szusz fogyott ki belőle.

— Ugorj le, és nézd meg a lábát — mondta Mister Ernest.

Így aztán megcsináltam, és amikor Sas fölött álltam, hallottam a závaros puská hangját, klikk-klakk, klikk-klakk, klikk-klakk, csakhogy akkor nem gondoltam még semmire. Az is lehet, hogy csak járhatja a patronokat, hogy biztosan működjön, ha még egyszer meglátjuk, vagy az is lehet, hogy megnézte, biztosan őszeresés patronok vannak-e benne. Aztán megint felültem, mentünk tovább, még mindig lépésben; most egy cseppet északnyugatnak, mert amikor fehér zászlóját meglengette előttünk, mielőtt a sűrűség eltakarta, az légvonalban a morotva bevágása felé esett. Mostanra már este is lett. A szél elült, a levegő csípős lett, a nap most épp a fák hegyét érintette, pláne amikor itt-ott rést talált, ahol áttörhet, majd hogy nem a földdel egy szinten. És ő is a legkényelmesebb utat választotta most, toronyiránt ment, ahol lehetett. Ahol nyomát leltük puha helyeken, a pi-

henése után először futott egy darabon. De hamarosan ő is lépésben ment, mintha ő is tudná, hol vannak Sas meg a kutyák.

Aztán megint megláttuk. Ez volt az utolsó — a cserjésben, ahová egy nyíláson át, mint fényszóró, betűzött a nap. Csak egy pillanatra rebbent meg, aztán úgy állt ott, teljes oldalát fordítva felénk, nem több, húsz yardnyira, hatalmasan, mint valami emlékmű, vörösen, mint arany a napsütésben, és nap szikrázott agancsa hegyein — tizenkét hegye volt —, úgy, mintha tizenkét gyertya lobogna a feje körül; ott állt, nézett ránk, amikor Mister Ernest fölkapta a puskát, megcélozta a nyakát, meghúzta a ravaszt, és a puská szót, „Csett. Klikk-klakk. Csett. Klikk-klakk. Csett.“ Háromszor szót, és Mister Ernest még mindig célzott a puskával, amikor a bika megfordult, egyetlen hosszú ugrás, farkának fehér belsejele akár a tűzsugár, aztán a sűrűség és az árnyak kioltották; és Mister Ernest lassan és gyengéden visszafektette a puskát maga elé a nyeregkápán keresztbe, aztán csendesen és békésen azt mondta, nem sokkal hangosabban, mint a sóhajlás:

— Az istenit neki. Az istenit neki.

Akkor megbökött a könyökével, és leszálltunk, puhán és vigyázva a borotvaszíz hasló miatt, aztán mellényzsebébe nyúlt, és kivette a szivarját. Megtörtött, ahol ráestem, gondolom, hogy becsapódtunk a talajba. Elhajította, és másikat vett elő. Az is törött volt, úgyhogy leharapott belőle egy falás rágnivalót, a többit eldobta. És most a nap elment a fák hegyéről is, és nem maradt csupán egy nagy vörös sugárzás nyugaton.

— Ne féljen — mondtam —, nem mondom meg nekik, hogy elfelejtette megtölteni a puskáját. Ami azt illeti, azt se kell tudniok, hogy találkoztunk vele.

— Nagyon lekötelezel — mondta Mister Ernest. Nem úgy nézett ki, mintha lenne ma holdvilág, úgyhogy levette a gomblyukába fűzött fonott szíjról az iránytűt, ideadta a puskát, az iránytűt meg rátette egy fatönkre, hátralépett, és szemügyre vette.

— Csak az orrunk után — mondta, aztán elvette tőlem a puskát, kinyitotta, becsúsztatott egy patront a csöbe, fölkapta az iránytűt, én megragadtam Dan kantárját, és elindultunk, ő előttünk iránytűvel a kezében.

Hát aztán, kis idő múlva teljes lett a sötétség; Mister Ernestnek hébe-hóba gyufát kellett gyújtani, hogy el tudja olvasni az iránytűt, amíg a csillagok jól fel nem jöttek, és ki nem választott egyet, ami iránt mehattünk, mert én azt mondtam: — Hogy számítja, milyen messze lehet? —, mire ő azt mondta: — Egy skatulya gyufánál messzebb egy kicsivel. — Szóval, amikor tudtuk, hasznát vettük a csillagnak, csakhogy nem lehetett mindig látni, mert a fa nagyon sűrű volt, úgyhogy még egy-egy szál gyufát csak meg kellett neki reszkírozni. Úgyhogy mostanra már jó lett meg jó sötét, és akkor megállt, és azt mondta.

— Ül fel a lóra.

— De amikor nem vagyok fáradt — mondtam.

— Ül fel a lóra — mondta. — Csak sose kényeztessed!

Azért, mert jó ember volt mindig, amióta csak ismertem, még azelőtt is, amikor két éve anya elment a vicksburgi kocsmárossal, és másnap apa se jött haza, aztán a harmadikon Mister Ernest megjelent Dan hátán, ott a patakparti kunyhónál, amit nekünk adott lakni, úgyhogy apa művelhette a földcsekkjét, meg halászhatott is, és azt mondta:

— Teszed le azt a puskát, te, és gyere ide, ül fel mögém.

Így aztán föl szálltam a nyeregbe, pedig a kengyelt se bírtam elérni, és Mister Ernest fogta a kantárt, és biztosan elaludtam, mert a legközelebbi dolog, amiről tudok, az, hogy a mellényem egyik gombja oda lett kötve a nyeregkápához pont azzal a fonott szíjjal az iránytűről, és már jó késő lett mostanra, és már nem voltunk messze, mert Dan folyton vizet szaglászott a levegőben, a folyót. Vagy lehet, hogy az abrakját szagolta meg, mert alig negyedmérfölddel lejjebb elértük a védőpásztát, és mihamar megláttuk a folyót is, fehér köd feküdt rajta némán és puhán, mint a gyapot. Aztán a karám; és fönn, túl a sötétben, a tábor, otthon vagyunk, nem is távolság az innét, elég közel ahhoz, hogy hallani lehessen bennünket, ahogy lenyergelünk, és nyilván abrakoltatunk, ahhoz meg pláne közel, hogy meghallják, amikor Mister Ernest rádudál a kürtjével a sötét táborra Simonért, hogy jöjjön a csónakkal értünk, meg az öreg bika is a nádasában, a morotva villájában otthon van ő is, ő is nyugszik a nagy futás után, hébe-hóba fölriad, inába kapkodó kutyákról álmodik, vagy az is lehet, hogy a mostani lármánk ébresztette föl, de egyik se hosszú időre, csak kis időre, mielőtt megint elaludna.

Mister Ernest addig állt és kürtölt a parton, amíg Simon lámpája belemerült a ködbe, aztán lebotorkáltunk a kikötőhelyhez, ott aztán Mister Ernest egyszer-egyszer túlkölt, hogy Simont irányítsa, míg aztán megláttuk a ködben a lámpát, aztán Simont meg a csónakot; csakhogy én azt hittem, hogy örökig ülök meg hallgatok, és visszaaludtam, mert megintcsak Mister Ernest rázott, hogy szálljak ki, és fölmásztunk a parton, be a sötét táborba, amíg a térdem az ágyba ütődött és beleestem.

Aztán reggel lett, holnap; és mostanra mindennek vége lett jövő novemberig, jövő esztendőig, amikor megint visszajöhetünk, Ike bátyó, Willy, Walter meg Roth, meg a többiek tegnap már akkor visszajöttek, amikor meghallották, hogy Sas hallótávolságon kívülre vitte a bikát, és tudták, hogy a szarvas elment, összepakoltak, hogy útrakészen álljanak ma reggelre, Yoknapatphwába, ahol laknak, míg megint november lesz, és megint visszajöhetnek.

Hát aztán, alighogy megettük a reggelit, Simon a nagy csónakban visszavitte őket fel a folyón oda, ahol a kocsijukat meg a furgonjukat hagyták, és mostan úgy volt, hogy senki rajtam és Mister Ernesten kívül nem ült a padon a konyha előtt a napban; Mister Ernest szivarozott — egy egész szivart, merthogy Dannek most nem volt rá módja, hogy nekivigye egy vadszőlőindának és ledobja. Nem mosta meg az arcát sem, ahol az az inda belevágta a sárba. De ez se volt ám baj; az ő arcán rendszerint volt valami mindig, vagy sárpiszok, vagy traktorzsír, vagy borosta, mert ő nemcsak ültetvényes volt, hanem igazi farmer, aki éppolyan keményen dolgozik, mint akármelyik cseléje vagy részese — épp ez az, amiért legeslegelőször is tudtam már, hogy nem lesz bajom vele, és hogy neki se lesz baja velem, attól az első naptól fogva, amikor fölérzettem, és anya már elment azzal a vicksburgi kocsmárossal, és még annyit se várt, hogy reggelit csináljon nekem, és másnap apa is elment, és már majdnem éjszaka volt az utánakövetkező nap, amikor lovat hallottam jönni, és fölkaptam a puskát, aminek a závarába már akkor beletettem a töltényt, amikor előző éjjel apa nem jött haza, és az ajtóban álltam, amikor Mister Ernest odaért a lóval, és azt mondta:

— Indulás. Apád se igen jön már vissza.

— Azt akarja mondani, hogy magának adott engem?

— Mit számít az? — mondta. — Gyerünk. Hoztam lakatot az ajtóra. Holnap majd ideküldjük a furgont, ha valami kell neked innen.

Hát aztán, hazajöttem vele, és jó is volt, igazi jó lett minden — a felesége három éve meghalt —, asszony nem volt, aki mérgeítsen bennünket, vagy megugorjon az éjszaka közepén valami rohadt vicksburgi kocsmáros-jánossal, és még annyit se várjon, amíg reggelit csinál valakinek. És mi is haza fogunk menni ma délután, de még most nem; mink mindig elidőztünk még egy napot azután, hogy a többiek elmentek, mert Ike bátyótól mindig marad valami zaba, amit nem ettek meg, meg kisüstönfött gabonawhisky, amit ő inni szokott, meg Roth Edmonds bolti whiskyjéből is, amit ő skót whiskynek szólít, de olyan a szaga, mintha egy öreg, zsiros kalapban tartották volna; ülünk a napban még egy napot, mielőtt hazamegyünk, hogy betakarítsuk a jövő évi gyapottermést, a zabot, a babot, a szénát; és a folyón túl, amott, a fák fala mögött, ahol a nagyerdő kezdődik, a vén bika is fekszik ma a napban — pihen máma ő is, anélkül, hogy jövő novemberig valaki is háborgatná.

Így legalább egyvalaki boldog közülünk, és ez tizenegy hónap és egy hétig tart, mert akkor megint gyorsan és messze kell futnia. Így ő ugyanamiatt az egy dolog miatt boldog, amiért mi szomorúak vagyunk, úgyhogy rögtön eszembe is jutott, hogy az is lehet, hogy nekem meg Mister Ernestnek a vetés, a munka, a gyapot, a zab, a bab meg a széna betakarítása nemcsak olyasmi, amivel háromszázötvenegy napig elűtjük az időt, amíg megint jöhetünk vissza vadászni, hanem olyasmi, amit meg kell tennünk, és tisztességesen és jól kell csinálnunk háromszázötvenegy napig, hogy jogunk legyen visszajönni a nagyerdőbe vadászni tizenégyig; és hogy a tizenégy nap, amíg az öreg bika a kutyák előtt szalad, nemcsak olyan valami, amivel elüti az időt addig a háromszázötvenegyig, amikor nem kell neki szaladni, hanem a futás meg a kockázat a kutyák előtt meg a fegyverek előtt olyan valami, amit tizenégy napig csinálnia kell, hogy joga legyen arra, hogy ne zaklassák háromszázötvenegyig. És így a vadászat és a földművelés egyáltalán nem két különböző dolog: hanem épp hogy egyik a másiknak a másik oldala.

— Persze — mondtam. — Az vár ránk most, hogy rendbe tegyük a jövő évi termést. Akkor semmi kívánni a novemberet.

— Nemigen fogod te a következő termést rendbetenni — mondta Mister Ernest. — Iskolába fogsz járni.

Úgyhogy elsőre nem is hittem el, hogy ötlet hallom.

— Mi? — mondtam. — Én? Iskolába?

— Persze — mondta Mister Ernest. — Hogy valami legyen belőled. Hogy tudj magadból valamit csinálni.

— Azt csinálom — mondtam. — Most is éppen azt csinálom. Vadász leszek és földműves, mint maga.

— Nem — mondta Mister Ernest. — Ez most már nem nagyon elég. Volt idő, amikor a férfi csak azt csinálta, hogy tizenegy és fél hónapig túrta a földet, félhónapot meg vadászott. De most már ez nem megy. Most már az nemigen elég, ha csak a vadászat meg a földművelés dolgát igazítod. Az emberiség dolgát kell igazítani.

— Az emberiség dolgát? — mondom én.

— Persze — mondta Mister Ernest. — Ezért aztán iskolába mész. Mert tudnod kell, minek. Tegyük fel, hogy földet művelsz, meg vadászol, és közben megtanulod, hogy mi a különbség a jó meg a rossz között, és teszed a jót. És ennyi elég is volt — tenni azt, ami jó. De most nem így van. Meg kell tanulnod, hogy miért épp ez a jó, és miért épp az a rossz, és képesnek kell lenned arra, hogy elmondod a népeknek, akiknek nem volt rá lehetőségük, hogy ezt megtanulják; meg kell őket tanítanod arra, hogy azt cselekedjék, ami jó, nemcsak azért, mert tudják, hogy az a jó, hanem azért, mert akkorra már megtudták, hogy miért épp az a jó, mivelhogy te megmutattad nekik, megmondtad nekik, megtanítottad rá őket. Ezért aztán iskolába fogsz menni.

— Ez csak azért van, mert maga folyton arra az istenátka Will Legate-re meg Walter Ewellra hallgat — mondtam én.

— Nem — mondta Mister Ernest.

— De! — mondtam. — Nem csoda, ha elszalasztotta tegnap a bikát, amikor pont azoktól a pasasoktól akar tanulni, akik hagyták meglőgni, miután én meg maga isten rohadt éjszakájáig tisztára halálra hajszoltuk Dant meg a kutyákat! Mert maga nem is szalasztotta el! Soha még nem felejtette el megtölteni a puskáját! Hanem igenis szándékosan kiszedte belőle a töltényeket! Hallottam, igenis!

— Jól van na, jól van — mondta Mister Ernest. — Neked melyik kellene jobban? Az-e, hogy a véres feje agancsostul ott legyen hátul a konyhapadlón, a fél húsa egy furgonon útban Yoknapatawpha felé, vagy az-e, hogy feje, agancsa, húsa egyben van amoda el a nádasban, és vár ránk, hogy jövő novemberben megint meghajtsuk.

— És el is kapjuk — mondtam én. Legközelebb nem hagyjuk, hogy Willy Legate meg Walter Ewell hülyének nézzen bennünket.

— Lehetséges — mondta Mister Ernest.

— Persze hogy — mondtam én.

— Lehetséges — mondta Mister Ernest. — Legszebb szó ez a nyelvünkben, nincs is nála szebb. Ez az, ami mozgásban tartja az emberiséget: lehetséges. Élete legszebb napjai nem azok voltak, amikor előre azt mondta: „Igen”; azok voltak a legszebbek, amikor csak annyit tudott, hogy azt mondhatja: „Lehet”. Nem mondhatja azt, hogy „Igen”, csak már utána, mert nemcsak hogy nem tud addig semmit, de nem is akarja addig tudni, hogy „Igen”. Eredj a konyhába, és csinálj nekem egy puncsot. Aztán ebéd után látunk.

— Jól van — mondtam. Felkeltem. — Ike bátyó kisüstijéből akarja, vagy Roth Edmondsnak abból a bolti whiskyjéből?

— Nem tudod azt mondani, hogy Mister Roth vagy Mister Edmonds? — mondta Mister Ernest.

— Igenis — mondtam én. — Akkor hát melyiket akarja? Ike bátyó kisüstijét vagy azt a Roth Edmonds-féle lötytyőt?

Papp Zoltán fordítása

Beszélgetés Párizsban az op-artról

KÉRDEZ: GERA GYÖRGY

VÁLASZOL: VICTOR VASARELY

— *Világhírű művészek bemutatását is dokumentumokkal szokás kezdeni. Ne firtassuk, helyes-e ez vagy sem, mennyiben vall az önéletrajz az életműről — tegyünk ennyi engedményt a nagyközönségnek:*

— Életrajzom már többszáz cikkben, katalógusban és könyvben jelent meg, felesleges hát részletesen elismételni. Nem szólva arról, hogy életem folyamán mindig előre szerettem nézni, nem hátra. Röviden tehát: Pécsen születtem 1908-ban, Pesten végeztem tanulmányaimat, és párhuzamosan, kora gyermekkorom óta rajzoltam és festettem. Podolini Volkman Artúrnál végeztem a rajzakadémiát, s életem döntő eseménye Bortnyik Sándor mester műhelyébe való belépésem volt, 1929-ben. Ott találkoztam először a modern plasztika gondolatával, ott értettem meg, hogy mindennek, tehát a művészeteknek is, haladniuk kell a korrallal. Nincs sok értelme napjainkban olyan képeket festeni, mint amilyeneket a középkorban, a reneszánsz idején, a neoklasszicizmus korában vagy a század elején festettek mestereink, mivel a kultúrértékek bizonyossága szerint minden korból csak az autentikus *újítók* művei maradtak fenn. Ezt az igazságot rögtön magamévá tettem, és törhetetlen akarattal indultam el az ismeretlen nehéz útján.

— *Hogyan fordítaná le ezt az általános tételt korunkra?*

— Nagyot fordult néhány évtized alatt a világ! A dinamikus gépek meggyorsították a haladást, a dialektikus gépek — mint a nyomdatechnika, a mozi, a rádió, a televízió és az elektronikus agyvelők — egyre szédítőbb iramban informálnak bennünket a földteke színpadjain történő változásokról. A népek közel kerültek egymáshoz, lehetővé vált a kultúrák, eszmék és találmányok cseréje, a humán és elvont tudományokat új alapokra fektették. A matematika, fizika, kémia, genetika, csillagászat, közgazdaságtan, szociológia, lélektan, kibernetika már nem egy misztikus, idealista, maradi embertípushoz szól, hanem egy öntudatos, tudnivágyó, materialista és szociális gondolkodású lényhez.

A romantikus egyént, a gögös zsenit felváltották a specializált szak tudású csoportok, a festő többé nem ihletett, empirikus személy, hanem képzett kutató, hasonlatos a tudóshoz, aki tisztában van az emberiség testi, fizikai és szellemi jogaival. Tanúi vagyunk hát a technológiai világtársadalom fájdalmas, de sokatígérő születésének. A múlt ideológiai forradalmi lassan meghozzák gyümölcseit. A materiális javak elosztásával párhuzamosan az embermilliók igényelni kezdik a kultúrjavak elosztását is.

A művészetnek közkinccsé kell válnia.

— *Milyen új feladatok elé állítja Ön szerint a művészetet korunk technikai és szellemi forradalma?*

— E folyamatban levő hatalmas program kétirányú. Először: a múlt műkincseinek szelekciója, rendezése és megismertetése iskolák, múzeumok, könyvtárak, kultúrházak, kiállítások, konferenciák és filmek által. Másodsor: a jelenkor alkotásainak kihelyezése a mindennapi élet forgatógábjába; az otthon, a városépítéssel, a városrendezés esztétikájába, iskolák, gyárak, kórházak, repülőterek, útrendszerek plasztikai kiképzése, díszletek, látványosságok, világkiállítások újszerű, izgalmas megoldása... egy szóval száz és száz olyan új funkció alkotása, ahol a színművészet magától értetődően számításhoz jönnek.

Mivel a haladás mesterségesé alakította át a természetesen szép tájat, és ez a tájkép, sajnos, legtöbbször anarchikus, csúnya, a mai festő nem elégedhet meg továbbra is apró-cseprő képek festésével. A modern, grandiózus környezetet kell részleteiben megszépíteni, mivel az embernek éppúgy szüksége van plasztikai színművekre, mint napfényre, oxigénre vagy vitaminokra.

— *Ön szerint a természet csúnyább lett. Azt jelentené-e ez, hogy a szépség tere összeszűkül?*

— A régi világ szép természete, mint már mondtam, részben mesterséges lett... De ugyanakkor mérhetetlenül ki is szélesedett két ellentétes, bár összefüggő véglete felé: egyrészt a sejtek, molekulák és atomok szemmel nem látható mindensége, másrészt a távoli, roppant csillagképek univerzuma felé. Az érzékeinkkel felfogható természet évezredek óta ihlette művészeinket. A naplemente, a kikelet, a gyümölcs, az akt, az arckép, a szimbólumok és jelek, az érzésvilág — ezer és ezer mesterműnek adtak költészetet, életet, sőt örök életet. Kérem azonban, a kibővült, gigantikus fizikai természet a maga relativitásával, elektromos, mágneses és fényhullámaival, anyag-, tér- és idő-problémáival, csodáival és titkaival miért ne lehetne új költészet és szépség kiapadhatatlan forrása?

— *Az új tartalmak rendszerint új formában jelentkeznek. Ön szerint mi e kitágult valóság adekvát művészi alakja?*

— Vallom, hogy az új élmények kifejezési formája már nem lehet az ábrázolás, hanem az *érzékeltetés*, áttételes analógiák segítségével. A múlt ábrázoló művészetét kisajátította a foto- és filmtechnika, amely feketéből színes, tehát természetes lett. Az újságok, magazinok, könyvek, albumok és filmek megismertették velünk földtekénk mérhetetlen formagazdagságát. A konvencionális festészet mind technikailag, mind mondanivaló szempontjából lassan-lassan kimerült, csak ismételtetni tudta már önmagát. Ezt nevezzük dekadenciának. Jönnie kellett tehát egy romboló korszaknak, a kubizmus és dadaizmus formájában. Ez a két irányzat, mindegyik a maga módján, összetörte az ábrázoló festészetet, és megnyitotta az absztrakt művészi formák ígéretteljes útját.

Magától értetődően a múlt, a közelmúlt és a jelen stílusai és izmusai még együtt szerepelnek, és emiatt rengeteg a félreértés. Azután, a mai művész korlátlan szabadságának megvannak a fény- és árnyoldalai. Az

absztrakció maga is sokszor tévutakra tért, sok a kontár, még több a karrierista a mai művésztsadalomban. Dehát ez egyelőre elkerülhetetlen.

— *Hol az Ön helye e művészi átalakulásban?*

— Ami engem illet, én az absztrakciónak konstruktív útját választottam; ennek az irányzatnak előharcosai Kassák Lajos, Moholy Nagy Lajos és Bortnyik Sándor voltak. A konstruktivizmus vagy más szóval: neo-plaszticizmus még csak formai absztrakció volt, a környezet hangulatai, reminiszcenciái még sokáig túléltek a képeken. Tovább kellett tehát menni. Már 1935 körül jelentkezni kezdtek grafikai tanulmányaimban az első vibrációs effektusok. De tudatosan csak 1950 körül kezdtem a kinetikus hatásokkal foglalkozni. Az utána következő években kreáltam azokat a fekete-fehér, pozitív-negatív műveket, amelyek manapság világhívtá lettek, az op-art: *optikai művészet* elnevezése alatt.

— *Mi az op-art vagy a kinetikus absztrakció?*

— A mozgás, tér és idő dimenziójának bevezetése a plasztika világába. Még mindig a síkban vagyunk, de a tériesedés és a mikro-időben lezajló mozgás illúziója olyan erős, hogy szinte valóságnak hat, természetesen a szem retináján. Optikai jelenséggel állunk tehát szemben. A kompozíciót kiterjedelmű, de nagyszabású geometriai forma alkotja, s ezek, topográfiajuk szerint, nyugodt vagy mozgó hatást keltenek.

Egy ilyen kép az információelmélet rendszerével elemezhető. Az igen—nem kettős kérdés-szisztéma alapján programozhatóvá válik az elektromos agy által. Roppant gazdag perspektíva nyílik hát a kutatók előtt. A művész, miután programozta művét, a gépre bízhatja a végtelen számú kombinációk villámgyors lepergetését, s kiválaszthatja és megvalósíthatja közülük a legszebbet.

— *Volna szíves részletesebben kifejteni, hogy történik ez a gyakorlatban?*

— E messze jövőbe nyíló gondolat 1958 táján öltött módszerjellegét műtermemben. Először egy plasztikai ábécét fektettem le húsz színformával. Minden egyes színforma plasztikai egységet képez. Minden egység egy szabályos négyzetből és a benne foglalt formából áll. Ez a két alkotóelem elválaszthatatlan egymástól, fizikai megjelenésük vagy fehér-fekete, illetve fekete-fehér, pozitív-negatív vagy színes-kontrasztos, színes-harmonikus (például piros-kék, zöld-kék). Ezek az egységek a tízes számrendszer törvényének engedelmeskednek, és mértani haladványban nő a kompozíció. Lehet már négy egységgel is komponálni, de lehet kilenccel vagy tizenkettővel, vagy tizenhattal, huszonötrel, százal, négyszázzal vagy több ezerrel. A húsz színforma családba tartozó egységek egymás között kombinálva végtelen számú képlehetőséget adnak, a különböző egyéniségek vagy etnikai csoportok fantáziája szerint. A rendszer *planetáris folklór* vagy *egyetemes folklór* néven szerepel írásaiban, és így került át a köztudatba.

— *Véleménye szerint mi e módszer hordereje?*

— A plasztikai szépség behatol így az építészeti technikák, normák és szériák jelenlegi rideg világába. Nemcsak a természetes táj, hanem a

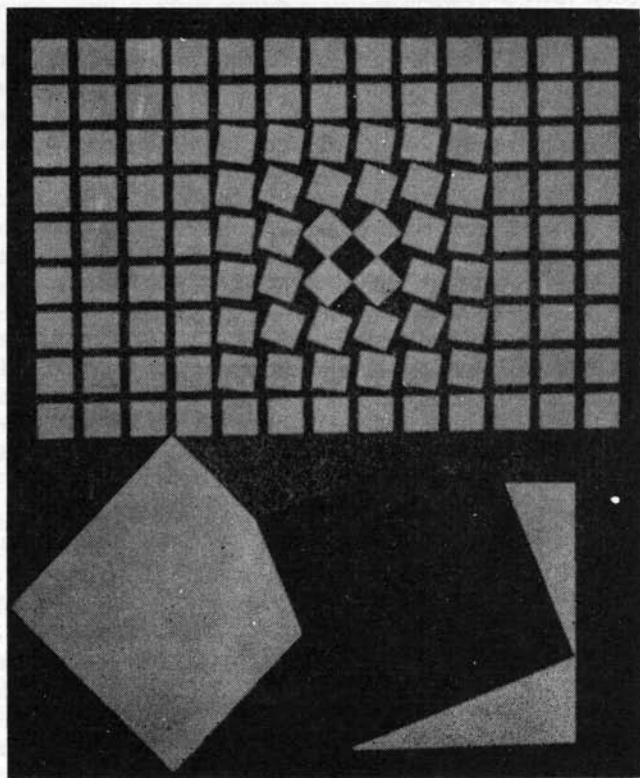
mesterséges táj is szép lesz, szép, vidám és változatos. Miért kellene az embertömegeknek komor, sűrű bérkaszárnnyákban élniök?

— *És az Önt követő generáció?*

— Az engem követő generáció a kinetikának tériesült formáit kísérletezi. Újabb dimenziók, a fény, az energia és a hang egészítik ki a képet. Az eredmények biztatók, a kiállítások fantasztikus látványossággá alakultak át. Biztosra veszem, hogy e kísérletek végső formája az a művész-film lesz, amely egyéni vetítőkbén, a mozikban, a televízióban ismét milliókhoz fog szólni.

— *És a hajdani „műtárgy“?*

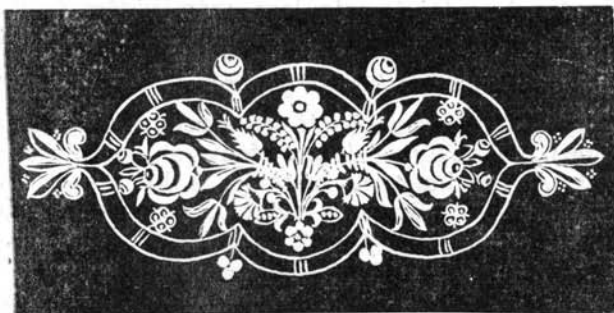
— A poétikus funkció, a kép, a szobor, tehát a műtárgy a sokszorosok formájában kel új életre. A múlt egyedi mesterműve helyett manapság tíz, száz vagy ezer mestermű alkotható, minőségi veszteség nélkül. E sokszorosok -- mivel kispénzű emberek számára is elérhetők és hűen képviselik korunk alkotásait a gyermek-, diákszobák és otthonok falain -- a műtárgy demokratikus formái.

Victor Vasarely: Kompozíció

Ifj. KÖS KÁROLY

A régi székely bútorfestésről

Népi kultúránknak alig van más területe, hol olyan pompában mutatkozik meg a nép igénye a szép és díszes iránt, mint a *festett bútor*. Annál feltűnőbb, hogy e téma mindeddig nem talált kutatóra, pedig a népi életmód és lakáskultúra rohamos átalakulásával a festett bútor tanulmányozása hovatovább nehezebb lesz. A „sima“ bútorok fél évszázada falun is hódító divatjával a régi „tulipántos“ bútorok is mindenfelé kiszorulnak a házból, s még jól járnak azok a darabok, amelyek a padlásra, és nem a tűzre kerülnek.

Pedig a bútorfestés egykor egész Nyugat- és Közép-Európában, a reneszánszstílus kiterjedt határterületén virágzó mesterség-ág volt. Erdélyben, hova Buda török kézre jutása után számos kézműves menekült, és ahol a reneszánszstílus a reformációval együtt hódított, az új típusú virágos festésű deszka-bútor is egyre szélesebb körű „divat“, a bútorfestés pedig sajátos népi mesterség lett. A bútorok valamilyen festése szükségessé vált akkor, amikor az újkor első századaiban a régi ácsolt keményfa-bútorokat felváltották a vízfűrészeken metszett olcsó fenyő-fadeszkából készült asztalosmunkák. Ezeknél az enyv- vagy olajfesték és gyantás lakk a gyenge faanyag és az illesztések tartósítására és takarására szolgált. Az újszerű eljárást eleinte (a XVI. században) csak szűkebb körben, reformált templomoknál alkalmazták, amelyeknek egyetlen díszé lett a virágos festésű kazettás mennyezet, karzat és szószek. Az első magyar falusi bútorfestő asztalosokról is e munkák kapcsán tudunk (a XVI.—XIX. századi református és unitárius templomok asztalosmunkáinak felirataiból és az egyházközségek kurátori számadáskönyvéből). E virágos festésű templombelső, valamint a vidéki udvarházak „újmodi“ berendezése — természetesen — erős hatással voltak a falvak népe egész díszítőművészetére, mindenekelőtt pedig bútor-kultúrájára.

Az okleveles adatok és összehasonlító néprajzi vizsgálat alapján rekonstruált eme folyamattal tökéletes összhangban áll a bútorfestő-asztalos központok elterjedése is. Így a városok — Szatmár, Nagybánya, Zilah, Dés, Kolozsvár, Torda, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely és Bereck — céhes bútorfestő asztalosai mellett a XVII.—XIX. század folyamán különösen Kalotaszeg és Udvarhelyszék falvaiban, de számos más vásároshelyen és faluban is dolgoztak népi bútorfestő asztalosok, többnyire a családon belül „örökölt“ mesterségi tudásukkal. Ilyen népi festett bútort készítő központ volt a nyugatibb vidékeken Belényes, Szilágy-somlyó, a kalotaszegi Bánffyhunad, Sárvár, Nyárszó, Damos, Magyarvalkó, Mákó és Magyarvista, a mezősegi Szék, az egész Aranyosszék számára is dolgozó Torockó, továbbá az udvarhelyszéki Korond, Lokod, Lövete, Homoródalmás, Abás-

falva, az erdővidéki Vargyas, Felső- és Alsórakos, a csiki Szenttamás, Karcfalva és Dánfalva, valamint a hétfalusi Türkös és Pürkerec. E magyar városi és falusi bútorfestő központok mellett a szász céhek mesterei (Brassó, Segesvár, Medgyes, Szeben, Beszterce, Rozsnyó, Kőhalom, Feketehalom) látták még el virágos festésű bútorral a környező erdélyi parasztságot. Egyes központok mesterei rendszeresen készítették festett bútorokat, nemcsak körzetük megrendelőinek, hanem a közeli vásárokon való eladásra is. A kézdivásárhelyi, berecki és pürkereci mesterek, valamint brassói és besztercei szász kollégáik festett ládáit szekeres kereskedők rendszeresen szállították Moldvába és Havasalföldre.

Nemzedékek folyamán természetesen mindegyik bútorfestő-asztalos központ, a helyi mesterségi ismeretek és a vásárlóközlet igényei szerint meghatározott sajátos stílust alakított ki. E stílusjegyek alapján a szakember biztosan felismerheti akár a falusi házakban, akár a múzeumok raktárában látható legtöbb festett bútor eredetét.

A legtöbb falusi bútorfestő-asztalos központ Udvarhelyszék Háromszékkel és Kisküküllőmentével érintkező vidékein volt. Innen van legtöbb korai, XVI—XVIII. századi emlékünks is a népies bútorfestésre (főként falusi templomok belső munkái kapcsán). A festett bútorok múlt századi virágzása idején e vidékek népe számára elsősorban az Abásfalván élő és onnan Homoródalmásra is elszármazott Balázs család, valamint a Vargyason működő Sütő család s ennek más falukba is elkerült egyes tagjai dolgoztak, jórészt ugyanazon körzet számára, egymást és egymás munkáját is jól ismerve, ami a közös stílus magyarázatául is szolgál. E központok közül Vargyas elsőrendű jelentőségű. Az itt élő Sütő család századok óta megszakítatlanul folytatja a bútorfestő asztalosságot, egyidőben több mester is. Mindez indokoltá teszi, hogy a székely bútorfestés kutatásakor, még az alaposabb összehasonlító vizsgálatot megelőzően, a vargyasi Sütő család munkájával ismerkedjünk meg.

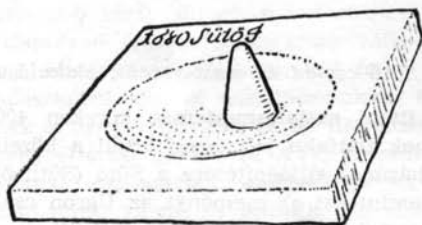
A Sütő család és mesterségük alakulása

A vargyasi Sütő család és egyúttal az itteni asztalosmesterség kerekén 400 éves. Ugyanis 1568-ban települtek át az Ugronok fiátfalvi jobbágysai közül a közeli Vargyasra özv. Daniel Ferencné leégett udvarházának újjáépítésére a Sütő (Sütheő) testvérek: az ács János és az asztalos József, amint ezt az eseményt az Ugron család levéltárában megörökítették. Hogy itt az asztalos milyen munkát végzett, arra az udvarház későbbi átalakítása miatt, biztos adat nincs. Mindenesetre ekkor már szokásos volt nemcsak az erdélyi magyar templomoknál, hanem jómódú polgári házaknál és nemesi udvarházaknál is — egyebek mellett — a virágos festésű kazettás mennyezetek és ajtók készítése.

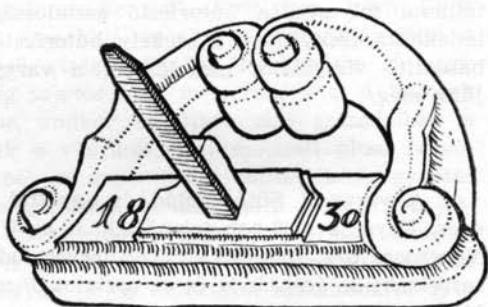
1627-ben már a felszabadult jobbágyok közt említik a vargyasi Sütő Jánost, kinek fia lehetett az a Samu, aki a Daniel udvarház máig fennmaradt reneszánsz jellegű ajtaját készítette hevederes szerkezettel, faszeggel, párkányozó gyalut és túrónyvet használva. A család bútorfestésének első mesterségi emléke a „Sütő J. 1680“ feliratú hargitai márvány festéktörő. Ez idő tájt — mint erre oklevelekből, régi évszázados házakból és csempékből következtethetünk — a Székelyföldön már végbement a lakószoba füsttelenítése (csempés füstfogó és külön „fűstház“ építésével), és lehetővé vált a régies ácsolt keményfa bútorok felváltása virágos festésű fenyőfa-bútorokkal. A festéktörő Sütő Pálon át öröklődött az unokára, Istvánra, aki maga is belevéste nevét („Sütő István 1756“) amint ez a máig megőrzött számon látható.

István és ennek fia, III. József — kitől egy „1758“-as évszámmal ellátott porozógyalut ismerünk — tevékenységéről már több asztalosmunka és szájhagyomány tanúskodik. Ezekből kitűnik, hogy a XVIII. század közepe táján a Sütők már *nagyoló, kerekítő-, lyukvágó- és hevedervágó fűrészsel, lapos-, széles-, keskeny, lyuk-, kupás-, lúdtalpas-, és holdalakú vésővel, porozó-, simító-, eresztő és párkányozó gyaluval* dolgoztak, ezenkívül még *jelzőmértéket, derékszöveget* és *csavarfűrőt* használtak, bár a lágy kovácsolt acélfűrészek fogait még acélvágóval élezték (ráspoly helyett), az enyvezéshez használt szorítókapocs és a gyalupad pedig (csavar helyett) ékkel működött. Ekkor készülnek az első farkasfogas illesztésű bútorok. E József műhelyfelszerelése hasonnevű fiára (IV. József) szállott. Az ő fiatal-sága idején épült legényöccse, Antal háza (a Sütő család ma is álló „öreg háza“), maga pedig — többek között — a homoródoklándi és homoródszentmártoni unitárius templomok kazettás mennyezetén, a baróti református templom festett karzatán és a pusztakamarási udvarház asztalosmunkáin dolgozott. Tevékenysége átnyúlik a XIX. század elejére is, amikorról már több évszámós népi bútor is fennmaradt. Vele kezdődik a környéken a népi bútorfestés igazi virágkora is, a „tuli-pántos világ“.

Az utóbbi IV. Józsefnek mindhárom fia, II. János, II. István és I. Ferenc „örökölték“ apjuk mesterségét. János és ennek fia, V. József, valamint István s ennek utódai folytatták a mesterséget Vargyason. István 1810-ben született, tőle maradt fenn az 1830-as évszámú alapgyalu, egy kovács készítette fareszelő, egy kalán- és egy központi fűrő. 1848—49-ben Gábor Áron erdőfülei ágyúöntő műhelyé-

Márvány festéktörő

Alapgyalu

nek műasztalosa volt, az 50-es években készült több gyönyörű népi bútor maradt fenn tőle. Négy fia, III. István, Sándor, Lajos és Károly mind bútorfestő asztalosok voltak, kik apjukkal, két nagybátyjukkal, alsórákosí unokatestvérükkel és egy Felsőrákosra telepedett Sütő-tanítvánnyal együtt látták el a század második felében a környék falusi népének megnövekedett festettbútor-szükségletét. Ekkor már sorra bekerülnek az asztalosműhelyekbe a különféle gyári acélszerszámok, és a tőrőnyvet is felváltja a csontenyv.

A „sima bútor“ divatjának a század elején bekövetkezett gyors térhódításával a Sütő család bútorfestő művészete is lehanyaglott. Így aztán Sütő Lajos fia, Béla (sz. 1895) kivételével a mesterséget már senki sem tanulja meg. De ő is már inkább csak a „népies“ művészet úri pártfogói és házipari szövetkezetek részére készített megrendelésre egy-egy „garnitúrát“, valamint a környékbeli protestáns egyházaktól vállalt megrendelést festett templomkarzat, mennyezet, orgona és szószék restaurá-

lására, kiegészítésére. Fia, ifjú Sütő Béla (sz. 1919) ugyancsak hűséges őrzője elődei bútorfestő tudásának, azonban apjánál is kevesebb megrendelés híján tevékenysége inkább csak a közeli fürdőhelyeken is árusítható „emléktárgyak“, tulipános ládikák, baba-bútorok készítésére szorítkozik. Viszont annál több tárgyi hagyatéka maradt fenn a tizenhárom nemzedéken át folytatott mesterségnek a vargyasi házak régi bútorai közt és a két Sütő Béla műhelyeiben, az elődök mesterségi tudásának pedig roppant gazdag tárháza idősebb Sütő Béla emlékezete.

A bútorokhoz használt festékanyagok

A fenyődeszkából készült bútorok takarására és tartósítására kezdettől fogva használtak színező, pácoló, fedő anyagokat. Vargyason is még a legrégibb, „maga színében hagyott“ bútort is legáltalább *leolajozták*, sőt gyakran „tulipánozták“ is, amennyiben jól tapadó cukros-savós kancatejben feloldott festékekkel valami virágokat festettek rá. Ezt a korábbi keményfa-bútoroknál is alkalmazott eljárást azonban a fenyődeszknál hamar felváltotta az *alapozással* történő festés. Az alapozó a Vargyas határában (csihányos) bányászott alabástrom finom gipszlisztjével és az oklándi Homokhegy fehérfehérjével készült *olajfesték* volt. A deszka pórusait eltömő sima alapra festettek aztán az egész XVII—XIX. század folyamán *enyves festék*kel. Az enyves festék alapanyaga sokáig az oltottmésszel készült, jól berágódó *túróenyv* volt, majd pedig a marha és juh lábszárából főzött kocsonya zsírtalanításával készült *édes enyv* lett.

Az enyves festékréteg *lefoglalására* és színhatása fokozására (*kinyitására*) *mázos kenceolajat* vagy *gyantás fényezőt* használtak. A kenceolaj többször — előbb magában, azután a „száritó“ ólomcukorral, majd pedig a „fényező“ ólommáz-liszttel, s esetleg még a vöröses árnyalatot adó vöröshagymahéjjal — felfőzött házi lenolaj volt. A szükséges ólomgelételet a falu határában (Hidegaszó) vagy a szomszédos Magyarhermány fazekasainak ólommáz-lelőhelyén szedték. A gyantás fényező egyik anyaga a fenyőszurokból kifőzött terpentin volt, ebben oldották fel a szurokból visszamaradt gyanta lisztjét és valamennyi méhviaszt. A viasz megakadályozta a kiszáradó gyantaréteg porlását, megfehéredését. A mázos kenceolaj és a gyantás fényező jó tulajdonságait egyesítették a XIX. század eleji mesterek a *gyantár* készítésével. A vargyasi gyantár ólomcukros lenolaj és terpentinben feloldott gyanta keveréke valamennyi gelétliszt hozzáadásával, és legfőbb tulajdonsága, hogy kiválóan lefogja az enyves festéket.

A nemzedékek láncolatán át felgyűlt roppant tapasztalati tudás és a helyi adottságok tökéletes ismerete nyilatkozik meg a vargyasi bútorfestők házi festékkészítésében is. Az enyvesfestékek különféle színező anyagait is teljes egészében a mesterek teremtették elő, kialakítva így a bútorfestés páratlanul gazdag modulációjú sajátos vargyasi színskáláját. A *meggyszint* és *bordópirosat* adó vaspátos anyagot a vargyasi Szélescsereoldalában a földön

szedték össze, megégették és megtörték. A *cinóbervörös* színezőjét a Hargita felé eső kénes helyekről gyűjtötték, a *téglavöröset* pedig a Hidegászó határrészben talált, kemencében kiégett, porrá-tört és kiszitált ólomércből nyerték. A *sárga*, *citrom*, *rózsaszín*, *kékesszürke* és *fehéres* színű festéket a szomszédos erdőfülei Kóságoldalában található különféle árnyalatú lisztpalák (diatoma) szolgáltatták. A *zöld* színezőt a Daszmagyarossa határrészben a föld színe alatt található rézgálicos kőből nyerték, miután ezt kiégették és vízzel lecsapolták (gálic). *Sötétbarna* vagy *gesztenye* színt szolgáltatott a mai barnaszénbánya szürkepalarétege fölötti poranyag. A legszebb *fehér* festéket a helybeli és oklándi homokkőrétegek közt található anyagból állították elő, a fekete festék-földet pedig a vargyasi Rikateón szereztek be, ezt kellett megégetni, vízzel lecsapatni és porráörni.

E festékanyagokat minden esetben a márványlapon finom lisztté törve és sűrű szitán átszítva keverték össze a kötőanyag-gul szolgáló enyvvel. A használt — alkalmilag összeszedett — kövek, palarögök minden darabja más-más összetételű és más-más árnyalatot szolgáltatott, de házi feldolgozásuk módja és az éppen használt enyv minősége is mesterek és esetek szerint különbözött. E sok apró különbség együtt eredményezte, hogy a vargyasi festett bútorok színe semmi mással össze nem téveszthető, jellegzetes helyi színek, ugyanakkor azonban csodálatos változatosságot mutatnak korok, mesterek, sőt egyes munkák szerint is. De éppen ebben áll a vargyasi bútorfestés színeinek sajátos „varázsa”, szemben a standard bolti anyagokkal festett munkáival.

A múlt század második felében azonban Vargyason is kezdnek áttérni a bolti festékekre. Már 1848 előtt akadnak úri megrendelők, kik a házaló görög és örmény kereskedőktől vásárolt élénkebb színű festékekkel festetik bútoraikat, a század második felében aztán már a baróti boltban is megjelennek a gyári porfestékek s a század végén már a vargyasi asztalosok is a legtöbb szint bolti anyagokból keverik, mígnem századunk elején a *páczerezett* (fladir), majd a *fekete* és *fényezett* bútorok divatja teljesen kiszorítja a régi tulipános bútort.

A bútor festése

A vargyasi bútort már borsópiros, illetve égszínkék alapszíne megkülönbözteti más bútorfestő műhelyek munkáitól, a csíki fekete, a régi torockói és kalotaszegi közepes kék, a kőháalmi, segesvári és medgyesi zöld, de még a közeli Abásfalva és Lövete téglaszín felé hajló vörös alapú bútoraitól. A vargyasi bútorfestők a zöld alapszínt *százosnak*, a sötétebb kékét *jobbágyosnak* mondták, ezzel szemben a világoskéket *égszínkéknek* és *templomkéknek* is nevezték, mivel a templomok kazettás mennyezetének és karzatának volt kezdettől fogva gyakori alapszíne, de ugyanakkor *székely színnek* is mondták, mert az, akinek nem volt módja rá, hogy bútorát kivirágoztassa, gyakran ezzel az egy színnel festette le. Természetesen e kényes világos alapszín éppen megkövetelte a

SOS REBEKA 8543ba

Újabo stílusú disztó
kompozíciók

hajlék teljes füstmentességét, ezért volt, hogy alkalmazása sokáig csak a fűtetlen falusi templomokban és a nemesi udvarházak ünnepi-szobájában volt lehetséges.

A bútorok alapszíne mellett erősen helyi jellegű maga a festett díszítmény is.

Díszítő kompozíció

A festett bútor egész jellegét alapvetően meghatározza a nagyobb síkok felbontása és tagolása különböző méretű, alakú és színtónusú felületekre, valamint egyes architektonikus elemeinek (ajtó, párkány, pártázat) hangsúlyozása megfelelő színekkel. A bútorfestés stílusa szempontjából azonban nem kevésbé lényeges maga a díszítmény — itt jellegzetesen virágornamens — felépítése. A vargyasi díszítőkompozíció egyik meghatározója volt a legutóbbi időkig a *tablás festés*, az a törekvés, hogy a rámaival körülvevett mélyebb betéteket vagy ilyeneket utánzó, festett szélezővel és zsinórral körülhatárolt táblákat teljesen kitöltse a virágornamennel.

A bútorra kerülő festett díszítmények részarányos elosztását (a hangsúlyos középintától jobbra és balra elhelyezett minták egymás tükörképei) a bútorok részarányos konstrukciója igényli. Viszont az egyes díszítmények felépítésében is követett pontos részarányosság reneszánsz hagyomány. E részarányos felépítést a régebbi bútoroknál külön kiemeli a középtengelybe állított váza, sziv vagy rózsa, majd a szalag, a vízszintesen elnyúló mintáknál pedig a feltűnő középpelzők.

Csupán az 1840—1850-es évektől jelentkezik e hagyományos megoldásokkal szakítani akaró rokokó hatás szerkezetben, mintaelemekben és színekben egyaránt. A XIX. század 50-es éveiben Sütő István vezette be Vargyason a *facstartvégi csokrot*, a *koszorút*, a *sarokcsokros füzért*, a *madarat* és a pontozott hálózattal töltött motívumokat. Az aszimmetrikus díszítést olyan újabb bútorformák is indokolták, mint a *kontyos szék*, de a régies *hosszúpád* és *kendőszeg* keskeny vízszintes felületei is megfeleltek a *sarokcsokros füzerek* alkalmazására. Megfigyelhető azonban ez esetekben is a kompozíció egyensúlya, sőt a részarányos szerkezetre való törekvés.

A bútordezska anyagának konzerválására irányuló pácolásból-festésből kialakult művészi bútorfestés leglényegesebb része maga a díszítmény. Ez Vargyason különösen jelentőséget kap elhelyezése, tömörsége, erőteljes kompozíciója, világos tagolása, nyugodt vonalvezetése, növényi díszítőelemeinek leegyszerűsített és közérthető prezentálása révén. Mind e sajátosságok már az eredeti inspirációs forrásnak: az olasz eredetű erdélyi „virágos” reneszánsznak a tulajdonai voltak, de külön élességgel domborodnak ki a magyar népi díszítőművészetben általában — faragásban, himzésben, kerámiában, bútorfestésben —, és egyik legszebb és tanulságos megnyilatkozása épp a vargyasi bútorfestők művészete.

A vargyasi bútorfestés és sajátosságai élénken domborodnak ki mindjárt a közeli szász bútorfestő-központok munkáival történő

Régebbi és újabb középpelzők

egyszerű összehasonlítás révén. Ez utóbbiak ugyanis a szövevényes kompozíciójú és naturalista tendenciájú német gótika hagyományain, valamint a kevésbé tagolt és duzzadt formákat kedvelő német reneszánsz, majd a gazdag ornamentikájú és nyugtalan vonalvezetésű osztrák barokk hatása alatt alakultak ki. Jellemző, és az erdélyi magyar és szász nemzetiség különféle kapcsolataival magyarázható, hogy míg — a XVIII—XIX század folyamán — a szászok városi és népi művészetére egyaránt erős volt az osztrák hatás, az erdélyi magyarságnál a barokk a bécsi hatalmi törekvések és erőszakos katolizálás formanyelvének minősült, és hatása a nemesi, polgári és népi művészetben egyaránt minimális volt; viszont épp e két század folyamán ment végbe a reneszánsz virágornamentika népvivé válsága.

Díszítőelemek

A vargyasi bútorfestés ornamentikája növényi, elsőrendűen virág-motívumokból áll, jellemző azonban ezek természetűséget kerülő, csupán a valóságosságra törekvő, leegyszerűsített, közérthető, egysíkú és dekoratív ábrázolása.

Az új népművészeti műfaj, a bútorfestés, Vargyason is készen átvett a helyi

Szegelet-almárnum (1847)

Menyasszonyi láda (1854)

fafaragásból és textilmunkákból bizonyos egyszerű elemeket, amelyek a festett díszítmények peremén látható szegődíszek, lécz, szalagminták és csipkézések különféle egyszerű díszítőelemei. Ezek közül azonban már reneszánsz eredetű a „kakasfarok”-szerű párkánydísz, az *attika*, a tábla keretét ékesítő egyszerű és sallangos *ciráda* vagy *korona* a palmetta e leegyszerűsített vonalas formája. A vargyasi bútorfestésnek ezt a sajátossá vált elemét a nemesi címerek sokágú koronájából eredeztetik.

A tulajdonképpeni virágkompozíció egyik fontos kiegészítő eleme a reneszánsz eredetű, ún. olaskorsóból származó *korsó* vagy *virágkorsó*, amely a XIX. században egyre inkább az erdélyi kancsó, bokály, csupor után idomul. A korsót néha a templomi talpas kehelyből alakított virágpohár helyettesíti, majd a virágtartót — rokokó hatásra — *szív* vagy *attikás rózsa*, a század végén pedig *szalagcsokor* váltja fel. A részarányosan kettéágazó virágcsokor (vízszintes *fűzér*) középjelzője leggyakrabban a palmetta-szerű *cirátor* és *margaréta*. Néha ezek helyett az ugyancsak reneszánsz eredetű gránátalma-forma díszes *fejedelem almája*, sárga *aranyalma* vagy fehér *ezüstalma* adta meg a minta középtengelyének súlypontját.

A XIX. századi vargyasi bútorfestésben a csokrokat alkotó virágok közt leggyakoribb a *rózsa*, ezután következik a *tulipán*, majd a *szegfű*. E három jellegzetes népi virágmotívum mellett a többi — *gyöngyös béli ernyős*, *cirkás alma* és *háromszemű* — már sokkal ritkább. Az akantuszlevélből virággá alakított — és a székelly kályhacsempéken és kapufélfákon is alkalmazott — *sima ernyős*, valamint a *csüngő szív*, *eper* és a magyar szücsmunkáknál gyakori *görgina* még ezeknél is ritkább és későbbi (az 1850—1860-as években előforduló) motívum a bútorfestőknél. Valamivel gyakoribb ezeknél a *barackmagos* levélcsokor és a *jácint*, a század második felében pedig a *gerezd*, a hajlékony *mezsgyevirág* és *gyöngyvirág*.

A korábbi virágmotívumok dekoratív stilizáltságával szemben a későbbiek már természetűen ábrázolt „hazai” virágok. Míg az előbbi virágmotívumok csupán más iparművészeti munkákon át megismert képzeletbeli díszekként honosultak meg a vargyasi bútorfestésben, az utóbbiak már a valóságból ismert növények ráismerhető ábrái. A régi *lándzsás*-, *füles*- vagy *kanyarvéges tulipánnak* sem lehetett élő modellje, már csak azért sem, mert amikor az első székelly bútorfestők alkalmazták (a XVI. században), a növényt magát még nem ismerték nálunk. Az „igazi” tulipánhoz való hasonlítás szándéka alig százéves a vargyasi magyar bútorfestőknél, azelőtt a dekoratív hatás volt a döntő.

Az élénk színű virágok kiemelése és a csokor rajzának kitöltése szempontjából fontos szerepe van a sötétzöld lándzsa alakú *fűzérzölápnak* és a száz év óta gyakori *kerek végű lapinak*. A virágtartó, szalagcsokor, szív és madár mellett másik nem növényi eredetű díszítőelem a *fűzértekerés*. A rokokó és empire fűzerekhez és koszorúkhöz járó eme késői díszítőelem az egyetlen, ami által a jellegzetes síkfestés némi térhatást is kap.

A *virágzás* végeztével a szemközti *tábla* fölé vagy alá, esetleg kétoldalra írták föl a megrendelő nevét és a készítés évét. E feliratok beiktatásuk s dekoratív kivittelezésük révén a bútorfestő művészet szerves tartozékai.

*

Számos más központunkkal szemben, hol az asztalosok elkészítette fenyőbútorokat külön bútorfestőkkel — főként ehhez értő asszonyokkal — festette ki a megrendelő, Vargyason az asztalosmunkát és a festést ugyanaz a mester végezte. Magától értetődő, hogy e tény a kész bútorok kivitelezésében is megmutatkozik, s az itteni munkák művészi szépsége nagyrészt az asztalos- és festőmunka teljes egységének köszönhető. Az asztalosmunka számos technológiai megoldása, a bútor architektonikus felépítése, egyes részletei és elemei a festés által kapták meg valódi értéküket, hangsúlyukat, szépségüket és viszont: a bútor asztalosmunkáját már eleve azzal a tudattal és úgy végezte a mester, hogy a bútort ő maga fogja festeni is.

A két mesterség — az asztaloság és bútorfestés — egymást kiegészítő tökéletes egysége, mindkettőnek nemzedékek hosszú során át egyre tökéletesített népi és helyi formái jellemzik a vargyasi bútorfestő asztaloságot, amely e tulajdonságai birtokában egyedülálló helyet foglal el népművészeti mesterségünk központjai között.

Kései megkövetés

„Nagy dolog az: nyugodtan állni a halottak szemét. Ha úgy keresheted őket a nemlévő dolgok homályában, hogy nem látsz a tekintetükben szemrehányást.“

Nagy élő írónk írta — halott nagy író kortársról.

A fogalmazás félreérthetetlen. Szigorúsága pirulni késztet.

Sok bántás ért — igaztalanul. Sokakat bántottam én is — igazságtalanul. Ostobaságból, hetykeségből, döllyföből. Kései megkövetést követelőn, Szabédi László arca néz ma is rám leggyakrabban.

Akkor tapintatosabb és nemesebb volt annál, mint hogy a csúnya kamasz komiztságot észrevegye. Tulajdonképpen ezzel büntetett. Az elmaradt dorgálással, megleckéztetéssel.

Még 1950-ben történt. Az eszmei alapozás rideg és makacs vaskorában, amikor az esztétikai szemináriumokban az Empirikriticizmusból és A töke nyersfogalmazványjaiból érveltünk.

Szabédi filozófia-szakos évfolyamomnak világirodalom-kurzust tartott. A terv szerint Shakespeare-től — Gorkijig.

A vizsgára egyenként mentünk, ahogy bejelentettük. Karosszékre ültetett, a kerekasztal mellé. Beszélgetve vizsgáztatott.

— Olvastam, amit legutóbb Defoe-ról, Swiftről meg Cooperről írt. Van néhány észrevételem, de szeretném, ha előzőleg részletesebben elmondaná felfogását. Mindazt, ami már terjedelmi okokból sem fért bele a cikkbe.

Ez volt a vizsga fele. Kötetlen beszélgetés az Utunk századik (nagy ég! már az ezrediken is túl vagyunk!) számában megjelent bukdácsoló; selypegő fejtegetésem körül.

A felületesen megemésztett anyagot Gaál Gábor gyúrta ki belőlem a Szamos mellett vezető úton, az egyetem Arany János utcai épületétől az Erzsébet úti lakásáig. Akkortájt román nyelvű ideológiai és esztétikai közleményeket fordítottam Gaál Gábornak házi használatra. E megbízatással tulajdonképpen az éhezés szélén bukdácsoló nyavalygás anyagi helyzetemen akart come il faut formában segíteni. Jórészt ezért adta le a cikket is.

Beszélgettünk hát. Szabédi László nem akart véleményei igazáról meggyőzni. Az sem érdekelt, bevágtam-e a leadott anyagot. Kérdéseivel azt tapogatta: miből és hogyan építkezem. Főleg az utóbbi foglalkoztatta. Egyik tanulmánykötetének előszavában foglalt, eléggé meg nem szívlelt vallomása jut ma is, minduntalan eszembe: „Felfogásom szerint senki sem gondolkozhat más helyett, a »szellem emberé«-nek sem lehet ez a feladata. A szellem

embere is csak maga helyett gondolkozhat; azonban mérlegre teheti a más gondolkodását, kifürkészheti az idegen meggyőzések jármában botorkáló milliók valódi meggyőződését. Nem igazságok termelésére és propagálására, hanem igazságok felfedezésére és tudatosítására kell törekednie.“

Így hitte, vallotta és vállalta.

A harmadik negyedórában félbeszakított:

— Kíról szeretne beszélni?

Évek teltek el, amíg a gesztusban rejlő nagyvonalúságot és megbecsülést megértettem. Így kellett volna válaszolnom: „Akiről a professzor elvtárs óhajtja.“

— Balzac — mondtam ki a nevet, mely néma fohászként lebegett belépésem óta a nyelvem hegyén. Két vagy három kötetét írta elő kötelező olvasmányként. Grandet Eugéniát, Goriot apót és talán Gobsecet. Harmincháromöt kötet volt mögöttem meg az elérhető vonatkozó irodalom. Fél évig Balzac műveivel keltem és feküdtem.

Mindenki ismeri a golyókkal vagy karikákkal végzett zsonglőr játékot. Három-négy a levegőben, egy most indul ki a jobb kézből, de a bal kézben lévő már mozdul a jobb kéz fele. Kézügyesség, gyakorlat, sok karika. De az egész egy kicsit szemfényvesztés is.

Így táncolt, ivelt, röpködött és szédített a felelet. Nevek, könyvcímek, vélemények ugrottak bele váratlan szögekben a vágózó mondatokba. Magabiztosan, sőt fölényeskedve. Az ember talán soha nem olyan komisz öntelt-ségében, mint húszéves korában.

A professzor egyszer fölkapta a fejét, és közbeszólt. Pontosan emlékszem, Daniel d'Arthez-ről beszéltem, az írónak a tehetséget jellemmel párosító alteregójáról.

— Melyik művére gondol?

— Cadignan hercegné titkaira ...

— Nem ismerem.

És a könyv címét följegyezte egy előtte fekvő papírlapra. Majd még néhány dolgot. Művek címét, tanulmányok lelőhelyeit. Természetes magától-értetődöttséggel, feszélyezettség és fontoskodás nélkül. Mint aki nem restell tanulni akár zöldfülű diákjától is.

Vérszemet kaptam. Egyre több, már-már kuriózum számba menő adatot dobtam elé iszákomból. Addig merészkedtem, hogy felhívtam figyelmét dolgokra, melyeket „feltétlen meg kellett volna említeni az előadásokban“. Töprengve hallgatott, jegyzett. Végül többször megköszönte a vizsgát.

A diadal érzése hamar megkeseredett bennem. Ami a felelés lázában még nem derengett, bizonyossággá erősödött: hibáztam, durván, mint amikor a bokszoló tiltott módon, övön alul üt.

Tudtam, hogy sok elfoglaltsága van az egyetemen, és azonkívül is: verset ír, gyűlésezik, lektorál, szerkeszt, polémiákat folytat a sajtóban, fordít, elnököl, nyelvtörténeti kutatásokkal bibelődik. És nyilvánvalóan tizedannyi idő sem állott rendelkezésére, mint diákjainak. Kapkodva, szinte mellékesen készült fel a nagyigényű, utolsó pillanatban nyakába zuhant kurzusára.

Tudtam és — kihasználtam.

Vizsgámért jelest adott. A lassan szétszivárgó felismerés tudatosította — tulajdonképpen megbuktam. Elsősorban magam előtt. Abból, amit ember-ségnek vagy árnyaltabban jó érzésnek, tapintatnak és kötelező szerénységnek

neveznek. És tiszteletnek, az életkor, valamint eredményei iránt. Ezt nem néhány el nem olvasott Balzac-regény dönti el! Az egészet kellett volna látnom. Kitűnő elbeszéléseit, rangos műfordításait, villogó logikájú tanulmányait és verseit. Hisz nagyon jól tudtam például, hogy első kötetének recenziója, Illyés Gyula így jellemezte költészetét: „Magvasság, egyszerűség és igény... Egy-egy sora s fordulata hosszas fejlődésről tanúskodik, munkáról, elmélyedésről, tanulásról.“ És az értékítélet, melynél szebbet költő nem kap hat: „...a regionalizmust is úgy szólaltatja meg, ahogy kell: európai színvonalon s amelynek így a regionalizmus csak jelzője, s nem értékmérője.“

De hűtlenné váltam saját legszemélyesebb emlékeimmel szemben is. Első írásaim 1947 őszén a Sepsiszentgyörgyön kiadott Népi Egység hasábjain jelentek meg, s a főszerkesztő, Szabédi László ceruzájának korrektúra-nyomait viselik. És ő ezt számon tartotta később is.

És nem utolsósorban, közvetlenül ő indított el a világirodalom kutatásának azóta személyes szenvedélyemmé és szenvedésemmé váló útján.

„Nagy dolog az: nyugodtan állani a halottak szemét.“ Szemérmesen szégyenkezve bár hallgatunk erről, egyszer farkasszemet kell néznünk, öregedőn, útban „túl az innenen“, sodródva magunk is egy mindent kibékítő karámba. De a megbántottak szemei árnyként futnak velünk. Pillantásuk körülölvényli gondolatainkat, ráhajlik kézíratainkra. Tudatosítja azt, akik voltunk. És amilyennek lennünk kellett volna.

Veress Dániel

A képi filozófia művésze

A Főnix madár, a megújuló, a halálon is győzedelmes életnek a szimbóluma, ég felé szárnyal. Kitér az összeszorítottságból, felülemelkedik a görcsösen fekete, visszahúzó kezeken, fel a magasságba, a tiszta kékségbe... E merész szárnyalású kép, Nagy Albert kolozsvári gyűjteményes kiállításának legfrissebb és egyik legszebb darabja, összefoglalása, lezárása a művész negyedszázados, vívódásokkal teli, de gazdag és magasszínvonalú korszakának.

Két kép jelenti a kezdetet. Az egyik: Apokalipszis (1943). A romok, a vilámlásos látomások felett a feltámadás trombitája harsog. Győz az élet, mert győznie kell. Az ember nem lehet a halál martaléka. A pusztító tűz nem diadalmaskodhat az erő fölött... S a Kariatidák (1943) bálványszerű asszonyai már ezt a győztes életet, erőt, újjászületést jelképezik. A röviddel azelőtt Kolozsvárt megletelepedett művész egy új korszakának nyitányai e képek. Csírájában már majdnem mindent megtalálhatunk rajtuk, ami a következő negyed század alkotásaira rányomta bélyegét, s ami megteveszhetetlenül nagyalbertyi vé teszi valamennyit.

Kevés olyan művészünk van, akinél nagyobb szerepe volna az alkotó munkában a tudatosságnak, mint Nagy Albertnél. Elveket kovácsolt magának, s azokhoz makacs elszántsággal ragaszkodik mindig.

Naqu Albert: 1. Bohóc. 2. A quőzö

1934-es római kiállításán nemcsak képek szerepeltek, hanem egy kis miniatúr gőzgép is. Apró, finoman megmunkált részekből összeállítva. Manifestum-szerepe volt ennek az általa készített tárgynak. Ezzel vallott arról, hogy korunk, a XX. század technikai-gépi világának titkai mögé akar nézni kutató tekintetével. Meg akarja érteni az emberalkotta anyag szerkezetét, annak belső törvényeit. Mert csak így, ezek ismeretében tud hű lenni korához, annak lelkületéhez. De: az ilyen módon tapasztaltakat emberivé lényegíti át. A gép csak tanulmány marad, mint szerkezet, maga az alkotás viszont emberközpontú lesz. Mert nem külsőségeiben, hanem belső szerkezetében kell ábrázolnia a világot. Az életet. Annak emberi arculatát. Minden képét tudatosan komponálja meg. Nem mond le a képsíkon megvalósítható egyensúlyról. Nem bontja fel a formákat, hanem inkább összegezi őket.

A kép — szerinte — a való világ totalitását fogalmazza meg. De csak úgy, mint ahogy a csepp is magában hordja a tengert. Ezt a végtelenség-érzést, mindent-kifejezést a kompozíció lezáratlanságával igyekszik elérni. Nyugodtan metsz el alakokat, vág el formákat, hogy a szem önkéntelenül is építsen tovább, s ne csak azt lássa, ami ott van, hanem azt is, ami azon túlmutat. De mert mindig valamilyen formában a valóságra akar rádőbenteni, ragaszkodik az anyagszerűség elvéhez. Éreztetni a dolgok anyagiságát. A fa legyen igazi fa, a tégl a tégl, s az emberi test puhaságát ne téveszthessük össze egyikkel sem. És végül: a festészetnek meg kell maradnia az eszközei szabta határok között. A vászon síkja dekorativitást igényel . . .

Nagy Albert képei mindig annyira sikerültek, amennyire komoly, nagy gondolatok hordozói. Amilyen erőteljes a bennük kifejeződő művészi hitvallás. Tulajdonképpen csak egy műfajú munkái vannak: kompozíciók, amelyekkel mindig valamilyen emberi problémát fejez ki. Még akkor is, ha a képről történetesen hiányzik az ember. Hagyományos értelemben vett tájképet, melynek a természeti szép kifejezése a célja, nem festett. „Tájai“ meglehetősen szűk körben szorongnak. Legtöbbjüket maga a művész konstruálta élményei alapján, s értelmük nem a helykifejező erőben van, hanem csak hátterei a zajló életnek . . .

Az örök téma: maga az élet, az ember élete. Nem ezé vagy azé az egyéné, hanem általában az Emberé. Ezen belül lehetnek variációk, érzelmi-tartalmi árnyalatok. Az élet néha mint sors-szimbólum jelenik meg (Zúzvara, Diogenész). Máskor mint az elmúlás jelképe (Fonó asszony, Hó, Öreg asszony). Vagy éppen azt fejezi ki, hogy csend van, nem történik semmi (Tél, Fekete macska). Ez a csend lehet idilli is (Elégia, Tavasz rapszódia), de keltheti a berekesztettség (Ludak, Teregető asszony), a feszülő erő (Kaszás, Sulykoló asszony), a végtelenség (Fürdés után) vagy a küzdelem érzetét is (Erdőben, Győztes, Kakas). A változatosság nem a képi elemek gazdagságában kereshető, mert azok sokszor vissza-visszatérnek, hanem a megkomponálás újszerűségében és az örök emberi tartalom gazdag árnyalataiban.

A huszonöt éves alkotói korszak belsőleg egységes. Összekovácsolják a mindig érvényre jutó kompozíciós elvek s a magasfokú gondolatiság. Ha egymás mellé állítanánk egy 1943-as és egy 1968-as munkát, amellet, hogy a nagyalbertiség letagadhatatlan jegyei mindkettőn megtalálhatók, bizonyos különbségeket azért felfedezhetnénk. Formai szempontból utóbb bizonyos engedelmeyeket tesz az anyagszerűség rovására. Fokozatosan előtérbe kerül a szín, ami a kezdeti munkákon abszolút másodrangú kérdés volt. (Amint mondja: így

akar a maga módján lépést tartani a kor igényeivel.) *S* tematikailag, különösen az utóbbi években, központi kérdésévé válik maga az alkotás; a vásznon új jegyként jelenik meg a groteszk (Clown, Polifonia).

*

Már 1934-es olasz kritikusa felfigyelt Nagy Albert művészetének filozofikus-spirituális tartalmára. Ő maga így vall erről: „Nem tudom, hogy mindenkinél így van-e, vagy bennem külön adottság ez... A világmindenség-gel való találkozásomból a dolgok végső magyarázatát feszegető törekvés lett.”

Ez a törekvés keresi a megnyilvánulási formát a művekben. Minden Nagy Albert-kép a létfilozófia valamilyen vetületeként fogható fel. Közös jegy bennük: az örök humánium. Ennek a szemszögéből szűri át, lényegíti át magán a látott, tapasztalati valóságot. Egyes képelemek szimbolikus szerepet kapnak.

Nagy Albert:
Kakas

Így a fonal, a zúzmarás ágak a sorsnak (Fonó asszony, Zúzmará, Ariadne), az öregség az elmúlásnak (öregasszony-portrék, Öreg kor), a férfi az ideák világába behatolni akaró teremtő gondolatnak, a nő az anyagiságnak, a föld felé néző reális, mérlegelő világszemléletnek, a gyermek az élet értelmét felfogni nem tudó, a valóságra rácsodálkozó gondtalanságnak lett a szimbóluma (Ifjúság, Család, Zuhanyozók). *S* az adott képen belül minden elem a gondolat kifejezésének az eszköze.

Nagy Albert szerint „a mű csak akkor meggyőző, ha a humánium kifejezése szinte kézzelfogható módon történik”. Különösen újabb keletű munkái között sok az *ars poetica*. A Páris dilemmája a régi és az új szépségeszmény közötti választás nehézségét jelképezi. A Polifónia és a Clown a képmutató, bohóci művészlét arcfintora...

Ariadnéjának két változatát ismerem... Az első a fonalába belegabalyodott asszonyával a bezártság, a sors elleni tehetetlenség érzetét ébreszti. Az új változaton ablakot nyit, mintegy kitekintést adva a kék ég és a nagyvárosi lét felé. S ezzel sugalmazza a küzdés lehetőségét és szükségét. Állást foglal korunk égető problémái, a béke, az emberség, a szabadság mellett (Afrika, Ehrenburg és Picasso, A bika megfékezése, Vietnam). És filozófiai rangra emelten hirdeti, hogy érdemes (A tenger gyermekei, Kakas, Főnix madár)!

*

Nagy Albert korszerűsége elsősorban tartalmiakon múlik. Atéli, átérzi századunk legnagyobb problémáit, s művészetével igyekszik bekapcsolódni abba a nagy küzdelembe, mely az emberért folyik. Nem külsőségekkel, nem formai fenegyerekeskedésekkel, váratlan stílusfordulatokkal akar újat hozni, hanem a maga jól átgondolt, lényéhez és a század igényeihez hozzáalakított formanyelvén. E filozófiai igény persze nemcsak az ő sajátossága. Nem egy kortársi életműben kezdenek eltűnni a határok művészet és filozófia, filozófia és művészet között. Ezt példázza a francia egzisztencialista írók (Camus, Sartre, Simone de Beauvoir) egész tevékenysége. Nagy Albert valami hasonlóval próbálkozik a festészetben, amivel ők az irodalomban. Modernsége tehát lényegi jegyeken alapul, s mint ilyen: igaz. Nem a felszín, hanem az amögött rejlő értelmet igyekszik kifejezni. A lét, az emberi élet értelmét. Nem ezt vagy azt a harcot, hanem magát a küzdelmet, és nem is a férfit vagy nőt, hanem ami kapcsolatukban törvényszerű, általános. Nem véletlen, hogy egyik festői irányzatba sem lehet besorolni. Valami rokonságot még a neorealistákkal tart (Guttuso, Diego Rivera), de jóval puritánabb, mértéktartóbb náluk... Minthogy a szellemi tartalom képi kifejezéséről van szó, semmi esetre sem lehet se naturalistának, se tisztán realistának tekinteni.

Gondolati festő.

Eszményképei: Shakespeare, Dosztojevszkij és Wagner, akik — szerinte — az örök humánium legmagasabb szintézisét adták. Ő is erre törekszik: a szintézisre. És vallja, hogy művészet csak egy van. Másodlagos, kimondottan a befogadó egyén szempontjából érdekes kérdés csupán, hogy a szemén, fülön át, a színpad vagy a betű segítségével lehet megközelíteni. Az ő művészete: képi filozófia. S útja járható, még akkor is, ha egyesek bizonyos formai vonatkozású kérdésekben túlhaladottnak vélik. Visszahúzó erők nála is mutatkoznak, az egyetemes jelképi nyelv helyébe néha epikus elemek keverednek (Ünnep, Kenderáztatók, Scherzo). De az ilyen képek száma elenyészően jelentéktelen az igazi, belső problémáktól feszülő alkotásokhoz viszonyítva.

*

A Főnix madár az ég felé szárnyal. Tollaiba beleragyo a szívárvány színeinek pompázatos gazdagsága. Lezárása ez a kép egy küzdelmes, nehéz korszaknak. De úgy érzem, egyben kezdet is. Egy levegősebb, felszabadultabb festőiség lehetőségét vetíti előre. A 66 éves művész még nem mondta ki utolsó szavát.

Gazda József

Főiskolai robbanás avagy szakemberképzés futószalagon

Ha napjaink bizonyos jellegzetes és mélyreható következményekkel járó irányzatait — mint teszem azt a világ népességének növekedését vagy a járművek félelmetes száma okozta nagyvárosi közlekedési zűrzavart — joggal nevezik *robbanásnak*, analógia alapján ugyanez a kifejezés illeti meg azt is, ami elsősorban a nyugati világ főiskoláin történik. Nem a járványszerűen egyre több és több országra áterjedő és az elmúlt hónapokban mindinkább elmérgesedett diákzavargásokra gondolunk, nem a lángvöröshajú „Vörös Dani“-ra és az utcák kockaköveit felszedő, rendőrökkel megütköző, autókat gyújtogató híveire, hanem arra a folyamatra, mely az ötvenes évek végén vagy a hatvanasok elején az egyetemeken megindult és talán a tetőfokát sem érte még el akkor, amikor a Dutschke ellen elkövetett merénylet kivitte az utcára a nyugatnémet diákokat, a reformköveteléseiket felállító szónokok pedig a francia, olasz, spanyol, sőt — Oxford sokszázéves fennállása óta először — az angol diákokat is.

Nem kétséges, hogy a diáktüntetések, sztrájkok nem maga a *kór*, hanem annak csak egy tünete, a kór sokkal mélyebben gyökerezik. Pedagógusok és gazdasági szakemberek, pszichológusok és közírók, politikusok és tudósok jóval a jelenlegi diákmozgalmak kirobbanása előtt megállapították, hogy napjaink főiskolai oktatási rendszere súlyos válságba jutott. Erről tanúskodik az a számlálhatatlanul sok tanulmány, vitairat, cikk és riport, mely az elmúlt évek során — félénkebben vagy határozottabban — a főiskolai oktatás reformját követelte. Ezeknek az írásoknak azonban — sajnos — távolról sem volt akkora visszhangjuk, mint az elmúlt hónapok diákmozgalmainak. A felelős tényezők jóideig azzal áltatták magukat, hogy a főiskolai oktatás válsága úgynevezett *növekedési válság*, vagyis a gyors ütemű fejlődés elkerülhetetlen velejárója, mely majdan, ha a növekedés üteme meglussul, magától is megoldódik. Ezt az illúziót rombolták szét a sztrájkoló-tüntető diákok, akiknek fiatalos hevét nem hűthette le annak ígérete, hogy valamelyik következő generációnak már nem lesz része a mai nehézségekben.

A nyugati sajtó egy része sokáig azzal áltatta a közvéleményt, és vádolta egyúttal a diákokat, hogy jóformán maguk sem tudják, mit akarnak. Válaszul több ország különböző színárnyalatot képviselő diákmozgalma az általános: politikai, és sajátos: egyetemi követelések olyan listáit állította össze, hogy nyomban új vád született: a diákság kívánságainak tengeréből ember legyen, aki kihámozza a lényegét. A diákok politikai követeléseinek — sok közös, de sok, az egyes országok sajátos

nemzeti-társadalmi adottságaitól függő egyéni vonásainak — megvizsgálása külön tanulmányt igényelne. Ami minket most érdekel, az a diákok egyetemi vonatkozású követelése, mely országhatároktól függetlenül meglepően egyöntetű. A különböző országok sztrájkoló diáksága általában egyetértett abban, hogy a főiskolai oktatási rendszer jelenkori válságát nem lehet pusztán valamelyik rektornak, esetleg a reformot évek óta halogató (vagy álreformmal helyettesítő) miniszternek a leváltásával megoldani és nemcsak új előadótermekre, könyvtárakra, laboratóriumokra, diákotthonokra, jobban felkészült tanárookra van szükség, hanem új tantervekre, tanítási módszerekre is, és emellett főleg gyökeresen új egyetemi légkörre, az egyre erősebben jelentkező elidegenedési tendenciáknak gátat vető valódi párbeszédre tanár és tanítványai között.

Csábító feladat volna mélyrehatóan elemezni azt, amit „főiskolai robbanás”-nak neveztünk. A rendelkezésünkre álló keret azonban mindössze arra ad lehetőséget, hogy kiragadjuk a válságkomplexum néhány alapvető és jellegzetes okát. Bár a válságtünetek pillanatnyilag Nyugat-Európában a legélesebbek, mégis minden vonatkozásban foglalkoznunk kell az Egyesült Államok főiskola-ügyében jelentkező problémákkal is, mert ezek néha jobban megvilágítják a nyugat-európai főiskolákon végbemenő folyamatokat, illetve állandó összehasonlítási alapul szolgálhatnak.

Az anyák „forradalma”

Mondják, hogy a forradalmi hagyományok apáról fiúra szállnak. A lázongó — sokhelyütt túlnyomóan polgári származású — főiskolások esetében elég távoli ősökig kellene visszamenni, hogy ilyen tradíciókra leljünk. Az apák helyett azonban az anyáknak nem kis szerepük van abban, hogy fiaik és lányaik ma egyetemeket foglalnak el, és felfordított gépkocsik roncsaiból barikádokat építenek. Arra a 20—22 évvel ezelőtt megindult, eleinte szinte észrevétlen „forradalomra” célzunk, melynek „katonái” orvosi felügyelet alatt, szülőotthonokban vitték végbe hőstetteiket. Néhány évig úgy tetszett, nincs másról szó, mint a háború súlyos viszontagságai között elmaradt gyermekszülések bepótlásáról. Rövidesen azonban kiderült, hogy a fejlett nyugati országok többségében valóságos demográfiai forradalom zajlott le és zajlik mind a mai napig, vagy ha úgy tetszik: a gyermektelen vagy egygyermekes anya helyett divatbajött a három-, sőt többgyermekes. E forradalom — talán mondanunk sem kell — alapvetően különbözik napjaink demográfiai változásainak ismert válságtünetétől, mely oly sok fejfájást okoz a fejlődő afro-ázsiai és latin-amerikai országoknak. A nyugati országok „baby-boom”-ja minden szempontból egészséges folyamat, ennek révén ugyanis részben vagy egészben helyreállt több országban a korosztályok már-már felbillenéssel fenyegető egyensúlya.

Franciaországban például, valamikor a nagy polgari forradalom küszöbén, a XVIII. század vége felé születő gyermekek száma megközelítette az évi 1 millió főt. Száz évvel később már csak évi 850 000 gyermek jött világra, a második világháborút megelőző utolsó békeévben pedig mindössze 620 000. Kétszáz éven át tehát az elöregedés egyre súlyosabb veszélye fenyegette Franciaországot. Századunk első ötven esztendejében az ország lakossága mindössze 2 millió fővel szaporodott (39 millióról 41 millióra), de ez is inkább a bevándorlásnak, mint a születési többletnek volt köszönhető. Ezzel szemben 1946-ban — miközben a gyermekhalandóság az antibiotikumok megjelenésével a régebbi viszonyszám töredékére csökkent — a születő bábik száma újra felszökött 840 000-re, hogy azután a következő három-négy év átlagában elérje a 870 000-et, és azóta egyetlen esztendőben se essék 800 000 alá. Bár az ország visszafiatalodása — az élettartam jelentős meghosszabbodása miatt — sta-

tisztikailag még nem mutatható ki, a helyzet mégis gyökeresen megváltozott. 1948 és 1964 között az ország népessége több mint 7 millió fővel emelkedett, vagyis az előbbi fél évszázad átlagával szemben a népszaporulat több mint tízszeresére nőtt. A lakosság különböző korosztályait ábrázoló piramisban jelenleg a 17—21 évesek mezőnye a legszélesebb, vagyis azé az öt évjáraté, amely most van egyetemista sorban.

Jóllehet Franciaország példája kirívó, más nyugat-európai országokban is hasonló eltolódásoknak vagyunk szemtanúi. Olaszországban például csak azzal a különbséggel, hogy ott (különösen délen) azelőtt is aránylag magas volt a születések száma. Egyedül Nyugat-Németország népszaporulata tér el jelentősen a szomszédaiétól. A Németországot különösen keményen sújtó világgazdasági válság következtében 1929 és 1933 között igen alacsony, 33 és 44 között viszonylag magas volt a születések száma, hogy aztán 1945—48-ban ismét a mélypontra zuhanjon vissza. Ezért Nyugat-Németországban a megnövekedett létszámú fiatal korosztályokkal majd csak a 70-es évek derekán találkozunk.

Az Amerikai Egyesült Államok lakossága — rövid szakaszoktól eltekintve — jó másfél évszázad óta szüntelenül szaporodik. Az 1900. évi 77 és az 1910. évi 92 millióval szemben a lakosság száma ma meghaladja a 200 milliót. Míg azonban a húszas évek derekáig a szaporulat zömét a bevándorlás adta, majd a bevándorlás korlátozása után néhány évre (különösen az 1929-es világgazdasági válságot követő években) a népszaporulat is megcsappant, addig a második világháború után a „baby-boom“ itt is erőteljesen jelentkezett. A *U. S. Office of Education* adatai szerint (*Higher Education in the United States*. Washington, 1965) a 18—21 évesek száma az 1939. évi tízmillióról 1955-ben 8,5 millióra esett vissza, ma ellenben már eléri a 13 milliót, néhány év múlva, 1975-ben pedig már 16 millió ilyen korú fiúval és lánnyal kell számolnunk.

Miközben tehát az Egyesült Államok lakossága összlétszámának megduplázódásához mintegy 50 évre volt szükség, az iskoláskorú fiatalok száma napjainkban 20 év alatt kétszeresödik meg. Elméletileg ez azt jelenthetné, hogy minden egyetemi férőhelyre egy helyett két diáknak kellene jelentkeznie. A valóságban azonban kettő helyett három, sőt négy diák kéri felvételt.

Lavina zúdul az egyetemekre

Köztudomású — évek óta unos-untalan ismételjük —, hogy napjaink tudományos-műszaki forradalma az egyik oldalon nagyszámú képzetlen munkáskezet szabadít fel, a másik oldalon eddig soha nem ismert mértékkel követel új, magas és még magasabb képzettségű szakmunkaerőt. A tudományos kutatás, az oktatás, az ipar meg a szolgáltatások szakember-utánpótlási igénye a következő években előreláthatólag tovább növekedik. Sok ország oktatáspolitikája, számolva ezzel, szélesre tárta az egyetemek kapuit a tanulni óhajtó fiatalok előtt. Másutt, ha szűrővizsgának vetik is alá a jelentkezőket, évről évre nő a felvehető diákok száma. A fiatalok pedig? Megértik, hogy jövőjük biztosítéka a magasabb képzettség, és igyekeznek megszerezni.

A modern civilizáció eltudományosodása folytán a főiskolákra a hallgatók valószínűsége lavinája zúdul, állapította meg a nyugatnémet Speer professzor, a *Deutsche Forschungsgemeinschaft* — Német Kutatóközösség — elnöke (*Hochschul-Dienst*. Bonn, 1964), és cikkének, nem ok nélkül, ezt a címet adta: *Bildungskatastrophe* (Oktatási katasztrófa).

Nem ártana megvizsgálni kissé közelebbről, mit jelent számokban kifejezve ez a lavina.

Az UNESCO-kimutatás szerint 1963—64-ben minden 10 000 lakosra az Egyesült Államokban még „csak” 192 főiskolai hallgató jutott, Japánban 84, Franciaországban 71 (összehasonlításul: nálunk ugyanakkor kb. 62, szemben az 1938. évi 13-mal!). Abszolút számokban kifejezve ez Franciaországban körülbelül 340 000 diákot jelentett, az Egyesült Államokban közel 4 milliót. Azóta a francia egyetemi hallgatók száma elérte a 600 000-et, az amerikaiaké pedig a 6,5 milliót, vagyis a két ország egyetemeit ma 70—75 százalékkal több diák látogatja, mint 4 évvel ezelőtt. A már idézett *U. S. of Education* becslése szerint egy-két éven belül — vagy talán már az idén őszire — az Egyesült Államok főiskolai hallgatóinak száma elérheti a 7 milliót. 1975-ben pedig a 9-et.

Közvetlenül a második világháború kitörése előtt az Egyesült Államok 18—21 évesekinek még csak 14 százaléka végzett egyetemet. A mai fiataloknak már 45 százaléka, a most felnövő generációnak pedig már több mint a fele kísérel meg egyetemi vagy főiskolai oklevelet szerezni. Az amerikai adatok nem vehetők pontosan össze az európaiakkal, mert a tengerentúl a főiskolák közé számítják az ún. *junior college*-okat is, melyek tulajdonképpen kétéves felső technikumok. Ha azonban a főiskolások össz-létszámából le is újtjuk azt a mintegy tizenöt százalékot, mely ilyen technikumot végez, még mindig igazoltuk azt, hogy minden egyes diák helyett ma három-négy kéri felvételét az egyetemekre.

Hazai viszonyainkból kiindulva megszoktuk, hogy az egyetemekre igényes felvételi vizsga után bejutó diákok túlnyomó többsége meg is szerzi az oklevelet. A nyugati főiskolákon azonban nem ez a helyzet. Ezért jóval közelebb járunk a valósághoz, ha nem egyedül a beiratkozott hallgatók számából indulunk ki, hanem abból, hogy hány diplomát ad ki valamelyik ország.

Az Egyesült Államokban 4—5 esztendővel ezelőtt valamennyi szakterületen évente körülbelül 450 000 bachelor-fokozatú — nagyjából a mi államvizsgánknak megfelelő — egyetemi oklevelet bocsátottak ki. Jövőre az egyetemről kikerülő diplomások száma eléri a 7—800 000 főt. Vessük ezt össze azzal, hogy 1900-ban még csak 25 000, 1920-ban 40 000, 1940-ben pedig nem egészen 200 000 volt a végzősök száma. (Az adatokat közli: Berkner, L. V.: *The Scientific Age. The Impact of Science on Society*. New Haven, London, Yale University Press, 1965.)

Nyugat-európai vonatkozásban nem rendelkezünk ugyan abszolút számokkal, de van néhány sokatmondó összehasonlító adatunk. A londoni *New Scientist* egyik nemrég megjelent száma utal arra, hogy a népesebb Nagy-Britanniának csak harmadannyi egyetemi hallgatója van, mint Franciaországnak (600 000-rel szemben 200 000), ennek ellenére Franciaországban sem adnak ki évente több főiskolai oklevelet, mint a szigetországban. Másrészt az európai Közös Piachoz tartozó országoknak Brüsszelben működő, a főiskolaügyeket tanulmányozó intézete kimutatta, hogy 1962 és 1964 között az Egyesült Államokban több mint háromszor annyi bachelor-fokozatú oklevelet bocsátottak ki, mint az Európai Gazdasági Közösség országaiban együttvéve, jöllehet a lakosság száma körülbelül azonos. Az európai ilyen vonatkozású statisztikákat erősen lerontják az NSZK adatai. Nyugat-Németországban az előbbieken említett demográfiai adottságok következtében 1951-ben — ekkor végezték el a középiskolát a válság mélypontján, 1932-ben születettek — mindössze 31 000-en érettségiztek. Tizenkét évvel később, 1963-ban az érettségizők száma megkétszereződött, de már a következő évben, amikor a kapituláció évében születettekre került a sor, ismét erősen visszaesett. Ennek ellenére — miközben a szövetségi köz-

társaságban mindenki egyetért azzal, hogy a főiskolások számát sürgősen növelni kell — az egyetemek és a főiskolák zsúfolásig tömve vannak.

A közölt adatokból egy következtetést — úgy gondoljuk — nyomban levonhatunk: azt, hogy az egyetem nagyüzem lett.

Szakembergyártás futószalagon

Az amerikaiak kendőzés nélkül így nevezik az egyetemet: *plant of ph. d.-s* vagy *factory of engineers* — doktorgyártó üzem, mérnökgyár. Ezek az európai fülnek legalábbis szokatlan és mégis egyre inkább polgárjogot nyerő elnevezések önkéntelen hasonlatra készítetnek. Valami olyasmi megy végbe a szakemberképzés terén, ami a cipővel történt, amikor átkerült a céhmesterek műhelyében komótosan, de szeretettel dolgozó, a minőségre nem titkolt szakmai göggel ügyelő segítők kezéből a nagyüzemek futószalagjára. A cipőnek ez, ha talán minőségi szempontból nem is, de egyébként kétségtelenül hasznára vált: olcsóbb lett az ára, nagyobb a választéka.

De mi történik, amikor emberekből, diákokból kezdenek „futószalagon“ szakembereket, tudósokat nevelni?

A *U. S. News and World Report* tavaly július 11-i számában megjelent egyik színes beszámoló lelkesen állapítja meg, hogy ez mindenekelőtt — óriási business. A főiskolai oktatás a közeljövő legnagyobb üzlete a tőkésvilágban. Az elmúlt iskolaévben az Egyesült Államok körülbelül 18 milliárd dollárt költött oktatásra, ország-szerte százszámra épülnek új előadótermek, diákothonok, könyvtárak, kutatólaboratóriumok, valóságos új diákvárosok bújnak ki egyik napról a másikra a föld alól.

Egy New York-i bankár véleményét idézve a folyóirat megállapítja, hogy a múlt század gazdasági élete a nagy vasútépítéseknek köszönhetette fellendülését, a huszadik század első felének „bombaüzlete“ a gépkocsigyártás volt, az elkövetkező 2—3 évtizedben pedig az egyetemi és főiskolai oktatás lesz a „boom“ főtényezője, a gazdasági élet hajtómotorja.

Nyugat-Európa azonban — mint ismeretes — távolról sem rendelkezik olyan gazdasági erőforrásokkal, mint az Egyesült Államok. Bár e térség egyetemeit is milliósámszámra özönlik el diákok, a lázas ütemű fejlődésnek itt még nyomát sem látjuk. Létesült ugyan jó néhány, modern elvek alapján megszervezett új egyetem, büszkélkednek számos új és korszerű épülettel, ezek azonban egyáltalán nincsenek arányban a diákok megnövekedett számával. Ezért a zsúfoltság a nyugat-európai főiskolákon sokkal nagyobb, mint Amerikában, igen kevés a laboratóriumi férőhely, nincs elegendő számú és megfelelően felszerelt könyvtár, hiányoznak a tanuláshoz elengedhetetlenül szükséges segédeszközök, nem is szólva a diákothonokról.

Elidegenedés

Aligha szükséges fejtegetni, hogy a nagyüzemi termelésre való áttérés gyökeres változásokat szokott előidézni az élet minden vonatkozásában. Nézzük meg, mennyiben érvényes ez az egyetemi nagyüzemre, hogyan vélekednek erről a szakemberek és maguk az érdekelt diákok.

„A diákok — állapítja meg Ribicoff USA-szenátor (a washingtoni *Science* egy idézete szerint) — sokszázadmagukkal hallgatják egy számukra szinte megközelíthetetlen professzor előadását, akit nem ismernek (jóllehet nagy kiválóság!) és nem értenek. Az egyetemi hallgató a névtelenségbe süllyed: egy ülőhely elfoglalója az elő-

adóteremben, egy kartotékszám a tanulmányi osztályon, egy statisztikai adat a nyilvántartásban!”

Mi más ez, ha nem elidegenedés? A tőkés társadalom viszonyai között az elidegenedés — tudjuk — elkerülhetetlen tünet. De mindmáig általában inkább csak a munkamegosztás, az összefüggéseket nem látó résztevékenység velejárójának tekintették. Most — úgy véljük, súlyosabb formában — a szakemberképzésben is jelentkezik.

Kevésbé valószínű, hogy Bernard Schaver, 24 éves francia tudományos diák olvasta volna az idézett befolyásos amerikai szenátor néhány évvel ezelőtt elhangzott nyilatkozatát. Mégis, amikor a májusi franciaországi diáksztrájk idején a londoni *New Scientist* munkatársa — a lap 1968. május 23-i száma szerint — elbeszélgetett vele, mindenben alátámasztotta a szenátor véleményét, sőt meg is toldotta a párizsi egyetemen szerzett személyes tapasztalataival: „Az előadásokat általában 150—500 diák hallgatja. A termek többnyire annyira zsúfoltak, hogy nem is látjuk az előadót. Személyes útbaigazítást szinte lehetetlenség kapni, a professzorok teljességgel megközelíthetetlenek (!). A tanársegédekből nem hiányzik ugyan a segítőkészség (a képesség néha igen!), de alig jut idejük személyi problémákkal foglalkozni. Úgy érezzük, nem kapunk valóságos egyetemi oktatást. Nincs igazi dialógus tanárok és diákok között, a diákokat egyszerűen arra kárhozzatják, hogy meghatározott számú éven át keserves munkával a tények halmazát raktározzák el a fejükben vizsgázás céljából.“

Mire képes egy diák...

Alljunk meg egy pillanatra a sztrájkoló francia diák nyilatkozatának utolsó mondatánál. „Meghatározott számú év“-ről beszél. Voltaképpen hány egyetemi évről is van szó? Elméletileg és hivatalosan általában négyről. Franciaországban a diákok egy része valóban el is végzi 4—5 év alatt az egyetemet. Olaszországban ellenben, ahol az egyetemi reform kérdése 1959 óta vajúdik, jelenleg is öt-hat évig tartanak az egyetemi tanulmányok (*Tudományszervezési Tájékoztató*. Budapest, 1968. 1). Nyugat-Németországban — Baden-Württembergben például — a tavaszi és őszi vizsgaszesszióban minden száz diák közül mindössze egy áll a hivatalosan megállapított nyolc szemeszter után záróvizsgára. A diákok 82 százaléka tizenkét lehallgatott félév után mer (vagy tud) csak nekivágni a vizsgáknak, az átlagos félévszám 13,2. A képtelenül hosszú tanulmányi idő valóságos kontraszelekcióhoz vezet, és gyakran éppen a szellemileg legaktívabb egyéniségeket rettentí el a tanulástól (*Hochschul-Dienst*. Bonn, 1964).

A diákokkal szemben támasztott minőségi igényekről sok szó esik mostanában. Egyesek szerint a mai diákság szellemi színvonala alatta marad a régebbiekének, mások szerint ennek éppen a fordítottja igaz, de az egyre növekvő követelményeknek ma sokkal nehezebb eleget tenni, mint régen. Van, aki a középiskolai felkészítés elégtelen voltát hangoztatja, és azt állítja, négy-öt félév azzal telik el, hogy megtanítsák a diákokat olyan „elemi“ ismeretekre, melyeket a középiskolából kellene magukkal hozniok. No de azt sem vitathatja el senki, hogy a középiskolai program máris erősen túlszűfolt.

Nem kétséges, hogy a fiatalságnak minél nagyobb százaléka folytat egyetemi tanulmányokat, annál több lesz a hallgatók között az „átlagos“ intelligenciájú, hiszen egyetlen „tehetség“ sem volna „kivételes“, ha a nagy többség ugyanolyan tehetséggel rendelkeznék. A kérdés mármost az: mihez szabják az egyetemek a

mércét? Ahhoz, hogy a diákoknak bizonyos százalékából „csúcs” és „szuper-csúcs” szakembereket kell és lehet nevelni, avagy a gazdasági és művelődési élet tényleges szükségletei és lehetőségei megkövetelte jó szakemberek nevelésének tömegfeladatához?

A már idézett L. V. Berkner professzornak, a Nemzetközi Geofizikai Év kezdeményezőjének véleménye szerint a legmagasabb tudományos és műszaki posztokra, melyek közvetlen tevékenységétől — és betöltőik élelméljűségétől — függ az új iparágak megteremtése s az új technika új alkalmazási területekre való kiterjesztése, nem lehet csupán bachelor-fokozatot elnyert szakembereket állítani, hanem csakis olyanokat, akik a főiskola elvégzése után — a doktori fokozat megszerzéséért — legalább még további négy évi kutató-továbbképzésben részesültek. És gyakran még ez a képzés is kevés. Erre azonban az egyetemet végzetteknek mindössze 2—3 százaléka vállalkozik, több talán nem is alkalmas rá. Nem kétséges azonban — mondja Berkner —, hogy minden doktori fokozatot elnyert és elpozíciót betöltő tudós mellett öt-tíz mérnök, minden mérnök mellett pedig tíz-tizenöt képzett technikus dolgozhat. Ez azonban fordítva is áll — toldja meg szellemesen az amerikai geofizikus professzor. A tudományok minden egyes doktoráért, akit az egyetemek *elmulasztanak* kiképezni, a jövőben ötven-százötven közepesen képzetl szakemberrel kevesebbet lehet majd foglalkoztatni.

Hasonlóképpen vélekedik Walter Heisenberg. Az egyetem elvégzése utáni továbbképzés — fejtegette Észak-Westfália közoktatásügyi miniszterének címzett levelében — elengedhetetlen. De csak a diákok 20—30 százalékát lehet teljesítményeik alapján továbbképzésre bocsátani... A követelmények legyenek olyanok, hogy azoknak az átlagos diák 4 év alatt eleget tudjon tenni. A tananyagot a hallgatók döntő többségének szellemi színvonalához kell szabni... (*Hochschul-Dienst*. Bonn, 1964).

Crane Brinton amerikai tudós könyvében arra keres választ, hogy milyen szinten van a döntő többség szellemi színvonala. „Egy amerikai diák — írja — (és hozzá hasonlóan nyilván európai kollégája is!) aligha bölcsebb az ókor valamelyik tudósánál, és aligha van jobb ízlése, mint egy ókori művésznek, de összehasonlíthatatlanul több fizikát tud, mint amennyit a legnagyobb görög bölcs valaha is tudhatott... ám a fizikában nemcsak több tényt ismer, hanem — megérti a tények közötti összefüggéseket is, az elméleteket, a törvényszerűségeket. Mégis gyakran olyasmit követelnek tőle, aminek képtelen eleget tenni, vagy ha eleget tesz is, nem sok gyakorlati hasznát látja“ (*Ideas and Men*. New York, 1960).

A tanterveket lomtanítani kell

Az egyetem nagyüzemmé válása mindenekelőtt két alapvető igényt támaszt: racionálisan kidolgozott, a lehetőségekkel számotvető és a valóságos szükségleteket szolgáló tantervek kidolgozását és megfelelően képzett tanári kar létezését.

„Az egyetemi tantervek gyakran sokkal elavultabbak, mint ahogy azt bárki is képzelne“ — állapította meg ez év május 25-i számának szerkesztőségi cikkében a londoni *Nature*. És e megállapítása egyaránt vonatkozik az angol és a nyugat-európai egyetemekre.

Az egyetemi tantervek, sőt az egész oktatási rendszer kialakításában a döntő szó végső soron az egyetemi tanároké. Közülük is csak azoké, akik mint katedrafőnökök vagy más jogcímen tagjai az egyetemi tanácsoknak. Számos jeles professzor — különösen a fiatalabbak, de a korhatár nem döntő — nem vehet részt az egyetemi tanácsülésen és így tantárgyáról távollétében, gyakran megkérdezése nélkül határoznak (*Nature*, 1968. június 15).

Sokan a döntésre jogosult tanárok közül kiváló, világhírnévnek örvendő tudósok. De vajon egy nagy tudós egyben az oktatási rendszer kitűnő szervezője is? A gyakorlat sokszor ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Aki egész életét például az optikának vagy a leíró rovtannak szentelte, nem követel-e vajon lehetetlent — és sokszor fölöslegeset is — a diákjaitól?

A tantervek és vizsgarendek szüntelen lomtalanításának szükségességét sokan felismerték, számos szakember rájött, hogy a főiskolai reform nem egyszeri ténykedés, hanem folyamatos alkalmazkodási eljárás kell hogy legyen. Csakhogy sok egyetem tanácsában többségben vannak a korszerű áramlatok befogadására képtelen professzorok, akik megakadályoznak minden olyan reformot, mely a terjengős anyagot sűrítien, csökkenteni próbálja, vagy emberi mércék alkalmazását követeli a vizsgákon.

Az egyetemek az elmúlt évtizedekben — igaz — lényeges változásokon mentek át, de gyakran saját akaratok ellenére.

„Az ipari, demokratikus és tudományos forradalmak — írja Clark Kerr, a nagynevű California egyetem rektora (*The Uses of the University*. Harvard University Press. Cambridge, 1963) — fokról fokra behatoltak az egyetemekre és szinte a felismerhetetlenségig megváltoztatták ezek arculatát. Mindezekben a szellemi és társadalmi forradalmakban azonban az egyetemek mint intézmények eredetileg inkább voltak a »reakció bástyái«, mint forradalmi erők, jóllehet tagjaik (tanáraik) egyéni nézetei gyakran serkentően hatottak a változásokra... Ritka az az intézmény, amely olyan konzervatív a saját dolgai megítélésében, mint az egyetem, mialatt tagjai oly liberálisok, mihelyt a mások dolgáról van szó.“

... És mit nyújtanak a tanárok?

Jó szakemberek nevelésének előfeltétele a kiválóan képzett és megfelelő létszámú tanári kar. Csakhogy tudományos és emberi szempontból egyaránt megfelelő főiskolai tanár, illetve erre a célra alkalmazható személy nem sok van, mert az ipar — amely sokkal jobban fizet — elvonja a szakemberek javát. Sok nyugati egyetem küzd idült tanárhiánnyal. Erről tanúskodik az a rengeteg hirdetés az angol, francia és más nyelvű szaklapokban, mely tucatnyi megüresedett egyetemi állásra keres állandóan pályázót. Nyugat-Németországban a katedrák számát nemrég 3100-ról 4300-ra emelték fel. De az új állásoknak — megfelelő jelentkezők híján — eddig csak alig 20—25 százalékát töltötték be.

Ezek után, föltételezhetnők, hogy a meglévő tanári kar energiája nagy részével a diákok többszörösére nőtt tömegéből jó szakembereket nevel. De nem éppen így van. A tudományos kutatás és a tanárok mellékjövedelmét elsősorban biztosító tudományos szaktanácsadás az energia nagy részét felemészti. Erre a megállapításra jutott a washingtoni képviselőház 1963-ban kiküldött 9 tagú vizsgálóbizottsága is: „Van bizonyos határ — állapította meg az Elliott-bizottság jelentése —, melyen túl a kutatás, kutatóképzés, tudományos szaktanácsadás már oly sok energiát emészt fel, hogy a tanári kar nem képes többé ugyanannyi erőt összpontosítani az egyetemi hallgatóság oktatására, mint azelőtt.“

Csakhogy ezt nem hajlandók szó nélkül tudomásul venni az érdekelt felek, a diákok. Ők, épp ellenkezőleg, nagyobb igényekkel lépnek fel, mint azelőtt, szeretnének többet kapni tanáraiktól, mint amennyit azok nyújtani képesek vagy hajlandók“ „... A professzorok előadásai — mondta Bernard Shaver, a már bemutatott francia sztrájkoló diák — nagyon gyengék. Gyakran az előadott anyag meghaladott,

és szó sincs elemzésről, kritikai hozzáállásról. Az előadásokból hiányzik a dinamizmus, a professzorok inkább diktálnak, mint előadnak . . .“

Nem hangzanak ismerősen ezek a szavak? Nem találkoztunk néha a mi egyetemünk is hasonló panaszokkal?

Diákok és munkások

Sok mindent el kellene és lehetne még mondani a főiskolai oktatás válságáról. Az utóbbi időben gyakran hangoztatják, milyen fontos volna elmélyíteni az oktatás-gazdaságtan terén végzett kutatásokat, hogy az egész képzési rendszert közvetlenül a gazdasági élet fejlesztésének szolgálatába lehessen állítani. Beszélnek arról, hogy az egyetemeknek ki kellene szélesíteniük kapcsolataikat a termelő üzemekkel, mert így önálló jövedelmekre tehetnének szert és egyrészt függetlenebbé válnának az állami költségvetési alapoktól, másrészt fokozottabb ütemben fejleszhetnék meglévő intézményeiket. Sok szó esik a diákok önkormányzatáról, a diákság és az egyetemi karok vezetősége közötti párbeszéd korszerűbb alapokra helyezéséről, a diáksajtó szerepéről és számos más kérdéstről is.

Mindezekre a problémákra (és távolról sem soroltuk fel valamennyit) nem tudunk részletesen kitérni, a válság egyik politikai jellegű tünetét azonban feltétlenül meg kell még említenünk.

A Bécsben megjelenő marxista *Weg und Ziel* (1968. 6) aggodalommal állapítja meg, hogy az évtizedeken át alkalmazott és jól bevált jobboldali taktikát — a diákok kijátszását a munkások ellen — most sokfelé megpróbálják ellenkező előjellel alkalmazni: a munkásokat igyekeznek kijátszani — helyenként nem is sikertelenül — a diákok ellen. A folyóirat nyugat-németországi és ausztriai példákkal igazolja megállapítása helytálló voltát. E taktika sikere kétségtelenül azon múlik, hogy a nyugat-európai diákságnak csak elenyésző része munkás- és falusi származású, a túlnyomó többség a jobbmódú polgárság fiainak és lányainak soraiból kerül ki. Spanyolországban például a diákságnak csak 1, Nyugat-Németországban 7,5, Franciaországban 11,5 százaléka munkás-, illetve falusi származású. Nagy-Britanniában jobb az arány: 30 százalék, az Egyesült Államokban pedig a főiskolai hallgatók döntő többsége munkás-, illetve farmerszülők gyermeke (*Tudományszervezési Tájékoztató*. Budapest, 1967. 3—4).

Ez is egyike azoknak a lényegbevágó kérdéseknek, melyeknek megoldása nélkül a nyugat-európai főiskolai válság aligha lesz legyőzhető.

Semlyén István

A fejlett tőkésállamok polgári pártjai

A politikai pártok ugyanúgy a polgári társadalmi rend szüleményei, mint a parlamentarizmus vagy a politikai pártok ideológiáját és programjait megteremtő modern társadalomtudományok. Így a politikai pártok története alig két évszázados múltra tekinthet vissza. S abból is az első évszázad a pártok kialakulásának, az ideológiai álláspontok tisztázásának és a programok kidolgozásának a története.

A mai értelemben vett pártok lényegében a XIX. század második felében jöttek létre.

A politikai pártok fejlődésének vizsgálatakor a történelmi materializmus tételeire támaszkodva abból kell kiindulnunk, hogy a termelési erőkben végbemenő forradalmi átalakulások gyökeresen megváltoztatják az egész társadalmat tulajdonviszonyaival, osztályszerkezetével és ideológiai felépítményével együtt. A politikai pártok létrejöttét és további alakulását tanulmányozva legalább három egymással összefüggő, de mégis jól körülhatárolható szakaszt lehet megkülönböztetni. Az első az ipari forradalommal, s lényegében egy konzervatív és egy liberális jellegű pártcsoportosulás kezdeti megjelenési formáival indul el — Angliában a XVII. század közepétől, az Amerikai Egyesült Államokban és Franciaországban a XVIII. század utolsó negyedétől, Németországban s a többi nyugat-európai és a skandináv államokban pedig a XIX. század első évtizedeitől —, ez egészen a század hatvanas-hetvenes éveig tart. A második szakasz a határozott programmal és ideológiával rendelkező politikai pártok működését öleli fel, és egybeesik az ipari forradalom teljes kibontakozásával, a monopolkapitalizmus korszakának történetével (az 1870-es évektől a második világháború végéig). A harmadik szakaszt pedig az új tudományos-műszaki forradalom, az atomkorszak beköszöntése s a politikai pártok ennek megfelelő újracsoportosulása jelzi.

Angol politikai változások

Közelebbről vizsgálva kitűnik, hogy valóban lényegbevágóak azok a változások, amelyek szakaszonként bekövetkeznek s a pártok programatikus célkitűzéseit és ideológiáját jellemzik. Az ipari forradalom Angliában indul el és megy végbe a XVIII. században, miután a korai kapitalizmus manufaktúra-ipara már az előző században naggyá nőtt. Nem véletlen tehát a két jelentős, osztályérdekeiknek megfelelő módon szervezkedő embercsoportnak politikai tömörüléssé válása. A földbirtokos arisztokrácia, a „landlordok“, a nemesség a politikai hatalom megtartására törekszik, s létrehozza a *tory*-pártot, a későbbi konzervatív párt első formáját. Velük szemben alakul ki a *whig*-párt, a liberális párt hajdani őse, a világereskedelmet kezükben tartó üzletemberek, bankárok, manufaktúra-iparosok, majd gyárosok politikai csoportosulása. Nyilván filozófiát is találunk a pártcsoportosulások mögött s Bacon vagy Locke a liberális whig-ideológiának legalább annyira formálói, mint Berkeley irracionalista követői a konzervatív tory-ideológiának. Ami viszont érdekes és jellemző az angliai politikai pártok történetének alakulására, hogy már ekkor kiformalódik a kétpártrendszer, amely lényegében mindmáig jellemző az angol viszonyokra. Természetesen mindig vannak kis pártok is, amelyek világnézeti vagy érdekvédelmi alapon szervezkednek. Lényegében azonban két nagy párt, illetve pártcsoportosulás körül tömörülnek a választók tömegei.

A XVII. és XVIII. században, a whigek és toryk egyetértének abban, hogy az „egyenlősítők“ és más szocialista jellegű csoportok szervezkedését gátolják s önálló fellépésüknek útját állják. A XIX. században könyörtelenen terrorintézkedéseket léptetnek életbe a politikai harcokra készülő chartista mozgalom ellen. A liberális párttá alakuló whigek szociálpolitikájukkal igyekeznek magukhoz kapcsolni szavazópolgárokként a munkásság tömegeit. Különben is gazdasági hatalmának növekedésével és számbeli túlsúlyával a polgárság mind hatalmasabb tényezővé válik a vidékre támaszkodó konzervatívokkal szemben. Polgári vonatkozásban a haladó világnézetet a liberálisok képviselik. Szabadelvű ideológiájukat olyan gondolkodók alapozzák meg, mint Bentham utilitarista filozófiájával, Adam Smith és

David Ricardo az iparszabadság követelésével, John Stuart-Mill a szabadság apologetikájával, Cobden a szabadkereskedelem egyedül üdvözítő tanával, vagy Spencer társadalmi-darwinista szociológiájával.

A XIX. században mindenesetre készen áll a liberális ideológia, s a laza whig-pártcsoportosulás helyébe szervezett és határozott programú párt lép. A tory-csoportosulás is átalakul szervezett párttá. Ideológiájában most már védelmezi a kapitalista társadalmi rendet, a gyarmati hódítások élére áll, a fennálló intézményeket azonban konzerválni akarja, ellenzi a reformpolitikát, s a politikai vezetést a maga számára kívánja monopolizálni. A századforduló előtt a munkásmozgalomnak is sikerül létrehoznia a maga szocialista pártját, de évtizedekig tart, amíg az ellenzéki harmadik pártból a hatalomért eséllyel vetélkedő párt lesz. A három párt rendszere azonban nem bizonyul tartósnak s az első világháború óta a konzervatív párt és a szocialista jellegű Labour Party harcol a hatalomért. A liberális párt szerepe fokozatosan csökkent, és befolyása ma már csekély. Lényeges változás következett be az ideológiai fronton is. A konzervatív párt átvette a liberális hagyományokat, a liberális választópolgárok nagy része viszont a labourista táborba ment át.

Az amerikai kétpártrendszer keletkezése

Bizonyos hasonlóságot mutat a fejlődés az Amerikai Egyesült Államokban is. Az amerikai polgárok — kereskedők, kézművesek, telepesek — a függetlenségi háborút többé-kevésbé egységesen vívták meg. Alig nyerik el azonban a függetlenséget, az új állam életével kapcsolatban máris két nagy csoportosulás, a „federalisták“ és „anti-federalisták“ pártja alakul ki. A federalisták a radikális demokrácia, az alkotmányos központi hatalom hívei. Az anti-federalisták whig-jellegű népi tömörülés, s a sajátosan értelmezett demokrácia nevében ellenzi az alkotmányt és a központi kormányt. Az angliai tory és whig csoportosulástól eltérően, itt az ellentét nem a feudális tartalmú politikai konzervativizmus és a polgári liberalizmus között áll fenn, hanem az új polgári liberalizmus kétféle értelmezése körül jelentkezik. Hamilton az iparosodás és gazdagodás útját a központosításban vélte felfedezni, Jefferson viszont a decentralizációban, a farmerek és iparosok minden központi megkötöttség nélküli szabadságában látta az „amerikai álm“ beteljesedését.

Az alkotmány körüli vitákból, a federalisták és antifederalisták csoportjaiból már a XIX. század elején megszületett a két párt, amely ugyan másfél század alatt sok átalakuláson ment át, de *mindmáig alapja az amerikai kétpártrendszernek*. Hamilton a vagyonos osztály gyors létrehozása végett a védővámrendszert támogatta, Jefferson a szabad-farmerek és „mechanikusok“ tömegeinek jólétében kereste a jövő útját. Jefferson jakobinus és korlátozás nélküli radikális-liberalizmusa 1800 körül teljes diadalt arat, de csak átmenetelig, mert az „egységes“ republikánus mozgalom kettéoszlik s megalakul a század második negyedében a „nemzeti republikánusok“ és a „demokrata republikánusok“ pártja. A nemzeti republikánusok pártja mögött a kereskedők, nagybirtokosok, ültetvényesek, rabszolgatulajdonosok, spekulánsok, bankárok és tisztviselők állottak. A demokrata republikánusok táborába a „javakat termelő“ farmerek és mechanikusok tömörültek. Kezdetől fogva az egész század folyamán jelentkeznek kísérletek más politikai pártok — Alkotmányos Unió Párt, Szabadság Párt, Populista Párt — alakítására is. A választók 90%-a azonban továbbra is a két nagy párt valamelyikére szavaz. A többi párt legfeljebb helyi sikereket ér el.

Érdekesen alakul a republikánus és demokrata párt sorsa a múlt század közepétől napjainkig. Mindkét párt több társadalmi csoportot foglalt magába, s a kapitalizmus fellendülése idején természetesen adódnak azok az ellentmondások, amelyek lényeges átalakulásokat idéznek elő a két párt ideológiájában és tagságának szerkezetében. Az amerikai politikai pártok egyik szociológus-történétírója szerint az Egyesült Államokban minden új párt vagy pártalakulás a régi párt ellenzékeként jön létre. A konföderáció kormányának ellenzői lesznek a federalisták; az antifederalisták válnak jeffersoni republikánusokká; az Adams elnök rabszolgafelszabadító ipari burzsoá demokratizmusát elvetők az indián-ellenes és rabszolga-tartó Jackson elnök mögött mint a népi és radikális demokrácia hívei sorakoznak fel (Wilfred E. Binkley: *American Political Parties*. New York, 1962. 206).

A módos rétegeket képviselő nemzeti republikánus párt a század közepén lényegében széthull. A bomlás egy új párt, a Republikánus Párt megalapításával ér véget 1854-ben. Ez azonban ellentéte a réginek. Binkley szerint tagságával és választóinak nagy részét a független farmerek és bérmunkások tömegéből rekrutálja, teljes szabadságot követel minden tekintetben, s 1857-től kezdve, Lincoln fel-tűnésével, megkezdí az agitációt a rabszolgaság megszüntetéséért. Cole professzor egyik tanulmányában arról ír, hogy a Republikánus Párt amerikai Labour Party-nak indult s ideológiájában az egyenlőségi doktrína és utópista szocializmus elemei voltak a döntőek. Mindenesetre a kisemberek pártja lett, s Lincoln a jeffersoni demokrácia hagyományainak szellemében szerezte meg a hatalmat és vezette a Dél elleni rabszolga-felszabadító küzdelmet.

Ugyanebben az időben a demokrata republikánus párt is válságba kerül. A régi demokraták az új republikánus pártba mennek át, s a régi pártban megerősödik az ültetvényesek és rabszolgatartók pozíciója. A párt válsága súlyosbodik a polgárháború alatt, s vezető rétegében fokozódik a zavar, elmélyülnek az ellentmondások.

A polgárháborút követő évekre nagy gazdasági fellendülés következik. Kezdődik az „aranykor“ s az iparbárok, kereskedők és bankárok — a déli ültetvényesekkel szembeni ellenszenvük következtében is — a Republikánus Pártba tömörülnek. A háttérből Morgan és a nagytőke más „kapitányai“ irányítják az ellenzékét, s rövid idő alatt, az 1868-as konvención elérik a párt újjászervezését. A kisemberek háttérbe szorulnak, a Republikánus Párt újjászületik, s bár derékhadát még mindig a középosztály alkotja, a vezetés mindinkább átmegy a felső rétegek kezébe. A pártnak van egy, az ipar és kereskedelem minden eszközzel való fellendítését propagáló része: a liberális republikánusok; egy másik, szám szerint kis frakció a déli ültetvényesek érdekeit védi konzervatív programmal. Így aztán olyan helyzet áll elő, hogy bár a szavazók nagy része még mindig a kisemberek közül kerül ki, a szabad farmerekre támaszkodó agrár-republikánusok s a munkásokat tömörítő radikális-republikánusok súlya a párt vezetésében fokozatosan csökken.

Az „újjászületett“ Republikánus Párt jobbratolódása s a régi demokraták aktivizálódása a hetvenes években a Demokrata Párt újjászervezését eredményezi. Az északi államokban megerősödő szervezetek a jacksoni népi-demokraták befolyása alá kerülnek, s a konzervatív ültetvényesek szerepét a vezetésben is ellensúlyozzák. A század vége felé a szociális elégedetlenségből született, farmereket tömörítő populista párttal fuzionálnak a demokraták, s új programjukban feladják a szabad verseny elvét. Elfogadják a nagy gazdasági monopóliumok megrendszabályozására és a kisemberek érdekeinek védelmére irányuló kormányzati beavatkozás szükségességének gondolatát.

A XX. század első negyedének politikai életét a két párt uralma s ideológiájának további kikristályosodása jellemzi. Vannak republikánus elnökök, mint Theodor Roosevelt, akik megkísérik a monopóliumok megrendszabályozását s az „egyenlőség“ megteremtését a tőke és a munka között. Kormányzásuk azonban, s ez főleg W. H. Taft elnöksége idején válik világossá, az iparbárok és banktőke politikai uralmát teszi teljessé. Az a Republikánus Párt, amely Lincoln alatt a néptömegek, a dolgozó emberek pártja volt, s amelynek még a századforduló után is volt kapcsolata Gompers és más vezetők révén a szakszervezeti munkásmozgalommal, lassan eltűnik. Binkley szerint 1908 után az „American Federation of Labor“ befolyása csaknem semmivé válik, ellenben döntő szerephez jut a mind hatalmasabb terebélyesedő gyáriparos-szövetség, a „National Association of Manufacturers“. Az 1908-as republikánus-platform már határozottan leszögezi a „szabadság“ mellett a „tulajdon sérthetetlenségének“ elvét, s a szakszervezeti vezető Gompers a Taft-adminisztráció alatt „persona non grata“ lesz a Fehér-házban.

A Demokrata Pártban a századforduló után megerősödik a kisemberek védelmének politikája. A szakszervezetek kezdenek feléje fordulni, különösen miután a párt elfogadja Wilson „New Freedom“ (Új Szabadság) programját, amely a „laissez faire“ — régi fogalmazású szabad verseny elvét „pozitív kormányzati szabályozással“ helyettesíti, s szükségesnek tartja „a monopóliumok szétbontását“ az igazi „üzleti szabadság“ védelmében. Wilson programja igyekszik kielégíteni a középosztályt, a kis üzletembereket, a munkásokat s a farmereket is. Kormányra kerülve, kísérletet tesz egyes reformok bevezetésére. Elősegíti a munkástörvényhozást, hitelt nyújt a farmereknek, ellensúlyozza a gyáriparos-szövetség kizárólagos befolyását, s eléri, hogy a „Labor“, a munka tömegei mindinkább saját kormányuknak tekintik a Demokrata Párt adminisztrációját.

A két világháború között és a második világháború után a két párt lényegében ugyanazokat a programatikusan célkitűzéseket követte, amelyeket a századforduló után kialakított, természetesen figyelembe véve az új tudományos-technikai-ipari forradalom eredményeit. Mindkét párt változatlanul több társadalmi csoportnak az érdekeit igyekszik képviselni, s mindkét pártban időnként bizonyos kérdésekkel kapcsolatban liberális vagy konzervatív erők kerekednek felül. A Republikánus Párt kormányzata alatt a monopóliumok uralma általában zavartalanabb. A demokrata párti elnökök adminisztrációja időnként kedvez a szakszervezeteknek és a dolgozó rétegeknek. Így volt ez a Roosevelt-adminisztráció idején, főleg az 1935—1940 közötti időben, amikor a radikálisabb szakszervezetek és Franklin D. Roosevelt együttműködtek, s hatalmas sztrájkmozgalmak kényszerítették a törvényhozó testületeket a szociális törvényhozás megjavítására. Hasonló jelenségekkel találkozunk a Kennedy-kormányzat éveiben is. Az ugyancsak demokratapárti Truman- és Johnson-adminisztráció alatt viszont konzervatív irányzatok kerültek felül az amerikai belpolitikában.

A francia pluralista pártrendszer

Az angol és amerikai kétpártrendszer mellett nem érdektelen egy pillantást vetni az európai formájú politikai sokpártrendszer kialakulására. Ennek legklasszikusabb példája a franciaországi politikai pártok esete. Ellentétben a whig-tory, federalista—antifederalista pártcsoportosulással, Franciaországban már kezdettől fogva sokkal élesebb az osztályon vagy osztályokon belüli csoportérdekek szerint kibontakozó politikai pártalakulás. Már az ideológiai előzmények is sokkal differenciáltabbak. Descartes racionalizmusa, Diderot és Holbach materializmusa, Montesquieu hatalomról és kormányzatról szóló elméletei, Rousseau társadalmi-szerződéstana, Vol-

taire radikalizmusa, Mably és Morelly korai utópista szocialista tervezgetései elég ideológiai alapot teremtettek különféle klubok, jelentős személyiségek: Condorcet, Danton, Marat, Robespierre, Saint-Just, Hébert, Roux, Babeuf és irányzataik számára a pártalakulás tekintetében. A diadalmas forradalom után azonnal kialakulnak a pártcsoporthozások — jól körülhatárolt osztláyalapon. A girondisták a nagypolgárság és a vidék képviselői, a hegypárt Párizs kispolgáira, legradikálisabb csoportjai, a jakobinusok és Marat hívei a munkásnegyedekre támaszkodtak.

Az első császárság ugyan nem engedélyezte a pártok működését és elnyomott minden ellenzéki megmozdulást, de nem tudta megakadályozni, hogy ne éljenek tovább és ne hassanak az osztláyerdeknek megfelelő pártideológiák. A Bourbon-restauráció idején pedig a nagypolgárság girondista, a neptömegek jakobinus, radikális és szocialista szervezkedései mellé még odakerültek a különféle dinasztikus mozgalmak, amelyek a napóleoni liberális monarchia, a feudális abszolút monarchia vagy a polgárkirályság eszményét propagálták. Az 1830-as forradalom végül létrehozta a pluralista alapokra helyezett parlamentarizmust, s ettől kezdve tucatnyi birtokos, nagypolgári, kispolgári és munkásérdekeket védő royalista és köztársasági, liberális és radikális, demokratikus kispolgári szocialista és munkás szocialista párt vívta küzdelmét a politikai arénában.

Az ideológiai küzdelem is a pluralizmus jegyében folyik a francia polgári társadalmon belül, s tartós erőszakrendszabályokat a XIX. század folyamán csak a szocialista mozgalom ellen hoznak. A feudális konzervativizmus doktrínáját építik s rendi államról álmodoznak Chateaubriand és a katolikus filozófusok, Condorcet nagypolgári-girondista vonala konkrétan ideologizálódik Guizot vagy Thiers kormányzati politikájában és történetiszemléletében, a jakobinizmus virágzik Michelet, Ledru-Rollin és mások tanításaiban, a szocializmus demokratikus eszméit követőket Louis Blanc, az anarchizmusét Proudhon, az utópistákét Fourier és Cabet szervezik pártokba.

Az ideológiai harcok közepette, Franciaországban születik meg az új társadalomtudomány, a *sociológia*, amely a már-már öncélúvá váló régi politikai tudományt új tartalommal töltötte meg. Saint-Simon az elindítója a szociológiának, s polgári ágának Comte a megteremtője, aki rendszerével a polgári pártok ideológiai meg-alapozójává vált. Tanítványai konzervatív-nagypolgári és radikális-kispolgári irányba fejlesztették, s lényegében belőle nőtt ki Durkheim szociológiája a huszadik század elején, s ennek továbbfejlesztése lett a mai pluralista szociológia.

Természetesen a politikai pártok fejlődése sokkal szövevényesebb utat tett meg és bonyolultabb politikai életet eredményezett Franciaországban, mint Angliában vagy az Egyesült Államokban. Az első köztársaságot császárság, majd restauráció, újabb köztársaság és polgárkirályság, megint forradalom 1848-ban és császárság, a párizsi kommün kísérlete s utána napjainkig más-más formákban megjelenő, alkotmányos-parlamentáris és elnöki uralomra alapozott köztársaság váltotta fel. A XIX. század folyamán kialakult és a századfordulóra kikristályosodott politikai pártok rendszere egészen napjainkig él.

A francia politikai pártok között a monarchista csoportok befolyása csaknem végig jelentéktelen. Ugyanakkor azonban erős konzervatív erők tömörülnek különféle „republikánus“-elnevezésű és egyházi színezetű, a keresztény-demokráciára emlékeztető pártokba. A középosztály és kispolgárság tömegei a radikális és radikális-szocialista pártokat hozták létre, s a jakobinizmust vegyítették a kispolgári szocialista ideológiákkal. A francia munkásosztály ugyancsak önálló szocialista pártokba szervezkedett. Reformista, anarchista, szociáldemokrata és marxista szocialista irány-

zatú pártokból jött létre a II. Internacionálé segítségével az SFIO (Section Française de l'Internationale Ouvrière), amelynek törzséből alakult meg 1921-ben a Francia Kommunista Párt.

Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Svájcban, a skandináv államokban, Ausztriában és Olaszországban a pártalakulások és politikai pártok pluralizmusa az angolszász és francia út között van. Elégé határozott osztályalapon alakultak ki konzervatív, liberális, agrár és munkáspártok. Polgári pártok jöttek létre egyes helyeken nacionalista vagy vallási színezettel is. A legtöbb országban öt-hat polgári párt küzd egy évszázad óta a választópolgárok szavazataiért és a politikai pártrendszer van, akár öt-hat, vagy a francia példa szerint 12—15, legtöbbjük lényegében mind a kapitalista társadalmi rendszert védi és építi, s ma a konzervativizmus tartalma ugyanúgy megváltozott, mint a liberalizmus ideológiája. A konzervativizmus ma már egyáltalán nem gondol feudális rendi államra, s a néptömegeket inkább mérsékelt reformokkal igyekszik megnyerni, mint nyers nacionalista és fasiszta ellenforradalmi kísérletekkel. Jellemző, hogy a keresztény-szocializmus is óriási fordulatot tett. XIII. Leó az 1891-ben meghirdetett *Rerum novarum* enciklikájában még a rendi államról szóló elképzelés felidézésével teremtette meg annak az ideológiának az alapjait, amely Ausztriában például az embertelen és vérengző keresztény-szocialista parancsuralomhoz vezetett 1934-ben, s amely az 1936 utáni években nyíltan támogatta a fasiszta erőket Spanyolországban. Ez az enciklika még könyöradományokkal és mérsékelt szociálpolitikával igyekezett megoldást keresni a nyomor leküzdésére. XXIII. János 1963-ban kibocsátott *Pacem in terris* enciklikájában viszont már megállapítja, hogy korunk fő jellemvonásai közé tartozik a munkásosztály „gazdasági és társadalmi“ téren való fokozatos előtörése s a munkásosztály fontos tényezőként való elismerése minden területen.

De a liberalizmus nem ragaszkodik a szabad verseny elvéhez, s nem zárja ki a gazdasági tervezés bizonyos lehetőségét. Walter Lippmann megfogalmazása szerint „a történelmi liberalizmus az ipari forradalom szükségszerű filozófiája volt“. Az alkotmányosság győzelmét jelentette az önkény elleni harcban. A polgári munkamegosztás, a demokrácia és a közjogi törvény „organikusan“ kapcsolódott egybe a liberális burzsoá társadalomban. Ma azonban, az új ipari forradalom következtében a munkaszervezés, a tervezés válik döntő elemmé a kapitalizmusban, így az előtérben az „iparbárók“, a „bankárok“ szerepét mindinkább a technokraták és menedzserek veszik át, akik minden jel szerint a gazdasági mellett a társadalmi élet szervezésébe is mind erőteljesebben kívánnak beleszólni ..

Az angol, amerikai és francia példák összevetése

A polgári társadalom parlamentarizmusát általában a pluralizmus jellemzi. Ha konklúziót akarnánk levonni az elmúlt két évszázad burzsoá pártalakulásainak történetéből, akkor az angol, amerikai és francia példa alapján a három egymással párhuzamosan fejlődő rendszer fő jellemvonásait a következőkben foglalhatjuk össze: a monarchia a köztársasággal való küzdelemben alul marad, s az arisztokratikus rendszert a polgári demokrácia váltja fel; a köztársaságban a polgári pártok megoszlanak, s nemcsak a régi rend arisztokráciájával kell megküzdeniök, hanem a liberalizmus kebelén belül kialakuló despotizmussal is; egyidőben létezik abszolút és alkotmányos monarchia, parlamentáris köztársaság és elnöki republika; küzdelem folyik a centralizált és egységre törekvő autokrácia és a liberális pluralizmus között, s ahogyan Duverger megállapítja, a polgári demokraták pluralizmu-

sát nemcsak a többpártrendszerű kormánykoalíció, hanem lényegében a kétpártrendszerben az egypárt kormányzása is jellemzi (*Introduction à la politique*. Paris, 1964).

Az angol parlamenti rendszer két pártra támaszkodik, de egy párt alakít kormányt. Előfordul, hogy a kormányalakító pártnak 100—150 többsége van a parlamentben, holott sokszázezerrel kevesebb szavazatot kapott, mint az ellenzéki párt. A pártok több osztály, csoport vagy réteg képviselői, s ideológiájukban is vannak különféle irányzatok.

Az Egyesült Államok parlamenti rendszere szintén két pártra támaszkodik, s ezek ugyancsak több osztályt és társadalmi csoportot egyesítenek. A világnézeti csoportosulás kevésbé világos és határozott, mint Angliában. A „demokratikus“ alkotmány „autokratikus“ döntésekre ad lehetőséget, a parlamentarizmus ugyanis elnöki hatalommal jár együtt. Az elnök nevezi ki a kormány tagjait, s a parlament nem bukthatja meg az elnök egyetlen munkatársát sem.

A francia parlamenti rendszert a sokpártrendszer s a pártkoalíciók kormányzása jellemzi egész története folyamán. A pártok képviselői a választói rendszer következtében nem felelnek meg a leadott szavazatok erőviszonyainak, s nyilván ez is egyik oka a sokkal bonyolultabb politikai manővereknek. A legtöbb nyugati állam választójoga az angol relatív többségű, és francia két-menetes választással szemben proporcionalitás alapján, országosan dönti el a pártok képviselőjét a parlamentben.

A politikai pártok történeti, tipológiai és szociológiai vizsgálatának természetesen még számos igen bonyolult tényezőre is ki kell terjednie, ha világos képet akar rajzolni azok fejlődéséről. Duverger például fontosnak tartja a biológiai, faji, pszichológiai, demográfiai, földrajzi, társadalom-gazdasági, technikai, ideológiai és kulturális tényezők vizsgálatát. Véleménye különben az, hogy az Egyesült Államokban „rugalmas“, Angliában pedig „merev“ kétpártrendszer van, s míg Franciaországban a sokpártrendszer „anarchikus“ jellegű, addig a skandináv államokban „fegyelmezett“. Ezeknek és még más tényezőknek a vizsgálata feltétlenül fontos, különösen a polgári pártok mai formájának, alakulásának és ideológiájának megértése szempontjából.

Jordáky Lajos

Sport és humánium

Be kell vallanunk, hogy a sport mindennapjaink zajos és türelmetlen jelensége. Azt is mondhatnók, hogy terrorizál. Teljes embert kíván, mind a közvetlen művelőjétől, mind azoktól, akik csak érdeklődésüket és nem fizikai erejüket ajándékozzák neki. Ugyanakkor bosszantóan zsupori az örömök osztogatásában. Felkavar, de nem elégíti ki, elveszi idődet, nyugalmadat, és még csak abban sem vagy biztos, hogy érdemes-e papjává szegődnöd. Talán meggondolatlanul ajándékozzuk oda neki a kirándulásra ragyogóan alkalmas vasárnap délutánjainkat, estéink pihenésre szánt csendjét, feleségünk lelki nyugalma. Képesek vagyunk barátainkat elveszíteni meddő sportvitákban, hogy aztán rádöbbenjünk, nem is lehetett igazunk, mert vagy a kedvenc csapatunk erőseit értékeltük túl, vagy az ellenfél képességeit becslöttük alá.

A kedvezőtlen diagnózis ellenére, amelyet itt impresszionisztikusan felvázoltunk, vannak olyan mozzanatok a sportban, amelyek érthetővé teszik térhódítását

és rendkívüli vonzóerejét. Vizsgáljuk meg türelemmel, tapintsuk ki fájó pontjait, nézzük meg, miben áll a varázsa.

Közel háromezer éve sportol az emberiség, első adataink róla egyidősek a homéroszi eposzokkal. Bizonyára már azelőtt is sportoltak, mielőtt a peloponnészoszi Olümpiában 776-ban i. e. „isteni sugallatra“ felújították a Zeusz tiszteletére rendezett ünnepségeket, és testedző gyakorlatokat is végeztek versenyszerűen. A harmóniára törekvő hellének nemcsak a léleknek, hanem a testnek is megadták a magáét, így érezték magukat teljes embernek. Olyan gyorsak akartak lenni, mint Akhilleusz, olyan bátrak, mint Hektor, olyan ügyesek, mint Odüsszeusz, olyan szépek, mint a szamotrakhei Győzelem-istennője, és a legyőzött ellenféllel szemben olyan megbocsátók, mint Pallasz Athéné. De gondoljuk csak el, hány ezer évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a gyilkos dárdából atlétikai gerely, az emberüldözésből különböző távú futamok, az élet kioltására szánt köből diszkosz, dobósúly, „kalapács“, a véres kezi tusából ökölvívás, birkózás legyen. Mennyi sötét évszázadnak kellett leperegni, míg az erőszak humánummá szelidült, míg a győztes harcos bárati jobbot nyújtott és nem kiáltott „recipe ferrum“-ot.

Azután párhuzamosan öldökölt és sportolt az emberiség, míg Theodoziusz császár úgy döntött i. sz. 393-ban, hogy a sportolást abba kell hagyni, s betiltotta az olimpiai játékokat. A kereszténység megbontotta a test és a lélek harmóniájának görög eszméjét, el akarta hitetni, hogy az embernek szégyellnie kell a testét, ezt a pusztulásra ítélt törekeny hüvelyét a „halhatatlan“ léleknek. Az eredmény az lett, hogy a lélek is elkorcsosult az emberiség történetének ebben a módfelett „sport-szerűtlen“ századaiban.

A reneszánsz lehozta az égből a földre az eszményképeket, újra felfedezte az emberi testet, szépnek és derűsnek mondta az életet. Újraéledt a test és lélek összhangjának görög felfogása: antik szerzőket olvastak, szonetteket írtak, lovagoltak, eveztek, ijászattal, vitorlázással töltötték ezt a fájdalmasan rövid és soha többé meg nem ismétlődő életet. Úgy látszott, hogy a szellem és a test végre egymásra talált. Így is volt, de csak kevesek számára. Ünneprontó igazsággént el kell mondanunk, hogy már az ókori olimpiákon is csak a szabad emberek vehettek részt, a rabszolgák népes hada legfeljebb a vállán hordozhatta az olimpiai ággal koszorúzott atlétákat, és a „szent ligetbe“ márványtömböket gördíthetett, amelyekből a győztesek mellszobrát faragták ki. A sport igazán önmagává, vagyis demokratikussá, a tömegek kedvelt időtöltésévé csak a XX. század elején vált, amikor valamelyes szabadságjogok, némi szabad idő és a sportlétesítmények szaporodása lehetővé tették az alsóbb rétegek számára is a sportolást. Így futotta be a sport több ezer éves „stadion-hosszát“, a rajt elvész valahol a civilizáció hajnalán, de a célegyenes nem lehet más, legalábbis nagyon reméljük, csak a humánus, az emberi élet szebbé, derűsebbé tétele.

A sport tehát van, mert nem tud nem lenni, a léte történelmi imperatívusz. Édestestvére a harcnak, szelídebb öccse véres kezű bátyjának, játékos kedvű Ábel a haragvó Káin mellett. Újracsinalja a harcot, a bátyját utánozza, de humánusabb kellékekkel. Hiányzik belőle a vér, a megsemmisítés szándéka, a halál. De benne van, és ezért is oly vonzó, az egymásnak feszülő férfiero küzdelme, vallásos komolysága, a harc váltakozó kimenetele és a megérdemelt győzelem katarzisa. Ugyanakkor a férfi-brutalitást tükröző harcot enyhíti a nőies játékosság, az engesztelhetetlenség megtörik a játékosság hullámain, a harc ősi kegyetlensége kedélyes humánumba csap át, mert hát csak játék volt az egész. Sajnos, a modern sportban, amely szöges ellentéte a görög sportideálnak azzal, hogy teljesítményre és nem öszszhangra törekszik, mindinkább háttérbe szorul a játékjelleg.

Tovább folytatva a harc — sport párhuzamot, nem mehetünk el szó nélkül ama megnyugtató körülmény mellett, hogy a harc káoszát a sportban a rend világa váltotta fel. A harcban minden lehet, a halál is, a sportban csak az, amit a szabályok megengednek. A rendező ész átfésülte az ösztönök kuszaságát, a sportban jogállapot uralkodik, nem lehet a szabályokat büntetlenül megsérteni, „fair play“-t kell játszani. Itt megszűnt „homo homini lupus“, az igazság győz, a hamisság sport-szerűen meghátrál, az emberiségnek ez a soha nem lankadó vágyálma a sportvilágban vasárnapról vasárnapra megvalósul.

Ezek után kockáztassuk meg azt a kijelentést is, hogy a sport a világ egyik legdemokratikusabb intézménye. Az emberi egyenlőségről vallott meggyőződésünket a sport nagyon komolyan veszi. Itt minden játék null-nullnál kezdődik, minden síkfutás ugyanarról a vonalról rajtol, a küzdelem feltételei azonosak minden ver-

senyő számára. Hisz hasznavehetetlenné válna minden eredmény, ha nem szíge-
rán azonos feltételek mellett jött volna létre. Az abszolút egyenlőség „sine qua
non“-ja minden becsületes versenyzésnek. Ha ez megvan, nyugodt lélekkel biz-
hatjuk rá magunkat a tudásra, győzzön a jobbik.

De ki a jobbik? Kétségkívül az, aki jobban megtanult futni, rúgni, dobni,
mint az ellenfele. De itt is előnyben van az, aki már eleve kedvezőbb adottságok-
kal rendelkezik: karcsúbb a teste, nagyobb az ereje, jobb a tüdije. De még ez sem
elég. A győztesnek jobban kell tudnia akaraterejét összpontosítania a cél érdeké-
ben, le kell tudnia győzni idegrendszerére váratlan gátlásait, a lélek kiszámíthatat-
lan megtorpanásait. Igazán jó sportoló csak az lehet, aki a testén uralkodik, testét
szelleme szolgálatába tudja állítani, szellemét pedig az a törekvés tölti el: győzzön
a nagyobb tudás, függetlenül az én személyemtől.

A mindenáron teljesítményre való törekvés a tudomány segítségével kitermel
a modern sportban egy sajátos automata versenyzőt, aki olyan pontos, mint az
elektronikus gép, és olyan kitartó, mint egy sok lóerős motor. Természetesen, ez
inkább eszmény, mint megvalósítás. De eszménynek is nagyon vitatható, mert ki
akarja lúgozni az emberből az emberit, automata reflexekkel akarja helyettesíteni
az eleven gondolatáramlást. Az ilyen sportoló, ha egyáltalán van ilyen, értéktelenné
teszi a saját teljesítményét, mert nem ember, hanem gép érte el. Bevallom, én
mindig — elég nem sportszerűen ugyan — meglepődést érzek, ha egy játékos fel-
tűnően hibázik, ha a kapus „potyagólt“ kap, a sakkozó a sakk-vakság áldozata lesz,
mert ilyenkor érzem, hogy mégiscsak ember van ott, és nem gép. Ha nem is kívá-
natos, de emberileg megbocsátható az ilyen visszaütés.

Valahogy ilyen napjaink sportja, kvalitásaival és pörsenéseivel együtt. Sok a
félművelt, türelmetlen, hangoskodó apostola, akik a szenvedély hangján rontják a
hitelét, de nem kevés a hozzáértő, kiegyensúlyozott művelője, akik a rációt és a
humánusot keresik és értékelik benne.

Kétségtelenül, fennáll a veszély, hogy öncélúságába zárkózik, elterpeszkedik
az életünkön. Egy anekdota szerint Dickens idejében a haldoklók elhalasztották a
jobbélre szenderülést a Pickwick-club soron következő füzetéért. Ma már inkább
a Bajnokcsapatok Európa Kupa-döntője tartja vissza a távozni akarókat. A sport
aktív művelését illetően élsporttá, minőségi teljesítménnyé lett, az érdeklődés szem-
pontjából pedig óriási tömegeket mozgató társadalmi erővé nőtte ki magát.

A különböző nemzetközi szövetségek közel 50 sportágat tartanak számon és
irányítanak. Ma már ilyen sportnemeknek is van nemzetközi fórumuk, mint: bi-
liárd, cselgáncs (judo), görkorcsolya, tollas labda (badminton), rödlizás (ez a fran-
cia „luge“, nem azonos a bobbal). A második világháború után alakult meg a nem-
zetközi szövetsége többek között a kajak-kenunak, a modern öttusának, a röplab-
dának, sporthorgászatnak. A legrégebb sportágak a századforduló idején szerveződ-
tek: torna (1881), kerékpározás (1900), labdarúgás (1904), autózás (1904), sportlövés-
zet (1907), úszás—műugrás—vzilabda (1908), atlétika (1912). A legfiatalabb nem-
zetközi szövetséget a természetjáró és a tájékozódási verseny hívei hozták létre
1961-ben.

A „mens sana in corpore sano“ jelszavával művelt testedzés századunkban
tömegjellegűvé és versenyszerűvé vált. Ma már országos és világméretekből szer-
vezik a sportot, a tömegsporttól élesen elvált az élsport, a társadalom sportigénye
megköveteli a nagy látványosságot biztosító versenyeket, a szédületes csúcsok fel-
állítását és azonnali megdöntésüket, a káprázatos eredményeket. Mindez a sport
tisztaságának a rovására megy, óhatatlanul válsághoz vezet. A *Le Monde* 1968.
február 28-i számában megjelent cikkében Michel Castaing a következőkben látja
a kapitalista országok sportjának válságtüneteit: túlhajtott professzionizmus, hamis
amatőr-szellem, rasszizmus, gigantizmus (az eredmények elnagyolása és a sporttől
idegen területen való erőszakos felhasználásuk).

Nem így képzelte el a sportot Pierre de Coubertin báró (1863—1937), ez a lel-
kes francia sportpedagógus, a modern olimpiák és a modern sportmozgalom megte-
remtője. A görög kultúra áhitatában élt, részt vett görögországi ásatásokon, jelen
volt, amikor feltárták az Elisz állambeli Olümpia romjait (1892). Utolsó kívánsá-
gának megfelelően szívét Olümpiában temették el, hamvai Lausanne-ban nyugsza-
nak. Coubertin az ásatásoknál látott sportberendezések tökéletessége arra indí-
totta, hogy felújítsa az 1500 éve halott olimpiai játékokat. Nemzetközi Olimpiai Bi-
zottságot hozott létre (NOB), amelynek ő maga 1925-ig elnöke volt. Kezdeménye-
zésére 1896-ban, mostoha körülmények között ugyan, megrendezték az első modern-

kori olimpiát Athénban. Coubertin a versenyszellem és a tiszta humánus összekapcsolásának volt a híve. „A sportot — írta egyik levelében — nemcsak lelkesen, hanem véleményünk szerint erőteljesen kell művelni. A sport az erők időtöltése és azoké, akik fizikailag és morálisan azzá akarnak lenni. Semmi sem tehetné tönkre jobban a sportot, bizonyosan tudom, mint a mérséklet csapdájába való beledkényszerítés, ami éppenséggel ellentéte a sport lényegének. Sportot művelni és eredményt elérni csak úgy lehet, ha a lojalitás szenvedélyével, a hazugság gyűlöletével tesszük, ha gyűlöljük mindazt, ami nem brutálisan őszinte és világos, pontos és egyenes“. De a „brutálisan őszinte és világos, pontos és egyenes“ követelményt gyakran megzavarta a nacionalizmus, a háború, a faji megkülönböztetés. 1904-ben a Saint-Louis-i olimpián kizárták a színes bőrű atlétákat, számukra úgynevezett „Anthropological Days“-t rendeztek. Az 1912-es stockholmi olimpián Drew fekete vágótársa, közvetlenül a start előtt, rázárták az öltöző ajtaját, így nem indulhatott a 100 m-es síkfutásban, ahol egyébként favoritnak számított.

Az 1916-os, 1940-es és 1944-es olimpiákat nem lehetett megtartani, mivel az európai hatalmakkal nagyobb volt a háborúzó kedvük, mint sportszeretetük. A görögök az olimpiák idején szüneteltették minden harci cselekményt, a mi korunkban az olimpiai játékokat függesztik fel a háború miatt. Az 1920-as antwerpeni olimpiára nem hívták meg Németországot, Ausztriát és Törökországot mint a háborúban vesztes államokat. De tizenhat évvel később meg éppen a Harmadik Birodalomra bízták az olimpia megrendezését. Világszerte tiltakozás indult meg az ellen, hogy egy, a faji szegregáció alapján álló hatalom lássa vendégül a sportoló nagyvilágot. A fasiszták ígéretet tettek, hogy tiszteletben tartják az olimpia alapszabályát („...fajra, vallásra és politikai véleményre való tekintet nélkül mindenki részt vehet“), sőt képmutató módon az olimpiai csapatukba bevalogattak két zsidó atlétát is. Ez annál is feltűnőbb volt, mert már akkor véres hajszát indítottak saját „nem árja“ állampolgáraik ellen. De a polgári demokráciákat lenyűgözte a német propaganda, a pénz, a határozottság, úgy gondolták, hogy jó kezekben lesznek az olimpiai játékok. Ez volt minden idők legtisztátalanabb, az olimpia eszméjéhez legméltatlanabb olimpiája: szellemét legtökéletesebben Hitler gesztusa fejezte ki: nem fogott keztesse Jesse Owens néger futóval, aki az olimpiák történetében egyedülálló teljesítményt nyújtott, négy aranyérmert szerzett. A régi *Korunk* 1936-os évfolyamában egy kitűnő írásában elemezte az 1936-os berlini olimpia előkészületeit (Szalay István: *Harc az Olimpiász körül*).

A napjainkban lezajlott és részben még most is zajló sportdiplomáciai harcok, amelyek a Dél-afrikai Unió körül gomolyognak, cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy nem lehet nem politizálni, amikor alapvető emberi jogokról és igazságokról van szó. Köztudomású, hogy ebben a 15 millió lelket számláló, vegyes lakosságú (fehérek, bantuk, indiaiak) országában apartheid politikát folytatnak. A kifejezés holland-búr, és hátrányos megkülönböztetést jelent. A lakosságot négy kategóriába osztották, a jogok gyakorlását pedig faji szempontok határozzák meg. Ugyanezek érvényesülnek a sportban is. Az 1960-as római olimpián a Dél-afrikai Unió kimondottan fehér csapattal vett részt. 1963-ban Baden-Badenben a NOB felszólította a dél-afrikaiakat: tisztázzák azokat a kritériumokat, amelyek szerint az olimpiai válogatást végzik. Mivel olimpiai bizottságuk ezt elmulasztotta, 1964 januárjában az innsbrucki téli olimpiai játékok idején tartott NOB-gyűlésen kizárták őket az olimpiai nemzetek sorából azzal az indoklással, hogy vétettek az alapszabály 1. és 24. cikkelye ellen. Vagyis: faji, vallási és politikai megkülönböztetés érvényesül az ország sportéletében (1. cikkely), illetve a NOB nem ismerheti el a dél-afrikai olimpiai bizottságot, mert az megsértette az alapszabályt (24. cikkely).

A pretoriai kormány mindent megtett, hogy a NOB döntését érvénytelenítse. Az 1968-as grenoble-i téli olimpiai játékok NOB-ülésén Ausztrália javasolta a kizárás újratárgyalását. A Dél-afrikai Unió ígéretet tett, hogy közös fehér-fekete csapatot indít a 19. mexikói nyári olimpiára, a versenyzők együtt fognak edzeni, együtt utaznak, közös szálláson laknak, valamint ugyanazon zászló alatt vonulnak fel a NOB jelenlegi elnöke Avery Brundage (81 éves amerikai milliós, a tiztusa 1912-es olimpiai bajnoka) komolyan vette a dél-afrikaiak ígéretét, és azzal a megokolással, hogy mindennél fontosabb az olimpiai mozgalom egysége, és 1936-ban is sikerült az olimpiai eszmét megmenteni a rasszizmustól (?), ajánlotta a felvételt. 37 ország szavazott mellette, 23 ellene és 6 tartózkodott. Ne felejtsük el, hogy az olimpiai mozgalomnak 123 bejegyzett tagállama van. De hogy ne legyen a dél-afrikaiak öröme zavartalan, egy nemzetközi bizottságot hoztak létre, amelynek az volt a feladata, hogy a helyszínen tanulmányozza a dél-afrikai olimpiakonok felkészü-

lését. A bizottság jelentésében a következők állottak: a pretorai vezetők ma is következetesen alkalmazzák a sportban az apartheidet. Vannak stadionok, ahova feketék be se tehetik a lábukat. Újszásban, birkózásban, tornában, lovaglásban, korcsolyázásban csak fehér klubok léteznek. A labdarúgó, vívó és súlyemelő szakosztályokat a megfelelő nemzetközi szervek kizárták soraikból, mert ezek a fajelmélet gyakorlata alapján állanak. A fehér atléták a nemre bevezetett méter-rendszer szerint versenyeznek, a feketék még mindig „yardon“ futnak. A színesbőrűek számára a lövészet tiltott sport.

A NOB 1967 márciusában Teheránban tartott értekezletén Frank Braun, a Dél-afrikai Unió nemzeti olimpiai bizottságának elnöke kijelentette: „Tudjuk, hogy önök közül sokan szeretnék, ha országunkban egységes volna a sportmozgalom, és a válogatás vegyes összecsapásokon dölne el. Nagyon sajnáljuk, hogy ki kell önöket ábrándítanunk. Ilyen változásra nem is lehet számítani a közeljövőben“ (az adatok a *L'Express* című francia hetilap 1968. április 29. és május 5-i számából valók).

A grenoble-i határozat ellen a legkövetkezetesebben 37 afrikai ország szállt síkra. A szocialista országok rokonszenvére támaszkodva, Brazzaville-ben elhatározták, hogy a Dél-afrikai Unió részvétele esetén bojkottálni fogják a mexikói olimpiát. Hasonló értelemben nyilatkozott több ázsiai ország is. Sőt, tartani lehetett attól is, hogy az Egyesült Államok néger atlétái Martin Luther King meggyilkolása után szintén bojkott alá veszik Mexikót. Ez mintegy 50 ország távolmaradását jelentette volna, és a 19. nyári olimpia óriási anyagi és erkölcsi veszteséggel zárult volna. A házigazda Mexikó kezdeményezte elsőknek a grenoble-i határozat revideálását. Arra hivatkozott, hogy ilyen körülmények között nem szavatolhatja a dél-afrikai delegáció testi épségét. Avery Brundage, akit az említett francia hetilap a sport Jourdain-jének nevez, mivel tizenhat éve politizál anélkül, hogy tudna róla, felszisszent, és azonnal összehívta Lausanne-ban 1968 áprilisában a NOB végrehajtó bizottságának rendkívüli ülését, amelyen a Dél-afrikai Uniót döntő többséggel újra és feltehetően véglegesen kizárták az olimpiai játékokból. A szavazás érdekessége az volt, hogy a jelen nem levő tagállamokat telefonon kérdezték meg véleményükről; az ilyen „vote par correspondance“-t az olimpiai szabályzat rendkívüli esetekben megengedhetőnek tartja. Ez volt az első eset az olimpiák történetében, amikor a NOB-ban a nyugati országok vereséget szenvedtek.

Néhány angol és amerikai lap szerfölött sajnálkozott a határozat miatt, azzal érveltek, hogy az olimpia nem a nemzetek vagy fajok, hanem az egyének versenye, az olimpiának békét és nem diszharmóniát kell elhíntenie; éppen most kínálkozott volna alkalom arra, hogy segítsünk a Dél-afrikai Uniónak az apartheidből való kitörésben, és ezzel a határozattal csak megerősítettük szegregációs meggyőződésében.

A konfliktusból valójában az olimpiai eszme tisztasága került ki győztesen: csak úgy sorakozunk fel a rajthoz versenyezni, ha előbb az emberi méltóságukat csorbíthatatlanul biztosították. A vita eldőlt, de van még egy sereg kétes kérdés a sport berkeiben, amelyeknek megoldása, bonyolultságuknál fogva, csak a távoli jövőben képzelhető el. Csupán egyet ragadunk ki közülük, a professzionizmus és amatőrizmus félévszázados párbeszédét. Az előbbi kérdéskomplexum a sport és a faji megkülönböztetés politikai-etikai kategóriájába tartozott, emez a sport és a nyereszkesedés, a tiszta versenyszellem és a commercializmus dialektikáját érinti. Az amatőrizmust szintén Coubertin határozta meg az olimpiai „Chartá“-ban; a következő szavakkal: „Amatőr az, aki a sportnak szenteli magát“ »par gout et par discretion« és ebből semminemű hasznot nem húz.“ Tehát az amatőr-sportoló Coubertin szerint az igazi sportoló: kedvtelésből, saját elhatározásából, anyagi önzetlenséggel műveli a testedző gyakorlatokat. Ez az amatőr-definíció azonban egy 1866-ból származó amatőr-klubnak volt az alapszabálya, amely az angol gentlemaneknek ajánlja a sportot, de megtilt minden olyasmit, ami úriemberségükben sértené őket: pénzt elfogadni, alacsonyrendűekkel keveredni és így tovább. Coubertinnek más szabály nem állott rendelkezésére, és már az első olimpián ezt tette meg a versenyek alapszabályává. Egyébként ezt már négy év múlva meg is szegték, az 1900-as párizsi olimpián a győztesek pénzt kaptak. Igaz, hogy először és utoljára. Sajnos, az olimpiai amatőr-szabályzat annyira elavult, és olyan természetű, hogy lehetetlen betartani. (Például a szabályzat szerint az olimpián nem vehetnek részt azok, akik 1. megszakítják foglalkozásukat, »tanulmányaikat« három hétnél hosszabb időre azért, hogy különböző edzéseket vessék alá magukat, 2. akiket általuk vagy mások által megfizetett személyek készítenek fel a versenyekre,

3. akik a versenyek előtt pénzbeli vagy bármilyen egyéb támogatást fogadnak el egyetemektől, kollégiumoktól vagy más intézményektől a felkészülés érdekében...)

Ma már mindenki előtt világos, hogy ha a versenyző helyt akar állni a világ legjobbjaiból tömörítő küzdelemben, nagyon komolyan fel kell készülnie edzők, szakemberek vezetése mellett, akiktől viszont senki sem várhatja el, hogy ingyen dolgozzanak. Aminthogy minden ország így is készíti fel a versenyzőit az olimpiára. Az elavult amatőr-szabályokat ma már nem tartja senki tiszteletben, senkit nem zártak ki azért, mert fizetett edzők felügyelete mellett készült fel, három hétnél jóval több ideig tartó toborzáson. És az olimpia résztvevői mégis ezekre a szabályokra esküsznek fel. Vajon minek kell minősítenünk az ilyen esküt, ha nem hamis eskünek, amire rákényszerítik a versenyzőket? — teszi fel a kérdést Michel Legris, a *Le Monde* 1967. augusztus 8-, 9-, 10-i számában.

A mereven alkalmazott amatőr-szabályoknak ezen erkölcsi szépséghibája mellett van még egy csomó gyakorlati hátrányuk. Az olimpián sok a mostohán kezelt sportág (labdarúgás, kerékpározás, ökölvívás, jégkorong), amelyek távolról sem a legjobb versenyzőket, játékosokat szolítják a rajthoz, mert ezeket a számokat professzionisták is művelik nem lebecsülendő sikerrel, őket viszont az említett szabályok távoltartják az olimpiától. A tenisz emiatt nem is olimpiai szám.

Coubertinnek azonban mégis igaza volt, amikor féltette a sportot a professzionizmustól. Az igaz, hogy kiváló eredményeket csak úgy lehet elérni, ha a versenyző teljesen a sportnak szenteli az életét, anyagilag független, és minden szabad idejével rendelkezik. De ezt csak úgy érheti el, ha talál magának egy mecénást, állami szubvenciót fogad el, vagy társadalmi támogatásban részesül. Ha nem él egyik lehetőséggel sem, a tőkés országokban profi-szerződést ír alá, amely bizonyos juttatások ellenében kötelezi őt a maximális teljesítményre. A versenyző körülbelül 20 és 35 éves kora között alkalmas a legjobb eredmények felmutatására. Ebből a 15 évből azonban 2—3 évet le kell számítanunk a sérülések miatt, gyakorlatilag tehát 10—12 évig kiválóan sportol, és busásan keres. De mi történik vele 35 éves kora után? A társadalom olyan szakemberré képezte ki, amilyenre egy bizonyos idő után nincs már szüksége, tehát eldobja. A sportoló társadalmilag alkalmatlanná válik, annál is inkább, mert eddig nagyon is indokolt bizonyítékai voltak a társadalmi érvényesülést illetően. A profi-versenyző 35 éves korában ott tart, ahol 20 éves fejjel állott. Elloptak az életéből 15 évet, mestersége nincs, hozzászokott egy olyan életformához, amelyről most már le kell mondania. De a pénz, amit eddig keresett? A gyakorlat azt mutatja, hogy a sport csillagai pazarlók, hiszen olyan korban ömlött hozzájuk a pénz, amikor a józanság és a mérséklet nemigen erénye az embernek. Legtöbbjük az aktív sportolás abbahagyása után mélyen az addigi életszínvonal alatt kénytelen folytatni életét, szerencsétlenül érzi magát, akit a társadalom becsapott. A sport-szociológusok egyöntetű véleménye szerint a sport nem lehet mesterség!

A kapitalista világot az is szerfölött izgatja, hogy a profi-sportolók, jöllehet óriási összegeket keresnek, nem fizetnek ennek megfelelő mértékű adót. Tehát valahogy arról van szó, hogy az állam és a sportoló kölcsönösen becsapják egymást, de végeredményben a sportoló húzza a rövidebbet. Amint láttuk, mind az amatőr-ség, mind a professzionizmus válságban van.

A francia testnevelési minisztérium igazgatója, Crespin ezredes a következő áthidaló javaslatot tette: az élsportoló ne kapja kézhez a teljesítményéért járó egész összeget, csak annyit, amennyi kondíciója fenntartásához és a szerényebb, normális életvitelhez szükséges, a többit helyezték el az illető egyesület bankjában, majd amikor a sportoló „nyugdíjba vonul”, kapja meg az egész összeget kamataival együtt. Így a sportoló is — hangsúlyozza Crespin — „tisztesseges adófizető” lenne, és a társadalom sem venne el az életéből 15 évet.

Minden kétséget kizáróan alapos módosításokra szorul mind az amatőr-szabályzat és -gyakorlat, mind az olimpiai játékok száz éve porosodó alapokmánya. Ugyanakkor rendet kell teremteni a professzionista sport házatáján is, gátat kell vetni az arcátlanul burjánzó nyerészkesedésnek, és biztosítani kell a sportoló emberi méltóságát arra az időre is, amikor már nem hoz dicsőséget egyesülete színeinek. Csak így érvényesülhet zavartalanul a humánus a sportban.

Galbács Mihály

Kuncz Aladár az *Ellenzék* szerkesztőségében

Az *Ellenzék*et, Kolozsvár egykori legnépszerűbb napilapját 1880-ban alapította Bartha Miklós, a századforduló ismert ellenzéki politikusa. Befolyását 1919-től az új feltételek között is megőrizte: erős tőke, az *Ellenzék Rt.* állt mögötte, s idejében fel tudta frissíteni mind írógárdáját, mind irányvonalát. A szintén kolozsvári *Keleti Újság* radikalizmusával szemben mérsékeltlen konzervatív és nemzeti elveket hangoztatott, ám nem merült el a reakcióban, mint a magyarországi jobboldali sajtó. Eleinte független újságként dolgozott, 1925-ben azonban egyezséget kötött a Magyar Párttal, s ezzel megszerezte a tőkés körök: az Erdélyi Bankszindikátus és a Romániai Magyar Sajtóvállalat támogatását. 1927-től Bánffy Miklós csoportját képviselte, politikájára a párt liberális vezetői és reformistái: Bernády György és Krenner Miklós gyakoroltak befolyást. Szerkesztősége is felfrissült: tehetséges, haladó írók kerültek rovataihoz. Mindez progresszív irányba tájolta. Amikor pe-

dig a Magyar Párt 1927-ben megvásárolta a *Keleti Újságot*, bizonyos kiegyenlítődés következett be a két lap között. Sőt, a liberális tendenciákat jobbra az *Ellenzék* képviselte. Tompa László már 1923-ban Erdély haladó hagyományainak követésére szólított fel (1923. szeptember 30.), s talán az sem véletlen, hogy az *Ellenzék* rokon-szenvvel fogadta a *Korunk* jelentkezését (1926. március 1).

Felélős szerkesztői: Dobó Ferenc, Grois László, Sulyok István, Somodi András, Szentimrei Jenő. Az utóbbit kivéve szüntelen egyéniségek, inkább pénzemberek, jogászok, mint újságírók. Valójában nem is ők határozzák meg a lap arculatát. Közvetlenebb szerkesztő szerepre csupán Szentimrei és Sulyok vállalkozik. Sulyok a Bankszindikátus főtítkáraként és a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* szerkesztőjeként viselt fontos közéleti funkciót. Az *Ellenzék* igazi vezetői, alakítói elsősorban

Krenner Miklós, Szász Endre, Lakatos Imre, Hunyady Sándor, Indig Ottó, Aprily Lajos és Kuncz Aladár. Krenner — Spectator néven — az erdélyi magyar sajtó népszerű, bátor és haladó szellemű publicistájaként dolgozott. Szász Endre az újság-írószervezet elnökeként, kitűnő publicistaként vált ismertté. Lakatos Imre orvosi oklevelet szerzett, de már az első világháború előtt a párizsi *Revue Politique Internationale* ismert munkatársa volt. Így került Noirmoutier-ba, Kuncz Aladár fogolytársának és barátjának. Az *Ellenzék* külpolitikai rovatát szerkesztette, de a modern francia irodalomról is okosan cikkezett. Hunyady főleg irodalmi és színházi eseményekkel foglalkozott, riportokat írt. Indig Ottó elbeszélésekkel és színdarabokkal tűnt fel, a lap legszorgalmasabb munkatársai közé tartozott. Aprily néhány évig az irodalmi rovatot szerkesztette, s a lap legtöbbet szereplő költője volt. Rajtuk kívül Bernády György, Pálffy Jenő, Balogh Artúr, Buday Árpád szerepelt gyakran, főként vezércikkkel, publicisztikával.

Kuncz Aladár 1923 nyarán veszi át a vasárnapi melléklet (az irodalmi rovat) szerkesztését, 1926-ban a lap egyik szerkesztője, az évtized végéig az *Ellenzék*nél dolgozik. Igen tevékeny: szerkeszt, novellákat, tárcákat, bírálatokat, vezércikkeket, sőt szerkesztői üzeneteket ír, fordításokat közöl. Maupassant, Kessel novelláit, Pierre Benoit *Koenigsmark*, Anatole France *Virágzó élet* és Tristan Bernard *Halott király a trónon* regényét tolmácsolja. Legfőbb műve mégis az irodalmi rovat szerkesztése: miként Osvát Ernő annak a láthatatlan munkának áldozta magát, ami a *Nyugat* szerkesztése volt, ő is az *Ellenzék* mellékletébe öltözteti ízlését és eszményeit. A rovat céljait szolgálják publicisztikai és kritikai cikkei is.

A vasárnapi melléklet korszakos érdeme, hogy lapjain gyűlik össze a romániai magyar irodalom java. A változó, megszülető-elhaló folyóiratok éveiben ez az egyetlen fórum, mely az íróknak rendszeres megjelenést, s ami nem kevésbé fontos: tisztességes honoráriumot biztosít. Különös jelentősége van a *Napkelet* bukása és az *Erdélyi Helikon* megindítása között eltelt hat évben: a liberálisok, a baloldal hívei főként itt találnak lehetőségeket. Az első évek félszeg próbálkozásai után Kuncz fejleszti ki a rovatot: szerkesztői rátermettséggel gyűjti táborba és pedagógiai türelemmel neveli az írókat, tervszerű munkával tájékoztatja és befolyásolja a közönséget. Egységet és színvonalat kíván. Tabéry Géza 1918-ban még megelégedett a magyar literatúra létével, önként mondott le a színvonalról; Kuncz ezt már nem teheti. Egyik cikkében a szabadságharc bukása után Pestre utazó Gyulai Pál szerkesztői dilemmáját idézi fel (1926. január 25). A rég elhangzott kérdéseket kérdezi újra: mit tehet az, aki az irodalom megszervezésére vállalkozik? alkalmazkodjék-e a kipróbált írókhoz? szállítsa-e le az igényeket és a színvonalat? dédelgessen-e mindenkit, aki tollat fog? Osvát Ernő híveként nem felelhet másként, mint ahogy valaha Gyulai is válaszolhatott: „átlátta annak igazságát, hogy az irodalom fejlődését nem holt jelszavak biztosítják, hanem a kiváltságos szellemeknek egymással összhangba csendülő, egymást felismerő és egymást támogató munkálkodása.“ Ebben a fogalmazásban benne van az egység parancsa s a színvonalé. Kuncz egy táborba akart gyűjteni mindenkit, aki a művészet, az erkölcs és a humánus színvonalán alkotott. Az *Ellenzék* irodalmi rovatát a jobbak gyülekezetének szánta, s mert nevelni akart vele, műhelynek az idősebbek, iskolának a fiatalabbak számára. „Az erdélyi műveltséget nem lefokozásnak, hanem ellenkezőleg, szellemi erőink megnyitásban és minőségben való felfokozásának tekintjük“ — írta, programot hirdetve, önbizalmat sugározva (1925. január 26). Éppen ezekre volt szüksége 1923-ban a romániai magyar irodalomnak.

Az *Ellenzék*ben a születő irodalom valamennyi alkotója jelentkezett. Kuncz az első években tervszerűen szólítja fel munkára írókollégáit híres „toborzó levelei-

ben". Folyamatosan közli Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor, Berde Mária, Olosz Lajos, Bárd Oszkár, Bartalis János, Szombati-Szabó István verseit, Tabéry Géza, Gyallay Domokos, Nyíró József, Makkai Sándor, Molter Károly, Gulácsy Irén elbeszéléseit. Itt jelenik meg Kós Károly *Varjúnemzetsége* (1926), itt olvashatjuk Hunyady Sándor első kisregényét, a *Győzők és legyőzötteket* (1923), s itt válik ismert íróvá Tamási Áron, Sipos Domokos, Kacsó Sándor. E névsor azt sejteti, hogy leggyakrabban a későbbi helikonisták szerepelnek. Valóban, az *Ellenzék* lapjain gyülekezik az az íróközösség, mely a marosvécsi Helikon alkotója lesz. Kuncz liberalizmusa tág kaput nyit, minden értéket befogad. Az idősebb nemzedékből Benedek Elek, Dózsa Endre, Kovács Dezső, Szabolcska Mihály írásait közli, szerephez juttatja az irodalomtörténész Kristóf Györgyöt, teret ad a baloldalnak: Gaál Gábornak, Franyó Zoltánnak, Osvát Kálmánnak. Szívesen nyújt nyilvánosságot a fiataloknak, már indulásukkor közli Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Szabédi László, Bányai László verseit, Jancsó Béla és Jancsó Elemér tanulmányait.

Kuncz törekvése, hogy az *Ellenzék* ne csak színvonalas lap, hanem műhely is legyen. Munkáját nem egyszerűen szerkesztésnek, válogatásnak, döntésnek tekinti, hanem pedagógiának: az irodalmi élet alakításának is. Ezért használja fel mindazt a lehetőséget, amivel szerkesztőként rendelkezik: vitatkozik, bírál, biztat, s a fejlődés érdekében pályázatokat hirdet. A kialakuló irodalom ugyanis rangos költőkkel dicsekedhet, de kevés novellistával. Az első években mindenki verset ír, a nagyobb koncentrációt kívánó próza még nem találta meg híveit, legfeljebb tárcanovellák születnek a lapok szükséglete szerint. Kuncz az elbeszélők toborzására, támogatására, a közönség érdeklődésének felkeltésére hirdeti meg az *Ellenzék* novellapályázatait. Mivel ismeri a történelmi téma vonzóerejét, s mert terveibe illik, hogy a romániai magyarság öntudatot merítsen hagyományaiból, történelmi elbeszéléseket kér az íróktól.

Az első novellapályázat felhívása 1923. november 11-én jelenik meg: „Az *Ellenzék* a mai napon pályázatot tűz ki egy történelmi regényre és egy történelmi elbeszélésre. A pályázat föltételei: úgy a regénynek, mint az elbeszélésnek tárgyát Erdély történetéből kell venni, mégpedig a magyar éra kezdetétől fogva az 1880-as időkig, bármilyen időszakból. Csak irodalmi értékkel bíró művek pályázhatnak, amelyekben a modern történelmi regények eredményein kívül nagy gondot kell fordítani a jellemalakításra, a kompozícióra s az érdekes, vonzó cselekvésre is.“ A bíráló bizottság — Kovács Dezső, Kuncz és Reményik — december 21-én hirdeti ítéletét: a benyújtott huszonegy novellából Nyíró József *Rapsonné rózsája* című írásának nyújtja a palmát, Gyallay Domokos második, Indig Ottó harmadik díjat kap, Csűrös Emília és Sebesi Samu dicséretben részesül. A novellapályázat nagy vitát vált ki: napirendre tűzi a realista történelemábrázolás ügyét.

A második novellapályázat 1925. január 26-án indul. Kuncz ezt már a közönség nevelésére is felhasználja: névtelenül közli a beérkező írásokat, s a laphoz szavazócédulát mellékel: döntsenek az olvasók. És, hogy a közönség ízlését megfelelő irányba tájolja, a döntés előtt nyilvános vitát rendez a közölt elbeszélésekről. Tompa László, Molter Károly, Benedek Elek, Krenner Miklós, Tabéry Géza, Kádár Imre, Bitay Árpád, Szentimrei Jenő, Gyallay Domokos mondják el véleményüket a vita során. Az ankét és a szavazás hozza meg az eredményt: Berde Mária *A télutó* és Sipos Domokos *Vajúdó idők küszöbén* című novellái nyerik a pályázatot. E két pályázat indítja el a következő években oly népszerűvé váló történelmi regény és elbeszélés divatját.

Hasonló szerepet tölt be az *Ellenzék* többi pályázata. A romániai magyar dráma ügyének fellendítésére hirdeti meg Janovics Jenő a Magyar Színház pályázatát 1924-ben. A bírálóbizottságot Janovics, Kuncz, Ligeti Ernő, Gyallay és Imre Sándor színházi rendező alkotja. A díjat Gulácsy Irén parasztdramája, a *Valuta* nyeri el, amit a színház hamarosan be is mutat. A tudományos élet serkentését szolgálja Bánffy Miklós 1926-ban hirdetett tanulmány-pályázata a XVII—XIX. századi Erdély történetéről, melyet Bíró Vencel és Herepei János munkái nyernek meg. Inkább a közönség aktivitását akarja felkelteni az anekdota-pályázat 1927 karácsonyán.

Az irodalom alakításának legfőbb eszköze azonban a kritika. Kuncz bátor és elvi kritikusként indult — még a *Nyugat*ban, a háború előtt, s bár szigorúsága azóta felengedett, az *Ellenzék* kritikáiban a *Nyugat* európai színvonalát képviseli; liberális bírálatot ad, de megköveteli a színvonalat. A kritikát hivatásnak tekinti; már idézett Gyulai-cikkében állapítja meg: „Mi kell ahhoz, hogy valaki jó kritikus legyen? Elsősorban judicium és műveltség mindenestre, de nem másodrendű tulajdonságai egyfelől a morális rátermettség, másfelől a művészi élményeknek, a művészi alkotásoknak átérezni tudása.“ Ezeket az elveket érvényesíti bírálaiban, s követeli meg munkatársaitól is. A rangos kritika igényében — hasonlóan a háború utáni *Nyugat* gyakorlatához — elsősorban magukkal az írókkal írat bírálatot. Az *Ellenzék* mellékletének leggyakrabban szereplő kritikusi, Áprily, Tompa, Reményik, Molter, Makkai, Berde, Kádár Imre, Tabéry, Jancsó Béla — és maga Kuncz Aladár. Az irodalmi termés minden jelentősebb darabjáról cikket közöl, sokszor többhasábos, elemző kritikát. Számos író tőle maga helyez el az irodalom térképén, bírál és bátorít. Így tőle olvashatjuk Áprily költészetének azóta is érvényes, átfogó értékelését; azt az esszé, melyben az erdélyi költő egyéniségét elemzi, szimbolizmusát mutatja ki, s megkeresi helyét a *Nyugat* mestereinek stílári környezetében (1926. április 4). Máskor Szentimrei, Ligeti verseiről, Gyallay, Berde és Nagy Dániel prózájáról ír, portrént szentel Bánffynak és a fiatalon meghalt Sipos Domokosnak.

Romániában ekkor nincsenek is hivatásos magyar kritikusok: a bírálatot irodalomtörténészek: Kristóf György, György Lajos vagy maguk az írók művelik. Kristóf és György, a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Irodalmi Szemle* kritikusi konzervatív elveket követnek, a magyarországi akadémizmus szellemét ültetik át Erdélybe, a nemzeti jelleget és a hagyományok követését kéri számon a megjelenő művektől. A baloldali kritika még nem bontakozott ki, a marxista irodalomszemlélet csak a *Korunkban*, ott is főként Gaál Gábor szerkesztésének időszakától, kap majd szerepet. A liberális, *Nyugat* típusú bírálatot az *Ellenzék* írói képviselik. Az egymást bíráló írók azonban baráti méltatássá szokták szelidíteni a kritikát, ez történik az *Ellenzék*nél, s később az *Erdélyi Helikon*ban is. Kuncz elégedetlen a bírálatok lanyhaságával, maga mutat példát, mikor néhány könyvnek — például Nagy Dániel *Cirkusz* című regényének — szigorú és elemző kritikájára vállalkozik. A műfaj hitelesséért mások is megküzdnek: Reményik Sándor és Tompa László kemény és hatékony bírálatot követel, Berde Mária gyakorolja is ezt egy gyenge verseskötet kapcsán. Úgy tűnik, hogy sikerül meghonosítani a valódi bírálatot. Sőt élénk vitákat is kavarnak az irodalmi élet jelenségei: vita fogadja a történelmi elbeszélés-pályázatot, vita folyik az irodalmi regionalizmusról, az írói egységről és más kérdésekről. Ahogy azonban a polgári liberális irodalom köre, a *Helikon* kialakul, a kritikai szellem sorvadni kezd: az egység eszménye, a baráti kapcsolatok lefekeznek a bátorságra kapó irodalomkritikát.

Kuncz minden eszközt megragad, hogy az *Ellenzék* íróit igényességre tanítsa: cikkei, világirodalmi eseményeket ismertető írásai finom diplomáciával lopják be

eszméit a köztudatba. Hasonló szerepet tölt be levelezése. A lap munkatársai gyakran távoli kisvárosokból küldik kéziratokat, a levelek őket biztatják, nekik adnak ötletes tanácsokat. Ugyancsak a „színvonalpolitikát“ szolgálják azok az írások, melyek a közönséget igazítják el irodalmi kérdésekben, próbálják megrajzolni az ideális olvasó arculatát. Kuncz irodalomszociológusi érzékkel fordul a közönséghez: tudja, hogy az irodalom nem önmagáért létezik, s nem nélkülözheti az olvasók várakozását, véleményét, rokonszenvét. Ezért indít olcsó könyvakciót az újság előfizetőinek, s ezért vesz részt Janovics Jenővel együtt az „írói olimpiászok“ megrendezésében. 1923 telén három város írói versengenek a Janovics felajánlotta serlegért. Nagyváradot Gulácsy és Tabéry jelenetei, a *Kobra* és *A kolozsvári bál*, Marosvásárhelyt Molter, Osvát, Tompa, Berde Mária, Aradot pedig Szombati-Szabó, Franyó és Nagy Dániel írásai képviselik. Az „olimpiász“ műsorát sorra közli az *Ellenzék*. A díjat Marosvásárhely nyeri, s jutalomban részesül Szombati-Szabó verse, Tabéry jelenete. (Az irodalomszervezésnek kezdetleges módja az ilyen „akadályverseny“, az első időkben mégis minden eszköz megfelelő: fel kell ébreszteni a közönség érdeklődését.)

A szervező munka igyekezetében foglalkozik a kolozsvári magyar színház problémáival. A színháztól éppúgy magasrendű művészi teljesítményt vár, mint az irodalomtól. „A kolozsvári Magyar Színháztól azt vártuk — írja *Irodalmi Naplójában* bírálat és kívánság gyanánt —, hogy ne csak a közönség átlagos ízlését elégítse ki, hanem neveljen, irányítson is, s mintegy reprezentálja a magyar színjátszás es drámaírás magas színvonalát. Azt is vártuk tőle, hogy az új darabok bemutatása mellett állandóan ébren tartsa az európai és magyar drámaírás klasszikus értékei iránt a figyelmet, s otthona legyen a még kezdetén levő magyar erdélyi drámatermésnek“ (*Páosztortűz*, 1927. 237). E várakozás szellemében támogatja Janovics drámapályázatát, s bírálja a győztes Gulácsy-darab szegényes színrevitelét (1925. március 19). A színházi kultúra fellendítése végett tesz javaslatot magyar kamaraszínház alapítására (*Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1925. 155—158), szervezi meg az *Ellenzék* színházi ankétját 1926 áprilisában, és a színészek megbecsülése érdekében írja portrévázatait Szentgyörgyi Istvánról és Várady Miklósról. Rovatában mindegyik társművészet fórumot talál: gyakran közöl cikkeket a hazai zenéről, 1927 decemberében pedig a képzőművészetről indít érdekes vitát.

Kuncz törekvései irodalmi önállóságra irányulnak. Ebben egyetért Kós Károllyal, Szentimreivel, Tabéryval, Kádárral — a „transzilvanizmus“ hirdetőivel. Ezért adja közre azokat az írásokat, melyek az erdélyi hagyományt kutatják, elevenítik fel. Így kerül sor a történelmi pályázatokra s azokra a tanulmányokra, eszszékre, melyek a régi Erdélyt idézik vagy az erdélyi hagyomány hőseiről adnak arcképvázlatot. Az *Ellenzék* irodalmi rovata külön számban adózik Apáczai Csere János (1925) és Kemény Zsigmond emlékének (1923). Több írás foglalkozik Hermányi Dienessel, Wesselényivel, Peteleivel; sorozatosan jelennek meg Pálffy Jánosnak a Bach-korszakban írt emlékezései; Bitay Árpád, Kelemen Lajos, György Lajos, Rass Károly tanulmányai, Buday Árpád és Bíró Vencel *Középkori Erdély* című cikksorozata (1923) a régi Erdély életét rajzolják meg; Gyalui Farkas portrégyűjteménye, *A régi Kolozsvár* (1926—1927) pedig a századvégi Erdély nevezetes alakjait, Éjszaki Károlyt, Purjesz Zsigmondot, Peteleit, Bródyt, a régi szerkesztőségeket és irodalmi társaságokat mutatja be. Több tanulmány a fejedelmi korszak nemzetiségi kapcsolatait, a magyar—román közeledés történelmi példáit ismerteti.

Kuncz becsüli a hagyományokat, pártolja az irodalmi önállóságot, de szemben az „erdélyiség“ túlzóival elveti az „extra Transylvaniam“ mítoszát, tiltakozik a provincializmus ellen. Kaput akar tární a magyar irodalom, a román irodalomra

és a nagyvilág felé. Ezért kívánja, hogy Erdély befogadja és értékesítse a modern magyar irodalom, a *Nyugat* esztétikáját, törekvéseit és újításait. Amikor Ravasz László a *Nyugat*-hatástól óv s Arany hagyományának egyoldalú követésére buzdít, erélyesen száll szembe vele, s az új irodalom számára a *Nyugat* példájának követését írja elő (1925. március 9). Áprily-tanulmányában hangsúlyozza: „Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula és a holtak nélkül a mai erdélyi líra el sem képzelhető. Fontos ezt megállapítanunk akkor, amikor az erdélyi lírának általános magyar irodalomtörténeti jelentőségét keressük.“ Visszatartja azt a konzervatív koncepciót, mely az erdélyi lírát szembe szeretné állítani az irodalmi forradalommal, és Áprilyékát Ady ellen készül kijátszani: „Az erdélyi lírát tehát nem szabad úgy felfognunk, mintha ez a háború előtt meginduló új magyar lírával szemben egy újabb mozzanatot, egy újabb előrelépést jelentene. Ezt a két költészetet nem lehet egymással szembeállítani, egyiket a másik előnyére vagy hátrányára kijátszani.“ A nyugatosokat az erdélyi magyar irodalom ösztönző mestereinek tekintti, ezért juttat oly nagy szerepet s helyet nekik az irodalmi melléklet lapjain.

Mielőtt átvette a rovat szerkesztését, a lap főként a hazai konzervativizmus íróit közölte: Tormay Ceciliát, Komáromi Jánost, Surányi Miklóst. Kuncz viszont hamarosan a *Nyugat* íróival tölti meg a mellékletet. Levelezése Móriczzal, Babits-csal, Kosztolányival, Krúdyval, Gellért Oszkárral nemcsak a barátságot ápolja, hanem szervező munka is. Kéziratokat kér, felolvasóutakat szervez, a *Nyugat* romániai terjesztését szeretné lehetővé tenni. Ő kalauzolja az 1926-ban Kolozsvárra látogató Móriczot, s ismerteti össze román írókkal, például Corneliu Codarceával. Gyakran váit levelet az emigrációban élő Hatvany Lajossal; Hunyadyval és Gaál Gáborral közösen írnak neki, azt szeretnék, ha Kolozsvárt telepedne le (Levelei Hatvany Lajoshoz. MTA Kézirattára).

Az *Ellenzék* melléklete folyamatosan közli a nyugatosok írásait: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szép Ernő, Somlyó Zoltán, Török Sophie, Oláh Gábor verseit, Móricz, Krúdy, Laczkó, Karinthy, Tersánszky elbeszéléseit, Schöpfung, Laczkó, Kárpáti Aurél kritikai cikkeit. Folytatásos formában jelenteti meg Móricz *Pillangó* (1926), Kosztolányi *Pacsirta* (1923) és Karinthy *Kötéltánc* (1923) című regényét. Gyakran szerepelteti az irodalmi baloldalt: Nagy Lajos és Révész Béla novelláit, Lányi Sarolta Moszkvából küldött verseit. Talán nem kell hangsúlyoznunk, milyen szerkesztői bátorságról vall a Szovjetunióból érkező anyag publikálása akkor, amikor a burzsoá sajtó egyöntetűen szovjetellenes rágalmaktól harsogott.

A melléklet széles körből válogat. Kuncz hűséggel idézi fel mestereit: most folytatja Gyulai Pál levelezésének megismertetését, amit kezdő irodalomtörténész-ként a *Nyugat*-ban kezdett. Ezúttal Gyulai és Csengery Antal levelezéséből válogat (1923. november 26). Közli Riedl Frigyes akkoriban megjelenő posztumusz Petőfi-könyvének egyik részletét, és azt az 1919 áprilisiában elhangzott kiadatlan egyetemi előadását, melyben Ady költészetét értékelte (1923. december 9. és 1925. január 5). Szerepelteti Heltai, Tömörkény, Gárdonyi, Cholnoky László, Móra és csehszlovákiai, jugoszláviai magyar írók írásait. Korán felismeri a fiatal nemzedék rangját: a húszas évek közepétől közli Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Fedor József, Sárközi György, Pap Károly, Kodolányi János, Komlós Aladár és Illés Endre műveit. József Attila verseit többször is olvashatjuk, maga a költő meleg ajánlósorokat kap a lapban: „Budapesten élő székely származású poéta. A legfiatalabb — húszéves — nemzedék egyik legtehetségesebb tagja.“ (1928. január 30.)

Az *Ellenzék* számos esetben szentel ismertetést, portrévázlatot a haladó magyar irodalomnak. Különösen Kuncz foglalkozik a nyugatosokkal: 1923-ban *Magyar Fejek* címmel portrésorozatban mutatja be Kosztolányit, Móriczot, Karinthyt. Más-kor Osvát Ernő szerkesztői útját rajzolja meg, Adyra emlékezik, közli azt a levelet, melyet Thomas Mann a *Véres költő* németországi megjelenése alkalmából Kosztolányinak írt. Portréiban már ismeretes esszéista erényei öltenek testet: az alkotó fejlődést kíséri nyomon, az egyéniség legfőbb jellemzőit igyekszik megragadni. Nem elégszik meg a felületes ismertetéssel: a Karinthy-esszé például meggyőzően mutatja ki a modell világának tragikus elemeit, a humoros írások mélyén rejtőző komoly mondanivalót.

Kuncz köteletségének érzi, hogy kaput nyisson a román, a szász és a külföldi irodalmak elé. Melléklete azzal akarja szolgálni a közeledés ügyét, hogy jó fordításokban teszi hozzáférhetővé a klasszikus és kortársi román irodalmat: Eminescu, Caragiale, Brătescu-Voinești, Agârbiceanu, Gârleanu, Sadoveanu, Isac, Rebreanu, Crainic és Blaga műveit. A szászok: Meschendörfer, Zillich, Hajek, Folberth, Kloess is szerepet kapnak, sőt 1928-ban külön szám mutatja be írásaikat. A világirodalmi szerzők szerepeltetése és ismertetése a színvonalpolitika szolgálataiban áll. Klasszikusok és modernek egyformán feltűnnek a lapban, főként azok, akik a *Nyugat* körében is népszerűek. A francia irodalmat France, Barbusse, Proust, Jammes, Maeterlinck, Maupassant, Mac Orlan, Colette, az angolt Conrad, Wilde, Wells, Galsworthy, az amerikai Poe, Mark Twain, a németet Hauptmann, George, Rilke, Kerr, Hesse, az orosz Turgenev, Gorkij, Kuprin, Bunyin képviseli, de szerepel Knut Hamsun, Sigrid Undset, Ibanez, Pirandello, Deledda, Reymont és Tagore is. Világirodalmi témákról Molter, Lakatos, Berde Mária ír. Az *Ellenzék* gazdag tájékoztatást ad, Thomas Mann, Rilke, George, Toller, Iwan Goll, Valéry, Rolland, Gide, Marinetti, Pirandello, D'Annunzio, Panait Istrati, Reymont, Jacobsen, Gorkij, Leonyid Leonov műveit ismerteti. E névsorok is szemléltetik, hogy Kuncz igyekszik lépést tartani az európai irodalom modern jelenségeivel.

A világirodalom ismertetésére gyakran ő maga is vállalkozik. Több cikket szentel Lev Tolsztoj életének és műveinek, melyek a fogság óta kedves olvasmányai; gyakran cikkezik francia mestereiről: Renanról, Anatole France-ról, Romain Rolland-ról. Apró írásokban követi a külföldi irodalmak — főként a francia — eseményeit. Ezek gyakran az irodalmi élet, írók és olvasók közötti kapcsolat normáit fejtegetik: nemcsak tájékoztatásra valók, hanem igények felkeltésére, magatartás-formák terjesztésére is.

Érdekes, hogy az *Ellenzék* milyen elfogulatlanul foglalkozik a szovjet kultúrával. Amikor Magyarországon tilos a szovjet irodalom és művészet, Kuncz rovata elismeréssel nyilatkozik Gorkij és Leonov műveiről, lelkes beszámolókat közöl Tairrov és Meyerhold rendezéséről, Nyemirovics-Dancsenko színházáról (1924. szeptember 15., 1925. október 10. és 19).

Az *Ellenzék* irodalmi melléklete Kuncz szerkesztésében jelentős feladatokat vállalt és oldott meg. Munkája nyomán emelkedett az irodalom művészi és világnézeti színvonala, kialakult valamelyes egység a szétszórt törekvések között, a közvélemény megismerte a *Nyugat* eredményeit, erősödtek a román írókkal való kapcsolatok, tágult a világirodalmi látóhatár. Kuncz rovata kedvező feltételeket teremtett a további fejlődés számára: eszméket terjesztett, igényességre nevelte az írókat és a közönséget. Megért a további tervek ideje, de ezeket már nem egy napilapnak kellett megvalósítania.

Újabb adatok egy négyszázéves perről

Dávid Ferenc elítéltetése

A reformáció nemcsak a polgárság első rohama volt a feudalizmus kötöttségei és intézményei ellen, hanem az ókori klasszicizmus lehányatlása után a racionalizmus első tudatos érvényesülésének időszaka is. A XVI. századi erdélyi reformációnak — melynek hullámai éppen 400 évvel ezelőtt csaptak a legmagasabbra — egyik főjellegzetessége abban állt, hogy megelőzve a felvilágosodást, vallási kérdésekben tudott és mert szabadon, a logika törvényeinek megfelelően gondolkodni és az a mélységes, bizonyos fokig ellentmondásos meggyőződés hatotta át, hogy a ráció és a hit kibékíthető egymással. Racionalizmusának volt azonban egy kétségbevonhatatlan mércéje: a biblia, amely a fékező, a korlátokat szabó erő szerepét töltötte be. Ugyanakkor külföldön tanuló hazai képviselői és az idesereglett idegen reformátorok révén magába sűríti az egész európai — német, svájci, francia, lengyel — reformáció balszárnyát, és Blandrata, Paruta, Stancaró meg Socinus révén az olasz szabad gondolkodók eredményeit.

Az erdélyi reformáció balszárnyának, az antitrinitarizmusnak racionalizmusa azonban nemcsak erénye volt, hanem szinte tragédiája is lett. Valahogy kinőtt saját korából és olyan téren szállt sikra, ahol az igazság fölött nem a tudományos tételek, hanem a közvélemény, az ország politikai vezetői döntöttek. A dogmák évezredes légkörét és erkölcsét magába szívó XVI. század „kis embere” számára a racionalizmus végkövetkeztetései lényegében irracionális, elfogadhatatlan, lázító eretnokségeknek, istenkáromlásoknak tűntek.

A hagyomány és az új tanok közötti ijesztő szakadék nemcsak az újonnan keletkezett felekezetek között, hanem azokon belül is ellentétekre, viszályokra, özszeütközésekre vezetett. Ezeknek kirobbanását, felszínre kerülését nagymértékben elősegítette az a politikai helyzet, amelybe Erdély a XVI. század nyolcadik évtizedében került. Ekkor érkezett el ide az ellenreformáció szele és a Báthoriak, ha nyíltan nem is, titokban a visszahatás szolgálatában állottak, és támogatták annak elszánt harcosait, a jezsuitákat. A belső ellentmondások, az új erőhatások megingatták Dávid Ferenc helyzetét és előkészítették azt a pert, amely nemcsak tanításait ítélte el, hanem életétől is megfosztotta.

A per forrásai és egy eddig ismeretlen jelentés

Az erdélyi reformáció egyik fontos mozzanatával, Dávid Ferenc perével foglalkozva, nem célunk felidézni a XVI. század vallásos vitáktól túlfutótt légkörét, sem egyik vagy másik fél tanításait, eszméit igazolni vagy elmarasztalni nem akarjuk. De nem térhetünk ki annak elismerése elől, hogy az akkori harc része az emberiség és a mi szűkebb hazánk történetének, tisztítás és alapozás volt, amely a múlt megkötöttségei ellen küzdve a jövő perspektíváját villantotta fel. A történeti távlatból az egykori szereplők elszíntelenednek, ellentéteik elmosódnak, de a kor előírta szerepük erkölcsi, politikai, filozófiai tartalmának értékelése a manák is feladata.

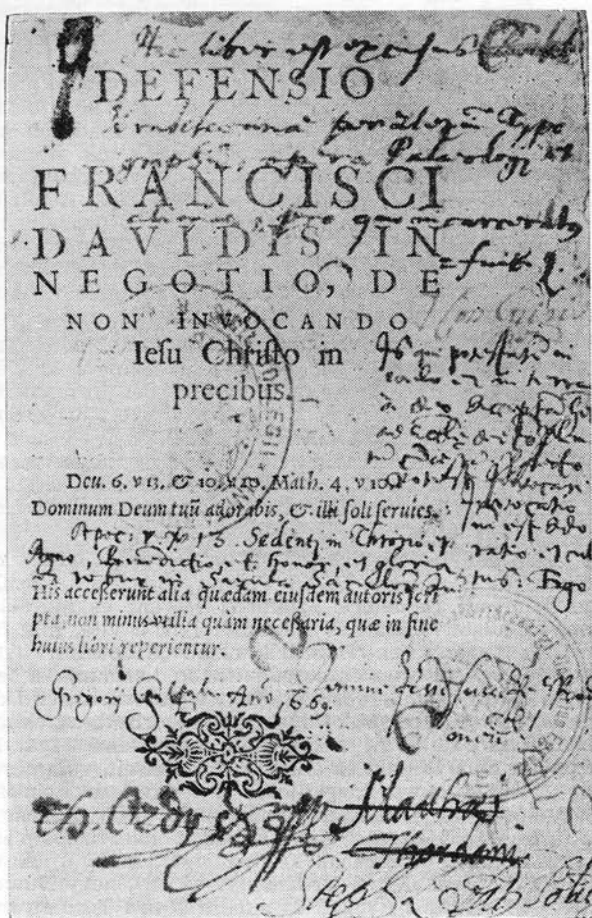
A történeti tények röviden a következők: Dávid Ferenc reformátori tevékenységét János Zsigmond halála után is tovább folytatja, most azonban barátai és hívei nem tartanak mind vele, sőt vallási kérdésekben összeütközik saját felekezetének jeles képviselőjével, a fejedelem orvosával, az Európa-szerte ismert reformátorral, egykori mesterével, Blandrata Györggyel. A fejedelem, Báthori Kristóf, 1579 áprilisában Tordára országgyűlést hív össze, amely nemcsak hitújítással vádolja Dávid Ferencet, hanem fegyveres őrizet alá is helyezi és elhatározza, hogy június 1-én

Gyulafehérváron újabb országgyűlés hoz majd ítéletet az „újító“ felett. A kitűzött időben a pert le is folytatták. Dávid Ferenc ellen a végleges ítéletet ugyan nem mondták ki, de a fejedelem foglyának nyilvánították, Déva várába zárták és ott még az év november 15-én meghalt.

Pere és halála egész Európában felháborodást és tiltakozást váltott ki, és akkor jelentek meg azok a könyvek, véd- és vádiratok, melyek e történeti per legfontosabb forrásait tartalmazták. Az eddig ismert forrásokat a történetkutatás négy csoportba sorozza: az első csoportba tartozik a két kiadást is megért *Defensio Francisci Davidis*. Az első kiadás 1581-ben Bázelen, a második a következő évben ismeretlen helyen jelent meg. A könyv Palaeológus, Glirius és Dávid fia, Ferenc műve. Benne tulajdonképpen négy, jellegénél és tartalmánál fogva különböző írás van: Dávid Ferenc és Faustus Socinus vitája, a lengyel községek ítélete, ennek Palaeologus írta cáfolata. Az utóbbiban *Epistola Fratrum Transilvanorum* című rövid írás van, mely valószínűleg Dávid Ferenc vejétől, a kolozsvári tanácsjegyzőtől, Trauzner Lukácstól származott, és a per lefolyását beszéli el. Ez szolgált alapul Bod Péter és Jakab Elek e kérdést tárgyaló történeti művének. A második kiadás még Dávid Ferenc egyik rövid teológiai művét is tartalmazza.

A második csoport Faustus Socinus olasz származású, de Lengyelországban működő reformátor kéziratát öleli fel. Ez tulajdonképpen válasz az előbbire, és szerzője az ellen a vád ellen védekezik, mintha köze lett volna Dávid Ferenc elítéléséhez. A harmadik csoport a kolozsvári pap, Basilus István levelezése; a negyedik Kolozsvár jegyző- és számadáskönyveit foglalja magában. Az eddigi történetkutatás e forrásokra támaszkodva gyakran éppen ellentétes szempontokból írta meg Dávid Ferenc perét. Ennek ellenére nem érthetünk egyet a XVI. századi erdélyi reformáció neves kutatójának, Pirnát Antalnak azzal a megállapításával, hogy „az unitárius egyháztörténetírők szemében Dávid Krisztushoz hasonlóan ártatlan vértanú volt, a más hitűek szerint maga a megtestesült ördög“ (*Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren*. Budapest, 1961. 161). Állításának megdönthetetlen cáfolatát adja a haladó erdélyi tudós Bod Péter, aki *Historia Unitariorum in Transylvania* (Lugduni Batavorum, 1781) című művében református létére leplezetlen melegséggel és együttérzéssel ír a vád alatt álló unitárius Dávid Ferencről.

A négy forráscsoport mellé most új anyag került felszínre. Leleszi Jánosnak,

II. kiadása
Dávid Ferenc Védelmének

a Báthoriak által Erdélybe befogadott jezsuiták vezetőjének a perről Rómába küldött jelentése. Noha a levélformában írt jelentés a történetkutatásban már csaknem négy évtizede felbukkant, kiadására csak most került sor abban az értékes dokumentum-gyűjteményben, melyet Lukács László és Polgár László több kötetben 1959 óta Rómában tett közzé és a jezsuiták magyarországi okmányait foglalja magába. A gyűjtemény értékes adatokat tartalmaz a XVI. és XVII. századi Erdély történetére vonatkozóan is.

A per előzményei

Ahhoz, hogy értékelni tudjuk ennek az új forrásnak igazi jelentőségét, rá kell mutatnunk azokra az előzményekre, amelyek Dávid Ferenc *iudicium*ához vezettek.

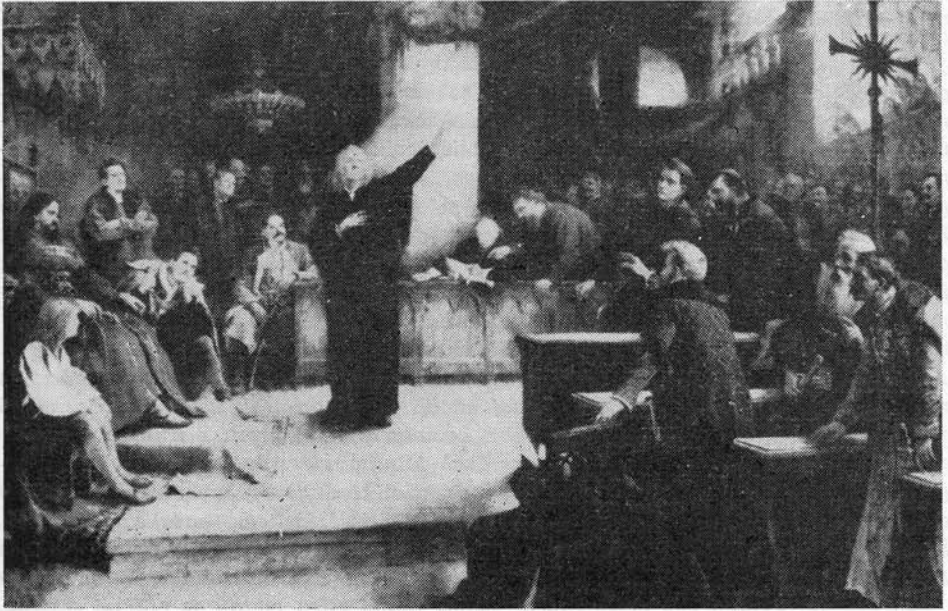
1568 január első felében a tordai országgyűlés kihirdette a vallásszabadságot. Az új eszmékre és gondolatokra olyan érzékeny korszakban, mint amilyen a XVI. század második felé volt, ez a szabadság szinte nap mint nap új tanításokat, eszméket szült. Nemcsak a papok, hanem a világiak között is napirenden voltak a disputák, amelyek a paraszti és a városi dolgozó rétegekben gyakran „nem kívánatos” társadalmi gondolatokat ébresztettek, belső zavarokat és forrongásokat támasztottak. Ezért már a János Zsigmond idejében, 1571 január 6-a és 14-e között tartott országgyűlés a kialakult és befogadott vallások védelmében határozatot hozott, mely szerint „ha valamely minister criminalis excessusban találatik, azt a superintendense megítélhesse, minden funkciójától priválhassa, azután az országból kiűzetessék”. A következő országgyűlések felújítják és folyton szigorítják az innováció-ellenes határozatokat, sőt ún. „innovációs perekre” is sor kerül. Az évtized közepén, a háromság tagadásának logikus következményeként, az antitrinitáriusok között heves vita keletkezett Krisztus imádásának kérdésében. Két csoport, az *adoramus* és a *non adoramus* hívei állottak szemben egymással. Az előbbinek a Serveto és Socinus krisztológiáját valló Blandrata, az utóbbinak a Krisztus imádását tagadó Dávid Ferenc volt a vezetője. A fejedelem és természetesen a trinitáriusok minden csoportja kárhozatos újításnak, innovációnak, újabb eretnekségnek tartotta Dávid Ferencnek ezt a tanítását. Blandrata, aki jól ismerte a fejedelmi udvar megváltozott légkörét és az Európa-szerte fúvó új szeleket, azonnal átlátta ennek veszedelmes voltát, és igyekezett az egész vitát úgy elintézni, hogy az nagyobb vihart ne kavarjon fel.

Dávid Ferenc, nem akarván megszegni a törvényes kereteket, Blandrata beleegyezésével 1568 márciusában Tordán zsinatot tartott. A zsinat több hitelvi kérdés mellett elfogadta Sommernek már régóta hirdetett elvét, az ún. *communis profetiát*. Ennek alapján minden pap jogot nyert arra, hogy véleményét a zsinatok által még nem szabályozott bármilyen vallásos kérdésben kifejtse. A valóságban a *communis profetia* elve az innovációs törvény megkerülése volt, és utat nyitott a további hitviták számára. Am a másik fél sem maradt tétlen, és az 1568 áprilisában Kolozsváron tartott országgyűlés ismét felújítja az innovációs törvényt, sőt külön bizottságot létesít a rendelkezések ellenőrzésére.

Közben Kolozsvárt anyagi természetű ellentétek támadnak az antitrinitáriusok között, és Blandrata Dávid Ferenc ellenzékét, köztük az Itáliában tanult tehetséges Hunyadi Demetert, Szakmári Istvánt és másokat igyekszik megnyerni. A két csoport között azonban és írásban folyik a vita, míg Blandrata, talán a békés kibontakozás reményében, Bázalból meghívja honfitársát, Faustus Socinust, hogy lehetőleg megbeszéléseken és magánvitákon tisztázzák a felmerült hittani kérdéseket. Socinus 1578 novemberében érkezett Kolozsvárra, és Dávid Ferenc vendége volt a következő év márciusáig, vagyis Dávid őrizetbevételéig. De kétségtelen, Socinus egyúttal Blandrata és rajta keresztül a fejedelmi udvar informátora is volt. Megegyezni azonban nem tudtak, és ezért Dávid téziseit, valamint Socinusnak ezekre adott válaszait döntés végett megküldték a lengyel antitrinitáriusoknak. Közben a két csoport között az ellentétek elmélyültek. 1579. február 28-án a tordai zsinat elutasította a Dávid Ferenc ellen felhozott innovációs vádat. Blandrata most már nem nyugszik meg, ellenakciót kezdeményez, majd újítás címen vádat emel a fejedelemnél Dávid ellen. Ennek eredménye az lett, hogy Dávidot eltiltják a templomi szolgálattól, őrizet alá helyezik, és április 26-ára Tordára országgyűlést hirdetnek, amelyre Dávid Ferencet mint vádlottat idézik meg. A kolozsvári tanács és Dávid hívei küldöttségek és ajándékok útján elérik az ítélet elhalasztását a következő, június elsejére, Gyulafehérvárra meghirdetett országgyűlésig.

Leleszi jelentése az események ismertetését a tordai országgyűléssel kezdi. Jelentése új fényt vet a per indokaira, és fellebbenti a fátylat a kulisszák mögötti tárgyalásokról. Az eddigi történeti kutatás a per hitvita-jellegét hangsúlyozta, és úgy tüntette fel, mint a két szembenálló fél, Blandrata és Dávid Ferenc vallási harcat. Ugyanakkor a fejedelmet olyan elfogulatlan bírónak ábrázolta, akit csak az igazság érdekel. De helyesen jegyzi meg idézett tanulmányában Pirnát, hogy „a fejedelmet egyáltalán nem érdekelte, melyik részen van az igazság és Blandrata nézeteinek sem tulajdonított jelentőséget“. Őt nem a szőnyegre került hitelvek foglalkoztatják, hanem az a szándéka, miként lehetne a reformáció legszélsőségesebb, ezért a legveszedelmesebb ágát visszaszorítani. A jelentés tükrében a szembenálló két fél lényegében eszköz, akik elfogultságukban észre sem veszik, hogy bizonyos célok érdekében tudatosan irányított bábozók csupán.

Ilyen körülmények között Blandrata úgy viselkedik, mint jó diplomata. Meg van győződve, hogy a fejedelmi indulat megnyihetése áldozatot követel. Ezt csak Dávid Ferenc hozhatja meg, ha lemond makacsul védett újításáról. A modern történetírás

Körösfői Kriesch Aladár: A tordai országgyűlés, 1568

arra az eredményre jutott, hogy a reformáció három — vallási, politikai és gazdasági — tényező folytonos összefonódásában, váltakozásában, és egyik vagy másik tényező dominációjában nyilvánult meg. Blandrata jól megértette, hogy pillanatnyilag a politikai tényező kerül előtérbe. Dávid viszont mint meggyőződéséhez görcsösen ragaszkodó, lelkiismeretének tisztaságát mindennél többre becsülő, a vértanúságot is vállaló reformátor, e tényezők váltakozását nem tudta felfogni, és számára csak a hitelvi megfontolások voltak fontosak.

A gyulafehérvári országgyűlés e jelentés tükrében már nem hitvita, hanem életbevágó, előre megrendezett politikai per, amelyen már a tárgyalás előtt megvan a döntés, és a vádlott kivételével talán mindenki csupán előre betanult szerepét játssza. A tordai és a gyulafehérvári országgyűlések fontos mérőföldkövei annak az ellenreformációs törekvésnek, amely a Báthoriak és a jezsuiták vezetésével már a század nyolcadik évtizedének elején megkezdődött. Míg azonban a tordai inkább az erők összemérését, a gyulafehérvári az erőegyensúly teljes megbomlását, az ellenreformáció első nyílt győzelmét jelentette Erdélyben.

Leleszi jelentése bepillantást enged a kulisszák mögé. Nyíltan beszél arról az ügyes és feltétlenül sikeres taktikáról, melyet a katolikusok a tordai országgyűlésen alkalmaztak. Nem hallgatja el azokat a fejedelem előtt felhozott érveket, amelyekkel a kimenetelében ellenőrizhetetlen hitvita engedélyezéséről beszéli le a fejedelmet, és egyetlen napirendi ponttá annak eldöntését teszi, vajon Dávid Ferenc újtó-e, vajon megsértette-e az idevonatkozó országgyűlési határozatokat. A fejedelemmel folytatott megbeszélések alapján sikerült olyan légkört kialakítani, amely a vádlott védelmét lehetetlenné tette és legbátrabb híveit is megfélemlítette. Egészen leleplező erejű a fejedelemnek a per módozatára vonatkozó írásbeli közlése: ez mindennél jobban bizonyítja a per megrendezett jellegét. Ugyanakkor a jelentés értékes adatokat szolgáltat Kolozsvár történetére vonatkozóan is (a Farkas utcai templom visszavétele). Szinte természetes, hogy a Rómába küldött levél nev szerint csak a főszereplőket; Dávidot, Blandratát, a fejedelmet és azokat említi, akik a jelentéstevőnek segítségére voltak. Más forrásokból tudjuk azonban, hogy a kancellár Kendi Sándor, Dávid Ferencnek erélyesen közbelépő veje pedig Trauzner Lukács volt.

Az alábbiakban az említett kiadvány alapján (*Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis*, Romae, 1965. II. 353—357.) magyar fordításban közöljük Leleszi levelét:

1. Amikor Gyulafehérvárról az országgyűlésre, Tordára utaztam, a Nagyságos Fejedelem a karok és a rendek előtt többek között Dávid Ferenc új hittételeiről és eretnekségeiről panaszkodott. Miután sokáig mindent alaposan meghánytatva vetettek, miképpen lehetne a kérdésben a legjobban dönteni, a nemesség azt határozta, hogy a Fejedelem ebben az ügyben ne ragadtassa magát semmiféle meg gondolatlan cselekedetre, hanem alaposan megfontolva, az összes világi és egyházi bírák tanácsának kikérésével intézkedjék ez ügyben, s ezalatt Dávid Ferencet őrizet alatt tartásák. D. Ferenc, bízva korábbi hitvitáiban és a nemességben, amelyről az volt a felfogás, hogy az ő oldalán áll, nem félt egyáltalán. Mihelyt azonban köztudomásúvá vált, miszerint a fejedelemnek a szándéka valóban az, hogy a Krisztust káromló nézeteket kiirtsa, kevesen voltak olyanok, akik vele szembeszálltak volna. A főnemesek közül ebben a helyzetben már senki sem támogatta D. Ferencet, a nemesek közül pedig nyolcan, vagy legfeljebb tízen tartottak vele. Ezek is, mivel úgy látták, hogy a Fejedelem szándéka komoly, nem akartak elszántan és megalkuvás nélkül szembeszállni az ő akaratával. Minthogy észrevették, hogy az országgyűlésen a jelenlevő katolikusok száma rendszerint kicsiny, törvénybe akarták iktatni az ország nevében az eretnekség elfogadását, de intézkedtem (intézkedés történt), hogy ha csak egyetlen katolikus lenne is jelen, az azonnal tiltakozzék. A gyűlésen négy előkelő katolikus nemes volt, akiket én szüntelenül biztattam, hogy bátran tiltakozzanak. Velünk egy véleményen, vagyis Dávid ellen voltak az erdélyi szászok, mert mint buzgó lutheránusok erősen haragudtak Dávid Ferencre. Ennél fogva mi helyt egyetlen katolikus tiltakozni kezdett, őt követve az egész szász nemzetség — amely az erdélyi állam egyharmad részét teszi ki — tiltakozásként felállt. Emiatt azután az országgyűlésen. D. Ferenc érdekében követői semmit elérni nem tudtak. Ennél fogva az a határozat hozatott, mely szerint június elsejére hívjanak össze országgyűlést Gyulafehérvárra, arra Dávid Ferencet tizenkét papjával együtt idézzék meg; ha a nemesek közül egyesek az ő pártját akarnák fogni, megjelenhetnek és ügyét szabadon védelmezhetik. A Fejedelem hívjon meg a szászok közül tizenkét papot, mert az országban ennyi a szász városok száma; ugyanannyit a magyarok közül, közben azonban D. Ferenc őrizetét erősítsék meg a Fejedelem darabontjaival. Dávid pártján levő nemesek határozottan követelték, hogy D. Ferenc legalább a gyűlés megtartásáig maradjon szabadon, ígét hirdethessen stb. Elérni mégsem tudtak semmit, ellenkezőleg, Dávidot húsz darabontra bizták, azzal a meghagyással, hogy mindenkit tartsanak távol a vele való találkozástól. Így erős őrizet alatt Ko-

lozsvárra küldték saját házába. Blandrata György az országgyűlésen Dávid Ferenc hivataltársával, név szerint Istvánnal, a kolozsvári magyar pappal és iskolaigazgatóval nyilvános vallomást tettek arról, hogy ők sosem voltak D. Ferenc véleményén, és mihelyt alkalmuk lesz, D. Ferenc tanításának új voltát latin, német és magyar írások alapján részletesen be fogják bizonyítani. Ezzel a tordai országgyűlés véget ért. Mindezek a húsvét utáni első és második héten történtek.

2. Éppen távozni készültem Tordáról, amikor a Nagyságos Fejedelem magához hivattott és mintegy hat órát vagy még ennél is több ideig mindenről elbeszélgettünk egymással. Átadta nekem D. Ferenc téziseit azzal, hogy azokat a Szentírásból vett helyekkel röviden cáfoljam meg. Közben arra is felhatalmazott, hogy ha akarok utazom Kolozsvárra és nézzem meg a Társaság kollégiuma számára kijelölt és átadott helyet. Mivel a sok szinte nap mint nap tartott prédikációtól nagyon kifáradtam, szívesen elfogadtam, amit Nagysága ajánlott. Távozásomkor igen komoly formában arra hívtam fel Nagysága figyelmét, nehogy hitvitát engedélyezzen. Miért kellene azt megvitatni, ami fölött közülünk senkinek sincsen semmi kétsége? Ki kételkedhetnék abban, hogy Krisztust imádni kell? Ki ne tudná hogy ő az örök élet adója? Különbben is ezt tanítja az egész keresztény világ, nemcsak a pápisták, akiket ők gyűlölnek, hanem az összes felekezetek, bármilyen névvel neveznek is magukat. Mi történne, ha most támadna egy megátalkodott rebellis, aki azt kezdené állítani, hogy Nagyságodnak engedelmeskedni nem kell és elpártolásra hívná fel az országot? Ha pedig azt kérdeznék tőle, miért teszi ezt, miért nem ismeri el Nagyságodat fejedelemnek, holott az összes rendek egyhangúlag Nagyságodat választották meg az ország fejedelmének, azt felelné: a rendek Somlyói Báthori Kristófot választották meg, Felséged azonban, Nagyságos Fejedelem, nem mondott igazat, amikor azt állította, hogy személye és neve Báthori Kristóf, a valóságban Nagyságod nem azonos vele. Hogyan — mondom — védené meg ellene a Nagyságod ügyét? Atadná-e hogy kivizsgálják, vajon Nagyságod valóban Báthori Kristóf, vagy talán inkább az ellene kihirdetett és megállapított büntetéssel bizonyítaná be, hogy valóban Nagyságod Báthori Kristóf? Hasonlóképpen most, midőn D. Ferenc Krisztust teljesen kivetközteti mindenféle isteni mivoltából, és azt vallja, hogy őt nem illeti meg semmiféle imádat, továbbá azt tanítja, tőle semmiféle alkalmi vagy szellemi segítséget remélni nem lehet; amikor ezt az istentelen tanítást valamennyi ország, valamennyi nép, nemzetség és állam egyhangúlag balgának és nevetségesnek tartja, hát miért kellene azt vitára bocsátani, amiben azok közül, akik magukat keresztényeknek akarják vallani, senki sem kételkedik?

3. Ezzel eltávoztam a Fejedelemtől. A Fejedelem másnap Gyulafehérvárra, én a tanácshoz intézett levelekkel Kolozsvárra mentem. Ezekben a levelekben az a meghagyás állott, hogy a templomot, melyet remek művészettel, három királynak igen bőkezű költségén építettek, és ők elfoglalták, adják át a mi kezünkbe. Ebben az ügyben segítségemre volt egy katolikus nemes, a Nagyságos Fejedelem udvarmestere, Nagy Gáspár. A tanács a templomot még aznap át is adta. Mindent megtisztítottunk, időleges használatra faoltárt építettünk, a szobrokat és a festményeket, amelyekről valamiképpen megtudtuk, hogy a polgároknál vannak, bírói felhatalmazással felhajhásztuk és elhoztuk. A kelyhet és vele együtt a legértékesebb papi ornátusokat a Nagyságos Fejedelem adta. Azért, hogy Jézus Krisztus dicsőségére és az egyház gyarapítására üdvös és áldott legyen, a húsvét utáni harmadik vasárnap én hirdetem ígét és mondtam misét a templomban. Szinte alig hihető, hogy az emberek milyen nagy sokasága gyűl össze mind a mai napig az igehirdetésekre. Igen sokan megkeresztelkednek. Ezért aztán nem csoda, ha mindig olyan

fáradtan érkezünk haza, hogy csak az egyedüli Isten kegyelmével tudjuk magunkat megtartani.

4. Eközben közeledett június elseje, a meghirdetett országgyűlés napja. Ezért a Fejedelem levélben arra szólított fel, hogy D. Ferenc perén legyen jelen Gyulafehérváron. Következésképpen mindketten, én és D. Ferenc, útnak indultunk, de én két nappal korábban, mint ő. Május 31-én megérkezvén Gyulafehérvárra, istentiszteletet tartottam a fejedelmi udvarban. Ugyanazon a napon a Fejedelem magához hívatott és mindent tövéről hegyire elmondott. Én szilárdan kitartottam a véleményem mellett, vagyis hogy semmiféle vitára szükség nincsen, s még azt is hozzátettem, ha vitára kerülne a sor, egyáltalán nincs kétségem afelől, hogy a kálvinisták és a lutheránusok szükségképpen alulmaradnak. Nagyságos Fejedelem — mondám —, Nagyságod tudja, mi az ő alaptételük: azon kívül, amit a Szentírás kifejezetten tanít, semmit sem kell elfogadni. Nem fogadják el az állításokból folyó következményeket, visszautasítják az Írás szavaiból a legvilágosabban adódó következtetéseket, csupán a szavakra támaszkodnak. Kifejezetten sehol sem fordul elő az az állítás, hogy Krisztus nem József magvából fogant. Míg tehát a kálvinisták, a lutheránusok és D. Ferenc elvetik a következményeket, Mária szüzességéből a kálvinisták sohasem fogják bebizonyítani, hogy Krisztus nem József által fogantatott. Ilyen megállapodások után a Fejedelemtől a szállásomra tértem, és lám, este a vacsoráról a Fejedelem írásba foglalva elküldte hozzám a per egész sorrendjét, éppen ezt a lapot, melyet ideiktatva láthattok; ebből világosan kivehető a per egész indoklása és lefolytatása.

5. A vallás és a nemrégén Dávid Ferencről írásban és szóban hirdetett tanok kérdésére vonatkozó peres eljárás és per módozatáról és rendjéről:

I. A Nagyságos Fejedelem meghagyása szerint a meghívott világiak és egyháziak június elsején reggel hét óraker gyűljenek össze a Fejedelem nagytermében, ahol kinek-kinek egyenként kijelölik a helyét.

II. Mihelyt helyüket valamennyien elfoglalták, a Nagyságos Fejedelem mindenkit komolyan figyelmeztet, nehogy bárki is, akár világi, akár egyházi, felhívatlanul valamit is mondjon vagy beszéljen.

III. A Fejedelem Dávid Ferencet azon a címen idézi meg, hogy az egyházközségek hitújítónak mondják, őt a terem közepére vezetik, és ott bizonyos, arra kijelölt személy meg fogja kérdezni tőle, vajon szerzője-e annak a hittételnek, mely állítólag eltér korábbi tanításaitól.

IV. Ha D. Ferenc e tényt tagadná, akkor tanúk és iratok által rá fogják ezt bizonyítani.

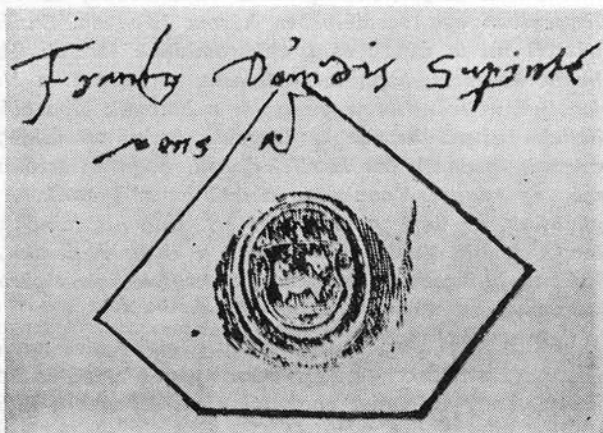
V. Ha azonban azt mondaná, hogy ez a valóság, és makacsul igyekezne ezt megvédeni, akkor Blandrata doktor, annak az egyháznak a seniora, amelynek D. Ferenc a superintendense volt, és e felekezetnek többi papja, valamint a többi erdélyi meg magyarországi egyházközség be fogja bizonyítani az írások alapján és előszóban, hogy Dávid Ferencnek ez a hittétele nemcsak új, hanem istenkáromló is.

VI. Minthogy azonban ebben a tárgyban már volt egyszer kiadva nyilvános tiltó rendelet, nehogy valaki a vallás dolgában az egyházba valami újat bevezessen, ezért e kérdésben utólagos disputára szükség nincsen, hanem mindenekelelt annak a vallásnak tudorai fejtik ki, hogyan kell vélekedni D. Ferencről.

VII. Mihelyt erre a kérdésre kerül sor és D. Ferencet az övéi ítélete alapján tévelygőnek és újítónak jelentik ki, a többi tudor és isten igójének szolgája egyenként kifejti véleményét e tárgyban, s miután valamennyiük felfogását a közösség előtt írásba foglalják, a Nagyságos Fejedelem a tanácsal együtt megvizsgálja, hogy milyen intézkedésekre lesz majd szükség.

6. Nagyon szerettem volna és szüntelen kértem a Fejedelmet, hogy a peren ne legyek jelen, de akaratának engedelmeskednem kellett. Június elsején napkeltekor a Fejedelem saját kezével írott üzenetben szólított föl, hogy hét órakor legyek ott. Sokaktól körülvéve vonultam be a terembe. Azt figyeltem meg, hogy az aula a kálvinista és a szász papok tömegével, valamint a nemességgel van tele. Az udvarmester kijelölte mindenki helyét. Engem ezalatt bevezettek a Fejedelem belső hálótermébe s közben mindent elrendeztek és a helyemet is kijelölték. Miután a formai kérdések elintézését nyertek, belépett a Fejedelem; nekem az udvarmester mögött adtak helyet, jobbomon — amint mondani szokás — a főkamrás ült, ezután következett a kancellár. Elénk asztalt tettek s mellé jogvégzett írnokot, aki mindenkinek minden szavát írásba foglalja. Ezután bevezették D. Ferencet, mocskosan, porlepetten, remegve: a Nagyságos Fejedelem felszólította, vajon ő-e a szerzője azoknak az újításoknak, amelyeket mindenfelé terjesztenek? Nyomban ezután Blandrata Dávid írásából és mondásaiból előadta az istenkáromlásokat, melyeknek lényege a következő: Krisztust semmiképpen sem kell imádni, senkinek semmilyen segítséget nyújtani nem képes stb. Amikor azt kérdezték tőle, vajon hirdette-e ezeket, először azt felelte hogy ő Tordán ezeket nem prédikálta. Mégis később, amikor a sok kérdezővel ezt rábizonyították, beismerte, hogy ez volt az ő véleménye, ezt

Dávid Ferenc aláírása
és pecsétje

tanította és kész megvédeni. Mihelyt azonban a Fejedelem újítással kezdte vádolni, könyörögve még egy nap engedélyezését kérte számára, hogy pontosabban válaszolhasson és felkészüljön annak bizonyítására, hogy ő mindig, kezdettől fogva, ugyanazt tanította. Miután kivették a teremből, a Fejedelem mindenkit megkérdezett, mi a véleménye, vajon engedélyezhető-e számára még egy második nap. Sem az összes világiak, sem a papok közül senki sem akadt, aki emellett érvelt volna, csupán azok, akik körülöttem ültek, javasolták, hogy kérésének teljesítését nem kell megtagadni, nehogy azt mondhassa, nem az igazság törvényével, hanem erőszakkal ítéltek el. Így aznap az országgyűlés véget ért.

7. Másnap hét órakor megjelent D. Ferenc, és azt akarta bebizonyítani, ő mindig azt tanította, hogy Krisztust nem kell imádni, és tőle semmi segítséget nem kell kérni. És azt bizonygatta műveiből, hogy nincs semmi más, csak az Atyaisten, az egyetlen és imálandó Isten. Blandrata ezzel szemben társaival együtt azt állította, hogy a vita nem arról folyik, vajon az Atyát imádni kell, hanem arról, vajon tanította-e, hogy Krisztust nem kell imádni. De mikor a Fejedelem D. Fe-

rencet megfeddte, vajon véleménye szerint helyesen járt-e el és azt bizonyította-e, amit kellett volna, bátorságát teljesen elveszítette. Miután a teremből kivetették, a Fejedelem mindenkit felkért, hogy mondjon véleményt e három kérdésben:

Először: magukévá tették-e valaha is D. Ferencnek ezt a nézetét és tanát?

Másodsor: vajon ez a tan új-e?

Harmadszor: vajon istenkáromlás-e?

Elsőnek Blandrata és hívei fejtették ki véleményüket külön-külön. Mindannyian azt bizonygatták, hogy ők ebben a kérdésben nem értettek egyet D. Ferencel. Továbbá azt állították, hogy nem is hallottak róla, és hogy ez az egész keresztény vallást felforgatja. Másodiknak a kálvinista és a lutheránus papok következtek, akik ugyanazt hajtogatták, amit Blandrata. Azután D. Ferenc pártjához tartozó nemesekre került a sor, ezeknek állhatatlansága és pálfordulása egyenesen elképesztőnek látszott. Először ugyanis mesterük, D. Ferenc ellenében azt állították, hogy ők sohasem hallották tőle ezt a tanítást. Kezdetben nem merték istenkáromlásnak nevezni, azután, mégis, ha későn is, annak mondták. Negyediknek az ország előkelőire került sor, közülük azok, akik a Fejedelemtől balra ültek, mind elítélték. Ezután mi következünk. Azok, akik az én két oldalomon ültek, szintén elítélték. Legvégén a Fejedelem véleménye, amely megegyezett az enyémmel, ez volt: hiszünk az Atyaiszenben, Jézus Krisztusban, az ő Fiában és a Szentlélekben, a lényegében egy, személyében három Istenben. Ennélfogva Dávid Ferencnek ezt a nézetét mi is újnak és istenkáromlónak tartjuk. Ilyen előzmények után vezették be D. Ferencet, hogy meghallgassa az ítéletet: a Nagyságos Fejedelem akaratából fogollyá nyilvánítottak. Kalapját a katonák lába alá dobták. A kalap a nyomában haladó követői kezébe került, akik amint ott álldogáltak (ó, micsoda kába dolog, micsoda papok!), azt kezdték kérni, hogy válaszolás végett biztosítsanak számára még egy napot. Vonakodás nélkül engedélyezték. A harmadik nap, miután összegyűltünk, az ügy hamar véget ért. Ugyanis mindannyian takarodót fújtak, egyetlenegy ember, D. Ferenc vejének a kivételével, akit, minthogy akkor makacsabbul kiállott, bilincsbe is vertek. Igaz, később ő is elpártolt D. Ferentől. Íme, a története az egész pernek.

8. A következő napon, amely pünkösd első napja volt, elég nagy hatású szentbeszédet tartottam. Amikor azonban a Nagyságos Fejedelmet kötelessége arra szólította, hogy valahova elutazzék, felhatalmazott, hogy akaratom szerint Nagyságát akár Gyulafehérváron, akár Kolozsváron várjam meg. Válaszom az volt, hogy én inkább Kolozsváron szeretném megvárni. Ezért pünkösd másodnapján Kolozsvárra jöttem, ahol a keresztények gyülekezete diadalt ült a D. Ferenc fölött aratott győzelemért, boldogan fogadott. Dicsértessék Isten, és a mi urunk, Jézus Krisztus Atyja, aki azt mondva, nincs béke az istentelenek számára, magát Blandratát, D. Ferenc mesterét, mint ellenséget fegyverezte fel ellene. Most, ha valaki dolgozni akar, annak van mit tennie Erdélyben. Ugyanis minden arianus szeggyelli a maga csúfságát. Ő atyák és testvérek a Krisztusban, akik után oly nagyon sóvárgunk, bárcsak itt lennétek, hogy tanítsátok az Isten ígéjére szomjúhozó népet. Bocsássatok meg, ha nem írtam elég csiszoltan. Ám, ha itt lennétek, belátnátok, hogy nincs erre időm. Kolozsmonostor, 1579. év. június 9-én.

Hozzátok méltatlan testvéretek,

Leleszi

A bevezetőt írta és a dokumentumokat latinból fordította Bodor András

Spekuláció vagy alkotó gondolkodás?

Az emberek közötti gondolat-transzfúzió egyik alapvető feltétele az, hogy a fogalmaknak megközelítően azonos tartalmuk legyen a közlő és felfogó tudatban. Különösképpen fontos ez a filozófiai eszmék továbbításakor. Vannak évszázadok során ki-jegecesedett fogalmaink, amelyeket többé vagy kevésbé azonos értelemben használnak még az egymásra dühödten fenekedő filozófusok is. (Hiszen *érteniük* kell egymást, ha nem is *értenek egyet*.) A bölcsellettörténetben ilyen megközelítően egyöntetűen használt fogalom a *spekuláció* is.

S íme, megjelent a *Korunkban* egy filozófiai eszmefuttatás a spekulációról* (*A dialógus jegyében* rovat vitára bocsátja), amely „szakít a múlttal”, s mit sem törődve azzal, hogy a filozófiai gondolkodásban milyen tartalmat fedett és fed a spekuláció fogalma, zavarba hozza a bölcsélet kategóriarendszerében magát jár-tasnak hitt olvasót.

De mit is mondanak a filozófia „kompetensei” a spekulációról? Csak ötlet-szerűen soroljunk fel néhány megállapítást. Descartes: „Sokkal több igazságot talállok az embereknek saját ügyeikre vonatkozó, rájuk nézve fontos okoskodásaiban, amelyekben a tévedés nagyon hamar megbosszulja magát, mint azokban, amelyeket holmi tudós kieszel (*fait... des speculation*) dolgozószobájában, oly dolgokról elmélkedve, amelyeknek nincs semmi foganatjuk, s melyek reá nézve is legfőlebb azzal a következménnyel járnak, hogy mennél távolabb esnek a józan észjárástól, annál több ész s mesterség kellett hozzá, hogy valószínűvé tehesse őket” (*Értekezés... 1906. 17*). Kant: „Elméleti ismeret *spekulatív*, ha olyan tárgyra vagy tárgyról való oly fogalmakra vonatkozik, melyhez semmi tapasztalatban nem juthatni” (*A tiszta ész kritikája. 1913. 407*). Lenin Feuerbachot olvasva megjegyezte magának a német materialista következő megállapítását: „Az úgynevezett spekulatív filozófusok... azok a filozófusok, akik nem a fogalmakat igazítják a dolgokhoz, hanem ellenkezőleg, a dolgokat idomítják fogalmaikhoz.” S hozzátette: „vö. Marxszal és Engelsszel” (*Filozófiai füzetek. 1954. 44*). Ugyanis a marxizmus megteremtői hasonlóképpen vélekedtek a spekulációról. Közösen írt munkájukban — *A szent családban* — például megállapítják, hogy „Hegel a *spekulatív* ábrázoláson belül nagyon gyakran *valóságos*, magát a *dolgot* megragadó ábrázolást nyújt. Ez a *spekulatív* kifejtésen *belüli* valóságos kifejtés arra csábítja az olvasót, hogy a *spekulatív* kifejtést valóságosnak, a valóságos kifejtést *spekulatívnak* tartsa” (*Művei 2. 1958. 60*). Ugyanakkor egy *tisztán* — tehát minden *valóságos* tartalmat nélkülöző — *spekulatív* gondolkodóról megjegyzi, hogy „nála a *spekulatív* konstrukció minden zavaró járulék, minden kétértelmű burkolat nélkül, pucér szépségében tárul a szem elé”, s megmutatkozik az is, hogyan teremt meg a spekuláció látszólag szabadon *önmagából a priori* a tárgyát. S végül idézzünk egy újabb keletű művet, a *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (1960) a „spekuláció” címszót így határozza meg: „Gondolat, amelynek nincs más célja, mint a megértés vagy magyarázat azzal a gondolattal ellentétben, amely a tevékenység esz-

* Bretter György — Ráczy Győző: *Termékeny spekuláció. Korunk, 1968, 3.*

köze és a gyakorlat felé tendál (legyen az közhasznú gyakorlat vagy erkölcsi értelemben vett gyakorlat)“ (1019).

E kis filozófiatörténeti szemelgetés arra enged következtetni, hogy a különböző korokban elhangzott s egymástól merőben eltérő filozófiai nézeteket vallók véleménye nagyjából azonos: spekuláción általában — a gyakorlattal, tapasztalattal kapcsolatban álló, valóságos tartalommal rendelkező elmtevékenységgel szemben — a tapasztalattól és gyakorlattól elszakadt (nemcsak eltávolodott!), a gondolkodás tárgyától önmagát függetlenítő, sőt végső fokon a gondolkodás tárgyát kieszelő, nem valóságos gondolatokat és gondolat kifejtést értik.

Milyen „spekulációt“ vesznek védelmükbe ezzel szemben a *Korunk*-cikk írói, mit sörölnak a spekuláció tartalmába? Véleményem szerint olyan gondolati műveleteket, amelyek az *alkotó gondolkodást*, nem pedig a *spekulatív gondolkodást* jellemzik. Érzésem szerint a spekuláció fogalomkörének meg nem engedett kiszélesítéséről van itt szó.

Vegyük csak szemügyre azokat a tényezőket, amelyek a szerzők elképzelésében a *spekulatív* eljárásokat jellemzik, s amelyeket a meghonosodott filozófiai fogalomhasználatban általában nem szoktak spekulációnak nevezni. A tényekre építő elvonatkoztatással szemben — amely nem spekulatív — az előzetes absztrahálásban kimunkált fogalmakkal való további absztrahálási művelet eredményeivel „építő“ gondolkodás — a szerzők szerint — spekuláció. De hiszen ez általánosan jellemzi az elvont gondolkodást, s így bármilyen fogalomtól (első absztrakció eredménye) az új fogalomig vezető út spekulatív. Ezzel el is mosódott a határvonal a spekuláció és az alkotó gondolkodás között. (Jellemző, hogy a tanulmányírók, bár a címben csupán *termékenyen* jelölik meg a spekulációt, valójában a szövegben az *alkotó spekulációról* írnak.)

A világ anyagi egységének a gondolata ebben a konstellációban a „téves spekulációk egész során át válhatott csak érvényes szintézist jelentő spekulációvá“. Vagyis a *gondolati szintézist* — ami az alkotó gondolkodás tartozéka — ugyan-csak a spekuláció aklába terelik. Ismét határsávok homályosodnak el a valóban spekulatív úton kidolgozott ókori egység-teóriák és a tudományok eredményeire épülő szintézis között. Történik ez azért, mert a részről az egészre való átmenetet — amelyet a gondolkodás egyik nem feltétlenül spekulatív eljárása, az *általánosítás* biztosít — nem kevésbé a spekuláció fogalomkörébe győmőszölik. Ezzel aztán végleg eltűnik minden válaszfal spekulatív és nem spekulatív filozófia között, hiszen a kipróbált vagy nem kipróbált fogalmak felhasználása a filozófiai általánosítás érdekében *minden* filozófiát jellemez.

Az alkotó gondolkodás egyik büszkeségét, az extrapolálást, a mélységében alaposan megismert részizgagság érvényének megengedett kiterjesztését az egészre szintén a spekuláció bélyegével látják el. Ugyanerre a sorsra jut a jelenségek valóságos környezetükből történő kiemelése a gondolatban. Marx, amikor az áru és pénz önmozgását vizsgálja, „spekulatív“ úton jár, mert az elemzés „egy feltételezett általánosság viszonyítási rendszerében megy végbe“. Holott itt is az alkotó gondolkodás tipikus eljárásával találkozunk, ugyanis gondolati úton, elvonatkoztatással meg lehet tisztítani a jelenségeket, eltávolítva bizonyos „szennyező“ elemeket, s ezután a maguk tisztaságában lehet szemlélni őket. Ha ez spekuláció, akkor minden megismerés az, akkor valóban nincs külön spekulatív ráció és megismerő ráció, hiszen a racionális megismerés minden mozzanata a spekuláció honpolgárságával rendelkezik.

Engels mondotta egy alkalommal, hogy ha a cipőkefét az emlősök osztályába soroljuk, attól még nem fognak tejmirigyei nőni. Az újat teremtő ráció sem fogja a spekuláció ördögarcát magára ölteni azzal, hogy a spekuláció fogalomkörébe sorolják. Úgy hiszem, a szerzők ezen az úton járnak, persze azért, hogy erről az ördögarcról aztán eltüntessék a szarvakat, a kiöltött nyelvet, mondván: nem is olyan fekete az ördög, mint amilyennek lefestik. Persze, hogy nem, hiszen valójában nem is ördög.

Természetesen senkit sem lehet arra kötelezni, hogy a többé vagy kevésbé meghonosodott fogalmak jelölésén ne változtasson vagy ne használja több értelemben őket. A *metafizika* például *fizikán túlit* is és *antidialektikát* is jelent, s ez senkit sem zavar. A fogalmak fejlődésének egyik feltétele a régi értelelem meghaladása.

Kérdés azonban: szükség van-e a spekuláció gyökeret vert tartalmának feladására s arra, hogy visszatérjünk rég feladott értelmére? (A *spekulatív* eredetileg valóban az *elméleti* értelmében volt használatos és főleg filozófián kívül ma is kaphat ilyen tartalmat.) S ami lényeges: milyen áron történik ez? Véleményem szerint erre nincs szükség, „nem éri meg“, mert az ára borsos: megnehezíti a steril spekuláció és az alkotó „spekuláció“ közötti megkülönböztetést, felforgatja a racionális megismerés különböző eljárásait jelölő egész fogalomrendszert, félreértésekre adhat alkalmat azzal, hogy a spekuláció fogalmának túl tág használata az alkotó gondolkodás funkcióival kérkedik.

Hagyjuk el a szerzők egész levezetéséből a keretet — azt, hogy a *spekulációt* akarják rehabilitálni —, fogjuk fel a spekuláció fogalmába sorolt és általuk vizsgált jegyeket a termékeny *antispekulatív* gondolkodás jellemzőiként, s megtaláljuk ebben az írásban az *alkotó ráció* (rehabilitálásra egyáltalán nem szoruló) vonásainak remek elemzését.

Úgy vélem, a szerzők csakis becsülendő szándéka így sokkal inkább realizálódik. Azt a „főként indulati töltésű“ spekuláció-ellenességet ugyanis, amely a közléspolitikára is kihat, valóban felül kell vizsgálni. De — szerintem — ezt nem a spekuláció rehabilitálásával kell elvégezni. Hanem inkább azt kellene fontolóra venni, vajon a „spekuláció-ellenesek“ nem terjesztik-e ki túlságosan a spekuláció fogalmát, s pusztán csak az elvont gondolkodástól való idegenkedés miatt, érzelmi alapon nem nevezik-e spekulatívnak a valójában nem spekulatív elmélkedéseket. Talán inkább a spekulációtól kellene visszahódítani azokat az alkotó gondolkodástól eltulajdonított területeket, amelyek valójában sohasem tartoztak hozzá, nem pedig ezeket a területeket mint a spekuláció fennhatósága alatt állókat vélt jogaikba visszahelyezni.

Balázs Sándor

Új sorozat – régi koloncok

II. sorozat — olvasható a *Munkásélet* címe alatt. Nézegetem a lapot, böngészem cikkeit, s igyekszem meglelni a második, új sorozat ismertető jegyeit.

Néhány nyomban szembeötlik. Sok a szép, művészi felvétel az újságban, művelődési rovata gazdagabb, színesebb, némileg bővült a munkatársak gárdája: időnkint tanárok, tudósok, orvosok, írók elmélkedését, színes írásait, szakkikkét tanulmányozhatjuk. Elevenebb a sportrovata is, gyakran közöl egyéni hangvétellű, rövid megjegyzéseket, külpolitikai oldalát érdekes kishírek, tömör, lényegretapintó kommentárok jellemzik. A keresztrejtvények vagy az olyan rovatok is, mint például a *Láttuk-hallottuk*, vagy az *Orvosi tanácsadó*, arra vallanak, hogy a lap szerkesztősége igyekszik újat, érdekesebbet nyújtani a régi sorozathoz képest.

Aki azonban rászánja magát és elolvass jó néhány cikket, átnézi több hónap lapszámait, az bizony törheti a fejét, hogy eldöntse, mennyiben új ez a második sorozat, és az első, felületes benyomáson túl mi az, ami lényegretörően, mélyrehatóan újat jelentene?

Nehéz erre válaszolni.

A *Munkásélet* ugyanis szakszervezeti újság, s mint ilyennek, sajátosak a feladatai, arcéle döntő módon elüt a többi lapétól. Ez nem is vitás. Kérdés azonban az, hogy a sajátosság, az eltérés miben nyilvánuljon meg? Hogyan lássa el a lap különleges feladatait? És hogyan egyeztesse ezeket a tennivalókat a minden újságra érvényes elvekkel, köteleességekkel?

Hagyjuk azonban a kérdéseket, elemezzük végre magát az újságot.

A kommunista sajtónak, de azon belül is a munkásújságoknak, szakszervezeti lapoknak jellemző, nemes hagyományuk volt, hogy a szó szoros értelmében a dolgozók írták. Ezekben a lapokban sűrűn jelentek meg a levelezők, önkéntes helyi tudósítók, egyszerű emberek kisebb-nagyobb írásai.

Mit tudnak erről a hagyományról a *Munkásélet* szerkesztői? Úgy tetszik, nem sokat. Mert a lapban lámpással kell keresni a dolgozók leveleit. Néha heteken át egyet sem lelni.

Fölöttébb meggondolkoztató jel. Kérdések tömegét veti fel: kik olvassák a lapot, milyen a szerkesztők és az olvasók kapcsolata? Milyen hatást váltanak ki a megjelent cikkek a dolgozók körében? Hogyan reagálnak az olvasók a lapban felvetett kérdésekre?

Akár előlről, akár hátulról kezdjük tanulmányozni az újságot, nem kapunk választ ezekre a kérdésekre. Legfennebb felfigyelünk egy, az előbbivel rokonjelenségre: a lapban nem olvashatunk vitaindító írásokat, sem válaszokból, hozzászólásokból, kiegészítésekből kikerekedő eszmecsereket. Mindezek után pedig jogos gyanú támad az emberben: úgy lehet, nem az a baj, hogy a lap szerkesztői nem ismerik a munkássajtó régi hagyományait, hanem inkább arról van szó, hogy a munkások nem ismerik az újságot.

Érdemes ezen elgondolkozni.

A lap szerkesztősége azonban — a jelek szerint — nem sokat törődik ilyesmivel. Legalábbis erre vall a cikkek megírásának módja, a hangvétel, az egyes oldalak megszerkesztése, „tördelése“, végső fokon az írások egészének „összeállítás“a. Mert a riportok, tudósítások, vezércikkek, véleménycikkek, jegyzetek java úgy készül, hogy nem az olvasók széles tömegéhez szól, hanem... nos, azt már nehéz volna eldönteni, hogy kihez, csak annyit állapítsunk meg, hogy többségük száraz, fantáziátlanul megírt cikk, inkább illenének valamely vállalat termelési értekezletének beszámolójába, semmint egy központi lapba.

Ez azonban súlyos megállapítás, ezt igazolni, indokolni kell ugyebár? Sorakozzanak hát a példák.

Az 1968. március elsejéi számban, a marosvásárhelyi műtrágyagyárat ismertető cikkben ezt olvashatjuk: „...megfigyelték, hogy a salétromos gáz-turbókompresszorok nem kielégítő teljesítménye csökkenti az ammóniumnitrát-termelést. Sok kutatás, tudományosan megalapozott számítás alapján a mérnök azt a következtetést vont le, hogy ezentúl ne a turbókompresszorok szolgáltassák az oxidáláshoz szükséges levegő-többletet, ehelyett használják fel a légszeparáló berendezés sűrített levegőjének a fölöslegét.“ Egy vegyész mérnöknek talán mondanak valamit e sorok, de mit mondanak az olvasók sokaságának? És mennyire teszik hasznosabbá, népszerűbbé a lapot?

Az április 12-én megjelent *A megtalált láncszem* című írásban található a következő mondatok: „Más megoldást kellett keresnünk s végre pár héttel ezelőtt megtaláltuk azt a láncszemet, amely lehetővé teszi, hogy folytassuk és állandósítsuk az akciót, s ilyenképpen szervezett formában hasznosítsuk eddig szerzett tapasztalatainkat. Arról van szó, hogy a volt Munkaszervezési osztályt nagyjából felszámoltuk, (csupán egy kislétszámú alkalmazott maradt, akik ezentúl a bérezési kérdésekkel foglalkoznak), s helyette új szolgálatot, a Termelés- és munkaszervezési osztályt létesítettük.“ Horribile dictu! Megszüntették a Munkaszervezési osztályt és helyette a Termelés- és munkaszervezési osztályt létesítették! Ez aztán a felfedezés! Ez hát az a titokzatos, elvesztett, sokat keresett, de most megtalált láncszem. Ami azonban — tréfán innen és túl — lehet, hogy az üzemben hasznos, bevált átszervezés, ilyen tálalásban azonban kissé neveléses.

Ne folytassuk a sorolást, ennyiből is kiderül, mi az idézett írások közös jellemzője: szerzőik sok emberrel beszélgetnek az üzemben, gondosan feljegyeznek mindent, tömött tarisznyával térnek haza, de aztán nem tudnak mit kezdeni anyagukkal. Igénytelenül megírt jelentéseket tesznek közzé, olyan írásokat, amelyekben hemzseg a sok adat, szakkifejezés, szakmai leírás, de amelyekben nyoma sincs az újságírói leleménynek, a tollforgatás sok-sok fogásának, az általánosításra, mélyenlátásra törekvésnek. Emiatt az ilyenfajta cikkek szürkéek, álalmasak és legfennebb a szóban forgó üzem dolgozóinak mondanának valamit, azok viszont a termelési gyűléseken elhangzott ismertetések alapján sokkal többet tudnak már e problémákról. Mire jók hát az ilyen írások? Nem bocsátkozunk hosszabb fejtegetésbe, csupán megjegyezzük, hogy az effajta üzemi riportok ideje rég lejárt. Ma már sokkal inkább az általánosan értékesíthető tapasztalatokról írunk, figyelmünk központjába a dolgozó embert állítjuk, műszaki és közgazdasági részleket helyett többet írunk a szociológiai, pszichológiai környezetről, a munkások közérzetéről, általános műveltségéről, szakmai képzettségéről, erkölcsi „hozzaállásáról“.

Ilyesmiről viszont alig-alig olvashatunk a *Munkásélet*ben. Ha csupán e lap nyomán tájékozódnánk az üzemi munkásság élete felől, akkor úgy tűnhetne, hogy szinte kizárólag a termelés kérdései érdeklik a dolgozókat, bizonyos mértékben még a műkedvelés, a film, sport, itt-ott pedig a klubélet. Más semmi. Mert vajmi keveset tudunk meg az ipari dolgozók erkölcsi életéről, fogalmat sem alkothatunk arról, hogy családi gondjaik vannak-e, hogy milyen a férfiak és nők, öregek és fiatalok, a szakképzett és segédmunkások kapcsolata avagy a gyárvezetők és az alkalmazottak többségének viszonya. Arról is csak hozzávetőleges képet alkothatunk, milyen a dolgozók szabadidő-gazdálkodása, hogy művelődésre, testedzésre, hobbykra fordítják-e idejük java részét, vagy a kocsmában üldögélnék. Azt sem igen tudjuk, hogy például a nők hogyan öltözködnek, mit főznek, általában miként birkóznak meg a második műszak vagy a gyermeknevelés gondjaival. Nem, mert a lap a munkahelyen kívül legfennebb csak a művelődési házba és a labdarúgó pályára kíséri el a munkásokat, otthonukba nem pillant be, társasági életükkel keveset törődik, lelkivilágukat figyelmen kívül hagyja.

Épp ebben az egysíkú látásmódban nyilvánul meg leginkább a lap korszerűtlensége. Hiszen a tudományos-műszaki fejlődés azt bizonyítja, hogy a termelés rendkívül bonyolult, sok tényezőtől függ, s azok között az alanyi, emberi feltételek éppoly fontosak, mint a tárgyi tényezők. E felismerés nyomán alkalmaznak ma már a fejlett ipari államokban gyári lélekbúvárokat, szociológusokat, e felismerés alapján végeznek üzemi pszichológiai kísérleteket, konkrét szociológiai felméréseket, közvélemény-kutatásokat s a munka megszervezésében tekintetbe veszik a gépek működését és a közgazdasági számításokat éppúgy, mint a zajok vagy a műhelyfalak színekének lélektani hatását.

Külön kell foglalkozni a *Munkásélet* nyelvezetével.

Hogy egy lap hatékonyasága, értéke mennyiben függ nyelvtől, azt nem szükséges bővebben magyarázni. Foglalkozunk csupán a felelősség kérdésével, és arra mutassunk rá, hogy minél tekintélyesebb társadalmi szervezet áll egy újság mögött, annál fontosabb, tiszteletet ébresztőbb a hangja s annál nagyobb baj, ha ez a hang színtelen vagy fülsértő, botladozó vagy pallérozatlan.

Idézzünk néhány példát. Az 568-as szám vezető címe: *A lelkes, odaadó munka jutalma*.

A két héttel később megjelent számnak ez a vezércíme: *A lendületes, alkotó munka jutalma*. Ez a kis egyhangúság azonban nem a legnagyobb baj, csupán szépséghiba, kényelmességre, esetleg nyelvi fantáziatlanságra vall. Mit szóljunk azonban az alábbi mondatokhoz?

A Szászrégenben gyártott csónakokról így írnak: „Nagy hidrodinamikai ellenállásuk, formájuk praktikussá teszi őket a jeges vizeken való járásra is.“ Egy vezércikkben ilyesmit írnak: „... azokat a hiányosságokat, amelyek negatív kihatással vannak a vállalatok...“ Máshol: „... már több ilyen kiszállásuk volt Dánfalvára és Madarasra...“ A hargitai kaolinbányával kapcsolatban azt állítják, hogy a vezetőség a balesetek elhárítására „... számos intézkedést hozott“, a munkavédelmi szabályok megsértőivel szemben pedig több „fegyelmi büntetést hozott“. Egy székely favágót így beszéltek: „Ezek olyanok, hogy ritkaság, nemcsak itt, a szektorunkban híresek, hanem az egész IF-ben.“ Kommandón a riportter „rosszul menő vágterek“-kel találkozott.

A *Munkásélet*ből tehát megtudjuk, hogy a csónakok *járnak* a vizen, a vágterek *mennek*, a büntetéseket *hozzák*, úgyszintén az intézkedéseket is, a hiányosságok *kihatással vannak*, a költségeket fel lehet számolni, hogy azonban az IF micsoda, azt magunknak kell kitalálnunk. Talán — Ingatlan Forgalom, Intéstitul Pharmaceutic vagy legyünk jóindulatúak, és találjuk ki, hogy Intrepinderea Forestierá? Találgatások helyett azonban megjegyezzük, hogy a nyelvtannak szabályai vannak, amelyeket a tolforgatónak tudnia kell; kutyakötelessége. A magyar nyelvtan szerint pedig a hiányosságok hatnak és nem kihatással vannak, az emberek intézkednek és nem intézkedéseket hoznak, a műkedvelők kiszálltak Dánfalvára és nem kiszállásuk volt, a szektornak részleg a magyar megfelelője.

Ha pedig már a megfelelő szavakról van szó, mondjuk meg, hogy a lap szerkesztőinek e tekintetben nagyon sokat kell még tanulniok. És tudniok kell, hogy ami „elmegy“ a köznapi beszédben, azt nem illik írásban, — de különösen címben — használni. Márpedig a kassza, kantin és egyéb idegen szavak címben, képaláírásokban szerepelnek sűrűn. Más esetekben pedig az egyes vállalatok, gyárak nevének fordítása hibás. A temesvári Uzinele Mecanice így jelenik meg magyarul a

lapban: Mechanikai Üzemek. Holott a helyes fordítása ez: Fémipari Művek. A vágterek vezetőit következetesen „vágterkezelő”-nek írják, holott „kezelni” — a szó eredetéből következően — csupán gépet, szerszámot s egyéb kézzelfogható eszközt, tárgyat lehet, nem a több ezer hektár kiterjedésű vágtereket. A segesvári fajansz- és üvegyárat „fajansz és üvegkomplexum”-nak nevezik (kötőjel nélkül) holott a magyarban üzemeket — egyelőre — nem szokás komplexumoknak nevezni.

Nem egy esetben el is tekintenek a fordítástól, zsargonjuknak megfelelően nem „vesznek” fáradságot a fordításhoz. A fordítás mellőzéséből azután ilyen vegyesfelvágott-szerű mondatok születnek: „A csíkszeredai OCL Comerțul mintegy 100 egységének javarésze...”, és ilyen címek: *A marosvásárhelyi Műtrágya* (ty-vel!) *Kombinát*, *Rekordidő a tervezett paraméterek elérésében*, *Az Azomureșnál gyártott műtrágya nagyban szaporítja a terméshozamot*.

Az is jellemző, hogy egyes idegen szavakat, mint például a *kombinát*, *akció*, *navétázás*, *dinamikus*, *komplexum*, *kultúr*, *energia*, *kollektív*, gyakran használnak. Tévedés ne essék, nem helyezkedünk valami elavult purizmus álláspontjára (lám, purizmust irunk), nem küzdünk általában és mindig, minden idegen kifejezés ellen, de tiltakozunk akkor, amikor az idegen szavak használata már a hanyagság, felelőtlenység, a tudatlanság jele, a következménye pedig *nyelvrontás*. E tekintetben a *Munkásélet* vezet, méghozzá veretlenül. Nincs még egy hazai magyar nyelvű lapunk, amelynek a nyelvezete annyira kezdetleges, csiszolatlan, igénytelen és hibáktól terhes volna.

Jól tudjuk, a lapról rajzolt *teljes* kép nem volna ilyen „negatív kihatású”. Amint az elemzés elején rámutattunk, bizonyos javulás is tapasztalható. Ezúttal azonban főleg azokkal a súlyos hibákkal, bajokkal foglalkoztunk, amelyek sokat ártnak az újságnak, s amelyek orvoslása föltétlenül szükséges ahhoz, hogy ez a fontos küldetésű, jelentős újság sikeresen teljesítse nemes hivatását.

Herédi Gusztáv

Lelkiismeret és tudomány

Theodor Billroth jeles bécsi professzor a múlt század végén azt mondta: „Az a sebész, aki valaha megkísérli, hogy szívsebet varrjon össze, biztos lehet benne, hogy kollégáinak megbecsülését mindörökre eljátszotta.” Ennek ellenére két évvel Billroth halála után — 1896. szeptember 9-én — Ludwig Rehn elvégzi az első szívvarratot, s ezzel megnyitja a szívsebészet útját.

A szervátültetés, de különösen a szívatültetés etikai kérdéseit — véleményem szerint — ma is eltulozzák. Ezt teszi Holán Tibor is, aki *Szívatültetés és humanizmus* című cikkében (*Korunk*, 1968. 4) tiszteletre méltó lelkesedéssel, szívvel-lélekkel véd egy olyan álláspontot, amely — enyhén szólva — túlhaladott.

A szívatültetések valóban rendkívül felzaklatták mind az orvosi körök, mind a laikus tömegek hangulatát. Barnard doktor bátorságát, tudását dicsérték, csodálták szakértők és avatatlanok szerte a világon. Legalább annyit írtak, beszéltek róla, mint egy hollywoodi filmscillagról vagy egy híres futballistáról. Néhány nyugati lapban felháborodott tiltakozások és támadások is jelentek meg ellene. Mégis túlzásnak tartom azt az állítást, hogy a szívatültetések a közvéleményt és az orvostársadalmat két nagy táborra osztották volna; vagyis hogy „ki ellene, ki mellette”?

Az orvostudomány fejlődésében — a dolgok természeténél fogva — mindig volt és mindig lesz egy beteg, aki valamely műtétet először szenved el, és nyilván kell lennie egy orvosnak is, aki ezt a műtétet először végzi. Hogy ez a végtelenül hosszú sor hol, mikor és kivel kezdődött, azt nem tudjuk pontosan, de az bizonyos, hogy sohasem ér véget.

A modern sebészet története 1846-ban kezdődött, a narkózis felfedezésével, az első fájdalommentes operáció elvégzésével. „Mindaz, ami arklótt volt, csupán éjszakája a tudatlanságnak, a kinnak és a sötétségben való meddő tapogatózásnak” — mondja Bertrand Gosset.

A sebészet úttörői és mindazok, akik utánuk következtek, együttesen építették fel e tudomány ma már lenyűgöző épületét. Ez a folyamat nem volt viharoktól mentes: kétkedés, gyanakvás, sőt vádaskodás járt nyomában.

Mc. Dowell — az emberi hasüregbe való sikeres behatolás úttörőjét — nem a szennáció izgatta, hanem a gyógyítás vágya. Kortársait a XIX. század elején mégis megiepi, sőt megrendíti bátor cselekedete. Az ő korában egy ilyen operáció eredménye a sebész bátorságától, felelősségérzetétől és egyéni ítélőképességétől függött. Mc. Dowell — éppen rátermettsége révén — jóval megelőzte korát. Ma már senki sem kételkedik a műtét jogosságában.

Gustav Simon heidelbergi sebész 1869. augusztus 2-án elsőként távolított el sikeresen emberi vesét. Cselekedete a gyilkossági kísérlet határán járó szennációként hatott. Ami ma már természetes, az akkoriban vakmerőségnek számított. Sokat vitatkoztak felette, kérdéses volt: hazárdjátékosnak és bűnözőnek bélyegezzék-e, vagy pedig viharos ünneplésben részesítsék. Akkoriban nem tudták, élethez-e tovább az ember, ha eltávolítják egyik veséjét. Simon professzor operációja — a viták és vádak ellenére is — az orvostudomány történetének egyik fontos, mégpedig igen fontos állomása. A vesesebészet születését jelezte.

A sort a végtelenségig lehetne folytatni. A példákat azonban csupán azért hoztam fel, hogy bizonyítsam: a szívatültetés kérdésében sem „a tudományos felelősségtudat áll szemben a felelőtlenséggel”, mint ahogy azt Holán Tibor állítja, hanem az orvosok azon törekvése jut kifejezésre, hogy meg akarják oldani a huszadik század emberének egyik legnagyobb problémáját. Eppen ezért, úgy gondolom, Barnard doktor kezdeményezése feltétlenül helyes és bátor volt, nem felelőtlen vagy vakmerő. Ez igaz még akkor is, ha nem valószínű, hogy az emberi szívatültetés lesz a kérdés megoldásának egyetlen módja. Hogy nem az lesz, azt könnyű előrelátni: a szívbetegség száma ugyanis többszöröse a számbajöhető donorok számának. Eppen ezért a kísérletek nemcsak ilyen irányban folynak, hanem műszív behelyezése, valamint állati szívatültetése is számításba jön. Valószínűleg egy napon majd ez utóbbira is megtalálják a megoldást, ma azonban még végtelenül bonyolult biológiai problémákba ütközik.

Helyesnek tartom Holán Tibor aggályát, amikor azért száll síkra, hogy csak szigorú orvosi kritika után kerüljön nyilvánosságra egy új eljárás vagy eredmény, nehogy hiú reményeket keltsen, melyeket a jövő esetleg nem tud igazolni. A szigorú orvosi kritika azonban nemcsak ezért indokolt, hanem azért is, hogy ez az operáció a sebészet kontárai számára hozzáférhetően maradjon.

De nézzük meg, hogy a valóban példátlan sajtókampány Barnard doktor rovására írható-e? Vajon ez a „publicitás” elkerülhető volt-e? Szerintem nem! Mert amennyiben a műtétet előre bejelentik — s valóban ezt tették — akkor a sajtót az ügyből kizárni a lehetetlenséggel határos. (Ezt mindenki elhiheti, aki valamit is tud a polgári sajtó műhelytitkaiból.) Ha viszont nem jelentették volna be, akkor súlyos etikai hibát követtek volna el.

De ha már az etikánál tartunk, nézzük meg az ember-kísérletek jogosságát. Claude Bernard, a jeles francia filológus, 1856-ban mondta: „Az orvosok naponta végeznek terápiás kísérleteket és a sebészek napról napra vivisekciókat végeznek betegeken. Lehet tehát kísérletezni emberen, de hol a határ? Jogunk és kötelességünk, hogy emberen kísérleteket végezzünk, ha ezzel megmenthetjük életét, meggyógyítjuk, vagy ha ebből bármilyen előnye származhat. Az orvosi és sebészi morál alapelve az, hogy emberen soha ne végezzünk olyan kísérletet, amely bármilyen csekély mértékben is kárára lehet.”

Bár az orvosi szakma saját maga alakította ki és tekintette önmagára érvényesnek szakmai és etikai kódexét, az embereken végzett kísérletekre vonatkozó jogszabályok megalkotása mégis sokáig váratott magára. A második világháború idején a koncentrációs táborokban kísérletezés címén elkövetett szörnyű tömeggyilkosságok érlelték meg az igényt az emberiség elvének megfelelő szabálytervezet kidolgozására. Az ENSZ tiz pontból álló tervezete kimondja, hogy bármiféle kísérletezéshez az egyén önkéntes beleegyezése szükséges, valamint hogy kísérleteket csak tudományosan képzett személyek folytathatnak. A vállalt kockázat pedig nem haladhatja meg az esetlegesen elérhető cél fontosságát. Emberen végrehajtott kísérletnél tehát elsődrendű fontosságú a beteg érdeke, mivel neki még a legtisztább szándékú, kizárólag gyógyításra irányuló kísérletknél is szüksége van törvényes védelemre. A beleegyezéssel és felvilágosítással kapcsolatosan azonban felmerül egy kérdés: laikus személyek megérthetik-e egy-egy kísérlet jelentőségét és kockázatát? A felelősség túlnyomó része nem feltétlenül a műtétet végző orvost terheli-e? A kérdésből következőleg az orvosnak is szüksége van arra, hogy tevékenységét

törvényileg biztosítsák, vagyis hogy ne kelljen felelősségre vonástól tartania, ha a szakma általánosan elismert szabályait követi. Az ENSZ tíz pontból álló tervezetét — kisebb-nagyobb módosításokkal — a legtöbb országban elfogadták. Hasonló elveket tartalmaz a helsinki nyilatkozat is. Itt volna tehát az ideje, hogy ezek az elvek és tervek kötelező erejű törvényes formát öltsenek.

A szívatültetés kérdéseit rendkívül bonyolultá teszi az, hogy egyszerre két emberről van szó. Holán Tibor felteszi a kérdést: „ott állhat-e az orvos, lesve a halál pillanatát? ... Hol van itt a humanizmus, az erkölcsi alap?” Vele együtt mások is félnék attól, nehogy az orvosok kísértést érezzenek arra, hogy idő előtt eltávolítsák a beteg valamelyik szervét. A megoldás ebben az esetben is lehetséges. A világ szaktekintélyei ezt egyöntetűen abban látják, hogy egy időben sohasem legyen felelős ugyanaz az orvos vagy orvoscsoport a haldokló donorért és azért a betegért, akin a szervátültetést elvégzik. Így a donort kezelő orvos csak akkor fogja a betegét halottnak nyilvánítani, ha teljesen biztos efelől. Az átültető sebész mindaddig, amíg a halottá nyilvánítás nem történik meg, semmi olyant nem fog tenni, ami bármiképpen ártalmas lenne a donornak.

Külön tárgyalást érdemel, hiszen talán ez a vita lényege, hogy mikor tartsunk valakit halottnak? Nem könnyű kérdés ez, mert a klinikai halál nem mindig azonos a biológiai halállal. Ebben a kérdésben az etikai problémák minden eddiginél erőteljesebben jelentkeznek. Holán Tibor több példát idéz annak bizonyítására, hogy a klinikai halál beállta után többen felgyógyultak. Az újraélesztés kérdésében a tudomány még nem mondta ki az utolsó szót. Az újraélesztés érdekében végzett bonyolult kezelést általában akkor kezdik meg, amikor legalábbis valamilyen halvány remény még van a beteg felépülésére. Elérkezhet azonban az az idő, amikor erre már semmi remény sem nyílik, s ekkor felvetődik a kérdés: etikus-e tovább folytatni a kezelést? Ellenpéldák sorát lehetne felsorakoztatni, amikor a szív tovább működik, a beteg azonban decerebrált marad. Ezt a kérdést tehát alaposan és lelkiismeretesen meg kell gondolni. Ez azonban nem tartozik azokra, akik szervátültetéssel foglalkoznak, s a sebész ez esetben is akkor jár el helyesen, ha a döntést kizárólag azokra bizza, akik a beteget kezelik.

Holán Tibor szerint a szervátültetés klinikai indikációi is nehéz kérdéseket vetnek fel, hiszen csakugyan nehéz bizonyítani azt, hogy a műtétbe belehalt betegek ma már amúgy sem élnek. Ilyen megfontolások alapján a legtöbb műtétről le kellene mondania a sebésznek. Miért operáljunk például tüdőt, hiszen igen súlyos tbcs-s folyamatok műtét nélkül is meggyógyulnak? A veseátültetés sem azért etikusabb, mert páros szervről van szó, s „az élet tovább folyik egy vesével is“, hanem azért, mivel ma már csaknem olyan jó eredményeket érnek el halott személyek veséjének átültetésével, mintha az élő donor felajánlotta szervet ültetik át.

Máskülönben az első veseátültetési kísérletek és szívbillentyűpótló műtétek is halállal végződtek, mégsem jutott eszébe senkinek tiltakozni ellenük, s ma már széles körben alkalmazott módszerek.

Van még egy pár vitatható megállapítás Holán Tibor cikkében. Többek között úgy véli, hogy előbbre kell helyezni a kutatócsoport munkáját egy zseniális kutatóénál. Következésképpen Barnardot zseniális kutatónak tartja, de tettét egyéni akciónak tünteti fel. Pedig Holán Tibor — úgy tűnik — figyelmesen tanulmányozta a Barnard professzor korszakalkotó kísérletéről szóló közleményeket, s felfigyelt arra, hogy azt is bejelentették: Barnard egy 30 tagú kutatócsoporttal dolgozik, valamint azt, hogy csoportjával együtt jelentős előtanulmányokat folytatott első kísérletéhez. Évek óta mindent figyelemmel kísért és elolvasott, amit az élő szervek átültetéséről irtak szerte a világon. Hogy a kollektíva nem minden tagja rendelkezett egyenlő döntési joggal, ez magától értetődő. Egyebekben a kollektív munkát mint módszert tartjuk előbbrevalónak, az eredményt akkor is értékeljük, ha egy ember érte el (Fleming egyedül fedezte fel a penicillint).

Vitatható az az állítás is, hogy: „a beteg érdekében érvelhetünk-e statisztikával vagy a túlélő napok számával?” Jelen esetben vajon nem a túlélő napok száma dönti-e el a legfontosabb problémát, nevezetesen, a szervezet immún-válaszának jelentkezését? A közeljövő minden bizonnyal meghozza az ezzel kapcsolatos eredményeket, s az immún-válasszal kapcsolatos sok homályos kérdés tisztázódhat.

Összegezve az elmondottakat: véleményem szerint a legfőbb feladat, hogy az orvosok a világ minden táján tanulmányozzák és használják fel Barnard doktor műtétének tapasztalatait. Ez egyáltalán nem zárja ki az alapos, a beható értékelés jogosultságát, a vizsgálás és a visszautasítás azonban mindenképpen indokolatlan.

Orbán János

Fiatalok tárlata

Köszöntőt szeretnék mondani, de előtte még meg szeretném kérdezni a tisztelt Olvasót, emlékszik-e Anton Pavlovics Csehovnak, a nagy orosz realista írónak, a világ legnagyobb novel... stb., szóval emlékszik-e a *Panaszkönyv* című nyúlfarknyi Csehov-karcolatra? Aki emlékszik, annak dicséretesen jó az emlékezőtehetsége, aki pedig nem emlékszik — vagy, uram bocsá', nem is olvasta az említett remeket —, annak, szíves engedelmyükkel, elmondanám: a karcolat arról szól, hogy egy istenhátamegetti vasútállomáson található panaszkönyvbe többen is bejegyzik bejegyezni valóikat, s ily módon az írónak sikerül másfél oldalon érzelgetnie azt a légkört és azt a szellemi szintet, mely az illető városkában uralkodik.

És ha valaki megkérdezné, miért kell mindezt tudni, akkor itt el is mondanám. Az történt ugyanis, hogy idén júliusban Kolozsvárt a Művészeti Galériában alkalmam volt megismerkedni egy hasonló füzettel. Természetesen nem szeretném, ha félreértenének: nem panaszkönyvről van szó, hanem az akkor frissiben megnyílt képzőművészeti tárlat emlékkönyvéről. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy ez a füzet vezető helyen áll társai között — itt Kolozsvárt —, mert lapjain első ízben találkozhattunk valódi közönséggel, olyanal, aki szokatlan módon a szíven viselte a képzőművészet ügyét, s azonkívül, hogy nevét bejegyezte a látogatók névsorába, élesen és hevesen vitakozott képzeletbeli ellenfelekkel a közszemlére kitett munkák művészi értékét illetően. Körülbelül így:

„Szívem teljes melegével köszöntöm az új nemzedéket!”

„Mit keresnek itt, ebben a szép teremben a művészetnek ezek a huligánjai?!?”

„Igazi élménynek bizonyult a kiállítás, és örülök az absztraktok föl-vonulásának.”

„Brávó M. — (M. az egyik kiállító) — de elfelejtettél a képedre fölragasztani még három konzervesdobozt!”

És itt rögtön következik a tömör válasz is, nyíllal ellátva, nehogy félreérthető legyen:

„Marha”.

És így tovább.

Be kell vallanom, hogy ezek után nagyon megörültem ennek a füzetnek, az ellentétes és dühös véleményeknek, s magamban megdicsértem a nyilatkozókat — ha nem is szalonképtelen stílusukért, de őszinteségükért. Szél fuvatlan nem indul. A kiállítás pedig derekasan

kiérdemelte a dicséretet és a lehurrogást egyaránt. A kettő között csupán az a különbség ez esetben, hogy a lehurrogás mélységesen igazságtalan volt. Mert ne tagadjuk — az utóbbi idők kolozsvári képzőművészeti tárlatai (talán a múlt téli grafikai kiállítást leszámítva) nem nagyon kényeztették el a művészetpártoló közönséget. Mintha valamiféle akadályozva újszerű, izgalmas, sokatmondó alkotások létrehozását. Nem csoda hát, ha ilyen hangulatban a közönség az első frissítően és újszerűen ható jelentkezést azonnal és intenzíven leereagálta. Mert meglepetés volt a Fialatok Tárlata. De lássuk az előzményeket!

Az az alkotási kör, melyhez ezek a fiatal művészek tartoznak, már jó néhány éve működik jól-rosszul Kolozsváron, s jelenleg mintegy hetven tagot számlál. Tagjainak életkora nem haladja meg a harmincöt évet, és szinte nyílt titok, hogy mindeddig rajtuk kívül álló okoknál fogva nem tudtak együtt, ilyen tömegben kiállítani. Mostani jelentkezésük szorosan összefügg a Képzőművészeti Szövetség vezetőségében beállt változásokkal. És hogy mekkora kár volt eddig is megakadályozni őket a közönség elé járulásban, azt éppen kiállított munkáik színvonala igazolja.

Azt mondtam az imént, hogy megérdemelték, amit a közönségtől kaptak, és nem túloztam, mert bárki is nézte meg a kiállított képeket, nem láthatott egyebet, mint azt, hogy egy olyan fiatal generáció jelentkezett most egységesen, melynek lételeme a jóindulatú nyugtalanság, az állandó keresés, s amely utakat keres, olyan utakat, melyeknek fölfedezése mindenképpen hazai képzőművészetünk sokszínűségét és rangját növelné. És engedtessek meg nekem, hogy megkockáztassam azt a szubjektív meglátást, mely szerint a fiataloknak az az egységes csoportja — így mint csoport — világratekintőbbnek tűnik az előtük járó nemzedéknél, és nincs semmiféle főbiájuk: nyugodtan kipróbálják magukon, a saját vásznukon mindazokat az alkotási módszereket, amelyeket jónak, érdekesnek, merésznek, asszimilálhatónak tartanak. És érdekes módon leggyakrabban éppen azért éri őket bíráló, hogy szolgálai módon utánozzák a külföldi mestereket, kozmopolitává silányítva ily módon saját művészetüket.

Igen, de ez a vád mindenképpen hamis. Az egyéniség ugyanis, bár mekkora és bármilyen erős legyen is az, nem a semmiből pattan ki, mindjárt teljes villogó fegyverzetben, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből, hanem hosszas útkeresés, vívódás, munka és próbálkozás eredményeként alakul ki. Ezer lépést kell megtennie a művésznek különböző hatások búvkörében, míg végül az ezeregyedik lépése már nem hasonlít az előtte vonulók járásához. Ha tehát egyik fiatal, húsz-egynéhány éves grafikusunk-festőnk egyben-másban hasonlít Vasarelyhez, azért még nem kell félreverní a harangot, hívni a túzoltókat, s hideg vízzel locsoltatni az illetőt, hogy térjen észhez. S főleg nem kell kultúr-hulligánnak nevezni — mélyen tisztelt tárlatlátogató! Mert a formai modernségen túl azért megvan ezekben a fiatalokban az a felelősségérzet, mellyel a művésznek viseltetnie kell azzal a munkával szemben, amelyet végez. És éppen ez az, amiért üdvözölnünk kell jelentkezésüket, merészségüket, kísérletező kedvüket egyaránt. És én magam — anélkül, hogy valakit is sérteni kívánnék — jóleső érzéssel nyugtázom

azt a tényt, hogy művészi törekvésekben föl sem villan annak a vulgáris ember-láttatásnak az igénye, mely olyan sokáig uralkodott művészeti életünk felett, s melynek olyan sok „remeke“ a múzeumok pincéiben nyugszik leltári tárgyként. A magam részéről pedig merem remélni, hogy ezeknek a fiataloknak sikerül olyan eleven művészi mozgást, „képzőművészeti életet“ teremteni Kolozsvárt, amilyen ma még — sajnos — nincsen.

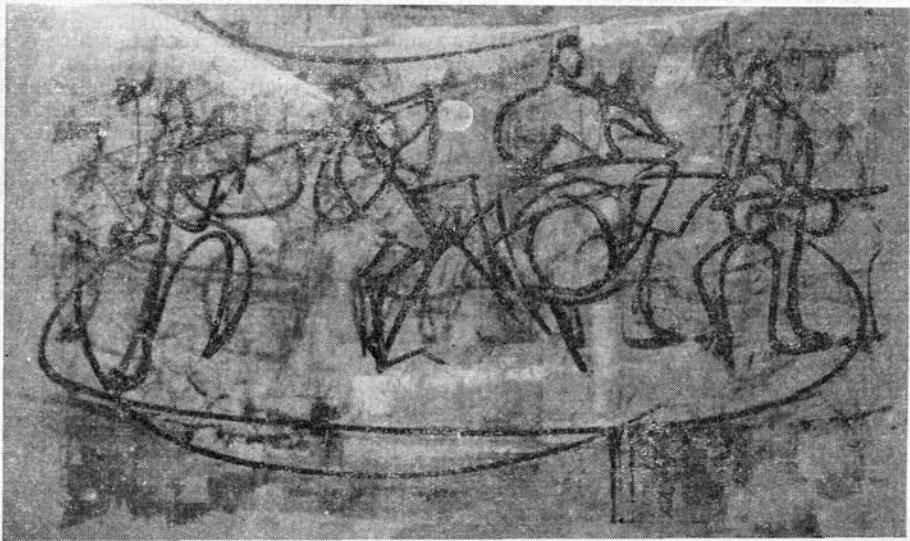
S visszatérve a kiállítási emlékkönyvhöz: jól teszi a közönség, ha nyilatkozik. És még jobban tenné, ha módot találna arra, hogy nyilvánosan vitatkozhassék az alkotókkal. Mindkét félnek javára válna ez. A közönség tanulna, a művész pedig szembeállhatna ezzel a furesza tükkörrel, ami soha meg nem ismételt módon tükrözné vissza az alkotói problémákat, a mesterségbeli tökéletességet vagy tökéletlenséget, s mindenképp a műből kiérzett vagy ki nem érezhető hitet. Izgalmas volna az ilyen nyilvános és őszinte találkozás. S minden bizonnyal ezek a fiatalok megállnák a helyüket, mert úgy érzem, minden munkájukból világít alá az alázatuk a művészet iránt, a művészet erejébe vetett hit.

Aragon néhány sorát juttatta eszembe a Fiatalok Tárlata, s mert köszöntőt akarok írni, ezzel zárom a cikket:

*Annak akinek kisebb gondja is nagyobb mint a kilovaglás s akit
nem hat meg az átizzadt szőrzet sem a lovak nyihogása
Mindig nagyobb lesz egy kőből vésett ló ahogy itt áll talapzatán
Mindig részegítőbb lesz hasztalan sörényével melyet meglebbent
felágaskodva örökre
a lassan mozduló nap*

Király László

Florian Alexandru Mihai:
Dzsessz-zenekar

◆ A szabad idő ma már nemcsak jog, hanem társadalmi probléma is. A szociológiai vizsgálatok kimutatták, hogy az Egyesült Államokban egyes társadalmi csoportoknak több szabad idejük van, mint amennyit tudásuk, érdeklődésük és hajlamuk szerint fel tudnak használni. A fölösleges szabad idő gyakran elesettséghöz, bizonytalansághoz, elidegenedéshez vezet, és a korai nyugdíjazás sok ember számára a senki földjére való száműzetést jelent. Ezért azután már a biztosító társaságok sem lelkesednek a nyugdíjasokért.

E helyzet magyarázatát a pszichológiai kölcsönhatásokban kell keresni. Arnold Hutschnecker és Selye János kutatásai minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy szoros kapcsolat van az ember megszokott gondolkodása és mindennapi cselekedetei között, hogy a lelki világ nagymértékben befolyásolja az emberi szervezet egész kémiai funkcióját. Az ún. pszichoszomatikus vizsgálat egyrészt a lelkiélet és a test között fennálló kapcsolatot, másrészt azokat a betegségeket igyekszik megállapítani, amelyek e kapcsolatok egészségtelen volta esetén keletkeznek, mint például a fekély és a vérnyomás zavarai. Hutschnecker szerint az élniakarás és a halniakarás a pszichoszomatika ellentétes megnyilvánulásai. Ha valaki foglalkozását nem szereti, energiája fokozatosan kiszárad, ha viszont szereti, akkor megnő. Az előbbi esetben keletkezik „a halniakarás”, az utóbbiban ennek ellenkezője, „az élniakarás”. Selye éppen azokat a kémiai változásokat vizsgálta, amelyeket a gondolkodás vált ki „az emberi kémiaiában”, vagyis az aggodalom, a stress és a kimerülés hatását az adrenalin-mirigyekre. Kiderült, hogy az ál-

Emlékszem, már egyetemi hallgató koromban mennyire megragadott Kallós Miklós előadásainak teljességre törekvő tömörsége, eszmegazdagsága, mondanivalójának sohasem öncélú, de mindig célratoró eredetisége, gondolatmenetének szinte áttetszően világos logikája. Ugyanezeket az erőnyeket fedeztem fel most újra a politikai tudatról írott könyvében*. Am értéküket ezúttal megsokszorozza a szóban forgó munka mérete. Igaz, a könyv 300 lapnyi terjedelmű, de akár kétszerese is lehetne, mert tartalma annyira sűrített, hogy helyenként úgyszólván csak a csontvázig lemeztelenített lényegre szorítkozik. A mondanivaló tömörsége azonban mégsem teljesen aszkétikus, mert az egyéni hozzáállás, a sajátos meglátások, az önálló megítélések és értékelések révén lépten-nyomon friss színfoltot nyer és főleg sohasem nehézkes, mert a minden részletében rendszeres és világos tárgyalási mód következtében a legbonyolultabb kérdések is szinte önmaguktól bomlanak ki és tárják fel belső titkaikat.

Nem tudom, más is tapasztalta-e már, nekem mindenesetre mindinkább az a benyomásom az utóbbi időben, hogy a filozófiai, szociológiai szakirodalomban kezd elterjedni egyfajta sajátos „hobby”: a mondanivaló túlbonyolításának, a szándékosan vargabetűs gondolatfűzésnek és a homályos szöveg-labirintusokban való bújócskázásnak a szenvedélye. Meglehet, hogy csupán pillanatnyi kortűnet, amelyet a korábban változtathatatlanok vélt filozófiai és szociológiai alapfogalmainak körül támadt átmeneti zavar okozott, az új kutatási eredmények, irányok és szempontok értelmezése kapcsán jelentkező fogalmi nehézségek születtek. De bárminő tényezők okozzák is ezt a helyzetet, semmiképpen sem indokolják. Tanúbizonyosság erre a tárgyalt könyv, annak minden fejezete, minden gondolata. Pedig, ha valahol számolni kell effajta nehézségekkel, akkor a politikai szféra kutatásában különösképpen. Már csak azért is, mert a *politikatudomány* mint önálló diszciplína még jóformán alig vált le a szociológia köldökzsinórjáról, és ha van még a társadalmi valóság térképén fehér folttal jelölendő rész, akkor bizonyosan mindenekelelt a politika tartozik ide.

Itt van mindjárt a legelső kérdés, amire a könyv első fejezete keres választ: mi a politika, és hol, a társadalmi totalitás mely részében helyezkedik el ez a sajátos szféra. Jóllehet a marxizmus klasszikusainak művei e tekintetben is számos értékes útmutatást tartalmaznak, a probléma nemcsak, hogy nem megoldott, de megoldása továbbra is sok nehézségbe ütközik. Az egyikre a szerző egy vita során hívta fel a figyelmet, amikor rámutatott, hogy a történelmi materializmus alap kategóriái mai jelentéstartalmukkal nem alkalmasak a társadalmi valóság különböző közegeinek — és ezen belül a politika szférá-

* Nicolae Kallós: *Conștiința politică. Editura științifică. București, 1968.*

jának — sokoldalú, átfogó és kimerítő körülhatárolására, jellemzésére. Szükségessé vált elmélyült, alapos újragondolásuk és átértékelésük. Ezen a nehézségen a könyv íróját korántsem a spekuláció, hanem ellenkezőleg, a gyakorlat élesszemű vizsgálata segíti át. Fejtegetései nem az általános fogalmakból kiinduló tétellevezetések, hanem a tényleges, jól szemügyre vett valóság fogalmi általánosításai. Így jut el a politikai szféra három fő összetevőjének — a politikai viszonyoknak, a politikai intézményeknek és a politikai tudatnak — a felismeréséhez.

Egyes bírálók ebben a felosztásban kifogásolnivalót találtak, nevezetesen azt, hogy a politikai viszony és politikai intézmény megkülönböztetése logikailag nem — vagy legalábbis nem kielégítően — indokolt. A marxista szociológia alapfogalmai és fogalmi rendszere újraátgondolásának szükségességét hangsúlyozó állásfoglalásával a szerző arra célozott, hogy az adott esetben a logikai ismérv a kérdéses fogalmak (mindenekelőtt a társadalmi lét—társadalmi tudat, alap—felépítmény, spontán—tudatos, anyagi—szellemi kategóriapárok) függvénye, s mint ilyen, maga is felülvizsgálásra szorul. A két szóban forgó komponens további struktúraelemzésével a könyv maga szolgáltat nyilvánvaló bizonyítékot arra, hogy a gyakorlatban ez a megkülönböztetés feltétlenül jogosult, mert hiszen léteznek egyfelől osztályviszonyok, osztályokon belüli viszonyok, osztályok és pártok közötti viszonyok, nemzetek közti és államok közti viszonyok, vagyis politikai viszonyok, és léteznek másfelől pártok, politikai szervezetek és rendszerek, államok, vagyis politikai intézmények.

Természetesen a politikai viszonyok és intézmények beható elemzését a munka keretei nem teszik lehetővé, hiszen tulajdonképpen tárgya a harmadik összetevő, a politikai tudat, amelynek lényegét a kötet mintegy felét kitevő második fejezet taglalja. Itt is mindenekelőtt számot kell vetni a fennálló nehézségekkel, szembe kell nézni mindazzal, amivel a marxista szociológia még adós. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szerző távolról sem törekszik a felmerülő problémák minden áron történő megoldására, ellenben mindenütt tudatosítja a létező megoldások problematikusságát. A politikai tudat szerkezeti koordinátáinak megvonása már önmagában is jó néhány alapfogalom felülvizsgálását kívánja meg.

Itt van például a polgári ideológia, pontosabban, a *polgári politikai ideológia* fogalma, amelyet még nem is olyan rég egyszerűen csak lelepleztünk, megbélyegző jelzőkkel illetünk, lépten-nyomon visszavertünk, anélkül azonban, hogy szigorúan tudományos elemzés tárgyává tettük volna. És lám, mihelyt alaposabban szemügyre vesszük, rögtön kiderül, hogy nagyon is összetett, bonyolult, többarcú, belsőleg ellentmondásos jelenséggel állunk szemben, hogy ez az ideológia korántsem egységes valami, tehát tudományos igényű megítélése és jellemzése differenciált elemzést kíván. Nem véletlen, hogy a könyv nem a polgári ideológia különböző formáit, irányzatait veszi szemügyre, hanem inkább alapvető tendenciáit igyekszik megragadni. Csakis így válik lehetővé a mai polgári politikai ideológia úgynevezett mérsékelt-li-

landó feszültség és félelem, valamint az emberi szervezet le-romlása között közvetlen összefüggés van. Ezek hatása az adrenalin-mirigyekre testi bennuláshoz és szívbetegségekhez vezethet.

Selye figyelme a túlterhelésre irányul, ám ennek ellenpólusa, a téletlenség ugyanolyan tünetekkel járhat. Éppen ezért a pihenés, a kikapcsolódás nem jelenthet élettelenséget. Célja ugyanis a megiffjodás, a regenerálás. Ha a túl sok szabad idő, például a nyugdíjasoknál, téletlenséget vált ki, ez betegséget okozhat. Ha valaki hosszú időn át testileg és lelkileg aktív volt, s ezt egyszeriben téletlenségre váltja föl, akkor könnyen ilyen pszichoszomatikus betegségekre eshet. Az élniakarás a test megfelelő „kémiáját“ teremti meg, életkedvet és hosszú életet biztosít.

◆ *A kiadók és olvasók táján nem is sejtik, milyen megújító forradalom előtt áll az írásbeliség, a könyvnyomtatás és a sokszorosítás minden formája. A nehézkes írógépek, nyomdák, rotapríntek helyét a jövőben a mikrohullámú elektronikus gépek veszik át. Június 9-én az amerikai lapkiadók egyesületének kutatóintézete olyan írógépet mutatott be, mellyel a terepen levő újságíró riportját egyenesen a szerkesztőség termébe kopogtatja le, szalag és kattogás nélkül percenként 1200 szó sebességgel.*

A különböző típusú és rendeltetésű elektronikus és optikai gépeknek ma már egész sora áll kikísérletezés alatt. Közülük csak néhányat említünk. A fotokompozíciós elektronikus rendszerű szedőgépeket általában Photonoknak nevezik. Ezek másodpercenként 800 betűt szednek zajtalanul, szagtalanul és hőképződés nélkül. A Linotron a műhold

krónika

fényképző apparátusából fejlődött ki. Percenként 68 000 betűt tesz ki, és egész lapokat állít össze katódugár-cső segítségével. Az első nagy eredmény egy 32 701 lapos, 81 kötetből álló kiadvány, melyet ezer óra alatt szedett ki (a lino-type rendszerrel százezer órára lett volna szükség). A Videocomp a képek létrehozására fényugárt használ gyors letapogatású folyamattal. Automatikusán szabályozza a lap-hosszúságot, a fejezetcímeket és a fejezeteket.

A színes képközlés — color scanning — új módszerrel, mintegy távolból „cinkografálja” a színes képeket. Az ún. Combiscanner elektronikusan jóminőségű másolatokat készít színes képekről távközléssel. A video cartridge (a videotekerces) már a jövő évben forgalomba kerül. A tekercestelevíziós antennához kötik, és a képernyőn színes vagy fehérfeke formában megjelenik a kép, vagyis tévé-programját bárki maga állíthatja össze. A tekeres szélessége mintegy 1 cm, átmérője 18 cm. Ennek továbbfejlesztése révén életre kelthetők a magazinok képei és általában mindenféle kép. A Homefax (a házi „távíró”) 10 másodpercenként zsebzsórtár nagyságú lapot másol le. A tévé kanálisához csatolva az elektromagnetikus jeleket írásá változtatja át. Segítségével rögzíthetők a hírószefoglalások, sporteredmények, piaci árak, receptek stb. Az ún. fakszimile-rendszereknek különböző variánsai már meghaladják az ezret. A legelterjedtebb a nagytávolságú Xerography. Segítségével a napilapok és a képeslapok a föld különböző részein egyszerre nyomtathatók.

A nyomdatulajdonosok örömeire ezek az elektronikus, mikrohullámú gépek nagyrészt még kísérletezés alatt állanak,

berális ágán belül azoknak a pozitív mozzanatoknak, jelenségeknek a felismerése, amelyek erősítése és ösztönzése korunk sorsdöntő problémái megoldásának egyik előfeltétele.

A bonyolult, ellentmondásos jelenségek viselkedése sohasem egyértelmű. A polgári politikai ideológia utilitarista funkciója szemléltetően példázza ezt az igazságot: miközben ez az ideológia a tőkésrend súlyosbító problémáira keres megoldást, miközben az új követelményekhez való „hozzáigazításán” munkálkodik, óhatatlanul bizonyos fokú kritikai szerepre tesz szert. Találón szemlélteti ez az úgynevezett polgári politikatudomány sajátságos kétarcúságát. A könyv M. Duverger, a neves francia szociológus és politológus szavait idézi, amelyek kitűnően jellemzik ezt a felemás helyzetet. M. Duverger úgy véli, hogy mai formájában a politikatudomány kettős — a demisztifikálás és a misztifikálás egymással homlokegyenest ellentétes — funkcióját látja el. Az első tulajdonképpeni hivatásából fakad, a második viszont egyes kutatási módszerek kritikátlan alkalmazásának egyenes folyománya. A politikatudomány — írja — „a király koronája, a bíboros palástja, a bíró talárja, a tábornok csillagai alatt újra megtalálja az embert. Felfedi a király püreségét, megvizsgálja mezítelenségének értelmét, megállapítja anatómiai torzulásait”.

A mindennapi politikai gyakorlat, a különböző társadalompolitikai mozgalmak sokoldalú megértéséhez a politikai ideológia ismerete még korántsem elegendő. A vizsgálódásnak be kell talolnia a köznapit vagy mindennapi tudat rétegébe is, le kell ásnia azokig a szintekig, amelyekben a spontán politikai cselekvés forrásai fakadnak. Hogyan, milyen kutatások segítségével közelíthető és ismerhető meg a politikának ez a szubjektív régiója, személyiségstruktúrában lerakódó közege? Számos nyugati országban, különösen pedig az Amerikai Egyesült Államokban végzett konkrét társadalomtudományi felmérések eredményei joggal engednek arra következtetni, hogy a szociológiai, de főleg a szociálpszichológiai kutatás számára ez a terület hozzáférhető és hogy e módszerek révén szerzett adatok a társadalompolitikai gondolkodás- és magatartásmódok számos vonatkozására fényt deríthetnek.

A mai amerikai szociológiai, politikai, szociálpszichológiai irodalom bőséges anyagot kínál napjaink amerikai polgársága, a középrétegek társadalomlélektani (én hozzátennem — politikai lélektani) koordinátáinak megrajzolásához. Ezzel kapcsolatban a könyv hivatkozik olyan szociológiai és szociálpszichológiai tekintélyek munkásságára, mint C. Wright Mills, David Riesman, Erich Fromm és mások, akiknél a politikai élelítés a tudományos általánosítás erejével párosul, hasonlóképpen utal más, pozitívista beállítottságú társadalomkutatókra, akik vizsgálódásaik során bőséges tapasztalati tényanyagot halmoztak fel. Így C. Wright Mills *Az uralkodó elit* című műve a pszichopolitikai vizsgálódás és jellemzés kitűnő példája. Az elit tagjai — írja Mills — tudatában vannak annak, hogy külön osztályt alkotnak. Egymás közti viselkedésük lényegesen eltér attól a magatartástól, amelyet más osztálybeliekkel szemben

tanúsítanak. Kölcsönösen elfogadják és megértik egymást, kizárólag saját köreiken belül házasodnak, igyekeznek, ha nem is azonosan, de legalább hasonló módon gondolkodni és cselekedni. Felsőbbrendű erkölcsi nihilizmusuk az állami élet viszonylatában sajátos és főként veszedelmes politikai immoralitásban jut kifejezésre. A felső tízezer esetében a politikai züllés nem egyes egyének vétke; itt korrupctak maguk az intézmények. Olyan világban, ahol az ügyletek, a katonai felkészülés, a politika a korporáció rendszeréből nyerik létük értelmét, a felsőbbrendű immoralitás intézményes formát ölt. Amerika számára a fenyegető veszedelmet nem egyes primitív politikuskok barbár esztelensége jelenti, hanem sokkal inkább politikusainak nyomasztó és lapos banalitásai, megdöbbentő önelégültsége. Ezek az emberek számúzték az értelmet, közhelyekre cserélték fel, dogmákat alkottak tulajdon szerepük igazolása és törvényesítése érdekében; ők a téboly realistái; a valóság cégére alatt paranoiás realitást teremtettek, amely csupán képzeletükben létezik: realitásként tüntetik fel a kapitalizmus utopikus képét.

A társadalmi és ezen belül a politikai jelenségek pszichikai megközelítése, pszichológiai alapról történő értelmezése ma már a polgári szociológiában is lényegében tudománytörténeti anakronizmus. Annál idősebb vizont a fordított irányú vizsgálódás, amely a társadalmi környezetből, a társadalmi létből kiindulva kísérli meg a pszichikai jelenségeket megmagyarázni. A valóban tudományos *szociálpszichológia* alap gondolata az a közismert marxi felfedezés, hogy az ember lényegét társadalmi viszonyainak összességében kell keresni. Az ember társadalmi relációinak történelmi rendszerében a politikai viszonyoknak kivételes szerep jut. Noha Kallós könyve tárgyánál fogva a gazdaság és politika összefüggésében a politika elsődlegességéről szóló tétel tárgyiasának viszonylag kis teret szentelhetett, ez a gondolat végigvonul a munka egészén, és harmadik, egyben utolsó fejezetében elsősorban azt kutatja, hogy miként nyomja rá a politikai tudat a maga jellegzetes bélyegét a társadalmi tudat többi formájára. Ha — és ez nem kérdéses — a politikai viszonyok és intézmények, s tegyük hozzá, a politikai tudat ilyen központi helyet tölt be a társadalmi totalitás szerkezetében, akkor mindaddig, amíg e viszonyok, intézmények léteznek, az ember társadalmi lényege a „homo politicus“-ban summázódik. Ugyancsak e gondolatmenet értelmében a társadalomlélektannak mint viszonylag önálló tudománynak magában kell foglalnia a politikai pszichológiát.

E gondolatok már régóta motoszkáltak bennem, de csak a könyv olvasása közben fogalmazódtak meg. Bár a szerzőt elsősorban a politikai tudat ideológiai síkja érdekli, és ennek tulajdonít nagyobb jelentőséget, mondanivalójának végső kicsengése mégis egy modern (vagyis nem az archaikus, hanem korunk társadalmait kutató) *politikai antropológia* kidolgozásának szükségességét húzza alá. A szerző egy alkalommal kifejezetten utalt is arra, hogy G. Balandier *Antropologie Politique* című munkája valószínűleg

és olyan költségesek, hogy egyelőre nem fenyegetnek azáltal, hogy a mechanikus gépeket kiszorítják.

◆ Teilhard de Chardin 1955. április 10-én 74 éves korában New Yorkban halt meg. Több mint 150 tanulmányt írt; ezek java részét Kínában, ahol missziós munkája mellett régészettel foglalkozott. A jezsuita paleontológus és régész *The Phenomenon of Man* című — halála előtt mintegy húsz évvel írott — művével filozófiaként vált világhírűvé. E művének kiadását az egyházi hatóságok sokszor visszautastították, végül „nem azért, hogy forgalomba hozzák, hanem megőrzés végett“, megjelenését kétszáz példányban engedélyezték.

Ebben az évben — miközben bölcséletének népszerűsége szüntelenül nő — Amerikában egyszerre három kötetet jelentettek meg Teilhard de Chardin műveiből és életéről. Az egyik *Letters to Two Friends* 1926—1952 címen tevékenységének legalkotóbb korszakában a tudós két nőismerőséhez írott leveleit tartalmazza. E levelek őszinteségükkel nemcsak a szerző mindennapi gondjait, hanem szellemi életének fejlődését is tükrözik. „Egyre elkeserítőbbnek tartom — írja egyik levelében —, hogy életemet a holt dolgok felkutatásában töltsem el“, és azt reméli, hogy az evolúció fogalma megadja számára a kulcsot ahhoz, hogy áthidalja a tudomány és a hagyományos vallás között tátongó szakadékot. A második, a *The Life of Teilhard de Chardin Robert Speaight műve, s Teilhard életét mutatja be.*

A harmadik mű vaskos skolasztikus munka, és célja Teilhard filozófiájának ismertetése. Címe: *The Thought of Teilhard de Chardin, szerzője*

krónika

Emil Rideau francia jezsuita. Kifejti benne a filozófus eszméit, gondolatait és azt is próbálja megindokolni, hogy az egyház miért nem engedélyezte soha teológiai műveinek kiadását. Szerinte azért, mert Teilhard nem volt képes „kimutatni a természet és a természetfölötti, a pozitív ésszerűség világánál szemlélt történelem és a kinyilatkoztatás történelme közötti feszültséget”. Egyszerűbben megfogalmazva azért, mert Teilhard túlnőtt a teológia fojtogató keretein.

új irányít kölcsönöz majd a politikatudomány egyes alapfogalmai körül zajló jelenlegi vitáknak.

A *Korunk* múlt évi decemberi száma egy írást közölt Kallós Miklós tollából az ideológia és tudomány kapcsolataról, illetve az ezzel összefüggő legújabb vitákról. E cikk fő konklúzióját, azt ti., hogy a marxizmusban az ideológia és tudomány, a pártosság és objektivitás szerves, megbonthatatlan egységet alkot, joggal választhatta volna könyvének motójául. Ez a munka minden ízében pártos a szó marxista értelmében. Benne a vizsgálódás — lettlegyen bármennyire is elvont — sohasem válik öncélúvá, ellenkezőleg, mindvégig következetesen és tudatosan a munkásosztály, a szocializmus ügyét szolgálja. Éppen ez a pártosság készíti — mondhatnám inkább kényszeríti, kötelezi — és teszi képessé a szerzőt arra, hogy éles szemmel vizsgáljon, tárgyilagosan ítéljen, minden gondolatot következetesen végig gondoljon és egy pillanatra se szűnjön meg kritikainak lenni.

Sztrányiczki Gábor

Orvostudományi kutatások Marosvásárhelyen

Harminc-negyven évvel ezelőtt Marosvásárhely orvostársadalmának élete semmiben sem különbözött a többi erdélyi középnagyságrendű városétól: néhány jó orvos, kevés kórházi ágy, meglehetősen gyenge kórházi felszerelés, tudományos munkára szinte semmi lehetőség. 1945 után az Orvosi, Gyógyszerészeti Intézet létesítése egycsapásra megváltoztatja a vidéki viszonyokat. Orvosprofesszorok érkeznek a városba, kialakul a klinikai hálózat, megindul az orvosképzés, megkezdődik a tudományos munka.

A kutatók már az indulás éveiben érzik a központi irányítás szükségét és legtöbbjük munkatársra lesz olyan elismert szaktekintélyeknek, mint C. I. Parhon, V. D. Márza, Gr. Benetato professzor. 1955-ben az Akadémia új statutuma alapján aztán valóban a tudományos kutatás egyik országos centrumává válik a város. Megalakul az Akadémiai Kutatófiók Orvostudományi Osztálya. A szervezés átmeneti hónapjai után 1956-ban indul meg a tényleges munka. Miskolczi Dezső akadémikus személyében a neuropatológia európai hírű művelőjét kapta vezetőjéül az új tudományos intézmény, és néhány év múltán az idegkörtani kutatások *vásárhelyi iskolájáról* beszélhetnek már a szakemberek bel- és külföldön egyaránt.

Az első években az idegkörtan mellett endokrinológiai, biokémiai, hepatológiai, embriológiai, növénybiológiai kérdésekkel, valamint a szilikózis problémájával is foglalkoznak az új intézmény munkatársai. Hamar világossá válik azonban, hogy ez a túl széles körű tevékenység az erők szétforgácsolásához

Késő reneszánsz—kora barokk
kehely, Nagykadács (Foto
Kabay)

téka

Călin Căliman

Filmul documentar
romănesc

vezet, ezért a további kutatások tárgyaként neuropatológiai témák szerepelnek csupán, és később az intézetet is az Akadémiai Kutatófiók Neuropatológiai Osztályának nevezik el. A Kutatófiók munkájával szervesen beilleszkedik az Akadémia Neurológiai Intézetének kutatótevékenységébe és gyümölcsötveti a román idegkörtani iskola kiválóságainak (Victor Babeş, Gheorghe Marinescu, C. I. Parhon és mások) eredményeit.

Az Akadémia gondozásában a közelmúltban jelentették meg tíz éves munkásságuk summázásaként összefoglaló tanulmányaikat* a Neuropatológiai Osztály munkatársai. Minthogy a közölt dolgozatok nagy része annyira speciálisan szakmai jellegű, hogy talán még az általános orvos elkezdődési körén is kívül esik, ezért eltekintek a közlemények tartalmi ismertetésétől, és inkább az intézetben folyó munkáról szólok, valamint kiemelek néhány olyan, a dolgozatokban szereplő kérdést, amely általános érdeklődésre tarthat igényt.

Korunk orvostudományának Achilles-sarka: a különböző *virusfertőzés*. Néhány nagyvírust leszámítva jelenleg semmilyen hatásos antibiotikummal vagy más gyógyszerrel nem rendelkezünk a létrejött fertőzés leküzdésére, nem beszélve arról, hogy több feltehetően vírus okozta megbetegedés patomechanizmusát sem ismerjük eléggé. Ezért jelent értékes hozzájárulást a vírusos agyvelőgyulladások kórtanának gazdagításához Miskolczi akadémikus és munkatársainak tevékenysége. Az országban elsőként írták le az 1955-ös marosvásárhelyi járvány kapcsán az úgynevezett B típusú nyári-őszi kullancs-encephalitis tünettanát és kórbonctanát. A kullancs itt nem kórokozóként, hanem terjesztő vektorként szerepel, amely csípésével oltja az emberbe a vírust.

Az idegkörtán régi problémája a sclerosis multiplex kórtanának tisztázása. A megbetegedés szintén egyfajta agyvelőgyulladás, amely rendszerint krónikus lefolyású, s nemcsak az agyvelőt, hanem a gerincvelőt is érinti, fő ismertető jele pedig az idegrostok velőshüvelyének pusztulása. Az anatómiai elváltozások szétszórótt göcök formájában találhatók, ezért a betegség előrehaladtával a központi idegrendszer minden funkciója károsodott. Az ideggyógyászok megfigyelték, hogy bizonyos oltások után egyes vírusbetegségeket követően a központi idegrendszerben ellenanyag-ellentest reakció (allergiás reakció) zajlik le. Ellenanyagként az oltóanyag vagy a vírus testének fehérjeje, ellentestként e fehérjék ellen termelődött anyag szerepel, a reakció eredménye pedig az idegrostok velőshüvelyének pusztulása. Ez a megfigyelés vezette a kutatókat arra a gondolatra, hogy a sclerosis multiplex esetében is hasonló mechanizmus zajlik le.

Miskolczi akadémikus csoportja vizsgálódásának egyik fő témáját éppen az említett folyamatok tanulmányozása alkotja. Több évi fáradozás után sikerült pontosan leírniuk a kísérletes *allergiás agyvelőgyul-*

A film őse voltaképpen az úgynevezett felvevő, rögzítő, dokumentáló film. A román film is így kezdődik, Grigore Brezeanu Rázboiul independenței című alkotása e sikon úttörőnek tekinthető. De már azelőtt, a múlt század végén voltak hazai kísérletek: Menu néhányperces dokumentációs filmjei (A galaci áradás, Hájók a Dunán, A Capşa cukrászda teraszán, Katonai díszszemle).

Ismeretlen operatőr munkái az 1911. májusi munkágyűléseket, felvonulást, népnünepeséget megörökítő filmkockák. Az 1926-ban készült Dâmbovița apă dulce című dokumentumfilm a hatóságok nem engedték vetíteni, mivel a főváros kirívó ellentéteit mutatta be, a fényezés mellett a nyomort. 1936 és 1940 között 73 dokumentumfilmlet forgattak. Negyvennégy után e műfaj is nagy lendülettel fejlődött, s nem kis részt vállalt a szocialista építés népszerűsítésében.

A román dokumentumfilm azóta műfajilag is nagyot lépett előre: 1938 és 1967 között különböző nemzetközi dokumentumfilm-fesztiválokon összesen 65 román film kapott nemzetközi kitüntetést. (Meridiane, 1967.)

Szépréti Lilla

Párhuzamos vonatok

Az utolsó öt-hat évben írt elbeszélésekből áll össze a kötet. Témájukban sokféle, az írói eljárás, módszer tekintetében egyéni írások. A szemlélet frissességét érezzük azokban az elbeszélésekben is, amelyek Szabó Magda gondolatbonyolítására emlékeztetnek.

* *Cercetări medicale. Sub redacția Acad. A. Kreindler și Prof. dr. Gündisch. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.*

téka

Megszokott és különös hangulatok, eredeti élmények, a kisgyermek lelki életének finom rezzenetei teszik vonzóvá Szép-réti Lilla második kötetét, amelynek izléses borítólapja tehetséges könyvgrafikusunk, Deák Ferenc munkája. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Kemény János

Halászs, vadászs, madarászs

Valamikor ösfoglalkozás, később sportszennvedély, Kemény Jánosnál ezen túl pedig még alkalom az írói megfigyelésre — a vadászsat. Ehhez az „alapfoglalkozás”-hoz a halászsat és a madarászsat a kötetben inkább csak a rim kedvéért foglal helyet, mert a szerző elsősorban vérbeli vadászs, akit a havas tett vérbeli íróvá. Attól kezdve, hogy gyermekkorában seréttel lőtt patkányra, egészen addig, amikor nyugdíjas korában már csak a suta hangjának utánzásával szédíti a vadat, sok kedves emlék vonul végig a könyvön. Itt a vadászsat nem ürügy a társadalom bemutatására, mint Turgenyevnél, itt a természet a fontos: az erdő és a cserjés, a farkas és a medve, és a vadászs, aki lesben áll, rajta üt vagy van úgy, hogy szánakozik. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

N. F. Jirov

Atlantiada. Probleme fundamentale ale atlantologiei

Amióta Plátón megírta Atlantisz-mondáját, mindegyre fel-felbukkan egy-egy kutató, aki azt állítja, hogy felfedezte a monda mőáott rejlvő valósságot. A második világháború óta Atlantisz titka valóssággal lázba hozta a régészeket, geográfusokat, oceanográfusokat, és a történészeket, aminek az lett az eredménye, hogy csaknem

ladás morfológiáját. Kísérleteikhez nyulakat és kutyákat használtak, az allergiás reakciót agyemulzió befecskendezésével érték el, az észlelt szövettani elváltozások pedig nagyfokú hasonlatosságot mutatnak az elhalt egyének agy- és gerinevelejtől készített szövettani metszetekkel. Gündisch professzor munkacsoportjának sikerült azt is tisztáznia, hogy a kísérletes allergiás agyvelőgyulladás esetén a kórfolyamat a szervezet egészét érinti, mivel nemcsak a központi idegrendszer különböző szféráiban, hanem a belső szervekben is gyulladásos göcökat észleltek. A tisztán anatómiai jellegű vizsgálódásokon kívül hisztokémiai módszerekkel sikerült egy sor fontos elváltozást kimutatni a fehérjék, cukrok, zsírok és enzimiek szöveti anyagcseréjében.

Ma már bátran elmondhatjuk, hogy a tárgyalt modell-betegséggel kapcsolatos kutatások eredményei nemcsak a hazai, hanem a külföldi neuropatológusok körében is joggal elismertek.

Feltétlenül szólni kell Maros Tibor professzor munkásságáról, aki a központi idegrendszer és a máj működése közti összefüggést tanulmányozta. Vizsgálatai során bebizonyosodott, hogy a hypothalamus sértésekor megváltozik a máj szövettani szerkezete, előbb a sejtek sorvadása, majd teljes pusztulása után kötőszövetes elemek felszaporodása észlelhető, ami magával vonja a májműködés csökkenését, esetleg teljes megszűnését is. Patkányok agykérgének részleges eltávolításakor a májban bevézések, mindkét agyfélteke kérgi részének eltávolításakor pedig a sejtek elhalása figyelhető meg. Ugyanakkor azt is megállapították, hogy az agykéreg szerepet játszik a májsejtek regenerációjának szabályozásában is. A hypothalamus egyes zónáinak elektrokoagulációja alkalmával a kísérleti állaton kóros elhízás, máskor a hőszabályozás zavara regisztrálható. Mindezek a tények alátámasztják a központi idegrendszer és a különböző zsigeri szervek működésbeli kölcsönhatásáról vallott felfogást.

A gyakorló orvostant gazdagították Gündisch Mihály professzor hisztokémiai vizsgálatai. Az alkalikus foszfatazé nevű enzim tanulmányozása értékes adatokat szolgáltatott egyes májbetegségek kórjóslatára vonatkozóan. Sikerült kimutatni, hogy az alkalikus foszfatazének a sejtközti térben való felszaporodása előhírnöke a májszerkezet kötőszövetes átépülésének, amely krónikus májgyulladásához, illetve májsugorodáshoz vezet. Az enzim vérplazmabeli felszaporodása pedig támpontul szolgál egyes máj-, illetve epeútmegbetegedések elkülönítő kórisméjéhez. Magasabb érték esetén daganatos vagy köves epeútelzáródásra gondolhatunk.

Nem hagyható figyelmen kívül egy fiatal kutató, Kelemen József munkája, aki a belső szervek beidegződésének tanulmányozása során a szövettani metszetek egy új, egyszerű és az eddigiéknél hatékonyabb impregnációs eljárását dolgozta ki. Módszerével a legfinomabb idegvégződések és az idegvégződések közti kapcsolatok is kimutathatók.

A kötetben összefoglaló tanulmányok kaptak helyet, szintetizálva a különböző szaklapokban megjelent több mint háromszáz dolgozat, hazai és külföldi

kongresszusokon elhangzott több tucatnyi előadás és néhány monográfia anyagát. Egy-egy terjedelmesebb dolgozat felöleli az anatómus, szövettanász, kórboncnok, biokémikus és a gyógyítótévekenységet kifejtő klinikus eredményeit. Így az olvasó az elvontnak tűnő kísérletek gyakorlati gyümölcsötzetéséről is tájékozódást kap. A szerkesztés érdeme, hogy az idősebb, szakkörökben már régebben nevet szerzett kutatógárda munkáinak ismertetése mellett teret biztosított a fiatalabb évjáratúak eredményeinek bemutatására is, demonstrálva ezzel az „utánpótlás” érettségét, nemzetközi színvonalát.

Napjainkban nemcsak a műszaki tudományok, hanem a kísérletes medicina is rakétasebességgel fejlődik, ebben a rohanó tempóban a Neuropatológiai Osztály tudósai is megállták helyüket. Tízéves fáradásuk summája ez a könyv, amely eseményt jelent egész hazai tudományos életünkben.

András Zoltán

Pszichológiai atlasz

A tudományos ismeretanyag rohamos növekedése mind nagyobb akadályt gördít a klasszikus módon való elsajátítás elé. Érthető tehát az a világszerte megfigyelhető erőfeszítés, hogy a tanulás megkönnyítésére és meggyorsítására újabb eszközöket bocsássanak a nagyközönség rendelkezésére. E törekvésekbe ágyazható be T. Slama-Cazacu és R. Floru könyve*. Pszichológiai atlaszuk megszerkesztésekor a szerzők didaktikai célt tűztek maguk elé: elősegíteni a tudomány problémáinak megértését. A szerzők a bonyolult lelki folyamatok bizonyos vonatkozásait képek, ábrák formájában szemléltetik. Ennek eredményeként a pszichológia elvont kérdései konkretizálódnak.

Először jelenik meg hazánkban ilyen természetű mű (különben világviszonylatban a harmadik). Az első pszichológiai atlaszt David Katz szerkesztette 1945-ben (*Psychologischer Atlas*, Basel) különböző kézikönyvek és klasszikus pszichológiai tanulmányok (Bühler, Ebbinghaus, Helmholtz, Wundt) alapján. 1954-ben Szegeden jelent meg magyar nyelven Geréb György *Pszichológiai atlasz* című munkája, mely főleg a lelkitevékenység idegatómiai és idegfiziológiai alapját emeli ki. Célja, miként a szerző hangsúlyozza, „a materialista pszichológia megalapozásához szükséges legfontosabb szemléltető anyagot tárni a hallgatóság elé.”

A hazánkban megjelent könyv azonban több vonatkozásban is túlhaladja elődeit. Ami már mindjárt az első látásra szembetűnik, az új atlasz magasabb színvonalú technikai kivitelezése. A szemléletesség célját szolgáló művek esetében ez a látszólag formai vonatkozás tartalmivá válik, hiszen az ábrák nyom-

* T. Slama-Cazacu—R. Floru: *Atlas de psihologie*. Editura științifică. București, 1968.

minden évben új elmélet jelent meg Atlantisz hollétéről. 1964-ben a szovjet N. F. Zsirov, a kémiai tudományok doktora kiadta a nemrégien román nyelven is megjelent könyvét, melyben tudományos módszerrel igazolja az Atlantisz történeti valóságát, és azt az Atlanti-óceán északi felére, a 25. és 45. északi szélességi fok közé helyezi. Elsüllyedésének idejét az i. e. XII—VIII. évezred közötti időszakra teszi. A nagy katasztrófa emléke szerinte az egyiptomi papok feljegyzéseiben maradt fenn, és innen merítette volna ihletét Platon is. Míg azonban erre az eredményre eljut, számtalan érvet és ellenérvet sorakoztat fel, megismerteti az olvasót az oceanográfia alapelemeivel. Műve nemcsak izgalmas olvasmány, hanem értékes tudományos munka is. (Editura științifică, 1967.)

Heinrich Wölfflin

Principii fundamentale ale istoriei artei

A nagy német művészettörténésznek, a zürichi egyetem egykori tanárának most román nyelven is megjelent főműve a művészettörténet elméleti kérdéseivel foglalkozik. Elméleti tételeit a művészi jelenség elmélyült tanulmányozása alapján, elsősorban a XVI—XVII. század művészi rajzának, festészetének, szobrászatának és építészetének alkotásaira támaszkodva dolgozta ki. A művészettörténet alapelveit a művészi alkotás és a kor viszonyából, a művészi jelenség belső törvényszerűségeiből, a művészi értékek létrejöttéből és fejlődéséből állapítja meg. Ezek határozzák meg a kor stílusjegyeit, melyekhez az alkotó egyénisége és a nép, melyhez tartozik, nagymértékben hozzájárul. Értékes elméleti munka, melyet

téka

művészek és történészek egyaránt haszonnal tanulmányozhatnak. A román kiadáshoz a bevezetőt Ion Pascadi írta, a fordítást Eleonora Costescu végezte. (Editura Meridiane, 1968.)

John McLachlan

Human Rights in Retrospect and Reality

Az emberi jogok nemzetközi éve alkalmából a szerző, aki az Észak-Írországi Belfastban az Egyesült Nemzetek társulatának elnöke volt, visszatekint a közszabadságok fejlődésének történetére, különös tekintettel Nagy-Britanniára. Nem elégszik meg a Magna Charta dicséretével, hanem sürgeti, hogy a mai Anglia ratifikáljon három nemzetközi szerződést, amelyek közül az egyik a faji megkülönböztetés, a másik a küllönböző foglalkozások gyakorlásakor alkalmazott diszkrimináció megszüntetésére, a harmadik az egyenlő értékű férfi és női munka azonos javadalmazására vonatkozik. „Előbb a maqunk házát tegyük rendbe, s csak azután van jQqunk mástól ugyanezt követelni” — írja egy helyen, amikor az emberi jogok semmibevételével foglalkozik Vietnamban és a Dél-afrikai Unióban. (The Lindsey Press. London, 1968.)

Kármán József

Fanni hagyományai

Huszonhat éves életpálya, mint a Petőfié, abból csupán másfél év jut az irodalomra, s az Urániában névtelenül megjelent cikkek egy részéről nem is tudható, hogy valóban Kármán írta-e őket. A legkisebb hagyatéku magyar író, s tíz sorban mégsem lehet jellemezni. Mert a Wertherrel rokon Fanni hagyományain ki-

datechnikai színvonala dönti el azok mondanivalót hordozó értékét. Az atlasz különbözik az előző munkáktól abban is, hogy a klasszikus lélektanon kívül igyekszik felhasználni a legmodernebb pszichológiai kutatások eredményét, s új fejezetekkel bővíti (gondolkodás, beszéd, tevékenység).

Mint hogy a munka jellegénél fogva túlnyomórészt ábrákból, képekből, rajzokból és reprodukciókból áll, tartalmi elemzésbe nem bocsátkozhatunk. Csupán arra szorítkozunk, hogy vázlatosan megemlítsük azokat a fontosabb lélektani problémákat, melyekbe az atlasz betekintést nyújt. Mivel a pszichikum anyagi alapját a magasabbrendű idegműködés alkotja, a pszichológiai ismeretek elmélyítése nem lehetséges az idegrendszerre vonatkozó anatómiai, fiziológiai alapfogalmak nélkül. Ezért a könyv előljáróban az idegrendszer különböző aspektusait szemlélteti.

Az *érzéki megismerés* című fejezet megfelelő fiziológiai természetű ismeret (hallási, látási, izlelési analízátorok) mellett gazdag képanyagot közöl az érzéki csalódásokkal, a színes látással és ennek hibáival kapcsolatban. Különösen érdekesek azok a képek, melyek a színek használatának fejlődését mutatják be egy daltonista festő példáján.

A *gondolkodás és beszéd* című fejezet nem szerepelt az előző atlaszokban. Mivel a gondolkodás problémája főleg verbális-logikai magyarázatok segítségével érthető meg, itt kevesebb a képanyag. Különböző ábrák mutatják azokat a fiziológiai változásokat, melyek gondolkodás esetén következnek be, néhány kép a mennyiségi viszonyt tükröző fogalmak kialakítására, a gondolkodás sajátosságainak bizonyítására használható. A gondolkodás a beszéd alapján, annak segítségével történik. Megfelelő képanyag szemlélteti, mi a szerepe az intonációnak, mimikának, a mozdulatoknak a hangos beszéd esetében, kielmelve a mozdulatok jelentőségét az egyes primitív népeknél, s süketnémáknál. A beszéd lényegében kettős funkciót tölt be: hozzásegít az ismeretek átadásához, másrészt szabályozza a lelki tevékenységet. Egyes ábrák az információ-megoszlásra, az információ-hálózat különböző típusaira vonatkoznak, más ábrák azt mutatják, mennyire módosul az észlelés a második jelzőrendszer hatására. Találunk olyan képeket, melyek az idegen nyelv tanulásának gyorsabb lehetőségére hívják fel a figyelmet.

Az ember tevékenységével hoz létre minőségi változásokat környezetében. Az előző atlaszokban e fontos problémával kapcsolatban alig találunk utalást, e könyvben viszont a tevékenység különböző formáit (tanulás, játék, sport, művészi munka) jól kiválasztott képek szemléltetik. Néhány reprodukció a mérnök-lélektan bizonyos problémáira vonatkozik (skála, a kapcsolótáblák optimális elhelyezése). Képek mutatják a fáradtság külső megnyilvánulásait, hatását a teljesítményre (a munkagörbe változása). Az egész lelki életet áthatja a képzelti tevékenység, az érzelmi élet, bő képanyag szemlélteti e lelki folyamatok különböző aspektusait is. Érdekes reprodukciók mutatják az egyén fejlődését csecsemőkor-tól iskoláskorig. A könyv záró részében — *Pszichológiai metodológia* — megismerkedhetünk a külön-

bőző kísérleti eszközökkel a legegyszerűbbtől a legmodernebbig.

Végezetül hadd jegyezzük meg: a fejezetek terjedelme aránytalan, ami azzal magyarázható, hogy nem minden kérdés esetében a legalkalmasabb a szemléltető ábra. A megértés szempontjából néha előnyösebb a részletesebb logikai okfejtés. Bár egy pszichológiai atlasz elsődleges rendeltetése a lelki jelenségek érzékletes bemutatása, a szerzők érdeme, hogy nem szorítottak csupán erre. A képmagyarázatok tartalmával és megfelelő csoportosításával a pszichológia problémáinak alaposabb megértését akarták megvalósítani.

Páll Gyöngyvér

Német tudós tanulmánya Varga Jenőről

Haláláról s halálával a tudományt ért nagy veszteségről annak idején beszámoltak a napi- és a hetilapok. De Varga Jenő adószai maradtunk a közgazdaság terén végzett alkotó munkájának ismertetésével és méltányolásával. Ilyen irányú törekvésünkben segítségünkre van Jürgen Kuczynski akadémikus, a berlini Tudományegyetem tiszteletbeli doktora, a nemzetközileg ismert tudós Varga-tanulmánya a *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 1967. évfolyamának harmadik részében.

Kuczynski mindenekelőtt Varga oktatói érdemeit domborítja ki. Tanítványait — ma maguk is közismert tudósok — elsősorban a statisztikai adatok felhasználása ösztönözte. A közgazdasági realitások szemléltetéséhez Varga nem csupán egyes elszigetelt tételeket (bérkimutatásokat, halálozási táblázatokat, kivándorlási számadatokat) használt fel, hanem az ezeket összesítő és bizonyos elméleti feldolgozást tartalmazó statisztikai anyagot is. E tekintetben közvetlenül Lenin követője. A statisztika hozzásegít a valóság jobb megismeréséhez, főleg a dinamikus mozgásban levő anyag megértéséhez, egyben rengeteg munka megtakarításához vezet. Ezen az úton járt Lenin is, ebben követte őt Varga. Nem véletlen tehát, hogy az első világháború után a marxista gazdasági statisztika annyira fellendült, s éppen Varga irányítása alatt számottevő eredményeket ért el.

Ő ugyanis kitűnő módszert nyújtott a statisztika helyes felhasználásához, ahhoz, hogy a megjelenés felszíne alatt rejtve maradó lényeg — természetesen főleg a gazdasági vonatkozásút — felkutassuk és alapul vegyük.

Varga oktatói tevékenységét s módszere alkalmazását valóságos iskola alapítására rendkívüli mértékben elősegítette az, hogy 1927-ben vezetője lett a moszkvai Kommunista Akadémia Világgazdasági és Világpolitikai Intézetének, majd 1936-tól fogva a Szovjetunió Tudományos Akadémiája hasonló nevű

téka

vül reánk hagyta a felvilágosodás szellemében fogant cikkeiket. Köztük az egyik ezt a bübajos címet viseli: A nemzet csinosodása. Ne is próbáljuk hát bemutatni, mert bemutatja őt a Tanulók Könyvtárában megjelent válogatás. Inkább dicsérjük V. Szendrei Juliát, aki az előszóban tudott esszéista, a jegyzetekben filológus lenni. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

H. W. Hausermann

Moderne amerikanische Literatur

A szerző a genfi egyetem angol tanszékének professzora; új kötete az utóbbi 20 év során a Neue Zürcher Zeitung-ban megjelent írásait tartalmazza. Az alig másfélszáz lapnyí könyvecske a régi és az új világ viszonyát, az új földrész költészetét, drámáját és regényirodalmát tárgyalja egy-egy kiemelkedő képviselője, egy jelenség vagy csupán egyetlen mű elemzése formájában. A nálunk is ismert nevek: Wilder, Hemingway, Miller, O'Neill meg mások mellett helyet kap a könyvben sok előttünk ismeretlen, de az előbbieknél nem kevésbé jelentős szerző is. Rendkívül értékes a kötetet kiegészítő könyvészet: az utóbbi években az amerikai irodalomról angol és német nyelven megjelent kritikai munkák jegyzéke. (Francke Verlag, Bern, 1967.)

Szász János

Emberek vagyunk

„Az első és utolsó formáról álmodom, ami elvezet a Rend partjaihoz“ — idézi Szász János Gaál Gábort könyve motójában, a mestert, aki a regényben is nemegyszer felbukkan. Ez a nagybetűvel írott Rend Szász Jánosnál egyelőre

téka

hadüzenet a regényszerkesztés, sőt a nyomdatechnika bevált módszereinek. Tudatos rendellenesség a cselekmény bonyolításában, a drámai és lírai elemek keverésében, éppen úgy, mint a garmond és cursiv szedés váltakozásában, a két hasámban és a lapalji jegyzetekben. Míg az Egy éjszaka Moszkvában című kisregénye még folyamatos párbeszéd volt, az Emberek vagyunk egy vasúti utazás alatt kibomló belső monológok tarka szövege, több mint egy évtizedet átívelő előregrásokkal az időben, amelyek során a hősök életének későbbi eseményeivel ismerkedünk meg. Az eltűnt időből közben éles arcúak, kintűnő korpépek bontakoznak ki. Egy könyv, amelyet vitatni kell! (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Speros Vryonis

Byzantium and Europe

Bizánc olyan időben tartotta éve a civilizáció fátylóját, amikor a német és a szláv törzsek csaknem zúrzavarba döntötték Európa jó részét és a civilizáció magas fokát megőrizte mindaddig, míg Nyugat-Európa lassanként kiemelkedett a középkor sötétségéből és formát öltött — állapítja meg vizsgálódásainak eredményeként a szerző.

A jól dokumentált tanulmány először a bizánci birodalom kialakulási időszakát, a IV—V. század válságokban vajdó korát eleveníti fel, azután az egységes bizánci társadalom létrejöttét elemzi. Majd végigvezet Konstantinápoly elestével végződő hanyatlásának hosszú szakaszán. Különösen értékes a görög, latin és a keleti népek kultúrájából összeötvözött bizánci műveltség szétforgácsolódásának tárgyalása.

intézetének. Ezekben meghonosította a tudományos véleménycserét, a valódi, tudományos igényű bírálat, a kölcsönös és gyümölcsöző segítős szellemét. Nehezen pótolható kárt okozott az, hogy 1947-ben ez az intézet is áldozatul esett a szűk látókörű dogmatizmusnak.

A statisztika felhasználása mellett Varga Jenő mestere volt a konjunktúra-elemzésnek, a gazdasági kortörténet szerkesztésének. Ilyen jellegű kisebb írásai különböző periodikus sajtószervekben, átfogóbb dolgozatai, mint negyedévi összefoglaló jelentések, 1922-től 1939-ig az *Internationale Pressekorrespondenz* és a *Rundschau* című folyóiratban jelentek meg. Ezeknek az ún. Varga-számoknak Gaál Gábor is nagy fontosságot tulajdonított, rendszeresen tanulmányozta és felhasználta őket a *Korunk* szerkesztésében.

Miben állott ezeknek az összefoglalóknak a jelentősége, miért voltak ezek valóban mintaszerűek, példamutatók? Mint Kuczynski megállapítja: természetesen nem lehet lebecsülni azt, milyen ragyogóan kapcsolja össze Varga a statisztikai anyaggyűjtést az adatok elméleti és távlati elbírálásával. De a súlypont nem itt van. Hanem ott, hogy Varga önállóan alkotja meg ítéleteit, teljessen szabad e tekintetben, mentes a szubjektív kívánságoktól, a gyakran tendenciózus óhajoktól, kényelemszerető felfogásoktól. Vargát kizárólag a valóság, az igazság érdekli. Tisztaban van azzal, hogy mint tudományos kutató csakis a valóságnak, az igazságnak lehet a szószólója. Ezt tanulta a marxizmus klasszikusaitól, erre nevelti tanítványait is.

Kuczynski akadémikus az őt jellemző részletességgel dokumentálja a mondottakat. Oldalakon át idéz a korabeli német polgári konjunktúra-kutató intézetek negyedévi folyóirataiból és összeveti az ezekben foglalt elemzéseket a Vargáival. Ez vonatkozik elsősorban a nagy világgazdasági válság éveire. Az összehasonlításból kitűnik, hogy az események Varga elemzéseinek adtak igazat. Éspedig azért, mert ő mindig rendkívül tárgyilagosan kezelte a nagy gondal begyűjtött adatokat. Nem valamilyen csálhatatlanságról van tehát szó, hanem egy lelkiismeretes tudós, egy igazságszerető közgazdász tudományos módszeréről.

Kuczynski megállapítása szerint Varga Jenőnek nagy érdeme az is, hogy mindig időszerű kortörténetet nyújtott, mindig oly problémákkal foglalkozott, amelyek a széles tömegeket mindenkor leginkább érdekelték. Ez a jellemvonása már 1909-től fogva megmutatkozott. Igen sokatmondó, hogy az első világháború idején, főleg 1915-ben és 1916-ban — amikor az emberek a saját bőrükön érezték a politizálás fontosságát — nem kevesebb, mint tíz közérdekű és időszerű elemző tanulmányt írt, amelyekben különösen sokat foglalkozott a hadigazdálkodás kérdéseivel s általában a háborúnak a gazdasági életre gyakorolt hatásával.

Kutatásai általában ún. alap kutatások voltak, amelyeknek jelentékeny része ma is érvényes és felhasználható anyagot tartalmaz. Egy sor új gazdasági jelenséget fedezett fel, új fogalmakat alkotott a közgazdasági irodalomban. Ismertetett cikkében a német

akadémikus neki tulajdonítja például olyan, ma már közismert és fontos jelenségek felfedezését, fogalmak megteremtését, mint: *a viszonylagos stabilizáció korszaka; a különleges fajtájú depresszió korszaka.*

Varga érdeme, hogy vizsgálat tárgyává tette India és más, azelőtt gyarmati vagy félgymarmati sorban levő ország állapotában a második világháború nyomán beállott változásokat.

Ezeket a kérdéseket mindig oly időben vetette fel és igyekezett megválaszolni, amikor a történelem a leginkább sürgette tisztázásukat. Varga nagy érdeme, hogy ilyen esetekben mindig „jelen volt”, s amint Kuczynski megállapítja, e tekintetben sohasem „öregedett” meg.

A német tudós tanulmánya befejezéséül melegen emlékezik meg Vargáról, az emberről. Mint megállapítja, nem lehet nála különválasztani az embert, a tudóst, a forradalmárt. Ezek a jellemvonások egységesen jelentkeztek benne olyan értelemben, hogy igyekezett nemcsak megmagyarázni a világot, hanem hozzájárulni annak megváltoztatásához is. Igyekezett átformálni magukat az embereket is, hiszen ez minden forradalmi átalakulás előfeltétele. Az emberek megváltoztatásához azonban elengedhetetlenül szükséges mindig köztük, velük együtt lenni. Varga szerénységével, segíteni-akarásával, jóságával, nagy tudásával mindig az emberek között volt, akik tisztelték és szerették őt.

Kohn Hillel

Egy „haláltánc” tragikomikuma

Műfaji problémák egy Mrożek-előadás kapcsán

Molyrágta szőnyegen, kopottas szalon közepén fiatal férfi holtteste hever. A zakó hiján rajta még a megtépázott esküvői öltöny. Tetemét gondosan kerülgetve, parádés tangót lejt egy ugyancsak különös pár: fekete zsakettes, szikár öregúr, s a halott zakójában hivaikodó, lakájképű férfi — míg az összecsapódó függöny el nem metszi, a „La Cumparsita” egykor szívtipró dallamával együtt, a borzongató látványt.

„Tudod, mekkora bátorság kellett ahhoz, hogy el-táncoljon valaki egy tangót?” — szaladgál föl-alá eltakarítatlan ravatal, ódivatú gyermekkocsi s egyéb kacatok közt Stomil, a „szabad és kövér művész”, s a „mindenáron lázadozás” jelszavait pufogatja „maradi” fiának. „Emlékszem a fiatalság tüntetésére. Csak ezerkilencszáznemtudomhányban kezdték nem átadni a helyüket az öregebbeknek és akkor is csak a bátrabbak...”

Két groteszk jelenet, azonos szimbólum. Miért válsztotta Mrożek a lengyel színpadokról indult, immár világsikerű színmű jelképéül a néhai konvenciók bástyáját omlasztó, egykor tündöklő, ma már „elagott”, elfeledett tangót? A cím megfejtése a dráma kulcsát nyújtja, mi több, a manapság divatos

téka

Nagyszerű illusztrációk, térképek, és gazdag könyvészeti anyag teszi értékkessé a görög származású szerzőnek az Európai Civilizáció sorozatában megjelent művét. (London, Thames and Hudson — 1967.)

Moravcsik Gyula

Studia Byzantina

A kötet a bizantinológia egész világon ismert neosztórának 32 — német, francia, orosz, angol, olasz vagy újjörög nyelven írt — értékes tanulmányát foglalja magába. Harmatta János rendezte sajtó alá, és látta el rövid latin nyelvű előszóval. A tanulmányok úgy sűrítik a tudós csaknem negyvenéves munkáját, hogy az egyben e szaktudomány utolsó évtizedeinek fejlődését is tükrözze. A tanulmányok első része a bizantinológia fogalmát, nevét és főbb problémáit tisztázza, és bemutatja a magyar bizantinológia útját és kutatási területeit. Az ezután következők a hunok, onogurok, bolgárok, kazárok és a törökök bizánci kapcsolatait tárgyalják. A harmadik csoport Magyarországnak a X. századtól a XV. századig Bizánccal fennálló politikai és kulturális vonatkozásait foglalja össze, végül az utolsó a bizánci kultúra egyes képviselőinek életét és munkásságát elemzi. Értékes, a történészek számára nélkülözhetetlen munka. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Török Gábor

A líra: logika

Az alcím megmagyarázza a címét: József Attila költői nyelve. Nem teljes és kimerítő jellemzése József Attila egyéni stílusának, hanem inkább csak — ahogy a szerző

téka

is igéri — „próbaforrás” a zeneiség, a mondatszerkezetek és a szóhasználat nagy területein. A vizsgálat nyelvészeti és irodalomtudományi is, olyan egységben, amelyet a szerző „Osztatlan filológiát!” jelszóval jogos követelményként ír elő. Ha a tanulmányban a szokottnál is több az elvont módszertani fejtegetés, egy láthatatlan ellenféllel való módszertani vitatkozás, mégis sok-sok értékes és érdekes megfigyelést olvashatunk József Attila stílusáról. Különösen érdekesek és egyben újszerűek a versmagatartást kifejtő részletek: a költő alarca, ki a vers címzettje?, szabad-e „kibeszélni” a versből? (Magvető — Tiszatáj, 1968.)

Szabó Gyula
Húgom Zsuzsika

Szabó Gyula új regényében ismét a szerelem és a női lélek különös hamvasságú költőjeként jelentkeznek. Zsuzsika, Gondos Eszti párja azonban bonyolultabb s életsorsát tekintve szinte tragikus leányalak, aki egy életen át hordozza magában egy gyermekkori baleset testi s a nyomában támadt, és sokkal mélyebben behatásító lelki sérüléseit. Szabó Gyula belülről rajzolja meg ezt a sok lelki finomságot rejtő nőalakot, aki a testi szenvedéstől rákényszerített magányában, mint a kagyló, szépség- és boldogságszomjából gyöngyözi ki a csodálatos nőiességeknek egy olyan álomvilágát, amelyhez nem lehet méltó az, akinek alakja köré szötte, de amelyet minden értetlenség sem dönthet romba. Nemcsak formájára nézve, lényegét tekintve is vallomás ez a regény a külső körülményeken diadalmaskodó életről, a szépség és a boldogság mindennek fölött való igazáról. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

abszurd és groteszk komédiák elhatárolására is valamelyes fényt vet.

Fejtegetésünkre, mely szezonvégi számvetés egyúttal, a bukaresti Kis Színház előadása — az évad kiemelt eseménye — adott alkalmat. „Helyezése” országosan a legjobbak közé emeli, a színház hivatalának mondhatni eszményi testet öltése. Kérdésünk tehát kettős: mi avatta eseményé a Kis Színház produkcióját, s miért kínál Radu Penulescu rendezése (színházi gyakorlatunkban szokatlanul) elméleti konklúziókat a dramaturgia számára?

Van, amikor az abszurd, a groteszk, a képtelen jobban kifejezi a valóságot, mint a realizmusnak álcázott naturalizmus. Némelykor mélyebb összefüggéseket tár föl, mint adott esetben a felszín vetületeit követő reális ábrázolás. A fejtetőre fordított valóságmozaikok művé ötvözése épp a szokványosság födte tartalomra villant, s ilyenkor jogosultsága indokolt. Úrrá lenni a széthulló polgári „renden”, helyrebillenteni a „kizökent világot”, — egy modern, két háború közti Hamlet számára teljesen reménytelen. Megzabolázni a megcsontosodott rendet öncélú lázadással bomlasztó „modernizmust”, — „rendteremtő” eszme forrását holtágban kutató főhős számára Mrozek drámájában egyet jelent újabb forma, újabb konvenció teremtésével, mely a hamis remény nyomán új, hamis tartalmat gyöngyözne ki. Hősünk a tanulmányaiból ismert „örök értékeket” szeretné a valósággal összeegyeztetni, az érvényüket vesztett erkölcsi normák ellenőrzéséhez tér folytonosan vissza, konokul vizsgálja, mivel helyettesíthetné őket. De valamennyi előráncigált forma kipróbálása neveltségbe fullad. Artur jószándékú, de tótágast álló bölcséleti tételeit egyetlen művészi eszköz fejezheti ki csak igazán: az abszurd helyzetekbe kényszerített groteszk párbeszédek. Ezért bravúros Mrozek *Tangó*-jának dramaturgiai alapötlete: a húszas évek alkonyának szilánkokra töredezett „béke-világát” rendeli alá az emésztő káros színpadi uralmának (polgári szalon a maga zsúfolt-ottfelejtett divatcikkeivel, az elmerült, szétmállott kor bizarr és alattomos mementőjaként). Ez a képlet azonban még nem lépné túl a realizmus (itt: a szokvány, a sokszor megírt) határait. Mrozeknek az eszmét zsákutcában kutató hős károszt-behelyettesítő antitézisére van szüksége. Mégpedig nem a tézis—antitézis reálisan mutatkozó értelmében. Artur ugyan az úrt kitöltő értelmet-tartalmat keresi, de fonák elképzelése szerint, az avitt hagyomány atomjaira bontó káoszsal szemben, a régi halcsontos, fűzős formába gyömöszölné környezetének végképp szertefoszló formátlanságát.

A naphosszat pizsamában lebzselő „avantgarde”-karikatúra, Stomil (a zilált Artur-ellenpólus), a divatjamúlt sleppjében páváskodó Eleonóra, a még mindig-szépaszony-mama, aki szeretőjével, a brutális-primitív Edekkel sikeresen tüntet a konvenciók ellen, Eugénia, a póker-mániába szenilisedett nagy-mama, Eugéniusz, az ötven év előtti rövidnadrágban sürgölődő nagy-nagybácsi — bőven kínálják a komikus-groteszk helyzeteket. Dialogusok, jelenetek zajlanak le, melyek bizarr voltakban is sugallják a közelgő tragédiát. A groteszk hangütés csak fokozza Ar-

tur konok igazságkeresésének hiábavalóságát: „ARTUR: Ebben a házban tespedés, entrópia és anarchia uralkodik. Mikor halt meg a nagyapa? Tíz évvel ezelőtt. És azóta senki sem gondolt arra, hogy eltakarítsa a ravatalt... Még jó, hogy a nagypapát eltakarítottatok. EUGÉNIA: Nagypapát nem tarthatuk tovább.“ Vagy Artur szentenciája „amorf képződménynek“ titulált családtagjairól, szándékoltan régimódi esküvője előtt: „Lakodalmas menetté formálom öket, és az apám kénytelen lesz végre begombolkozni.“ A darab első részében különben Stomil karikázott szövegeire („ugrás a modernségbe! Felszabadulás a régi művészet és a régimódi élet köteleiből! Ki a formákból, ki a formák börtönéből!“) épülnek Artur kulcsreplikái: „Nem érti, apám, hogy maguk megfosztottak az utolsó sanszomtól! Olyan sokáig voltak nonkonformisták, hogy végül megbukott az utolsó norma is, amely ellen még lázadni lehetett... En már csak maguk ellen lázadhatok, a maguk zabolátlansága ellen.“ Szinte tételekben fogalmazott párbeszédnek teljesítik ki a főhős és a környezet közt feszülő drámai szituációt, s groteszk színpadi bukfenékek sodorják menthetetlen végzete felé Arturt. A sátáni hangulatban viszont már ott ólalkodik a brutalitás diadalának vicсорitása is, melynek többszörös jelképében igazán nem nehéz föllelni az egykorú nácizmus Edek képviselte karikatúráját.

Ilyenformán egyszerűsítő eljárásunkkal eljutottunk a *Tangó* groteszk komédiaként való értelmezéséig. Tragikussá a művet már az Artur sorsa avatja, illetve bölcselati konklúziójának életképtelensége, abszurditása. Fölismerése az esküvő pompájába kényszerített, terrorizált családtagok előtt rogyik össze: „Ez a régi forma nem teremti meg számunkra a valóságot; tévedtem... Igen, részeg vagyok, mert józanon tévedtem. Leittam magam, hogy szakítsak a tévedésemmel... Kétségbeestem, mert a forma nem váltja meg a világot. EUGÉNIUSZ: Hanem micsoda? ARTUR: Az eszmék... Apámnak igaza volt, én csak százalmas formalista vagyok.“

Fokról fokra szorítják ki tehát az eleinte még túltengő komikus jeleneteket a groteszk-tragikus mozzanatok, a végkifejlés tragédiájának groteszk csatlózáig. Artur, a tévelygő-konok igazságkereső, végül a nyers erőszak szövetségét nyeri el Edek lapangó törtetésében. A bumeráng visszarepül: Mrozek bámulatos ötlettel „hajtja végre“ a tragikum kívánta véráldozatot. A hamis eszme mítoszának a brutális realitás hág a nyakára, s veszi át a kormánykereket Edek személyében.

*

„A tragédia évszázadok óta a rendíthetetlen fogalmak világának legteljesebb kifejezése“ — fogalmaztatja meg Mrozek a *Tangó* egyik szereplőjével. És tovább: „Ma már csak a bohózat lehetséges. Itt már egy hulla sem segít.“

A világ viszont, melyet szerzőnk tárgyaúl választott, korántsem a rendíthetetlen fogalmak, tisztán áttekinthető összefüggések rendszere már, mint a klasszikus, romantikus tragédiák fénykorában. Nem az

Hagyomány és egyéniség Az angol esszé klasszikusai

Az esszé magyarul tanulmányt jelent, de a szó eredetét inkább a „kutató“, „vizsgálódás“ kifejezésekkel, semmint a „dolgozat“-tal fejezhetnők ki. Viszont Abody Béla esszészervein megírt utószavával sem nagyon lehet vitatkozni, amikor azt állítja, hogy az esszé nem valamilyen műforma, hanem magatartás, nem egy konkrét mű, hanem állapot. De talán nem is a definíció a fontos, hanem a lényeg: 43 író félszáznál több, szellemes, csillogó stílusban megírt, gondolatgazdag írásait élvezheti az olvasó a vaskos, elegáns kiállítású kötetben.

A gyűjtemény első szerzője Francis Bacon, a XVI—XVII. század fordulóján fejtette ki nézeteit Az igazságról és A nagyravagyásról, míg a kötet utolsó írásában kortársunk, a marxista Christopher Caudwell a szabadságeszmény burzsoá illúzióját rombolja szét. A kettőjük között felsorakoztatott írók, költők, tudósok, államférfiak serege szinte áttekinthetetlenül sokféle tárgyról értekezik vidáman, kesernyésen vagy vitriolba mártott tóllal, de mindig élvezetesen. És mindig nagyfokú etikai igényességgel, még akkor is, ha csupán tulipánokról, a sült malacról vagy a gázlámpák előnyeiről elmélkedik is egyik-másik szerző. (Európa, 1967.)

Leonardo da Vinci

A festészetről

A Művészettörténet Forrásai sorozat legutóbbi kötete a Trattato della pittura magyar fordítása, nemcsak a képzőművészek és művészettörténészek, hanem minden művelődni vágyó olvasó ember érdeklődésére is számot tarthat. A

téka

nyolc nagy és közel ezer apró fejezetre tagolódo mű a nagy reneszánsz-mester évtizedeken át, több-kevesebb rendszerességgel készített följegyzéseinek gyűjteménye, elméleti munkásságának összegezése. Hű képe annak az átfogó érdeklődésnek, amely az újjá születés emberét jellemezte.

Az egész Mindenség rendszerezése, rendbeszedése lehetett „Leonardo da Vinci mester, firenzei festő és szobrász” vágya, amikor papírra vetette néhol összefüggő, máshol töredékes, de mindig érdekfeszítő jegyzeteit és az ezeket kiegészítő vázlatrajzait. Az újjászületés a tudományos gondolkodás reneszánszát is jelentette: Leonardó a maga művészetét tudománynak is tekintette, a világot a maga sokféleségében és teljességében bemutató tudománynak. Ezt az elvet tükrözi traktátusa a festészetről, ezért beszél arról, hogy mi a különbség a festészet és a költészet között; ezért tárgyalja az asszonyok és lányok illő testtartása mellett azt is, hogyan lehet egy arcot emlékezetbe vésní, meg hogy hogyan aránylanak egymáshoz a fák elágazásai.

A Trattato magyar fordítását bevezető tanulmány, gazdag jegyzetanyag, számtalan szöveg közti rajz és 49 műnyomat egészíti ki. (Corvina, 1967.)

Lengyel József

A tudás fája

Az író munkásságának legjelentősebb részéből, elbeszéléseiből válogat ez a kis kötet. Nyugodt hangú, de meg rázó élményeket idéző lírai elbeszélései közül ezek valóban a legrepresentatívabbak közé tartoznak. Témáit az emberi lélek felől, a belső ábrázolás hitelességével, mégis tárgyias szemlélettel állítja elénk.

egykor élesen kirajzolt erők kardcsapásaiban villózik, és nem is az Olümposz bosszúja, a hamleti tehetlenség, vagy az armány fojtó — de tisztulást hozó — végzete éri utol az elgyötört hősöket. Összegubancolódt polipkarok ölelése riaszt, anélkül, hogy a célt tévesztő hősök sejtethetnék, hol az egy csapással lemetszhető szörnyeteg teste. A régen szilárd és föl ismerhető ellenfelet ostromló tragikus hős naivan, vaktában kockáztat a rendért, a magára vállalt sorsfeladat helyett a megfoghatatlan káosz ellen hadakozik. Bukása nem a nagyság, a fenség, a halálon túli diadal képzetét kelti immár: hisz eleve fonák helyzeteken próbál úrrá lenni, paradox elképzelésekkel. A tragikum katartikus fenségének híján, a tragédia groteszk komédiába fordul; pokoli vigyor borzongatja az egyébként tragikus sorsú hőssel együttérző nézőt.

Legjellegzetesebb s legnagyobb művelője talán e műfajnak Friedrich Dürrenmatt, aki groteszk paraboláiban a nyugati féltéke világrendjét „torzítja” művészté: hogy annál hívebb tükröt tarthasson eléje. Hasonló műfajt választott, mint láttuk, a zűrzavar világára törő, félresiklott intellektus tragédiájának ábrázolására Slawomir Mrozek is. Csakhogy a világhírű lengyel dramaturg nem „egydimenziós” figurák példázat-dramáját szövi a kiúttalanságról, hanem a lélektani motívaltság gazdagabb teremtményeivel vívja meg harcát eszményeiért.

A bukaresti Kis Színház kristálytisztá előadása a műfaj dramaturgiai „stigmáinak” tökéletes rendszerét rajzolta ki a színpadon. A színpadi mérték és arány patikai pontossága valósággal mércéül kínálkozik néhány modern dramaturgiai fogalom elhatárolására, ami az abszurd színművek és groteszk tragikomédiák között gyakran egybeemosódik. A *Tangó* — a szerzői és rendezői felfogás egybeesése mihamar meggyőző efelől — képtelennél képtelenebb elvont és konkrét jelenetei ellenére sem abszurd dráma, nem meríti ki az antidráma kritériumait. Hogy csak az előadás nyomán felőlő, legfontosabb vonásokat említsük meg:

1. Az abszurd drámahősök közismert elszemélytelenítése helyett — a darab szellemének tiszteletben tartásával — a *karikírozásig körülrajzolt figurák* népesítik be a színpadot. Az Artur Léha-szépasszony mamáját alakító Olga Tudorache finom humorral közvetíti férje ifjúkori „megrögzött modernizmusának”, „kötetlen-művészet-követelésének” üres szajkózását, felszínes ámulatát Stomil zavaros „színházi kísérlete” előtt. S percig sem feledkezik meg lényének valódi mivoltáról: a „szabadon élünk” hangzatos örve alatt tobzódó élvezethajszolásról. Eleonóra szimplább tulajdonságokból összeálló karakterét az intellektualitás magasabbrendű, de hasonló bővérűvé kreált figurájával vonja párhuzamba Mrozek, Stomil alakjában. George Constantin — a hasznos és haszontalan formák zajos fitymálása közepette — a hamis szabadság-fogalommal céltalanul tengő művész portréját nyújtja, anélkül, hogy pizsamás-fesztelen hangoskodása mögött ki ne domborult volna vitális, fantáziadús karaktere. Szellemes-könnyed antimoralizálgatása közben arra is módot talált, hogy a meddség-

ben megfáradt, gyávaságba bicsakló férfi kontrasztját szintén alakításába csempésze.

A legtöbb groteszk vonással talán Eugénia-nagymamát és öccsét, Eugéniustt tartkította az író. Alakjuk vigjátéki karikatúrává torzul; bennük, öregekben mutatkozik meg a legvíszásabban valamennyi „eltanult elmélet” bohózatba illő filozófiai vetülete. Vali Cios szikár-szenilis Eugéniaja a múlt rekvizitumának s lányáék „szabadelví” életstilusának ragyogóan groteszk ötvözete. Eugéniusz — Florin Vasiliu mesteri megmunkálásában — bonyolultabb jellemet árul el. Mrožek súlyosan elmarasztaló ítéletét állítja színpadra: a szervilitás „hajlékonyságát” partnerei váltakozó felülkerekedésének bűvkörében. Egykor botránykeltő rövidnadrágját is könnyedén cseréli föl a „régí jó idöket” visszareméló ünneplő zsakkal, s az sem vált ki belöle megrázködtatást, hogy Artur félreértett konvenció-rehabilitálása után, az ököljog eleddig szemétként kezelt megtestesítöjével kösön szövetséget. Artur holtteste fölött — a gyilkos Edekkal... A hatalomra ébredt állati erőszak lejt mocskos táncot a „lecsatlakozott” polgári előkelőséggel, a bizarr zárójelenet kegyeletsértő táncpartnereiben.

Octavian Cotescu páratlan művészettel olvasztja egybe Edek riasztó „természetiségét” a kismemizzettség zéró fokáról startoló zsarnok-jelöлтtel. Nesztelen macskaléptekkel közelíti meg célbavett diadalát, s a fasizmus gyötrelmes reminiszcenciájaképpen, jól egyénített figurája történelmi-társadalmi kategóriává minösül át.

Az egyénítés dramaturgiai (és színészi fölépítésének) problémájáról lévén szó, utolsónak hagytam a *Tangó* kulcsszerepébe állított bölcsész-hallgatöt. Artur, leendő hivatásához és elmékedö alkatához híven, a legelvontabb höse a darabnak: cselekedetei, monológia, replikái Mrožek színművének alapeszméjét absztrahálják (és nem konkretizálják, akár a többi hös) a zsákutcába forduló bölcsélet tételeivé, melyek a zseniálisan „idözített” lélektani motiváltság aknáinak robbanásakor, a drámai szituáció folyamán sorra buknak. Az Artur-Rebengiuuban feszülö antianyag menthetetlenül a föhös összeomlásához vezet: a környezet s a bennük föllelhető antielemelek összeférhetlensége folytán. A tévelygö, túlfinomult intellektus tragédiája vetül előre Victor Rebengiuuc szinte emberfölöttivé emelt, szenvedélyben ázó racionalizmusában: az eszme-rögeszme egyre tébolyultabb hajszolása, míg csak szánalmas áldozatául nem esik.

2. Mrožek színműve az abszurd dráma másik fontos jellegzetességének is ellentmond. Az abszurdra jellemző cselekménytelenség, pontosabban az egymással behelyettesíthető, egyéniségüktöl megfosztott hösök cselekvésképtelensége helyett *nagyon is gazdag eseménysorozat* tartja feszültségben a drámát. Szembefeszülö jellemelek teremtik mozzanatröl mozzanatra a konfliktust, képtelenségükben is reális súlyú események hágnak egymás sarkára, s a darab „abszurd stich“-jét a szerzői utasításokon haladó kiváló rendezés mértéktartása adja meg — a bizarr felhangok arányos biztosításával. Radu Penciulescu érzékeny

téka

Szenvedéllyel sürgeti az elidegenedés különböző változatainak leküzdését, a morális felelősséget hangsúlyozva mindenekelőtt. A forradalmi magyar irodalom nagy öregje irodalompolitikai publicisztikájával is részt vesz a közéletben, a dogmatizmus elleni harcban. (Kozmosz Könyvek, 1968.)

Panek Zoltán

Hétfön és kedden nagyon szerettem

Az utöbbi években írott huszonegy novelláját gyűjtötte egybe Panek Zoltán ebben a kötetben. Hösei távol vannak attól, hogy az életet valamiféle leegyszerüsítetttségben szemléljék és éljék. Az író életük egyéniség-formáló pillanataiban ragadja meg öket, amikor váratlan vagy döntö fontosságú feladatokkal kell szembenézniök, s amikor egy-egy helyzetben életük egész értelme vagy értelmetlensége sűrösödik. Egyedül kell helytállaniök benne, magányosan vagy sokszor egy közömbös, értelmetlen, olykor egyenesen rosszindulatú környezetben, amelynek banalitása ellenpontszerűen kíséri a belső történés felfokozott intenzitását. A dialógussal szemben ezekben a novellákban elsödeges szerepet kap a belső monológ vagy a belső írói ábrázolás, ami a választott életproblémákból is következik, hiszen azok a hösök legszemélyesebb ügyei. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Székely János

Dózsa

„A felelősség, a helytállás és áldozatvállalás — mi több, a kilátástalan áldozatvállalás — ösöreg eszméit próbáltam ismét megszöallatni” — vall-

téka

ja erről a most második kiadásban megjelenő poemájáról a költő egyik nemrég jelentet írásában. Ebben a költeményben az 1514-es parasztfordalom vezérének életútját sűríti nyolc lírai vallomása, s ezekből bontakozik ki a hazáját és népét egy súlyos történelmi korszakban megmenteni akaró hős egyénisége, a cselekvés lehetőségét kínáló magaslaton, a véres harcok közepette, majd a tüzes trón iszonyatában egyaránt példamutató helytállása. Klasszikus mértéktartású verssorokban letisztult költészet ez, mely a formák szabályos nyugalmával még jobban kihangsúlyozza a költői tárgyat kínáló kor apokaliptikus szörnyűségét. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szabó Lőrinc

A költészet dicsérete

Szabó Lőrincet mint költőt sem ismerjük — sajnos — érdemében. Hát még prózai írásait. Egyszerre új szint kap róla alkotott képünk, ha kézbe vesszük ezt a tanulmányainak legjavát tartalmazó kötetet. Régi adósságát törleszti a kiadó, amikor a költő halálának tizedik évfordulójára a nagyközönség számára is hozzáférhetővé teszi eleddig elszórtan lappangó írásait. Akár világirodalmi mestereiről (Shakespeare, Goethe, Baudelaire), akár külföldi és magyar elődeiről (Villon, Francis James; Csokonai, Ady), akár immár klasszikusokká vált kortársairól (Juhász Gyula, Tóth Árpád, Babits) írjon, mindig megragad hatalmas műveltsége, mély emberismerete s nem utolsósorban biztos ítélőképessége. Kézenfog és megpróbál bevezetni a költészet, a költői és fordítói munka kívülről oly homályosnak tűnő rejtekeibe. Az, aki elolvassa írásait, nyil-

művészete pontosan elhatárolta az abszurd, a groteszk, a reális és a naturalista jelleg fogalmait. Mrožek intenciójának megfelelően *realitásokban abszurd helyzeteket* teremtett, számolt azzal, hogy az elvont abszurdítás a dráma meghamisítását jelentené, s azzal is, hogy a realizmus közvetlen értelme itt óhatatlanul a naturalizmussal esnék egybe. Rendezése a képtelennek olyan létjogosultságot biztosított, mely a beckett-i irányzattól távolra vetítve, a „valóságos“, a „megtörténhető“ érvényén belül ható, humánus előadást eredményezett.

3. Az abszurd dráma lényegéből fakadó és lényegét determináló szövegautomatizmusok, párhuzam- és ellentét-jelző ismétlések, bölcséleti konklúziók szillogizmusokká bontott „párbeszédesítése“ — nem lelhetők föl a *Tangó*-ban, ha csak parodisztikus meg-megcsillantásukat nem számítjuk. A dráma nyelvi szöveve, dialógusvezetése csaknem „klasszikus“ modorban íródott. Minden mondatnak drámai indítéka, cselekménymozgató, „tovább lökő“ funkciója van. Lényegzően szellemes stílusa a tragikomédia sátáni atmoszféráját mélyíti el, a könnyed friskától a halálos sebzésig.

Az antidráma három, szeszélyesen kiragadott kritériumának a mrožeki színművel való összevetése során, eszmefuttatásunk a következő sommázásba torkollik: az „abszurd“ fogalma Mrožek *Tangó*-jában pusztán a képtelen (de cselekvéshordozó) drámai helyzetek s a groteszk hangvétel társításaképpen fogadható el. Valójában a modern drámairodalom katarzist nélkülöző, tragikus végbe sikló, világszerte feltörő műfaja húzódik meg a *Tangó* remekmű-köntségében: a groteszk komédia.

Metz Katalin

Markovits Rodion hagyatékából

1.

Nehéz emberközelségbe hozni több évtizednyi távol-ságból egy európai hírre jutott író, akit naponta az anyagi gondok szorongattak, két hírfaj és színes riport között pénzszerzésen törte a fejét — és mindennek ellenére sohasem vesztette el életkedvét, emberszeretetét.

Markovits Rodionról van szó — most volna nyolcvanéves, de éppen húsz éve halott —, aki az egykori *Temesvári Hírlap* szerkesztőségében írta cikkeit, és a Lloyd kávéházban vagy az Újságíróklubban töprengett, hogy kinek és hová küldje el a Wiedler Leopold nyomdájában hitelben kinyomtatott könyvét, mely *Reb Áncsli és más avasi zsidókról* szóló *széphistóriák* címet viselte. Az asztal mellett állt a küldőnc, az író pedig a telefonkönyvet böngészte, apró jegyzetfüzetét nézegette, mely címekekkel volt teli. Azután Parker-töltőtolla után nyúlt (*A Szibériai garnizon* bevételéből maradt ez meg), és ajánlást írt a könyv harmadik oldalára. Két-három könyvvel a hónap alatt karikázott el a küldőnc a jól ismert címekhez, a jól ismert bankvezérekhez, kereskedők-

téka

höz. Az író — mit tehetett volna mást — ült és várt. Mi, fiatal és még fiatalabb írók, ott ültünk mellette, és hallgattuk szebbnél szebb történeteit, melyek hol Szibériában, hol szűkebb páttriájában, az Avasz vidékén játszódtak le. Néha lopva az órájára nézett, és tudtuk, hogy a bojt várja vissza, akinek pénzt kell hoznia, mert ebből kerekedik ki a másnapi ebéd, a Bandi fiú cipőtalpa, a Lonovits utcai lakás bére — és végül a nyomdatulajdonos idegei sincsenek kötéltől, az ő türelmének is van határa.

Illesse elismerés és dicséret a temesvári telefonatulajdonosokat, akikkel az író egyoldalú üzleti összeköttetésben állott, s akik sohasem küldték el üres kézzel a könyvvel bekapogtató bojt; ha szűkösen, de megélt az író családjával, átvészelte a második világháborút.

De ismerek egy másik Markovits Rodiont is, aki hat évtizeddel a vállán, ősz sárban, télvíz idején, rekkenő nyári hőségben járta-rótt a Temes megyei falvakat, mezővárosokat. A Magyar Népi Szövetség lelkes kulturátivistájaként konferált, karcolatokat olvasott fel, bábáskodott a bánsági magyar írók szervezetének megalakulásánál, annak elnöke volt. Beteg szívvel dacolva járta a falvakat, fáradhatatlanul írta élettől duzzadó riportjait. Készülő regényéhez gyűjtötte az adatokat, de mindegyre visszakanyarodott élete nagy élményéhez, Szibériában töltött felejthetetlen éveibe.

1946-ban, egy végvári irodalmi előadáson hallottam őt először beszélni az *Amur Kurir* című szibériai folyóiratról, melynek történetét két héttel később meg is írta, és a *Bánsági Magyar Írók Antológiájában* megjelentette. Erdemes volna felidézni az évfordulón az elfeledett lap történetét.

Kubán Endre

2.

Vannak írók, akiket egyetlen élmény ütött művésszé. Markovits Rodion számára ilyen volt a szibériai fogság, amely hosszú évtizedeket átölelő irodalmi és publicisztikai tevékenységének vezérszólamá, vissza-visszatérő motívuma lett. Az 1927-ben megjelent *Szibériai garnizon*, mint köztudomású, rövid idő alatt nemcsak az országban tette ismertté az újságíróskodó szatmári ügyvéd nevét. A második fogolyregény, az *Aranyvonat*, jöllehet nem érte el a „kollektív riportregény“ művészi szintjét, az író életének s ezáltal a szibériai fogolyláborok mindennapi életének a megismeréséhez ugyancsak értékes adatokat szolgáltat. A két regényt forgatva, amelyeket cselekményesített emlékiratnak neveznek, a különböző lapokban megjelent Markovits-cikkek között bújárokodva, egy több évtizedre megoldásra váró irodalom- és sajtótörténeti kérdéssel találkoztam, amely irodalombarátok és irodalomtörténészek összefogását igényli.

A szibériai táborokban — Markovits regényei és cikkei mellett vallanak erről más fogoly-regények is — a katonai kasztrendszer továbbélésével párhuzamosan, többoldalúan is megmutatkozott a törekvés

ván nem válik föltétlenül költővé, de talán egy lépéssel közelebb kerül a mai irodalom megértéséhez s ezzel saját maga megismeréséhez. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

George Bălan

Noi și clasicii

A látszólag különböző zenei egyéniségek, művek, stílusok bemutatása ellenére a klasszikus és a modern zene párhuzamosságával foglalkozó mű erőssége eszmei és szerkezeti egysége. A szerző célját — a zene iránt való érdeklődés felkeltését — nem a zenei portrék pusztá felvázolásával valósítja meg, hanem annak a meggyőződésének érvényre juttatásával, hogy az a zene, amely az ember szívéhez és értelméhez szól, felfedvén előtte az őt foglalkoztató életigazságokat, mindig korszerű, „modern“ marad. George Bălan könyve nem arról akarja meggyőzni olvasóit, miként képzelet el az író Bachot vagy Hindemithet, hanem állásfoglalásra készít. A kötetet számos zeneszerzőt ábrázoló fénykép egészíti ki. (Editura tineretului, 1967.)

Gala Galaction

Mahmud papucsa

A regény eseményei az 1877-es függetlenségi háború utáni évekbe vezetnek, de valóságos problematikája: a népek közötti gyűlölködés és megkülönböztetés elítélése, a cselekmény minden szálát a megjelenés (1932) korához kapcsolja. Savu vezeklése a védtelen török fogoly megöléséért, megtisztulása és a népek testvériségéhez való eljutása humanista üzenete volt az írónak saját korához. Ezt az üzenetet tolmácsolta a tíz éve elhunyt

téka

Antalfy Endre, aki nemcsak a kissé keletiesen, kissé biblikusan meséi stílussal tudott híven azonosulni, hanem saját humanista meggyőződésén át az íróval is. Fordítása akkor, a fasizálódó Romániában nem jelent meg, így most közzétéve, a román nép és az együttlakó nemzetiségek testvérisége mellett hitet tevő író és fordító találkozásának is emléket állítunk. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

H. E. Bates

Jó széllel francia partra

A mai angol próza élvonalába tartozó szerző regénye a második világháború közvetlen élményéből született. S bár megjelenése óta kereken 23 év telt el, időtállóan bizonyult, hiszen nem egyszerűen egy háborús izgalmakban bővelkedő történet. A megszállott Franciaországban kényszerleszállást végzett angol pilóta-egység katonáinak példája ma az emberi indulatokon diadalmaskodó emberségük által kap új színt, s ugyanez teszi gazdaggá a szerelmében s az idegen elnyomók elleni gyűlöletében megkeményedett, elszánttá edződött parasztlány alakját is. Bates hőseinek egyénisége a szabadságért küzdő nép rendkívüli erőtalálékait tárja fel. Rózsa Ilona hitelesen ülteti át magyarra a regény puritán, de épp puritánságában magával ragadó stílusát. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Giovanni Boccaccio

Dekameron I—II

Több mint hatszáz eszten-deje íródtak ezek a történetek, amelyeket — Boccaccio saját szavai szerint — „hét hölgyből és három ifjúból összeverődött tisztas társaság mesélt el a

a polgári életforma régi kereteinek, szokásainak megteremtésére, érvényesítésére. A nagyszámú kezdeményezés (ipari műhelyek, boltok) sorában fontos helyet foglalnak el a fogoly-színházak, a tábori újságok és folyóiratok. Bővebben ez utóbbiakról szeretnénk itt szólni. Hiába lapozzuk fel a *Magyar Irodalmi Lexikon* vagy *A magyar irodalom története* idevágó kötetét, nem találunk semmilyen útbagazítást a szibériai táborokban megjelent nagyszámú lapra vonatkozóan, pedig bátran állíthatjuk, az ott megjelent újságok, folyóiratok nemcsak történelmi dokumentumértékkel bírnak, hanem fontos művelődéstörténeti, irodalomtörténeti adatokat is szolgáltathatnak egyes írói életművek alaposabb megismeréséhez, átfogó értékeléséhez. Markovits Rodion mellett elég Zalka Máté nevét említenünk.

Zalka valójában Szibériában kezdi meg tényleges irodalmi tevékenységét. *Jeruzsálem* című darabjának bemutatójáról említést tesz Markovits a *Szibériai garnizonban* és az *Aranyvonatban* is. Egyik 1937-ben írt cikkében így emlékezik a forradalmár-író első irodalmi jelentkezéséről: „Béla gyerek bajusza már gyöngén jelentkezett abban az időben, pontosan abban a korban volt, mikor az irodalmi ambíciók is jelentkeznek, sőt éppenséggel verseket írt. Azaz, hogy már készen volt egy verses drámája. Az volt a címe: »Jeruzsálem«. Eléggé jónak találtam, és nagy protekciómmal sikerült elérnem, hogy Krasznaja-Rjezsban a »Fogoly Tiszti Színház« műsorra tűzte és előadta... Az első színpadi siker után... Zalka Máté... végleg eljegyezte magát az irodalommal. Tanácsomra prózát írt, ontotta a regényeket, a nyolchónapos szibériai tél alatt körülbelül húszkötetnyi regénye és más prózai írása készült el. Írásairól a *Szibériai Újság* szerkesztője, Elek Béla hadapród velem íratott bírálatot, amidőn is kiemeltem példátlan termelő képességét, fiatalos látát, rajongó lelkesedését a tollért, melyet még kiegyensúlyozatlanul kezel.“

Az említett *Szibériai Újság* fontos szerepet töltött be az Amur melléki fogolytáborok életében: rendszeresen beszámolt — az orosz lapok tájékoztatói alapján — a harcéri helyzetről, közölte a tisztí gyűlések fontosabb határozatait, s oldalairól nem hiányzott az irodalmi anyag (novella, vers, kritikai írás). Sőt a *Szibériai Újság* tárcapályázatot hirdetett egy csatajelenet leírására, „amely a honvédség harcainak emlékét van hivatva megörökíteni, tanulságos és példát serkentő formában. A tárcapályázat első díja öt rubel, második díj három rubel, harmadik díj két rubel. Minden pályamunkát leközlő a *Szibériai Újság*. A besély címe legyen: A hős honvéd“.

Markovits hagyatékából előkerült egy csoportfénykép, amely a *Szibériai Újság* szerkesztőségének tagjait örökíti meg 1917. november 16-án Krasznaja-Rijecskában. Blagovjesztenszk környékén jelent meg az *Izgató* című láger-vicclap egy bizonyos Novák úr szerkesztésében, Elek Vidor szerkesztette a *Tábori* estet, itt jelent meg a haladó beállítottságú *Ember*, valamint az *Amur Kurír*... Még útban Szibéria felé a vonaton terjedt néhány példányban a *Transz-szibériai Tudósító*. Ez a felsorolás is sokat mond, de

közéről sem tekinthető teljesnek. Az első világháború egykori foglyai valószínűleg más lapokról is tudnak, s a fentiekről is többet tudnának beszélni, mint mi, tapogatózva kereső unokák. Bizonyosság erre Lám Béla nemrég megjelent önéletrása, *A körön kívül*, amelyben a szerző szintén említést tesz egy Debreczeni Dezsővel közösen szerkesztett lapról. Meg kell idézni az emlékeket, elő kell keresni az egykori leveleket, fényképeket.

Az ösztönzés a valóságból merít. Markovits Rodion kiadatlan kéziratai közt rábukkantunk egy megsárgult, kézzel írott, rajzokkal díszített, eléggé terjedelmes papírkötegre — az *Amur Kurír* első számára. Igazi irodalmi magazin. „AMUR KURÍR» — ez egy folyóiratnak volt a címe — eleveníti fel később a lappal kapcsolatos emlékeit Markovits Rodion —, írói és hírlapírói pályámnak legdicősége-sebb fejezete. Az Amur nevű kelet-szibériai folyam partján laktam néhány ezer társammal abban az időben, pontosan harminc évvel ezelőtt, és lapom egyetlen száma 1916 október havában jelent meg. Sajátkezűleg írtam az egész lapot, és egyszerre igen nagy tekintélyem lett a táborban, ez lévén az első magyar újság a Chabarovszk nevű nagy városban, ahol az idő tájt táboroztunk“ (Markovits Rodion: *Amur Kurír*. Bánsági Magyar Írók Antológiája. 1946).

Az előkerült példányból hiányzik a Mikes Kelemen aposztrófáló vezércikk, amelyből idéz egy részletet emlékezésében, az ötödik lapon azonban megtaláljuk a táborhangulatot sötét színekkel felvázoló írást, amelynek egyes részleteit, a *Szibériai Újság*-nak tulajdonítva, felhasználta a *Szibériai garnizonban*. A regényben már enyhe gúnnyal illeti fiatalos túlzásait. Közölte az *Argus* című orosz folyóirat alapján *Az okos asszony* című kirgiz népmesét, a *Russzkoje Szlovo* 1916. július 29-iki számából pedig V. Filatov *A Kárpátok lábánál* című cikkének bevezető részét. A front állásáról tájékoztató Filatov-riportok a két Markovits-regény és Rónay György *Krasznajarszk* című könyvének tanúsága szerint nagy hatással voltak a hadifoglyok ezreire, akik szinte gyermeki türelmetlenséggel vártak a békére.

Az irodalmi anyagot az előkerült számban Simon Miklós „diencsik életének és költészetének bemutatása“, Markovits Rodion *Karácsonyest 1917* című novellája és a Gábor Andor *Cyklamenjének* szibériai bemutatójáról írt színikritika biztosítja. Az akasztófa-humorral megírt ismertetés után, a lap bő válogatást közöl Simon Miklós tisztiszolga-költő verseiből. A népdalok modorában fogant rimes beszámolók formai szempontból nagyon döcögők, de a nemzetieskedő pátoz mellett gyakran találkozunk a felháborodás, a méltatlankodás hangjával is.

Az *Amur Kurír* előkerült száma beigézte, hogy legközelebb Simon Miklós prózai írásait fogja bemutatni. Nincs tudomásunk róla, hogy ez a szám megjelent volna. Valószínűleg a sok egyéni kezdeményezés összefogásából született meg a tekintélyes, nemegyszer tíz példányban megjelenő *Szibériai Újság*, amely hosszabb ideig életképesnek bizonyult.

Az októberi forradalom érezetete hatását a szibériai foglyótáborokban is. Megalakultak az önkéntes

múlt halálos józavány szörnyű idején“. A szerző az alkalommal homlokegyenest ellenkező s e kerettel egységbe foglalt novellák egy új kor szellemét jelezték az irodalomban: a világ szépségeire rácsodálkozó reneszánsz-ember pajzán nyugtalanságától telített történetek mai napig sem veszítettek vonzásukból. Az égre függesztett tekintetű középkor erkölcsének (s a mögötte meghúzódó nagyon is földi testiségnek) reakciója lüktet ezekben a novellákban, melyek most a Horizont-sorozatban Révay József immár klasszikus értékűvé vált fordításában válnak ismét hozzáférhetővé. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Tudor Vianu

Eстетica

Vianu sokoldalú életművének mintegy gerincét alkotja az irodalom és a művészet elvi kérdései iránt tanúsított érdeklődése. Ennek összegezése 1939-ben napvilágot látott, és most új kiadásban, Jánosi János részletekre kiterjedő bevezető tanulmányával ellátott esztétikája. Vianu örököse és összegezője volt annak a hagyatéknak, amit a román irodalomelméleti gondolkodás Maiorescutól kezdve alkotott, s így műve, mely a maga korában az első román esztétikai rendszerezés volt, egyben ennek a hagyatéknak a summája, de ugyanakkor a kor legújabb esztétikai törekvéseinek alkotó hasznosítására is épít. Alaptétele, amely szerint a művészi szép az emberi munka legtökéletesebb formája, továbbá a művészetnek mint a civilizációra irányuló erőfeszítéseket koordináló tényezőnek a vizsgálata — mindez ma is értékessé és időszerűvé teszi Vianu művét. (Editura pentru literatura, 1968.)

téka

Teoria generală a statului și dreptului

*Az állam- és jogelmélet első-
egyetemi szintű román tan-
könyve. A teljes hazai és gaz-
dag külföldi szocialista és nem
szocialista könyvészeti anyag
felhasználásával összefoglaló
képet nyújt az állam és jog
keletkezéséről, fejlődéséről, a
szocialista államgépezetről és
jogrendszeréről. Hét szerző (I.
Ceterchi, Demeter János, Vl.
Hanga, Gh. Bobos, M. Luburici,
D. Maziliu, C. Zotta) munká-
ja; a részarányok szempont-
jából bírálható, különösen ott,
ahol egyes elnagyolt elméleti
fejezetek (így a jogi személyek-
ről szóló) nem állnak arány-
ban a történeti fejtegetések
részletességével. (Editura di-
dactică și pedagogică, 1967.)*

A. A. Milne

Micimackó — Micimackó kuckója

*A sokoldalú angol újságíró,
esszé-, regény- és drámaíró
gyermekkönyveivel ért el vi-
lágsikert. Nem véletlen, hogy
gyermekkorunk legkedvesebb
olvasmányai közé tartozott a
Micimackó, hiszen éppen Ka-
rinythy Frigyes fordította le a
csupa-humor könyvecskét
melynek 2 kötetét a szerző
1926—28-ban írta. A hátlapon
ez áll: „Öt éven felülieknek.“
Jóval öt éven felül végre is-
mét gyönyörködhetünk — most
már gyermekeinkkel együtt —
Roberi Gida játékaiban: a ver-
selő Mackó és barátai, Malac-
ka, Nyuszi, Bagoly, Füles,
Kanga, Zsebibaba és Tigris
emberi tulajdonságokat kari-
kírózó alakjaiban, az embere-
kére emlékeztető, de a kedve-
sen naiv tolmácsolásban an-
nál szelidebb, igazságosabb,
bölcsebb világában, és E. H.
Shepard „bácsi“ rajzaiban.
(Móra Könyvkiadó, 1967.)*

vörös csapatok, az ismeretterjesztő előadásokon egy-
re többször került szóba Marx és Lenin neve, éle-
sebbé vált a fogolytábori lapok hangja is. Marko-
vits Rodion az *Aranyonban* többször is említett
tesz a három példányban megjelenő *Jeniszej* című
újságról, amelyet a közlegények és a tiszték egy ré-
sze különösen kedvelt. Az egyik helyen egyenesen
így ír: „A *Jeniszej* című folyóirat már nem is volt
egyszerű újság, hanem lobogó volt, a forradalom
lobogója. Szöges ellentétben állott a csehek világné-
zetével, de éppoly kérérlhetetlen ellensége volt a
Turul-Szövetség embereinek is, akik tiszta nemzeti
alapon szervezkedtek.“ A temesvári *Szabad Szóban*
1945. december 10-én megjelent *Magyar írók és ma-
gyar újságok a Szovjet-Unióban* című cikkében a
következőképpen emlékezik meg erről a vállalkozás-
ról: „Ezerkilencszáztizennyolc nyarának elején, Kolc-
sák cári ellentengernagy és Gajda — ugyancsak el-
lenforradalmi tábornok — csapatai elfoglalták egész
Szibériát, és tizennyolc hónapig tartották rémural-
muk alatt. A krasznojarszki táborban »Jeniszei«
címen ez idő alatt havonta egyszer, jó vastos magyar
nyelvű írott újság jelent meg, mely merőben eltért
az eddigi hadifogoly limonádéktól és nem: »... börtö-
nők fenekén sínylődd rabellekekről...« beszélt —
amiből különben egy szó sem volt igaz —, hanem
szabadságról, harcról, forradalomról. És oktatott, ön-
tudatosított. Ludwig Kálmán honvéd zászlós volt a
főszerkesztő, Dukesz Artur dr. honvéd zászlós írta
sorozatos vezércikkeit »A kapitalizmus, mint állam-
vallás« címen, amiből kiténik a lap egész világné-
zete. Egy év múlva, a tizenkettedik szám megjele-
nése után, augusztusban agyonlövötte az ellenforra-
dalom Ludwigit is, Dukesz doktort is, mikor felfe-
dezte a lapot.“

Megjegyzendő, hogy ennél a lapnál dolgozott a
fiatal Zalka Máté is. Ő látta el többek között a lap-
kihordó szerepkörét. A lapról, a két szerkesztő ki-
végzéséről megemlékezik Rónay György is már em-
lített könyvében. Markovits Rodion idézett cikkében
utal a néhány hónap múlva megjelent első nyomta-
tott lapokra is, amelyek már a forradalmi agitátorok
buzdításával és segítségével láttak napvilágot az ir-
kutszki, novonikolajevszki és az acsinszki táborok-
ban. A krasznojarszki táborban az első vörös-ori-
entációjú lapot, a *Kommunát* Méhes Lajos szerkesztette.
A hetente kétszer megjelenő lap munkatársai „Szűcs
budapesti tanító“ és „Tóth kántor, szibériai hírlap-
író“ voltak, valamint Markovits Rodion.

A forradalom győzelme után megkezdődött a hadi-
foglyok szabadon bocsátása, az ott maradt és a ké-
sőbb emigrált magyar írodalmárok, tollforgatók köz-
pontja Moszkva lett. Itt jelentek meg a szovjet kor-
mány hathatós támogatásával a szocializmus eszméit
propagáló könyvek és folyóiratok. A két világháború
közötti emigráns irodalom, ha nem is tisztázottak
még teljesen bonyolult vonatkozásai, lényegében is-
mert. A szibériai fogoly-irodalom írott emlékei azon-
ban még összegyűjtésre várnak. Minden levél, újság-
szám történelmi és művelődéstörténeti értékű a ku-
tatók számára.

Szekernyés János

TALLOZÁS

Az új román írónemzedék erővonalai

(*Lucaefărul*, 1968. 25. 26.)

A fiatal román írókat maga köré tömörítő írószövetségi folyóirat megújulást jelző első számaiban Ștefan Bănuțescu főszerkesztői beköszöntőjét s a nemzedék néhány képviselőjét megszólaltató seregszemlét (*Tendințe, stiluri, opinii*) olvasva az alkotás nyugtalanító, eleven pezsgése ragad magával. A fiatal írók, költők, kritikusok (Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Dumitru Țepeneag, Iulian Neacșu, Cezar Ballag, Gheorghe Tomozei és Paul Schuster) megszólaltatása alkalmi, mondanivalójukat mégsem az alkalom szülte, s megnyilatkozásaikból szinte keresztmetszetét kapjuk az egész nemzedéknek, kifejeződését annak a problematikának, amely ezt a nemzedéket jellemzi.

Az első, amire ezekből a megnyilatkozásokból fel kell figyelniünk, hogy ez a nemzedék nem kíván a maga különvalóságában elszigetelődni. Nemzedék-voltát nem biológiai értelemben fogja fel, s igen jellemző az az értelmezés, amit Eugen Simion fogalmaz meg: „Igazában csak azok fiatalok, akik valamely kimondandó *igazságot* hordoznak magukban, és tragikus igazotlansággal várják a léleknek azt a pillanatát, amikor ez az *igazság* a maradandó megvalósulások útjára lép.” Ezzel és ezért a jövő alkotói ők, s a pillanat eljövételét a legteljesebb felelősséggel készítik elő.

Feltűnő, mennyire az írói tett felelőségének tudata vezeti az itt megszólaltatottakat a legkülönbözőbb kérdések felvetésében és a megoldások keresésében. Ez a felelősség hangzik ki a kritika fegyverzetét vizsgáló és Maiorescutu idéző N. Manolescu írásából; ez készíti az író—kritikus—olvasó közti viszony etikai-esztétikai vizsgálatára I. Neacșu; e felelőség-megszabta mértékkel támasztja a legnagyobb igényeket Paul Schuster a hazai olvasók előtt világirodalmi kapukat nyitó műfordítás minőségével szem-

ben, s ez kalauzolja az alkotási problémák, műhelytitkok végiggondolására vállalkozó többieket is. Újat akarásuk nem különködés valamely légüres térben, hanem a megelőző nemzedékek művében gyökerezve a mát kifejező új esztétikai minőségek keresése, esztétikai-etikai példájuk hasznosítása és beleépítése a jövő épületébe.

Legtöbbjük mögött már nemcsak programok, hanem komoly figyelmet érdemlő művek is állanak, s így nem óhajként, hanem tényként hangzik Ștefan Bănuțescu megállapítása: „A legfőbb minőségi érv valamely írói módszer mellett maga a mű.” Ebben a tekintetben a fiatal írónemzedék már bebizonyította, hogy ennek az érvnek is birtokában van.

„... volt, és már,
ajándékából Bolyai Jánosé
(*Könyvtári Szemle*, 1968. 2.)

A Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság Bukarestben magyarul kiadott könyvészeti folyóiratában egyre-másra találkozunk érdekes meglepetésekkel. Egy lapunk, melynek pályája fölfelé ível!

Íme, Vita Zsigmond *A Bolyaiak könyvei Enyeden* cím alatt máris kiegészíti Deé Nagy Anikónak a két Bolyai könyvtáráról a folyóirat múlt számában megjelent közlését, s a nagyenyedi Bethlen Könyvtár szép titkait szellőztetve megállapítja, hogy a Bolyai Farkas könyvjegyzékében szereplő Lagangre-féle differenciálszámítási munka 1798-as német kiadása kalandos úton 1910-ben az enyedi kollégium könyvtárába került Fogarasi Béla számtantanár hagyatékából. Benne van a tulajdonjelzés: „Bolyai Farkasé”, s más kézzel a kiegészítés: „volt, és már, ajándékából Bolyai Jánosé.” Hogyan jutott tovább, kézről kézre a könyv, nem tudhatjuk, de most ugyanúgy előkerült, mint az eddigi számtanárként kevésbé ismert Szász Károly egy egyenletfórlás-kezelési próbatétel-kiírása, melynek 1839-ből származó nyomtatványán ugyancsak Bolyai Farkas aláírása szerepel.

A régi nagyok vidéken is jól dokumentáltak voltak, s az utódoznak sem kell a világszintről lemaradniuk, legalábbis, ha a helyi könyvtárosok segítségükre vannak. Vajnovszki Kázmér, a *Könyvtári Szemle* egyik szerkesztője, beszélgetést folytatott Székely Zoltán múzeológussal, Kovászna megye művelődés- és művészetügyi bizottságának elnökével, s a jellegzetesen *Az ésszerűség nevében* címet viselő interjú kiter a vidéki do-

kumentáció időszerű kérdésére is. „A sepsiszentgyörgyi könyvtárat — vallja Székely Zoltán — olyan erős, átfogó állománnyal rendelkező könyvtárrá kell átalakítanunk, ahova nemcsak olvasni, hanem dokumentációért, tájékoztató anyagokért is jönnek az olvasók. Elsősorban komoly kézikönyvtárra, információs művekre van szükségünk. A kutatók, akik a megye történelme, természeti-gazdasági struktúrája iránt érdeklődnek, ne menjenek se Marosvásárhelyre, se Kolozsvárra, hanem találjanak meg mindent helyben — ez egy komoly városi könyvtár követelményeinek egyike.“

És örvendjünk annak is, hogy a lap gazdag — a könyvtárosok szociológiai feladataira is kitérő — anyagában magunkkal is találkozunk: a régi *Korunk* repertóriumának elemzésével. Kertész Maya dolgozza fel Gaál Gábor lapjának román kulturális adatait, az elsőként szereplő Aurel Ciupe 1929-ben írt képzőművészeti ismertetésétől az 1940-es évfolyam Sadoveanu- és Geo Bogza-írásaiig. Ismerős nevek villannak fel, a műfordítók közt József Attila, Salamon Ernő, Szemlér Ferenc, Brassai Viktor, Kovács Katona Jenő. „Csodálatos és szinte hihetetlen, milyen csalhatatlan ízléssel és időtállóan ismerte fel és válogatta ki Gaál Gábor szerkesztésében a *Korunk* a román irodalom színe-javát, és szerzett műhatatlan érdemeket a román kultúra megismertetésében, megszerettetésében és ápolásában magyar nyelven“ — fejezi be cikkét a *Könyvtári Szemle* írója.

Erőszakos cselekmények filmen

(*Contemporanul*, 1968. 24.)

A lap közli az *American Dialog* nyomán Fredric Wertham hírneves amerikai pszichiáter figyelemre méltó cikkét az erőszakosságokat népszerűsítő filmek káros hatásáról. A szerző kifejti, hogy kutatásai során arra a következtetésre jutott: az emberi erőszakosság nem elkerülhetetlen, nem olyan biológiai ösztön, mint a szexualitás vagy a táplálkozás szükséglete. Ezért kiiktatható az emberi természetből és a társadalom életéből. Az emberi erőszakosság a személyiség és a társadalmi környezet negatív tényezőinek következménye. Így a sikeres harc a gyilkosságok ellen hosszas folyamat.

Az elképzelt és a valóságosan végrehajtott erőszakos cselekmény pszichológiai és társadalmi szempontból nem egymást kölcsönösen kizáró tényezők. Többféleképpen hatnak egymásra. Az

amerikai filmekben megjelenített brutalitások, kínzások, szadisztikus cselekmények, az erőszak más fajtái súlyos társadalmi problémát okoznak. Kétségtelen, a legtöbb erőszakosságot a mozikban mutatják be. E tekintetben a filmgyártók képzeletének semmi sem szab határt.

Ami a nézőket illeti, három kategóriába sorolhatók. Az elsőbe azok tartoznak, akiket az erőszakos cselekmények látványa megborzaszt; behunyják a szemüket, vagy egyszerűen elhagyják a mozi-termet. Ezek a nézőközönség jelentékeny hányadát képviselik. Másokat az erőszakos cselekmény magával ragad, elkápráztat. A harmadik csoportbeliek véglegesen megszokták a brutalitást. Ezek közömbössé váltak, s azt mondják: ez van, az ilyesmit is meg kell nézni. A szerző véleménye szerint társadalmilag ez a magatartás a legveszedelmesebb és legártalmasabb. Téves volna azt képzelni, hogy az ilyen magatartás nem hat ki a való életre is. Igazi jelentőségét a humanitás eszméjének elértéktelenedésében kell látni.

Sokféleképpen igyekeznek mentetetni az erőszak elterjedését a művészetben. Egyesek úgy vélekednek, hogy a förtelmes részletek leírása a realizmus következménye. Wertham helyteleníti ezt a fel-fogást. Rámutat, hogy a realizmus a valóságra vonatkozó koncepciót igényel. Az erőszakos cselekményeket ábrázoló filmek nyújtotta kép nem valószerű, hanem torzító. Az erőszak tükrözése nem az élet tükrözése, hanem a valóság megcsonkítása. Az ilyen filmek nem tükrözik az életet, csupán kiaknázzák, gyártóik célja szenzációhajtás, meghökkenítés. Vagy talán azzal a hamis eszmével akarják megnyerni a nézőket — főleg az ifjakat —, hogy a brutalitás hősies, férfias tulajdonság? — kérdi ironiával a szerző.

A kegyetlenségeket ábrázoló filmek készítőinek egyik sablonos mentetgetőző érvelése még az is, hogy az erőszak bemutatása elretentő hatású. Nagy tévedés azt hinni, hogy az erőszak leküzdésének hathatós fegyvere a minél töményebb kegyetlenkedések ábrázolása.

Az elektronikus számítógépek és a vizuális művészetek

(*The Burlington Magazine*, CX. 781)

A nagyhírű angol művészeti folyóirat áprilisi számában szerkesztőségi cikk foglalkozik az elektronikus számítógép és a vizuális művészetek kérdésével.

A cikk bevezetőben a yale-i egyetem tanárának, Piersonnak megállapításait idézi: „Az elektronikus számítógép és a humaniorák mit mondhatnának egymásnak?... A humaniorák szaktudósa az ember érzelmeit, nézeteit, művészetét és erkölcsi értékeit igyekszik megérteni, az analitikus gép ezzel szemben időtlen tényeket vagy atomjaira bontott információt képes csak megemészteni, olyat, amelyet valószínűleg mennyiségekké változtattak át, de mindenesetre semlegessé tették értéköttségével szemben, megfosztották művészi, érzelmi jelentésétől, és teljesen elszemélytelenítették... A humaniorák azonban egyaránt foglalkoznak tényekkel és érzelmekkel; az ismeretek akkumulációjától és azok szisztematikus elrendezésétől függenek, életemünk a közlés. Ha a második világháború óta az információ feljegyzése, tárolása, összehasonlítása és újra-birtokbavétele terén az elektronika óriási lehetőségekre tett szert... vajon a humaniorák nem húzhatnak-e belőle mégis bizonyos hasznot?”

A kutatás még kezdeti szakaszában van, de Pierson megállapításai helytállóan látszanak. Noha eddig csak egyetlen kísérlet történt, mely az elektronikus számítógépet a művészettörténet szolgálatába igyekezett állítani, ez is nagy távlatokat villantott fel. A harvardi egyetemi tanárnak, Jules David Prownnak Singleton Copley-val kapcsolatban végzett kísérletéről van szó. A kísérlet célja az volt, hogy az anyagrendezést az elektronikus számítógépre bízva, időt takarítson meg a kutatóknak az alkotó munkára. A computer ugyanis, ha megfelelő információval telítik, képes bármilyen művészettörténeti adatot elemezni. Az első nagy amerikai festő, Copley esetében az információ a modellek személységére és a róluk alkotott képre vonatkozott. Mintegy 350 festményt elemeztek, a művész alkotásának csaknem háromnegyed részét. A gépet úgy programozták, hogy információt nyújtson minden képről és minden modellről. Őn keresztábrázatok rendszerével lehetségessé vált például annak megállapítása, hogy Massachussets-ben, egy adott időszakon belül hány kereskedő rendelt 50×40 inch nagyságú portrét és hány lelkes. Néhány információnak a ténymegállapításon túl nincsen semmi értéke, ezzel szemben meglepő eredményt értek el, amikor a gép eltért a normálisnak tetsző válaszoktól.

Így például a művészi alkotásra vonatkozó adatoknál olyan kérdések merültek

fel, amelyeket a kutató fel sem tette, és amelyekre csupán az elektronikus számítógép hívja fel a figyelmet. Ilyen módon a kutatás területe formai és tartalmi szempontból egyaránt bővül. Ugyanis minden egyes művész és művészcsoporthoz új problémákat vet föl, és az elektronikus számítógép osztályozása további kérdések forrásául szolgál.

Az elektronikus vizsgálat végtelen lehetőségeket biztosít az ikonográfia terén, úgyannyira, hogy idővel a történelmi segédtudomány szerepét ölti magára. Ha valaki például a mesterséges fényt akar-ná tanulmányozni, akkor a legkönnyebben úgy érne el eredményt, ha a fényhatások vizuális képét vizsgálná. A politikai történész számára a portréábrázolás válik majd nélkülözhetetlenné. Az anyag óriási volta azonban sok nehézséget okoz. Az elektronikus számítógép éppen azzal tesz felbecsülhetetlen szolgálatot, hogy rendszerezi az áttekinthetetlen anyagot. A jövő feladata, hogy a világ legnagyobb fényképgyűjteményeinek adatait betáplálja a gépbe, és így felmérhetetlen segítséget nyújtson mind a művészettörténetnek, mind általában a történettudománynak. A tudományos követekeztes feladatát a gép továbbra is meghagyja a kutatóknak, de az adatok feldolgozásával szinte nem túlozható mértékben járulhat hozzá éppen a helyes és megbízható következtetések levonásához.

Ez az autós világ

(*Le Figaro littéraire*, 1968. 1154.)

Henri Lefebvre, a nanterre-i egyetem szociológia-tanára könyvet írt *A modern mindennapi élet* címen, s abból egy részletet közöl a lap. Lefebvre abból indul ki, hogy az autó napjainkban az első helyet foglalja el a tárgyak között, maga az autó fogalma pedig háttérbe szorít minden társadalmi funkciót. A lakásnál fontosabb lett a közlekedés, sok ember számára a kocsija az otthon egy része, annak lényeges hányada.

A gépkocsiforgalomban az emberek és a tárgyak összetorlódnak anélkül, hogy találkoznának egymással. Ez a városi élet degradálódásához és a gépkocsivezető pszichológiájának, pontosabban pszichózisának kialakulásához vezet. Azonkívül a veszély kevés embert rettent vissza, a legtöbb vállalja a kockázatot, ez pedig mindennapi jelenséggé teszi a „véres országutat” halottaival és sebesültjeivel.

„Valójában nem is a társadalom az, amelyet az autó meghódít, hanem a *mindennapi élet*. Erre kényszeríti a gépkocsi a maga törvényét. Nagymértékben hozzájárul a köznapok képeinek kialakításához, valóságos tervszerűsítéséhez. A mindennapi élet ma alig egyéb, mint motorberregés, a motorok »ésszerű« kihasználása, az autógyártás és -elosztás iránt tanúsított igény... De ezen túlmenően a gépkocsi bizonyos értékrendszer kialakításához vezet: az érezhető és érzékelhető hierarchia (nagyság, löerő, ár) kiegészül egy bonyolultabb és árnyaltabb hierarchiával, a teljesítmények értékrendszerével. A kettő azonban nem fedi egymást.

Egy kis csoporton belül bajnok lehetek (néhány percre, néhány napra). Hátárok közé vagyok szorítva, de hogyan? Ha egy erősebb kocsi birtokába jutok, megváltoztatom helyzetemet a hierarchiában, előbbre jutok egy lépcsőfokkál, ahol a bátrak számára nyílik hely... S ezt megvitatom utasaimmal, barátaimmal, részletesen, büszkén, különösen, ha kocikázásban is volt részem. Ilyenkor a hierarchia nem nyomasztó, sőt felemelő.

Csakhogy ez a kettős értékrendszer megfelel a társadalmi hierarchiának. Analógia van (nem szigorú homológia) az egyének társadalmi helyzete és a kocsi rangsorolása között. Mivel pedig a kettő nem esik egybe, az ember állandóan egyikből a másikba megy át anélkül, hogy valahol végképp megállapodnék... Annyi bizonyos, hogy a gépkocsi mint közlekedési és szállítási eszköz a maga társadalmi létezésének csak egy részére ad magyarázatot. A kocsi a társadalmi állás, a presztízs jelképe.“

A szerző sötét jövőt jósol az autós világnak. A tárgy általában rombol, és végül magát rombolja szét. A város már telítődött az autókkal, előbb-utóbb a falu is erre a sorsra jut. A közlekedési szakemberek terrorja lesz úrrá napjainkon. Külön elmélete és gyakorlata van annak, hogyan öregednek ki az autók, sőt élet-tartamukat már programálják. Így aztán a gépkocsi nemcsak a társadalmi presztízsnek, hanem a francia szerző bírálata szerint — egy társadalmi önelpusztításnak is jelképévé válhat.

A tudós mint regényíró

(*Saturday Review*, LI. 16.)

John Kenneth Galbraight egyetemi tanár, diplomata, világhírű tudós, az Egyesült Államok ma élő legnagyobb közgaz-

dásza — állapítja meg tanulmányában Anthony Burgess és E. Kramer. Különösen két gazdasági művével vált ismertté. Az egyik a *The Affluent Society* (A gazdag társadalom), a másik a múlt évben megjelent és rövid idő alatt igen sok nyelvre lefordított *The New Industrial State* (Az új ipari állam). Mindkettő a kapitalista termelés és társadalom alapvető tudományos szintézisét nyújtja.

Galbraight — akárcsak McLuhan — kanadai származású, és az amerikai szellemi élet egyik legjelentősebb képviselőjének számít. Alkotó tevékenységében áttöri szaktudományának szűk korlátait, és sok gazdasági tanulmánya mellett most regényírára szánta el magát. Regénye, a *The Triumph: A Novel of American Diplomacy* (A győzelem: az amerikai diplomácia regénye) nemcsak best-seller, hanem Amerika határain túl is felkeltette a figyelmet. Célja az amerikai külpolitika javító célzatú bírálata és leleplezése. A szerző szerint azok ellen irányul, akik politikai eszméiket az 1940-es és 50-es években alakították ki, és noha a világ megváltozott, ők nézeteiken változtatni nem akarnak. Különben is — állapítja meg egyik nyilatkozatában — a világon csak az amerikai külügyminisztériumban fordulhat elő, hogy az embereket akkor léptessék elő, amikor valamilyen hibát követnek el.

Galbraight az amerikai diplomáciát a maga valóságában ábrázolja, de azt a regény keretébe ágyazza. Úgy véli, az igazság jobban hat, ha a mese formáját ölti magára. Az elbeszélésben mindegyre felöltik a tanár-szerző oktató hangja. Truman Capote a tudós regényét „regénytelen regénynek“ nevezte.

Témája az amerikai diplomácia módszereinek, útjainak, a kulisszák mögötti vitáinak leleplezése. A szerző ismeri ennek minden intézményét, képviselőjét, összefüggését, de hogy szabadabban beszélhessen, a cselekmény színhelyéül egy képzeletbeli országot talált ki, a latin-amerikai Puerto Santos köztársaságot. A köztársaság teljhatalmú elnöke, a diktátor Martinez uralkodása alatt az országot stabilitásnak tűnő apátia üli meg. A diktátor korrupciós rendszerét azonban támogatja az Egyesült Államok, mert nem lát benne veszélyt a nyugati féltekére. Noha Puerto Santos lényegében a fasiszta diktatúra igáját nyögi, a kommunistáktól való félelmében a külügyminisztérium mindent rendjénvalónak tart. Nem sokára azonban a mérsékeltlen szabadelvű Miró megdönti Martinez uralmát, és demokratikus rendszert akar bevezetni.

Martinez belenyugszik a történetekbe, de az amerikai közügyek minisztere határozott kiállást követel, és erről meggyőzi a különben engedékenységre hajlamos elnököt is.

Cselfogások, intrikák, „dolgos“ villásreggelik, ajánlatok, kártyablöffök következnek, aminek eredményeként az Egyesült Államokban tanult ifjú Juan Martinez beiktatják elüzlött apja örökébe. A fiatal Martinez azonban nem követi apja politikáját, hanem csendben és békében hozalát a szocializmus bevezetéséhez. Erről igen sokat tanult az amerikai egyetemeken, hiszen itt hallotta, hogy „a hatalom kulcsa a legfelső vezetés teljes monopoliuma“.

A regény inkább mondanivalóiban újszerű és értékes. Mint művészi munka a szerző nagy tudása, szép stílusa ellenére sem képes hús-vér hősöket ábrázolni. Szereplői sokszor ellenszenvesek vagy szimpatikusok, elmélkedők vagy könnyedek, de az olvasó szeretetét vagy gyűlöletét nem váltják ki. Végeredményben Galbraight „regénytelen regénye“ olyan felfrissítő kiruccanás, amelyet Bacon tett, amikor megírta a *Novum Organumot*.

Meddig készül egy irodalmi lexikon?

(*Magyar Könyvszemle*, 1968. 2.)

A kérdést mi tesszük fel, miután elolvastuk M. Kondor Viktória érdekes tanulmányát a Magyar Tudományos Akadémia könyvtörténeti és bibliográfiai folyóiratában. A szerző eredetileg a kérdést (már a címben) így veti fel: *Hogyan készült id. Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái“ című műve?* Nos, eddig úgy tudtuk, hogy a közhasználatú „Szinnyei“ 14 kötetes harmincéves előkészület után indult 1891-ben, s újabb huszonnégy évig tartott, amíg az utolsó kötet is megjelent, a most közreadott tanulmányból azonban kiviláglik, hogy a mű keletkezése sokkal régibb gyökérű, s anyaggyűjtése tulajdonképpen már a tudós komáromi gyermekkorában megkezdődött.

A *Magyar Könyvszemle* cikkírója átnézte id. Szinnyei József 1848-ban elkezdett és 1913-ban bekövetkezett haláláig naponta rendszeresen írt naplóját és mintegy tízezer darabra tehető levelezési anyagát, s ezekből derül ki, hogy a tímárcsalád szorgalmas gyermeke már 1840-től kezdve rendszeresen folytatta olvasmányainak táblázatát, s harminckét éves koráig 2490 kötet adatait jegyezte fel. Nagy magyar könyvészeti gyűjteményének terve a napló bejegyzései szerint

1859-ben merült fel, s attól kezdve vagyunk tanúi annak a három évtizedes küzdelemnek, melyet főleg az Akadémia-ival kellett megvívnia. Egy 1864-ben kelt levél tartalmazza már az egyes írói címszavak szerkezeti pontjait, 1877-ben jelenik meg Szinnyei tanulmánya egy könyvészeti szemle hasábjain a magyar írói névtár módszertanáról, 1889-ben kerül az ügy az Akadémia elé, s újabb egy évtizedig húzódik el a benyújtott előterjesztés körútja a hivatalos fórumokon. Amikor öt évi utánjárás is hiábavaló, Szinnyei saját felelősségére nyomat kérdőíveket, és ezeket sajátkezűleg osztja szét az írók között. Az Akadémia Trefort Ágoston elnöklete alatt csak 1886-ban hoz kedvező határozatot, s a szerkesztés költségeit végre felveszi a következő év költségvetésébe. Ezek után kerül sor 1889 végén az első füzet szedésére.

1890. január 13-án a tudós naplójában ez a boldog kifakadás olvasható: „Itt van a kezemben; kitarásom, fáradságom, munkám méltó gyümölcse... Most adj erőt, egészséget én uram istenem, hogy ellenségeimnek azt is megmutassam, hogy folytatni is fogom tudni munkámat, egészséggel, kitartással learassam a megérdemelt jutalmat. Ez kellett nekem, hogy lássák: tudok én ilyesmit is... ellenségeim csak szaporodni fognak, de sokkal nagyobb arányban szaporodnak az én igaz barátaim.“ A meginduló munka kefelenyomatait az Akadémia kijelölte mindenkori ellenőr, Heinrich Gusztáv mellett rendszeresen átnézte a tudós fia is, ifj. Szinnyei József, a kolozsvári egyetem finnugor nyelvész-professzora.

M. Kondor Viktória a nagy magyar írói életrajzgyűjtemény izgalmas történetét a következőkkel végzi: „...gutta cavat lapidem — a csepp kivájja a követ: Szinnyei jelmondatának igazsága van.“

A technokrácia egy technokrata szemével

(*Társadalmi Szemle*, 1968. 6.)

A technokrácia és a technokrata figyelemre méltó meghatározását adja majd tanulmányában Vámos Tibor, magvs kifejti: nem meglepő, hogy századunkban — amelyben a termelés exponenciálisan gyorsuló fejlődése tapasztalható — az érdeklődés jelentősen fokozódott a műszaki pályák iránt: ezek biztosítják a legszélesebb lehetőségeket a személyes felemelkedéshez. Így az értelmiségnek és a középső vezető rétegnek túlnyomó többsége műszaki értelmiséggé vagy valamilyen műszaki kapcsolatú

szakemberré vált. Ennek következtében a vezetésre történő kiválogatás ezekből a rétegekből fokozottabb. Egyébként is a termelési kérdések előtérbe kerülése a társadalmi problémákon belül megköveteli a termelési szakemberek maximális bevonását a vezetésbe. Ez századunkra jellemző irányzat, amelyen nem kell csodálkozni, hanem úgy kell tekinteni, mint az eddigieket logikusan követő és a jövőben újabb változásnak kitett jelenséget.

Ha a mérnök és általában a technokraták túlsúlya jelenthet is bizonyos veszélyeket, ezek távolról sem olyan fenyegetők. Könnyen lehet, hogy az ő körükben is meg fognak születni azok a kétélyek, amelyek a túlságosan technikai beállítódású társadalom helyzetével szemben a jövő felé mutatnak. A termelési specialisták nagyobb részaránya talán jellegzetesebb a közepesen fejlett országokban. A fejlett tőkésországokban sokat beszélnek ugyan a menedzserek vezette társadalomról, de valójában a klasszikusan kialakult osztály- és csoportképviseletek ülnek a kormányokban, parlamentekben, a bankok igazgató tanácsaiban. Ezekben a szervekben vajmi kevés az úgynevezett technokrata.

A szerző a továbbiakban rámutat, hogy általános a félelem az automatizálás dehumanizáló hatásától. Am, az már világos, hogy a műszaki fejlődés, a gépesítés, az automatizálás megmenti az emberiséget a teljes fizikumot és a szellemi tevékenységre is fordítható energiákat kiszívó nehéz, egészségtelen fizikai munkafajtáktól. Ez ember egyre inkább tömegmérétekben foglalja el a magasabb rendű irányító, újat alkotó tevékenység szféráját. A közvetlen technika itt másodrangúvá válik. Ez olyan felszabadulással jár, amely az emberiség érdeklődési körét is megváltoztatja.

Miként a természet valamennyi jelensége az exponenciális fejlődési szakaszon túl telítődő jelenségeket is mutat, éppúgy a termelési területein is hasonló telítődésnek kell bekövetkeznie. Az új szükségletek kialakulása sem lehet mindig olyan robbanásszerű, mint napjainkban. Ennek az ember véges fogyasztási ideje is határt szab. A korszerű automatizált termelés jóval leegyszerűsíti az új szükségleteket kielégítő javak előállítását. Így az emberi érdeklődés középpontjából — bizonyos időn belül — eltávolodik a közvetlen termelési-technikai szféra. A legfejlettebb ipari államokban már ma sem a fogyasztási igények kielégítése az elsőrendű probléma, hanem a legfej-

lettebb technikai eszközök talaján sem megoldott társadalmi, emberi kérdések vetődnek fel sürgetően.

A társadalom jelenlegi műszaki fejlődése nyomán elérkezünk egy olyan időszakhoz, amikor az érdeklődés és a szükségletek a jelenlegi termelési-technikai központból újra áttevődnek az emberek gondolkodásában eddig különválasztott humán szférába. Ezért a napjainkban tapasztalható kulturális aggodalom hasznos szerepet játszhat a további fejlődés ösztönzésében, végső fokon azonban indokolatlan.

Végül a magát „technokratának“ minősítő szerző javasolja az állami-társadalmi vezetőknek és pedagógusoknak: ne neveljenek technokratákat.

Sartre a diákmozgalomról

(*Le Nouvel Observateur*, 1968. VI. 26.)

Azon a héten, amikor a francia ipari vállalatok dolgozóinak többsége újra felvette a munkát, amikor a Sorbonne már nem a diákok, hanem a rendőrség alakulatai tartották megszállva, s a franciák az első választási forduló urnáihoz járultak — Jean-Paul Sartre a *Le Nouvel Observateur* kérdéseire válaszolva, elemezte a májusi diákmegmozdulások tanulságait.

Sartre észrevételei nem a teoretikus dolgozószobájának négy fala közt, hanem a diákokkal folytatott dialógus közepette születtek, az egyetemi városban, ahová Sartre-t maguk az egyetemi hallgatók, a májusi események tevékeny részesei hívták meg. Az eszmecsere napi-rendjének első pontja: megbukott-e a mozgalom?

„Csak azoknak a szemében bukkott meg — állapítja meg Sartre —, akik azt hitték, a forradalom kéznújtásnyira van... hogy a Nanterre-ben és a Sorbonne-on kirobbant akció olyan társadalmi és gazdasági apokalipszisba torkollik, mely nem csupán a rendszert buktatja meg, de a kapitalizmus felbomlásához vezet. Ez ábránd volt...“

Milyen legyen a jövő egyeteme? A diákok véleménye megoszlik ebben a kérdésben. Sartre szerint mindkét felfogásban az a törekvés mutatkozik meg, hogy a májusi megmozdulások következményeit a legkedvezőbb módon aknázzák ki. „Egyesek azt mondják: »Azért kell harcolnunk, hogy kivívjuk az önkormányzattal rendelkező kritikai egyetemet, melyben a tanár—tanítvány viszony, akárcsak mindkét fél viszonya a kultúrához, alapvetően megváltozik.«. Sartre

ezt a változást úgy értelmezi, hogy „... a tudás megszerzésének együtt kell járnia a szerzett tudás társadalmi hatékonyságának kritikai felmérésével, úgy, hogy az egyetem ne »egydimenziós« embereket neveljen — a polgári rendszer engedelmese, tesztekkel kipróbált, elidegenedett szakkadereit —, hanem olyanokat, akik visszanyerték a szabadság két kiterjedését: a beilleszkedést a társadalomba s egyidejűleg ennek a társadalomnak a tagadását.“

A jövő egyetemének másik terve abból indul ki, hogy a kritikai egyetem — megvalósíthatatlan: „Melyik tőkésállam lenne hajlandó egy olyan egyetemet finanszírozni, melynek bevallott célja annak bizonyítása, hogy maga a kultúra tőkésellenes?“ Ennek a felfogásnak a támogatói „a kritika egyeteme“ helyett „az egyetem kritikáját“ ajánlják, ha kell, erőszakos eszközökkel.

Sartre összebékíthetőnek tekinti a két elgondolást. A polgári egyetem intézményét gyengítő reformokért száll síkra, melyeknek egyre radikálisabb színezetet kell ölteniök. Optimistának vallja magát a francia egyetem jövőjét illetőleg, derűlátását a diákok és a tantestület legjobbjainak termékeny együttműködéséből meríti. Saját tapasztalataira hivatkozik, beszámol a diákokkal folytatott eszmecserejének lefolyásáról: „Kérdéseket tettem fel, válaszoltak, én is válaszoltam, egyesek elvetették azt, amit mondtam, de mindezt csöndben, tökéletes fegyelemben... Nem volt más hatalmam, mint az, amivel ők felruháztak. Ha azt mondták volna: »Távozzék«, nem tehettem volna egyebet, mint hogy elhagyjam a termet, holott a régi egyetemen én lettem volna az, aki kiutasíthatom a diákokat. Másfelől a »megengedett« hatalom, amellyel rendelkeztem — a közvetítő, aki nem sajnálja a fáradságot, hogy megragadja hallgatói figyelmét, megértesse magát velük — összehasonlíthatatlanul kielégőbb volt, bár mely »jog-védte« hatalomnál... Még ha a leghatározottabban ellentmondanak is nekünk, de meghallgatnak, elégedettebbek vagyunk, nem csupán önmagunkkal, de hallgatóinkkal is, mint amikor dermedt tiszteletben figyelnek a szavunkra. Az előbbi sokkal serkentőbb.“

Jean-Paul Sartre nem ért egyet azokkal, akik szerint a diákok nem túriák, hogy tanítsák őket. „... csupán azt a jogot követelik, hogy vita tárgyává tehesék a tanultakat, megvizsgálják, megállja-e mindez a gyakorlat próbáját, hogy meggyőződjenek róla, nem kényszerítik

őket idejük vesztegetésére. Önöknek sejtelve sincs, mennyi számárságot tanítottak az én diákkoromban...“

Az interjú a kérdést megillető helyet biztosít a diákok és a munkások mozgalma viszonyának. Sartre elveti a szélsőséges álláspontokat, melyek szerint a diákoknak kell tanítaniuk a munkásokat, illetve, megfordítva, csak tanulnivalójuk van tőlük. „Téves minden előzetes séma annak eldöntésére, kit kinek kell tanítania. Mint mindig, most is mindenki tanulhat mindenkítől... A munkás egyelőre azt hiszi, hogy a diák olyan valaki, akinek rendelkezésére áll a »humanizmus«, aki bizonyos dolgokat jobban tud, mert jobban elmagyarázták neki, s volt ideje megtanulni. Ez igaz volt az én időmben. Ma már nem az. A mai diákat megtömbök, mint a libát, a kijelölt irányú tudással, mely meghatározott kapacitással ruházta föl. Ezt az álkultúrát méghozzá nem is fényűzésben és kellő szabad idővel rendelkezve sajátítja el — sok diák él nagyon nehezen —, hanem szorongva, mert sosem tudhatja, mikor morzsolódik le egy olyan kiválasztó folyamat során, mely a szakkadereknek csupán egy szűk elitjét engedi kiemelkedni a tömegből. Amikor egy munkás »burzsujióknak« titulál egy diákat, többnyire nem ismeri, nem érti a másik életét“.

Az érem másik oldaláról Sartre így beszél: „... a diákok sem ismerik a kétkezi munkát, s talán nem ártana, ha az idej nyári egyetem munkás-kurzusaival párhuzamosan — ha a dolgozók akarják — a diákok üzemi gyakorlatot végeznének... Amikor hadifogoly voltam az elmúlt háborúban, kitűnően megértettem magam a munkásokkal és a parasztokkal, akikkel együtt voltam. Ha közéjük mentem volna a gyárakba és a gazdaságokba, hogy a magam elvont értelmiségi nyelvén szóljak hozzájuk, hátat fordítottak volna nekem. A fogolytáborban azonban ugyanazt a nyelvet beszéltek, mert ugyanazt kellett tennünk, együtt kellett reagálnunk — ha nem is mindig ugyanúgy — egyazon eseményekre. A diákok és a munkások között akkor lesz csak valódi kapcsolat, ha együtt dolgoznak majd az egyetemeken is, a gyárakban is.“

A politikailag felkészült diákok, Sartre tapasztalata szerint, tudatában vannak annak, hogy a dolgozó osztályok nélkül nem létezhet forradalmi mozgalom. A kétkezi dolgozók és az értelmiség érdekösszességét a marxi tanok szellemében hangsúlyozza, elvetve azt a szűkkeblű, vulgáris marxista érvelést, miszerint, a

többségében polgári eredetű diákság érdeke szükségképpen eltér a munkásokétól. Erről így szól:

„Marx egészen másként vélekedett, amikor megmagyarázta, hogyan válhatnak a polgárságból származó teoretikusok a munkások osztályának szövetségeseivé, azért, mert problémáik, mint kultúremberké, tudósoké, szabad foglalkozásúaké, szintén elidegenedési problémák. Ez már Marx korában igaz volt. Még inkább az ma, amikor a diákok felismerik, hogy tárgyként kezelik őket tanulmányi éveik alatt, hogy aztán ugyancsak tárgy gyanánt szolgáljanak, mire szakemberré lettek. Megértik, hogy eltulajdonítják munkájukat, akárcsak a munkásokét, ha más módon is. Ezért állnak ma a diákok és a munkások sokkal közelebb egymáshoz, mint a szüleik.“

A kémiai és biológiai hadviselés — a CBW

(*Newsweek*, LXXI. 23.)

A mai kémiai és biológiai hadviselés (CBW — Chemical Biological Warfare) a klórgázt inkább kegyetlen, mint veszélyes fegyvernek tartja, mert például a VX ideggáz pillanatok alatt öl, és egy uncia (mintegy 30 gr) botulinum toxin 60 millió embert pusztíthat el.

E gázok bevetését nemcsak a közvélemény, hanem egyes katonai vezetők is túl veszedelmesnek tartják. Különbösen is az 1925. évi genfi egyezmény eltiltotta a mérgezőgázok használatát. A hadviselő felek azonban az egyezményt nem tartották tiszteletben. Például az olaszok gázt használtak az abesszinek ellen 1938-ban, a japánok a kínaiak ellen 1937 és 1943 között, Hochhuth *Katonák* című darabjában azt mondhatja Churchill-lel hogy ő nem riadt volna vissza a mustárgáztól sem, ha a németek partra szálltak volna Angliában.

A kémiai fegyverek fejlesztése egyenes következménye a nagyhatalmak kölcsönös bizalmatlanságának. A nagyhatalmak titkos kísérleteket folytatnak a kémiai és biológiai hadviselés állandó fejlesztésére. A véletlen azonban a titkokat néha napfényre hozza. A tavasz folyamán a dugway-i kísérleti telepen a szél az igen erős gázt a távolabb fekvő legelőkre vitte, és itt 6400 juhott megölt. A múlt évben az amerikaiak Vietnamban 1,1 millió hold területen gázzal elpusztították a növényzetet.

Az ún. ideggázt egy német kémikus 1936-ban fedezte fel. Főként az izmokra

hat, az áldozat nem tud lélegzeni, és meghal. E gázt ezután angol és amerikai vegyészek tovább fejlesztették, és ma VE és VX néven ismert. Lassan párolog, és napokig a célpont fölött lebeg. Nemcsak a légzőszervek, hanem a bőr is belélegzi, s mivel szagtalan és színtelen, jelenléte jóformán csak a mérgezés után fedezhető fel.

A BZ-nek nevezett kémiai szernek pszichikai hatása van, s mivel nem halálos, ezért zendülők és tüntetők ellen használható. Az 1960-as években az USA hadserege különböző *pszichokémiai* szerek hatását, köztük az LSD-jét, nyilvánosan is bemutatta. Hatásuk alatt a macska rémülten terült el az egér előtt, a katonák semmibe vették őrmesterük parancsait.

Évmilliók fejlődés során olyan organizmusok jöttek létre, amelyek több mint 160 bénító, gyilkoló fertőzőbetegséget okoznak. A biológusok ezen organizmusok közül azokat választják ki, amelyeknek virulenciája nagyobb. A biológiai hadviselés amerikai központjában, Fort Detrickben azt tartják, hogy ezek ellenőrzése sokkal nehezebb, mint a kémiai szereké. Minthogy nem áll rendelkezésre megfelelő kísérleti terület, hatásukat illetően a biológusok inkább találgatásokra vannak utalva. A kedvezőtlen szél a támadókat is könnyen végveszélybe sodorhatja.

A biológiai hadviselés intézményei ezért elsősorban megfelelő kísérleti telep létrehozására törekednek. Így született meg a *Pacific Bird Project* (A csendes-óceáni madárterv), melynek keretében a hadsereg 232 000 dolláros alapot létesített a Smithsonian Institutionnál. A terv célja kikutatni a Csendes-óceánnak amerikai ellenőrzés alatt levő részén a madárvilág viselkedését a költőzködés során, valamint a madarak terjesztette betegségek tanulmányozása. A terv bírálói azonban azt állítják, hogy a Smithsonian csak fedőszerv, s a tulajdonképpeni cél egy biológiai kísérleti telep létesítése.

Újabbán egyre hangosabb bírálatok hangzanak el az egész CBW-program ellen. Az amerikai tudósok egyesülete e program felfüggesztését követeli azzal az indoklással, hogy már maga a kísérletezés is sok veszéllyel jár, és Detrickben csaknem minden évben meglepő halálesetek fordulnak elő, amelyek drámaian szemléltetik, „milyen gyengén ellenőrizhetők a véletlenek“. A bírálatok egyelőre azonban süket fülekre találtak.

Feljegyzések Kós Károlyról, Benedek Elekről és Bitay Árpádról

(Levelek a szerkesztőséghez)

1.

Bizonyára csak kevesen tudják, hogy az első világháborút követő években amatőr nyomdász is volt Kós Károly, a neves műépítész, grafikuművész és író. Persze, ezt nem valami különködésből cselekedte, hanem rákényszerített szükségből.

A következő kis történetnek köze van az irodalomtörténethez is, bár csak kisebb irodalmi alkotásról van szó; a könyvkiadáshoz is, bár ez könyvkiadóvállalat mellőzésével történt; és végső soron a nyomdászathoz is, mert hiszen ólomtípusok segédelmével történt a szedés, a nyomtatás pedig, ha primitív módon is, de mégiscsak nyomósajttóval.

A kis nyomdászattörténeti história ott kezdődik, amikor a Kós Károly tisztelői sorába tartozó néhány derék nyomdász ellátta-öt használt, kiselejtezett betűket. Ezeket Kós sztanai „varjúvárába” cipelte, s ott aztán 1921-ben sajátkezűleg kiszedte és kinyomtatta *Erdély kövei* című kis művét; „nyomógépe” pedig egy régi kimustrált irodai másolópréssé volt. De hát nem azért volt Kós Károly építész-mérnök és ezermester művészember, hogy ne tudott volna segíteni magán. Ezt a kis prést átalakította, „modernizálta” a maga kifundálása szerint: így már aztán könnyebben ment a nyomtatás. Az 1922-es esztendőben tovább folytatta a nyomdászkodást és könyvkiadást, s az átalakított kis miniatűr sajtón kinyomtatta *Attila királyról ének* című másik kis művét, majd 1923-ban *Kalácsa kalendárium* címen naptárt nyomtatott és adott ki.

Persze, mint amolyan „illegális nyomdatulajdonos” nem tudhatott arról, hogy minden egyes nyomtatványféléből — különösképpen, ami könyv, újság vagy röpirat volt —, az ügyészségnek, a Tudományos Akadémiának, az összes egyetemi könyvtáraknak egy-egy példányt ingyen köteles beküldeni.

Minden valószínűség amellet szól, hogy egyik-másik könyvbarát — akik mint ritkaságot megvásárolták — eldicsekedett a Kós-kiadványokkal, ami valahogyan az „illetékesek” fülébe is eljutott. Ennek az lett a következménye, hogy Kós Károlyunkat bíróság elé citálták, ahol a sajtótörvény ide vonatkozó szakaszának be nem tartása miatt a legkisebb büntetést szabták ki reá, azaz száz lej megfizetésére ítélték. Persze a helyszínen a bíróság nem fogadhatta el a büntetéspénzt, hanem ehelyett szépen megmagyarázták Kósnak, hogy a 100 lejt itt és itt befizeti, majd az erről szóló nyugtát itt és itt bemutatja, és akkor rendbe jön minden.

Igen ám, csak hogy Kós ezt a széles körű bürokráciát úgyannyira nem szívelte, hogy inkább nem fizetett sehova sem...

Bekövetkezett a tragikomédia. Egy szép napon a Varjúvárban megjelent egy csendőr és egy nap elzárásra invitálta a mi Kósunkat... Persze nagyot mulatott a dolgon maga a csendőr is.

Így végződött Kós Károly amatőr nyomdászokdása és könyvkiadói tevékenysége.

Nagy veszteség nyomdászati erekyeink számára, hogy Kós miniatűr sajtója a nagyértékű könyv- és kéziratgyűjteményével együtt a második világháború utolsó szakaszában Sztánán mind elpusztult.

Kolozsvár, 1968. június havában.

Krizsó Kálmán
nyomdászati szakíró

Harmadik éve szerkesztette Benedek Elek a *Cimborát*, mikor 1924 októberében Szatmárra látogatott. A Szabadsajtó Könyvnyomda- és Lapkiadó Részvénytársaság, valamint az egyik szatmári lap, a *Szamos* vendége volt. Ennek a látogatásnak az emlékéet kerestem hetekig Szatmáron. Azokat, akik részt vettek a Benedek Elek tiszteletére rendezett ünnepségeken. Így akadtam egy pár lelkes műkedvelő nyomára, akik 1924. október 19-én Benedek Elek tiszteletére előadták egyik mesejátékát.

Két napig tartózkodott Benedek Elek Szatmáron. A *Szamos* szerkesztői Dénes Sándor főszerkesztő vezetésével ünnepséget készítettek elő. Az első nap irodalmi estélyt rendeztek, amelyen Benedek Elek mellett Szatmár kulturális életének kiemelkedő személyiségei szerepeltek. Benedek Elek a *Cimbora* és a *Szamos* 1924. október 26-i számában megjelent *Szatmári szép napok* című visszaemlékezésében elragadtatással ír az irodalmi est közönségének ünnepléséről, de „igazi ünnep”-nek, a „szatmári szép napok” legszebbikének a másnap rendezett mesedélután tartotta. Ott találkozott legkedvesebb közönségével, a gyerekekkel.

*Benedek Elek szatmári műkedvelők között
A fekvő alak karddal az ifjú Dsida Jenő*

A mesedélutánon az 1900-ban írt *Többsincs királyfi* című verses mesejátékát mutatták be. Rendezője Szabadkay József, a színház akkori igazgatója volt. Ő volt különben az egyedüli felnőtt szereplője a színdarabnak. Azóta a szereplők nagy része elkerült Szatmárról, a háború miatt sokan meghaltak, de a darab női főszerplője, a Rákít alakító Moldován Eta (Dr. Horváth Zoltánné) ma is Szatmáron él.

Őt kerestem fel elsőnek. Számára, mint mondta, a darab előadása és Benedek Elekkel való találkozása későbbi műkedvelősködésében jelentős szerepet játszott. Az ő ösztönzésének, késő estébe nyúló beszélgetésének hatására jegyezte el magát a műkedvelő színjátszással. Neve Havas Zsazsa, Szűcs Kálmán, Szegedy István neve mellett, akik szintén az előadás szereplői voltak, a húszas évek virágzó szatmári műkedvelő mozgalmát juttatja eszünkbe.

Látogatásomkor büszkén mutatta a *Cimbora* említett számában Benedek Elek elismerő szavait. „Ilyen tökéletes Rákít még nem láttam” — írta róla, összehasonlítva ezt az előadást a budapesti Vígszínházban tartott előadással. Mindannyiuk

teljesítményével meg volt elégedve: „Túltettek ezek a fiúk és lányok a hivatásos színészek. Nem azzal, hogy egy szót hiba nélkül mondták el szerepeiket, hanem beletették játékkukba a mesének szeretetét, s ebben a nagyapó iránt érzett megható szeretetet.“ Irói elgondolásának tökéletes színrevitelét látta Moldován Eta alakításában. Elutazása előtt, 1924. október 20-án a következő szövegű levelet küldte Moldován Etának: „Moldován Eta nagyságos úrleánynak, a »Ráki« megszemélyesítőjének, Szatmár. Nem búcsúzhatom el úgy Szatmár városától, hogy hálás köszönetet ne mondjak október 19-éért, amely nap gyönyörűségének megszerzésében Te is részes valál (de mennyire részes!). Áldjon meg a Jó Isten ezért! Szeretettel: Benedek Elek.“

Moldován Eta a banketten tett ígéretéhez híven a Bányai úton, a sorompónál virágcsokorral integetett a Kolozsvárra tartó Benedek Eleknek. Nem csoda, hogy a szatmári napok emléke otthon is kísérti. Hazaérkezése után nemsokára a *Többsincs királyfi* 1901-es kiadásának egyik példányát küldi el a következő dedikációval: „Moldován Etának, a *Többsincs Királyfi* páratlan Rákijának. Küldöm e könyvet s vele halálig tartó atyai szeretetemet. Elek nagyapó.“

Írott emléke erről a látogatásról Szűcs Kálmánnak van még. A bankett emlékei. Nem volt más a keze ügyében, így a társaság egy része, köztük Benedek Elek, Havas Miklós (a darab zenéjét szerezte a szatmári előadásra) és Reismann Irma újságíró (Erdős Imre Pál édesanyja) egy Liane Haid-kép hátlapjára írták rá nevéket. Benedek Elek Szűcs Kálmán névjegykártyájára még a következőket írta: „Szűcs Kálmánnak, Világ szép Miklósnak, aki szerepének megjátszásában sem hazudott. Elek nagyapó. Szatmár, 1924. okt. 19.“

Az előadás után készült fénykép is előkerült. Megjelent a *Cimbora* 1924. november 9-i számában, de Moldován Etán kívül, akinek a tulajdonában van, a szereplők közül senki sem tudott róla. A fényképen Dsida Jenő is látható. Ő is szerepelt a darabban. (Itt jegyzem meg, téves a legújabb *Magyar Irodalmi Lexikon* Dsidával kapcsolatos azon megállapítása, hogy első versei 19 éves korában jelentek meg a kolozsvári *Ellenzék* című lapban. Benedek Elek említett cikkében Dsidát mint a *Cimbora* olvasóinak kedves poétáját említi, akinek már 1924-ben több verse jelent meg a lapban, s ekkor Dsida még csak 17 éves.)

A Szatmáron élő szereplők többet nem találkoztak Benedek Elekkel, levelezni sem leveliztek, emlékét azonban megőrizték, szavait követték. Nem rajtuk múlt, hogy a sikeres szatmári előadás után tervbe vett turné elmaradt. Ők megőrizték e pár tárgyi emléket Benedek Elekről, s találkozásukkal magyarázható, hogy Dr. Horváthné, Moldován Eta és Szűcs Kálmán könyvtárának legteljesebb sorozatát Benedek Elek művei alkotják.

Szatmár, 1968 június havában.

Muzsnay Árpád
tanár

3.

A *Korunk* idei 4. számában Engel Károly *Hidverők* cím alatt hosszabb tanulmányban foglalkozik Bitay Árpád (pontosabban: Dr. Bitay Árpád, mert tudomásom szerint filozófiai doktorátusa volt), a század harmincas éveiben élt, nagyhírű erdélyi nyelvész, történész és kutató személyével, főképpen könyvtári adatok alapján. Legyen szabad nekem kiegészítenem az említett tanulmányt néhány személyes emlékemmel nevezett tudós személyével kapcsolatban, kihez szoros barátság fűzött és akinek halalos ágyánál is ott kellett állnom.

A gyulafehérvári Katolikus Teológiai Akadémia rendes tanárai voltunk mindketten. Ő román és latin nyelvet, valamint történelmet adott elő, magam *medicina pastoralis*t, amit ma inkább szexológiának neveznének. Vagyis tanártársak voltunk. Barátságunk alapja az ő kiválóan rokonszenves, egyszerű egyénisége volt, melyhez — nagy emberek belső nagyságának jele — kiváló humorérzék adta meg a ragyogást.

Hízásnak induló zömök ember volt. Barna haja is kezdett már hátrafelé húzódni magas homlokán. Úgy emlékszem, halálakor sem volt több 41 évesnél, de többet mutatott, mert betegsége, mely végül is korai halálát okozta, lassú, öreges mozgásra kényszerítette. Ehhez járult még nehéz légzése és arcának orvos számára

észrevehető, enyhén kékes pirossága. Magas vérnyomása miatt sok sétát írtak elő neki. A séta a két katedrális, az Aula, a Bathyanaeum és a Majláth-gimnázium szűk körletében való körbenjárást jelentette.

Gyakran elkísértem, annál is inkább, mert ilyenkor nagyon szívesen magyarul volt. A történelmi adatokat, amiket most *(helyette)*, hiszen ő alig írt le valamit — abban az életkorban halt el, mikor az ember még gyűjti fejébe a tudományt, de eszébe sem jut bármit leírni, ha olyan igényes önmagával szemben, mint ő volt, és aki nem is tartotta magát történésznek, hanem szláv-nyelvésznek) leírok, főképpen ezeken a sétákon hallottam tőle. „Ez a faragvány”... mutatott rá botjával egy-egy elheverő kődarabra — és már mondta is a történetét, olyan dolgokat, miket más senki nem ismert.

Engem, aki nevét régen ismertem s őt mindig szikár szobatudósának képzeltem, megismerkedésünk alkalmával kellemesen lepett meg modorának közvetlensége, a fontoskodás tökéletes hiánya, amit ilyen hírnév alapján fel sem tétéleztem. Mindig csendesen beszélt, és mintha mosolygott volna. Az öltözködéshöz nem értett, nem is érdekelte. Többnyire sötétkék öltözetet viselt igen gondozott állapotban (ez felesége, a gyulafehérvári származású, született Szrága Margit érdeme volt), ez külsejét kissé ünnepélyessé tette, lóden felsőkabátot és széles karimájú, puha kalapot. Egyik újévi üdvözlés alkalmával, ahol ő mint a főiskola tanára és Gyulafehérvár-város alpolgármestere vett részt, Vorbuchner Adolf püspök váratlanul bejelentette az egybegyűlteknek, hogy a római Szentszék kutató munkásságának elismeréseképpen a Szent Gergely Rend lovagkeresztjét adományozta neki. Mellette állottam, szépen vasalt sötétkék öltözetéhez valami vörösös nyakkendőt és vadonatúj, világosbarna félcipőt viselt... A kitüntetés bejelentését meglehetősen sután vette tudomásul, majd — miután ismételt oldalba bökdösséssel figyelmeztettük — előlépett, hagyta, hogy a püspök feltűzze neki az érdemrendet, és papi módon, jelképes öleléssel köszöntse.

Nyelvész volt, éspedig szláv-nyelvészet főszakkal. Mégis történelmet tanított, nemcsak a főiskolán, hanem még azelőtt, a kolozsvári Marianum-leánygimnáziumban. Egykori növendékei szerint órai roppantul szórakoztatók voltak, mert született előadó volt, ámde tanulni nem sokat lehetett tőle a tananyagból. Leckét alig adott fel, azt sem nagyon kérdezte vissza, magukkal a történelmi eseményekkel nem sokat foglalkozott („hiszen azokat *úgyis tudja mindenki...*“), viszont annál többet „szélgyzetelt“ az eseményekhez.

Valószínű, hogy a történelmi érzék olyan tulajdonság, mint a zenei vagy festői adottságok. Az ilyen ember nem kívülről nézi, hanem benne él a történelmi korban. Senki jobban nem ismerte ónála a gyulafehérvári székesegyház történetét. Ő ott — ottthon volt. Ő hívta fel figyelmemet az egykor léteznie-kellett nagy kupolára utaló oszlopokra, a keresztelőkápolna nyomaira, a Geréb-kápolna naptári érdekességű ablakaira és rengeteg más részletre. Minthogy tudtommal ezeknek csak egy részét érintette röviden egy 1935 körül megjelent népszerűsítő füzetben (*A gyulafehérvári székesegyház*), hadd jegyezzek fel egy-két ilyen történelmi apróságot, melyet tőle hallottam.

Aki járt Gyulafehérváron, emlékezhetik a fejedelmi sírokra. Belépek a főbejáraton. A jobboldali három sírláda egyike a lefejezett Hunyadi Lászlóé. Jellegzetes késői-gót betűs felírás, a fedőlapon páncélos vitéz, oroszlánnal, angyallal, mint illik a vitézekhez. A másik Hunyadi János kormányzó félteszteréé. ki szintén János volt (Johannes miles). A harmadikat a kormányzó Hunyadi Jánoséknak tartják és ezt állítja felirata is — megjegyzendő, a felirat betűi jó XVIII. századi, barokkos betűk. Ámde a fedőlap egészen más, mint a többi. Fekvő férfialakot mutat testhez álló nadrágban, hosszú, kabátszerű felsőben, saruval, melynek hegye letört. Körszakállas arc, melynek vonásai azonban nem különböztethetők meg, mert az arcot összetörte vallásos meggyőződésének megfelelően valamelyik buzgó Korán-hívó vitéz, a fejet kis sapka borítja. Semmi páncél, sisak, angyal, semmi gótika. Ez nem a XV. század törökverő hadvezére, a sír nem lehet az övé. De akkor kié?

Itt szól közbe Bitay Árpád, aki mindent tud és mindent olvasott. Az 1600-as évek elején a székesegyházat ismételtelen feldúlták hol a törökök, hol Basta nem kevésbé pogány zsoldosai, hol Bocskai hajdúserege (a hiányzó templomtorony is akkoriban semmisült meg). A vitézek kifosztották a sírokat, tekintet nélkül a benne nyugvók személyére — vagy talán éppen azért. A sírok valószínűleg üresen álltak egy darabig. Aztán... 1608-ban Bocskai Istvánt megmérgezték Kassán. Holttestét egykorú szerző tanúsága szerint Fehérváron temették el. De hová? Ki tud

Bocskai sírjáról? Ha más nem, tud Bitay Árpád. Bocskait Hunyadi János üresen maradt sírládájában temették el (kegyelet vagy takarékoság?). Új fedelet faragtak, Bocskai képére (öltözet, körszakáll, Bocskai-sapka). A sír tehát mindkettőjük sírja. Azaz most már egyiké sem. Mert a Rákóczy György-féle lengyel hadjáratot megtorló török hadak Bocskai sírját is kirabolták. A sírládák ma üresek.

Az érzékeny szívű Kazinczy Ferenc *Pályám emlékezete* című munkája szerint zokogva időzött a nagy Martinuzzi sírjánál, melvet ő még látott a székesegyház kórusát tartó jobboldali oszlon mellett. Az én időmben a jelzett helyen lapos kövekből jellegtelen padlóburkolat volt. Egyébként sem tudott senki Martinuzzi sírjáról. Mit szól ehhez Bitay Árpád?

A sírnak a jelzett helyen kell lennie. Csakhogy, mint minden régi épület, a székesegyház is az idők folyamán a külső szint alá került, nem is annyira süllyedés, hanem feltöltődés révén. A XIX. század elején ezen úgy segítettek, hogy egyszerűen felemelték a templom belső szintjét, feltöltvén azt a külsőig. Így a föld alá kerültek a remek oszloplábak és valószínűleg a Martinuzzi-sír is, amely minden bizonnyal faragott lappal volt fedve. Ilven püspöksír is több került elő, mikor századunk elején a félig végrehajtott helyreállítás a templom felerészből kihányta a feltöltést és a belső szintet az eredetire állította vissza.

Úgy hallom, mostanában tovább folytatják a székesegyház helyreállítását. Előkerül-e vajon Martinuzzi sírja és Bitay igazolása?

Bitaynak hihetetlen nyelvérzéke volt. Fiatal kora ellenére az összes szláv nyelveket bírta. Keresetét nyelvészeti szakkönyvekbe fektette, melyek között ő volt a lélek, a kapocs, az éltető. Amint hallottam, hirtelen halála után könyvtárak vették át az anyagot, részben ajándékképpen, részben massza a befektetett értéken aluli áron. Nyelvészeti látóköre megóvta őt a nemzeti elfogultságoktól és túlzásoktól olyan korban, mikor a sovinizmus sokaknak biztosított zsíros kenyeret. Egy tanári vacsorán nyelvészeti tudásával magára egyébként kedves öreg barátjának, Sz. Gy. egyháziog-professzornak nehezítését. Szó esett Lóvász csiki községről. „Milyen jó, kifejező magyar helységnev — mondta a tudós professzor —, bizonyára valamikor sok ló döglött meg arrafelé...” Árpád csendesen válaszolta: „Talán nem egészen úgy van. Szláv eredetű név lesz az, bokros, cserjés helyet, erdőlejtét jelent, rokon a *vessző*, *vajsza* szóval, közös eredettel a román *livezi* szóval...” „Maholnap mind szlávot csinálnak belőlünk ezek a fiatalok — zsémbelt Sz. Gy. — Mi, székelyek, egyszerűen nem is létezőnk nekik!” Árpád nem vitatkozott, de nem is másított.

Elmesélte más alkalommal, hogy 1920 körül különbözeti vizsgát kellett tennie a kolozsvári egyetemen. Egyik vizsgáztató valami elfeledett bizánci krónikás olyan véleménye felől kérdezte, aminek pontos visszaadása érzékeny füleket sértethet, elhallgatása viszont tudatlanságnak számított volna. Mit tett akkor Bitay Árpád? Pontos eredetiben, hosszan idézte a középkori görög szöveget, aminek egy részét talán a vizsgáztató sem ismerte. Torkán akadt a szó, a vizsgát — kitüntetéssel — azonnal befejeztetnek nyilvánította.

1937. november 30. Délután 6 óra.

Sürgősen hívnak: Árpád rosszul lett! Az asztal mellett, széken ülve találok, arccal az asztalra borul, jobbkarja tehetetlenül csüng, jobb lábában nincs erő. Nehezen légzik, a szavakat nehezen formálja. Dr. Mandl Pál kartárssal mindent megteszünk, amit tudunk, de mit lehet tenni a gyorsan előrehaladó agyvérzéssel szemben? Ágyba kerül, aggódo arcok lesik a szavát. Kiderül, hogy *latinul* szól. „— Quare nobis loqueris latine” — kérdi könnyes szemmel Gajdásy Béla püspöki irodaigazgató (Miért szólsz hozzánk latinul?). „Lingua latina secunda mea lingua materna est” (a latin a második anyanyelvem) — feleli. Többet nem is beszél más nyelven. Egyre gyérülő kívánságait is latinul tagolja elnehezülő nyelvével, olyan szókincset használva, aminek megfejtése mindannyiunkat próbára tesz („Mingere volo”). Éjfél felé ez is kimarad. Légzés, szívverés rosszabbodik. Sötét hajnalban örökre elcsendesül.

December 3-án temették el a gyulafehérvári temetőben. Jelen volt mindenki, képviseltette magát a kormányzat, a város, melynek alpolgármestere volt, Nicolae Iorga professzor, barátja és a Válenii de Munte-i nyári egyetem előadója. A helyőrségi katonazenekar kísérte utolsó útjára. Előtte kitüntetésait vitték, nem képzeltem, hogy ennyi volt. Sohasem viselte, sohasem beszélt róluk.

Igy tűnt el szemünk elől egyik percről a másikra, pontosan húsz évvel azután, hogy halálra ítélte őt az olasz harctéren, mint egészen fiatal tisztet, a legáljasabb hadviselési módszer: gáztámadás, ez esetben klórral. Akkor kiheverte, de nem múltak el tőle a következményes betegségek, amiket okozott, az egyre emelkedő vérnyomás, a szív kifáradása. Csak idő kérdése volt, melyik végez vele előbb, késői hősi halottként, mindannyiunk fájdalomra és tudományos életünk pótolhatatlan kárára.

Csíksszentkirály, 1968 július havában.

Nagy András
orvos

Ki az a Goór Pál?

(Levél a szerkesztőséghez)

Minden átfogóbb Ady-kutatás beleütközik a nevébe. Sokáig homály fedte kiletét. Csak annyit tudtak róla: ő volt az, aki az *Új versek* megjelenése alkalmából elsőnek mutatott rá Ady költészetének igazi horderejére. Csupán egyetlen mozzanatot a hatalmas Ady-problematikában, de hogy mennyire nem elhanyagolható, kiviláglik Bölöni György egyik eredetileg 1906-beli Ady-tanulmányából is. „Hatvany Lajos, a későbbi Ady-megértő — olvassuk itt —, aki *Egy megtérés története* cikkében majd behódol Adynak, most még a Huszadik Században sokallja a baudelaire-es halállal való kacérkodást. Mégis azt állapítja meg, hogy: »Az új költő ki fogja törölni szótárainkból a kifejezhetetlenség fogalmát«. A Huszadik Század egy másik kritikusa, a ma már teljes ismeretlenségbe vesztett Goór Pál, észrevette a versek társadalmi jelentőségét. Ezt írta: »Az *Új versek* igazán újak. Verses formában még nemigen mondták nálunk azt, amit ez a költő, de azért már akadnak emberek, akiknek Ady Endre a lelkükből beszél. Az a kis csoport a jövőre függeszti tekintetét, és elfordul a mai társadalomtól.« (Bölöni György: *Magyarság — emberiség*. Budapest, 1959. 143).

Lengyel Géza pedig, miután méltatja Hatvany Lajosnak s még inkább ennek a bizonyos Goór Pálnak a szerepét a közvélemény Adyra való felfigyeltetésében, felteszi a kérdést: „Ki volt ez a Goór Pál, aki kissé dőcögösen fejezte ki azt, amit jól megértett: Ady jelentőségét kora társadalmában? Nem tudok rá felelni, nem emlékszem a névre, valószínűnek tartom, hogy álnév. Talán a Társadalomtudományi Társaság valamelyik fiatalja rejtőzik mögötte, vagy egyszerűen ismeretlenül beküldte a cikket, s közölték, mert gondolatmenetét helyesnek és meggyőzőnek találták“ (Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Budapest, 1957. 267).

Nos, Goór Pál nemcsak volt, hanem van. A „teljes ismeretlenségbe vesztett“ kritikus köztük él, Temesvárt. Nyolcvankét éve ellenére kifogástalan testi-lelki frisseségnek örvend. Csupán szerénysége (s kicsit tán az elmúlt pár évtized mostohasága) tette, hogy nemigen beszélt Goór Pállal való azonosságáról, és szerepéről Ady pályára helyezkedésében. Arról, hogy mikor még egy olyan széles látókörű, jó szimatú fővárosi kritikus, mint Hatvany Lajos, is tétova bizonytalansággal, még mindössze az esztétikum újszerűségére figyelőn reagál, s még nem ébred rá az esztétikai nóvum mögött munkáló mélyebb feszítőerőkre, Goór Pálnak, ennek a fiatal vidékinek már van szeme, szíve, mersze felismerni Adyban egy közelgő forradalmi korszak zseniális előhírnökét.

Persze ezen a néven hiába keresnök a bejelentőhivatalnál. Goór Pál álnév.

Tényleges neve: Bürger Ernő dr. Foglalkozása: ügyvéd. Ez idő szerint — a Román Kommunista Párt megbecsülése jeleként: munkásmozgalmi nyugdíjas. A két világháború közti időkben kommunista-perek országos hírű védője. Maga is tevékeny mozgalmi aktivista. Az 1920-as általános sztrájkban való részvételéért börtönt szenved, a felszabadulásig állandó hatósági üldözést.

Az egykori joghallgató véletlenszerű irodalmi beugrása lett volna hát ez az akkor még nem sejtett hatóerejű Ady-méltatás a *Husadik Század* 1906. áprilisi számában? Nincs szó véletlenről. Legidősebb értelmiségi nemzedékünk még emlékszik a *Polgár Ernő* névre, Bürger Ernő leggyakrabban használt írói álnevére. A század első két évtizedében egy sor verse, elbeszélése, tárcája, műfordítása jelent meg. A nagyhírű pesti *A Hét*, a *Budapesti Napló* és más pesti folyóiratok, a *Temesvári Hírlap*, a *Délmagyarországi Közlöny*, s a kolozsvári *Hírlap* közli őket. Mint műfordító, Verlaine-t és Richard Dehmelt tolmácsolja előszeretettel, hivatottan. Prózaí írásai is megérdemelnék az újrafigyelmezést. A *Goór Pál* név nem egyéb ennek az írói álnévnek az anagrammájánál.

A kolozsvári évek — jogot hallgat itt — nemcsak gazdag újságírói tapasztalatot, hanem intellektuális élmények bőségét adják. Itt köt barátságot a Magyar Tanácsköztársaság későbbi vezérével, Kun Bélával és feleségével, akik maguk is nagy Ady-rajongók. Férjéről írt, nemrég megjelent könyvében Kun Béláné több helyen is említi Goór Pál-Polgár-Bürger Ernőt. „Bürger Ernővel évtizedek múltán találkoztam Budapesten. A találkozás rögtön baráti volt. Nem felejtettem el, hogy ő volt az első, aki rokonszenvvel mesélt nekem a szocialista Kun Béláról, még az 1910-es években...” — jegyzi meg könyve 35. lapján. De Bürger dr.-Goór Pál Adyval kapcsolatos szerepe elkerüli Kun Béláné figyelmét.

Az akkor már kész jogászt az 1918-as forradalom Budapesten találja. 1919. március 21-e után Bürger Ernő a Magyar Tanácsköztársaság kormányzótanácsa sajtóközpontjában vállal megbízatást. A kommun bukása után hazatér szülővárosába, Temesvárra, ahol azóta is él. Mozgalmi és ügyvédi tevékenysége az irodalomra nem hagy időt, a bánsági kultúréletnek azonban közismert alakja marad, írók, festők, zeneművészek barátja és vitapartnere. Szerény lakása valóságos kis múzeuma a századeleji képzőművészetnek. Dolgozószobája falán Kmetty János, Kádár Béla, Ács Ferenc, Orbán Dezső és mások remek olajképei, grafikái, Uitz Béla egy igen szép rézkarca függ. Íróasztala fiókjában levelek, okmányok, fényképek, újságkivágások formájában történéssre váró, eddig alig vagy egyáltalán nem ismert kordokumentumok. Bürger Ernő nemrég papírra vetette Adyval való személyes találkozására és Ady költészetéért való harca emlékeit, s munkáját a *Korunk* olvasóinak ajánlotta fel.

Ady Endre halálának közeledő 50-ik évfordulója előtt kötelességünket teljesítjük, mikor Goór Pál kilétét tisztázzuk.

Temesvár, 1967, november

Izsák László

Ügyfél és hivatal kapcsolatáról

(Levél a szerkesztőséghez)

A korszerű közigazgatás szerepe csakis a közélet cselekvőbb szolgálatában, tökéletesítésében, az állampolgárok egyre összetettebbé váló kérdéseinek kielégítő megoldásában juthat kifejezésre. E követelmény — mint azt a legújabb pártdokumentumok föltárták és elemezték — eddig nem talált teljes megértésre állami közigazgatásunk egyes szerveiben vagy egyes tisztviselők részéről, s így olyan

felfogás alakult ki, amely szerint az ügyfél áll a hivatal rendelkezésére és nem fordítva...

Nicolae Ceaușescu elvtárs március 22-én elhangzott beszéde nyomán még világosabbá vált: az átszervezett közigazgatás új szerveinek oly módon kell kialakítaniuk munkastílusukat és tovább képezniük tisztviselőiket, hogy a civilizáció magasabb fokára helyezték az ügyfelekkel való kapcsolatokat.

Az aktatologatós szándék, a bürokratizmus, a felek idejének lebecsülése, a fennhéjázó magatartás, a rosszindulatú közömbösség, érdektelenség el kell hogy tűnjön a helyi közigazgatási szervek tisztviselőinek tevékenységéből. Hasonlóképpen nem lehet helye ügyfél és hivatal kapcsolatában a csúfolódásnak, a megvető iróniának, a parancsolgató hanghordozásnak, a türelmetlenségnek. Az ügyfél idejét legalább olyan mértékben kellene kímélni, mint a rendelkezésére álló tisztviselőét. Mindez megfelel annak a követelménynek, amely szerint a szocializmusban a társadalmi erőforrások összességét ésszerűen használjuk fel.

Ügyfél és hivatal kapcsolatában a felvilágosító munka rendkívüli hangsúlyt kap, s e tekintetben fontos szerep hárul a tisztviselőkre. Vannak ugyanis ügyfelek, akik alaptalanul fogalmazzák meg követelményeiket, e téves felfogásból indulva ki: az állami közigazgatási szerv — az mindenható. Nem veszik figyelembe, hogy e szervek csak bizonyos jogi előírásokat alkalmazhatnak, és anyagi eszközeik korlátozottak. Az ilyen ügyfélnek türelmesen meg kell magyarázni kérése megalapozottságának hiányát, nehogy a benyomással távozzék: a tisztviselő tehetné, mégsem oldja meg ügyes-bajos dolgát.

Ahhoz, hogy az új közigazgatási szervek tevékenysége a civilizáció mind magasabb fokára emelkedjék, az szükséges — mint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs is hangsúlyozta —, hogy a megyei bizottságok, a néptanácsok közelebről foglalkozzanak a közigazgatási beosztottak nevelésével, ugyanakkor határozottabban foglaljanak állást azokkal szemben, akik kötelességüket nem teljesítik.

Mindebből következik, hogy az állami közigazgatásban tevékenykedő tisztviselőnek növelnie kell erkölcsi és anyagi felelősségérzetét szolgálati kötelezettségeinek teljesítésekor. Káros az a gyakorlat, miszerint a tisztviselő igyekszik elhárítani magától a felelősséget, nem hoz határozatokat az ügyfél kérésének megoldására, vagy nem bocsát ki olyan ügyiratot, amelyért a felelősséget nem lehet más személyre vagy szervezetre áthárítani. Az ilyen tisztviselő a közigazgatási kockázattal szembeni ügynevezett „önbiztosítás” jogcímén korlátozza saját kezdeményező képességét, nem él az ügyintézés jogával. A félelem a felelősségtől olykor a törvénytisztelet mögé rejtőzik, és ennek sáncai mögül halogatják az ügyintézt.

Az állami közigazgatási szervek igényesebb tevékenysége kutatás és vita tárgya lehet napjainkban. Jelentős volna és hasznos, ha a lélektan művelői kutatásaikat kiterjesztenék az állami közigazgatási szervek és az állampolgárok, vagyis az ügyfél és hivatal kapcsolatára. Szükséges volna alaposan elemezni azokat a tényezőket, amelyek kedvezően hatnak a civilizált magatartás szabályainak a kialakítására és megszilárdulására, vagy gátolják azt. Tudományos feltárással nyissunk utat a közigazgatás és állampolgár kapcsolatai óhajtott színvonalának tudatos kialakítása felé.

Kolozsvár, 1968, augusztus havában.

Gavril Florescu
a Babeș—Bolyai Tudományegyetem
Közgazdasági Karának alkalmazottja

KIEGÉSZÍTÉS. Előző, 7. számunk 952. oldalán az első mondatból — a szerző távollétében történt szerkesztői húzás következtében — kimaradt Székelyudvarhely nagyműtű közép fokú iskoláinak felsorolásából a régi vár két bástyafoka közé épült volt reál gimnázium, amelyben ma a közgazdasági líceum működik.

Sumar

Nagy György — George Tomuța:

Conducerea eficientă de partid
— dezvoltarea democrației 1099
Farkas Árpád: Călătorie cu toane 1106
Benkő Samu: De la Aita Medie
până în Europa 1113

Béres András—Septimiu Krausz:
Stabilirea țăranilor în oraș 1120

Csiki László: Balassi (poezie) 1124

Kallós Miklós: Însemnări optimiste
despre o știință cu profil nesigur 1125

Kovács András: Perspectivele noos-
feriei 1130

Kántor Lajos: Izvor reinnoit 1134

Papp Tibor: Poezii 1141

Kéri József: Despre Gábor István 1143

William Faulkner: Vinătoare în
zori (în ungurește de Papp Zol-
tán) 1152

Gera György: Discuție la Paris des-
pre op-art 1162

Kós Károly jr.: Despre vechea
pictură secuiască pe mobilă 1166

NOTE

Veress Dániel: Amintire despre
poetul Szabédi László 1174

Gazda József: Artistul filozofiei
imagistică 1176

VIAȚA INTERNAȚIONALĂ

Semlyén István: Explozie universi-
tară sau formarea de specialiști
pe bandă rulantă 1180

Jordáky Lajos: Partidele burgheze
din țările capitaliste avansate 1188

Galbács Mihály: Sport și umanism 1195

ISTORIE VIE

Pomogáts Béla: Kuncz Aladár în
redacția ziarului Ellenzék 1201

DOCUMENTE

Bodor András: Noi date despre un
proces de acum 400 de ani 1208

TRIBUNA

Balázs Sándor: Speculație sau gin-
dire creatoare? 1217

Herédi Gusztáv: Serie nouă — fri-
ne vechi 1219

Orbán János: Conștiință și știință 1222

RECENZII

Király László: Expoziția tinerilor 1225

Sztrányiczki Gábor: Despre con-
știința politică 1228

András Zoltán: Cercetări medicale
la Tîrgul Mureș 1232

Páll Gyöngyvér: Atlas de psiholo-
gie 1235

Kohn Hillel: Un savant german
despre Varga Jenő 1237

Metz Katalin: Tragicomicul unui
„dans macabru“ 1239

Kubán Endre — Szekernyés János:
Din moștenirea lui Markovits Ro-
dion 1244

REDACTORI — CITITORI

Însemnări despre Kós Károly, Be-
nedek Elek, Bitay Árpád (*de*
Krizsó Kálmán, Muzsnay Árpád,
Nagy András) 1257

Izsák László: Cine este Goór Pál? 1262

Gavril Florescu: Despre relația pub-
lic — instituție 1263

CRONICĂ, BIBLIOTECA

REVISTA REVISTELOR

NE FELEDJE MEGÚJÍTANI
ELŐFIZETÉSÉT !

1968. IV. évnegyedére

előfizetés határideje

1968. szeptember 14.

ÁRA 8 LEJ